SÛRE-İ ÂLİ İMRAN

Bu sûre-i kerime Medine-i Münevvere'de nazil olan sûrelerdendir. «İkiyüzaltı-206» âyeti cami'dir.

بِسْمِ ٱللهُ ٱلرَّحْمَـٰنِ ٱلرَّحِيمِ
الم ﴿1﴾

Bu misilli sûrelerin evvellerinde olan hurufata ait tafsilât; Sûre-i Bakara'nın evvelinde beyan olunduğundan tekrarına lüzum görülmemiştir. Yalnız (الم) sûrenin ismi olduğuna nazaran manâ-yı nazım : [Şu sûre; (الم) süresidir.] demek olur.

اللهُ لا إِلَـهَ إِلاَّ هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ ﴿2﴾

[Allah-u Tealâ'dan başka bihakkın mabud yoktur, ancak ibadete lâyık Allah-u Tealâ vardır. O Allah-u Tealâ ki, hayat sıfatıyla muttasıf ve kullarının umurunu tedbîr ve ahvalini hıfz ile kaimdir.]
Yani; Allah-u Tealâ cümlenin ma'bududur. Zira; ondan başka ibadete müstehak bir kimse yoktur. Binaenaleyh; herkesin ibadetini zat-ı ulûhiyete hasretmesi lâzımdır. Çünkü; Allah-u Tealâ daima hayatla muttasıf olduğundan sabittir ve zevâl ihtimali yoktur. Seneler geçmek ve zamanlar devretmekle hayat-ı ilâhiyeye fütur arız olmadığı cihetle her zaman kullarının işlerini tedbîr ve hallerini hıfz ile kaimdir.
İşte bu âyette Vâcib Tealâ ibadete müstehak olduğunu hayy ve kayyum sıfatlarıyla ispat etmiştir. Zira bihakkın mdbud olmasına; hayy olması ve ibadet edenlerin umuruna kaim olmasına; kayyum olması lâzım olduğundan Vâcib Tealâ zat-i ulûhiyetini hayy ve kayyum sıfatlarıyla tavsif buyurmuştur.
Beyzavi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanlarına nazaran bu âyetin İsm-i A'zam olduğu mervidir. Çünkü; Resûlullah'ın «İsm-i A'zam; üç sûrededir:
B i r i n c i s i ; Sûre-i Bakara'da
(اللهُ لاَ إِلَـهَ إِلاَّهُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ) i k i n c i s i : Sûre-i Al-i İmrân'da
(اللهُ لاَ إِلَـهَ إِلاَّهُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ) ü ç ü n c ü s ü ; Sûre-i Taha'da
(وَعَنَتِ ٱلْوُجُوهُ لِلْحَىِّ ٱلْقَيُّومِ) 'dur.» buyurduğu mervidir. Gerçi şu rivayet haber-i'âhad kabilinden olduğu cihetle kat'i hüküm ifade etmezse de, zan ifade ettiğinden esma-i hüsna içinde Hayy ve Kayyum ism-i şeriflerinin İsm-i A'zam olması muhtemeldir.
Bu sûrenin evvelinden itibaren seksen âyetin sebeb-i nüzulü; Necran beldesinde sakin olan Nasarâdan huzur-u Risalete gelen seksen kişinin mübahaseleridir.

Çünkü; Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Necran'dan seksen kişi süvari ve yaya olarak kemâl-i gurur ve azametle gelip Mescid-i Resûlullah'a girdiler ve namazlarının vakti olduğu cihetle şarka karşı namaz kıldılar. Bunların reisleri (Mesih) ve sahib-i re'yü meşveretleri (Seyyid) ve ulemadan ilm-ü fazılla ma'ruf medrese sahibi (Ebu Harise) Resûlullah'la mübahaseye başladılar. Ve Hz. İsa'nın mevtayı diriltmek ve körlerin gözünü açmak gibi mucizeleriyle ulûhiyetini ispata çalıştılar ve Hz. İsa'nın babası olmamasıyla Allah'ın oğlu olduğunu ispata kalkıştılar ve Allah-u Tealâ'nın «Biz işledik» ve «Biz halk ettik» gibi zatından cemi' siyğasıyla tâbir etmesinden Hz. İsa'nın hâşâ ulûhiyetten bir kısım olmasını ispatetmek istediler ve «Eğer Allah-u Tealâ bir olsa zatından ben lafzıyla tâbir eder de biz lafzıyla tâbir etmezdi, Şu halde biz tâbiri ulûhiyette şerik olduğuna delâleteder» diyerek kendi zu'mlarınca güya davalarını bu suretle ispat etmiş oluyorlardı.
Resûlullah (S.A.) onları din-i İslâma davet etti. Onlar «Biz İslâmız» deyince Resûlullah «Yalan söylediniz. Zira; Allah'a veled isnad eyler, salibe ibadet eder ve hınzır eti yersiniz de nasıl İslâm olursunuz» buyurdu. İşte onların «Hz, İsa'nın babası kimdir?» demeleri üzerine bu sûrenin evvelinden seksen küsur âyetin nazil olduğu mervidir.
Bundan sonra Resûlullah (S.A.) «Allah-u Tealâ'nın hayy olup hayatına zeval arız olmayacağını ve Hz. İsa'ya ise vefat etmek arız olacağını ve İsa (A.S.) hâşâ Allah'ın oğlu olsa, oğulun babaya benzemesi lâzım geleceğini ve halbuki Allah-u Tealâ herşeye kadir ve kullarına kayyim ve mahlukatı
halkedip rızıklarını da verdiği halde Hz. İsa'nın bunların hiçbirisine kadir olmadığını bilmez misiniz ve İsa (A.S.)'ın avârız-ı beşeriyede sair efrad-ı beşerden farkı var mıdır?» buyurunca onlar «Cümlesini biliriz» dediler. Resûlullah «Hakikat böyle olunca Hz. İsa'nın ulûhiyetini veyahut Allah'ın oğlu olduğunu nasıl iddia edersiniz?» buyurması üzerine onlar mephût olarak cevaptan âciz olduklarını izhar ettiler. Çünkü batıl davayı ispata çalışan kimseler her zaman hâip ve haşirlerdir.
Bunlar cevaptan aciz olunca Resûlullah onları lânete [Lânetin tafsili lânete müteallik olan âyette gelecektir.] davet etti. Onlar «Biz seninle lânete girişmeyiz, fakat dinimizi de terkedemeyiz. Şu kadar ki, bizim emvalimizi taksimde beynimizde ihtilâf vardır. Ashabından birini bizimle göndermeni senden rica ederiz. Zira; senin göndereceğin zatın hükmüne razı olacağız. Binaenaleyh; aramızdan ihtilâf kalkacaktır.» demeleri üzerine Resûlullah onların beyninde hakem olmak üzere (Ebu Ubeyde) Hz.'ni gönderdi.
Hulâsa; Allah-u Tealâ'dan başka mabudünbilhak olmadığını beyanla Nasaranın veled ispatına dair davalarının reddolunduğu ve ulûhiyetin hayat-ı ebediyeyle hayy olup umur-u ibadı daima murakabe ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ vahdaniyetini beyanla veledi ve şeriki olduğunu itikad edenleri reddettikten sonra Resûlünün nubûvvetini, ispat etmek üzere:

نَـزَّلَ عَلَـيْكَ الْـكِتَـابَ بِـالْـحَقِّ مُـصَدِّقـاً لِّـمَـا بَـيْنَ يَـدَيْـهِ

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ senin üzerine hakka ve adalete mukarin kitab-ı mübini inzaletti ki, o kitap kendinden evvel geçen kitapları tasdik edicidir.]
Yani; ey Rasûl-ü Ekrem! Allah-u Tealâ senin üzerine dünyevi ve uhrevi ve kulların ef aline müteallik ahkâmı cami' olan Kur'ân'ı hakka mukarin ve adalete muvafık olarak ve kendinden evvel nazil olan kitapları tasdik edici olduğu halde havadisin icabına göre müteaddid vakitlerde tenzil etti.
Bu âyette k i t a p l a murad; Kur'ân'dır. Usül-ü itikâdiyede ve bazı furû-u âmâlde Kur'ân; Tevrat ve İncil gibi evvel nazil olan kitapları tasdik ettiğinden evvel geçen kitapları tasdik ettiğini beyanla ehl-i kitap insafa davet olunmuştur. Kur'ân defaten nazil olmayıp icab-ı hale göre inzali yirmi üç sene imtidad ettiğinden inzalde kesrete delâlet eden (نَـزَّلَ) varid olmuştur.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Kur'ân; geçmiş ümmetlerin ahvalinden haberinde sâdık olduğuna veya cümle ahkâmında insanları tarîk-i hakka sevkedip batıldan nehyettiğine ve muamelâtta nasa adaleti tavsiye edip ubudiyet noktasında insafa davet eylediğine ve manâsı muhkem olup tenakuzdan âri olduğuna işaret için Kur'ân'ın hakka mukarin olarak tenzil olunduğu beyan olunmuştur.
Bu âyet; Resûlullah'a itiraz edenleri red ve hakka nebi olduğunu ispat için varid olmuştur. Çünkü; Resûlullah'ın ehl-i ilimden bir kimseyle görüşmediği ve taallüm etmediği halde böyle bir kitabın, kendine nazil olup kütüb-ü sabıkayı tasdik etmesi ve haber verdiği şeylerin vakıa muvafık olması hakka nebi olduğuna delâlet eder.
Her ne kadar Kur'ân kütüb-i sabıkayı neshetmişse de kutüb-ü sabıka; Kur'ân'ın nazil olacağını ve evvel nazil olan kitapları neshedip hükmünün ilâ yevm-il kıyam baki kalacağını beyanedip onların beyanları veçh üzere nazil olması kütüb-ü sabıkayı tasdik olduğundan müsaddık olduğu beyan olunmuştur.
Hulâsa; Resûlullah üzerine Kur'ân hakka mukarin olarak nazil olduğu ve evvel nazil olan kitapların beyanlarına muvafık olarak nazil olmakla onları tasdik ve Kur'ân’ın bu minval üzere nazil olması Resûlullah'ınrisaletini ispat ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ Kur'ân'm hakka mukarin olarak nazil olup kütüb-ü sabıkayı tasdik ettiğini beyandan sonra Kur'ân gibi, Tevrat ve İncil'in de nazil olduklarını beyan etmek üzere :

وَأَنـزَلَ الـتَّوْرَاةَ وَالإنـجِيلَ ﴿3﴾ مِن قَبْلُ هُدًى لِّـلـنَّاسِ وَأَنـزَلَ الْـفُـرْقَـانَ

buyuruyor.

[Nasa, doğru yolu gösterici oldukları halde Kur'ân'dan evvel Allah-u Tealâ Tevrat'ı ve İncil'i ve hakla batıl beynini tefrik eden sair kitapları inzal etti.]
Yani; taraf-ı ilâhiden nazil olan yalnız Kur'ân değildir. Zira; Allah-u Tealâ Kur'ân'dan evvel Hz. Musa'ya Tevrat'ı ve Hz. İsa'ya İncil'i, nâsı hidayette kılıcı oldukları halde inzal etti. Ve sair enbiya-yı izâm hazaratı üzerine de hakla batıl beynini tefrik eden kitaplarını inzal eyledi. Şu halde inzal; Kur'ân'a mahsus değildir. Zira; Cenab-ı Hakkın, zamanına göre kullarını irşad için risaletini ihtiyar buyurduğu Resûllerine kitap inzal etmesi adet-i cariyesindendir.
Tevrat'la İncil ve sair kitapların defaten inzal olunduklarına işaret için (وَأَنـزَلَ) varid olmuş ve umur-u dünyeviye ve uhreviyelerinde nâsa, doğru yolu gösterdikleri için hidayetle tavsif olunmuşlardır.
Bu âyette Tevrat'la İncil'in hidayette kıldıkları n â s la murad; nesholuncaya kadar onlarla amel eden insanlardır. F u r k a n 'la murad; Tevrat'tan daha evvel nazil olan kitaplar olduğuna nazaran tekrar yoktur. Amma Furkon'la murad; Kur'ân olduğuna nazaran gerçi Kur'ân'ın inzal olunduğu bundan evvelki âyette beyan olunmuşsa da, şanına ta'zîm ve mahabetini ilân için hu âyette Kur'ân'ın inzali tekrar zikrolunmuştur.
Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran bu âyette Furkan'la murad; eribiya-yı izamın mu'cizeleridir. Çünkü; enbiya üzerine kitaplarını inzal edince ümmetleri tarafından mu'cize istemek ve onların mucizeleriyle nubûvvet davalarını ispat edip dava-yı sâdıkayla dava-yı kâzibe beynini mucizeyle tefrik etmek âdet olduğundan kitapların inzalini beyandan sonra, kitapların hak ve nebilerin davalarında sâdık olduklarını ispat eden mu'cizeleri inzal ettiğini beyan buyurmuştur. Binaenaleyh F u r k a n 'la murad; mucizeler olmak ihtimali galiptir.

***
Vâcib Tealâ vahdaniyetine ve enbiyanın nubûvvetine müter allik mesaili icmalen beyandan sonra bu kadar açık delilleri terkederek, küfredenlerin cezalarını beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّـذِيـنَ كَفَـرُواْ بِـآيَـاتِ اللّهِ لَـهُمْ عَذَابٌ شَدِيـدٌ وَاللّهُ عَزِيـزٌ ذُو انـتِقَـامٍ ﴿4﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar Allah'ın vahdaniyetine ve enbiyanın nubûvvetlerine delâlet eden âyetlerine küfrettiler, onlar için şiddetli azap vardır. Zira; Allah-u Tealâ herkese galip, intikam sahibidir.]
Yani Allah'ın vahdaniyetine ve enbiyanın nubûvvetine delâlet eden âyetler meydanda olduğu halde o âyetleri inkârla küfür gibi bir büyük cinayeti irtikâp edenler için, şiddetli azap vardır. Çünkü küfür; cinayetlerin pek büyüğü olduğundan, onun cezası olan azabın şiddetli olacağı tabiidir. Zira ceza; cinayete göre olmak adalettir. Allah-u Tealâ herkese galiptir. Binaenaleyh; vahdaniyetini ve enbiyasını tasdik etmeyenleri şiddetli azapla muazzep kılmaya kadir, intikam sahibidir. Şu halde küfrü irtikâp eden düşmanlarından intikamını alır, onları cezasız bırakmaz.
Ebussuud Efendi'nin beyam veçhile bu âyette A l l a h ' ı n â y e t l e r i y l e murad; enbiya üzerine inzal ettiği kitapları ve mucizeleridir. îşte kitapları ve mucizeleri nazar-ı itibare almayıp belki o âyetlerden i'râz edenlerin şiddetli azapla muazzep olacaklarını beyanla tehdid etmiştir. Ve âyetlerin şanına ta'zîm için (Allah) lâfzına muzaf kılınmıştır ki, cinayet Allah'a karşı bir cinayet olduğundan şiddetli azaba istihkaklarının sebebi küfürleri olduğu bilinsin.

***
Vâcib Tealâ, nâsın umurunu muhafaza ve murakabe ve enbiya-yı ızâm üzerine kitaplar ve mucizeler inzal ettiğini ve küfredenlere şiddetli azap olacağını beyandan sonra, bu ef alin cümlesi ilme ve kudrete muhtaç olduğundan ilminin ve kudretinin kemâlini beyan etmek üzere:

إِنَّ اللهُ لاَ يَـخْفَـى عَـلَـيْـهِ شَـيْءٌ فِـي الأَرْضِ وَلاَ فِـي الـسَّمَـاء ﴿5﴾

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ üzerine yerde ve gökte gizli hiçbir şey olmaz.]
Yani; yeryüzünde ve gökte külli ve cüz'î olarak iman ve küfür, hidayet ve dalâlet üzere geçmiş veyahut ileride olacak şeylerin hiçbirisi Allah-u Tealâ üzerine gizli olmaz. Hepsine ilmi lâhiktir. Binaenaleyh; iman eden kimsenin imanını bilir ve sevabını verir, küfreden kimsenin küfrünü bilir ve onun ceza-yı sezasını verir. Şu halde hiçbir kimse ibadet veya kabahatini Allah-u Tealâ'dan saklamaya kadir olamadığından herkes ameline göre cezasını bulur.
Bu sûrenin evvelinden itibaren seksen küsur âyetin sebeb-i nüzulü Necran'dan gelen ve Hz. İsa'nın ulûhiyetini iddia eden Nasâra taifesi olduğu beyan olunmuştu. İşte bu âyet; Nasara'nın davalarını red ve iptal etmiştir. Çünkü; onlar Hz. İsa'nın bazı mugayebattan haber vermesini hâşâ ulûhiyetine delil addederek demişlerdi ki «İsa (A.S.) ilâhtır. Zira; Mugayyebatı bilir. Mugayyebatı bilen kimse ilâh olur.

Binaenaleyh Hz. İsa ilâhtır.» Necranlıların şu davalarını Vâcib Tealâ bu âyetle reddedip buyuruyor ki «İsa (A.S.) ilâh değildir. Zira; ilâh üzerine hiçbir şey gizli olmaz ve herşeyi bilir, ilm-i tam sahibi olur. Hz. İsa üzerine çok şey gizlidir. Şu halde ilâh olamaz.» demekle Nasârayı ilzam etmiştir. Halbuki Hz. İsa'nın bazı mugayyebatı bilmesi Allah'ın bildirmesiyle olduğunu ve bazı mugayyebatı bilmek ulûhiyet mertebesine kâfi olamayacağını, ulûhiyetini iddia eden Nâsara taifesi bilemediler

***

Vâcib Tealâ Nasaranın davalarını ikinci bir delille reddetmek üzere:

هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاء لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴾6﴿

buyuruyor.

[Ve Allah-u Tealâ şol kadirü kayyumdur ki, sizleri analarınızın rahminde dilediği veçh üzere tasvir eder. Zira; ibadete lâyık ma'bûdun bilhak olmadı, ancak zat-ı ulûhiyeti oldu ki, iradesiyle hükmeder ve cümle âleme galip bir uludur ve ef âli hikmetle dolu bir hakim-i müteâldir.]
Yani; Allah-u Tealâ sizi erkek veya dişi, siyah veya beyaz, sarı veya kırmızı, güzel veya çirkin, kâmil veya nakıs gibi dilediği suret üzere validenizin rahminde tasvir ve eşkâl ve tabiatınızı takdir eder. Hiç kimsenin itiraza mecali yoktur. Çünkü; Allah-u Tealâ'dan gayrı icada ve tasvire kadir ma'bûdun bilhak yoktur. Zira; cümleye galip ve ef'âli muhkem ancak odur. Şu halde sizi analarınızın rahminde nasıl tasvire kadirse, umurunuzu tedbire dahi öylece kadirdir. Çünkü; bir damla nutfeden et, kemik, kan, damar, sinir ve ecza-yı saireden mürekkep olarak insanları gûnagûn şekiller üzere halketmesi ve milel-i muhtelife olarak âleme dağıtması kudretinin kemâline delâleteder.
İşte bu âyetle de Hz. İsa'nın ulûhiyetini iddia eden Nasaranın iddialarını Allah-u Tealâ reddetmiştir. Çünkü; onlar İsa (A.S.)'ın ölüleri ihya ve hastaları iyi etmek gibi mucizelerini görünce «Hz. İsa ilâhtır. Zira; ölüleri diriltiyor. Ölüleri dirilten ilâh olur. Binaenaleyh; Hz. İsa ilâhtır» demişlerdi. Vâcib Tealâ onların iddialarını reddetmek üzere «İsa (A.S.) ilâh değildir. Çünkü; ilâh olan zat sizi analarınızın rahminde tasvire kadir olur. Hz. İsa ise sizi tasvir ve icada kadir değildi!. Şu halde ilâh olamaz» buyurmuştur. İsa (A.S.)'ın bazı mevtayı ihya etmesi ve sair mu'cizatı; Allah'ın izni ve halkıyla olduğu cihetle ulûhiyetine delâlet edemeyeceğini, ulûhiyetini iddia edenler idrak edememişler ve binaenaleyh; birtakım batıl itikatlara sapmışlardır.

***

Vâcib Tealâ, insanların ecsamına müteallik tedbirini beyandan sonra ruhani olan ilimlerini beyan etmek üzere ;

هُوَ الَّذِيَ أَنزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُّحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ şol zat-ı ecell-ü a'lâdır ki, ey Resûl-ü Ekrem! Senin üzerine Kur'ân'ı inzal etti ve o Kur'ân'dan bazıları muhkem âyetlerdir ve o âyetlerin ahkâmı açık, halâli ve haramı beyanda kendileriyle amel olunur. Kitabın aslı ve anasıdırlar ve o Kur'ân'dan diğer âyetlerin elfazı birbirine benzer ve lâkin bazısının manâsı bazısına muhaliftir.]
Bu âyette K u r ' â n ' ı n b a z ı â y â t ı m u h k e m demek; Beyzavi'nin beyanı veçhile âyetin manâsını anlamakta güçlük yok yahut delâleti zahir, te'vile hacet yok demektir. M ü t e ş a b i h demek; manâsını anlamakta tetkike ve düşünmeye muhtaç ve maksûd olan manâya delâleti zahir olmadığından bir takım ihtimalât tasavvuru mümkün demektir. Binaenaleyh Kur'ân; havas ve avamı davet üzere nazil olduğundan, muhtelif istidad erbabının derecelerine göre nazil olmuştur ki, herkes istidadı ve fazl-ü kemâli nispetinde hisseyap olur ve bu vesileyle erbab-ı fazlın mertebeleri fazl-ü kemalden âri olanlardan temeyyüz eder.
M u h k e m a t ; müteşabihatın manâsını anlamakta merci olduğundan muhkemata kitabın anası denilmiştir. Zira; müteşabihattan istihraç olunan ahkâmın kâffesi muhkematın ianesine muhtaç olduğu cihetle ümm-ül kitap unvanına lâyıktır.

***
Vâcib Tealâ Kur'ân'ın âyetleri iki kısım olduğunu beyandan sonra Kur'ân'dan istifade edecek insanların da iki kısım olduğunu beyan etmek üzere:

فَأَمَّا الَّذِينَ في قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاء الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاء تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلاَّ اللّهُ

buyuruyor.

[Kur'ân'ın âyetleri iki kısım olup biri muhkem diğeri mütekabili olunca şol kimselerin ki, kalplerinde bâtıla meyil var onlar nâs araşma fitne koymak ve itikatlarını ifsad eylemek ve arzularına muvafık te'vilini talep etmek için Kur'ân'dan müteşabih olan âyetlere ittiba' eder ve kalplerinde olan fesada binaen muhkematı terkederler. Halbuki insana lâzım olan; muhkem olan âyetlerle âmel eylemek ve

müteşabihata iman etmektir. Ve müteşabihatın te'vilini kimse bilmez, ancak Allah-u Tealâ bilir.]
Yani; kalbinde fesad olan kimse muhkem ve manâsı zahir olan âyetleri terkeder. Çünkü; muhkem olan âyetlerin manâları açık olduğundan derhal amel etmek lâzımdır. Amma kalbi fasid olup, amel etmek istemeyenler kendi arzularına muvafık olarak müteşabihatın te'viliyle iştigal ederler ve bundan maksatları halkın itikadını ifsad etmek ve efkâr arasına ihtilâf düşürüp fitne koymaktır. Halbuki müteşabihatın ilmi Allah-u Tealâ'ya mahsustur. İşte bu gibi batıla meyledenler ve doğru yol dururken iğri yol arayanlar, her zaman her millet içinde bulunmuştur. Çünkü; kalbi eğri olanlar hiçbir zamanda doğru yolu sevmez.
Bu âyette kalbinde b a t ı l a m e y i l olanlarla murad; Hz. İsa'nın ulûhiyetini iddia edenler veyahut süver-i Kur'âniye'nin evvelinde olan hurûf-u mukattaayla ümmet-i Muhammediyenin bekasını istihraç etmek isteyen Yahudiler veyahut mutlaka kâfirler olmak ihtimali varsa da, Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile müteşabihatı batıla te'vil edenlerin cümlesine şâmildir.
Bu gibi ifsadata meydan vermemek için ulema-yı din; kavaid-i İslâmiyeye muvafık surette te'vil ederek birtakım kavaid-i diniyeye raptla müteşabihatın te'vilini muhkematın manâsıyla tahkim ettiler. İşte şu esasa binaen müteşabihatın te'vilinde ve Kur'ân'ın manâsını anlamakta lâzım, olan sarf, nahiv, lügat, maânî, usul-ü fıkıh ve akaid gibi fünunu tahsil lâzım ve hükümet üzerine erbabını bulundurmak ve yetiştirmek vâcibtir. Çünkü; hükümetin hikmet-i teşekkülünden birisi ve belki en mühimmi ehl-i imanın itikadını ve esasat-ı diniyesini muhafaza ve furûatı tatbik ve icra etmektir. Kur'ân'dan bazı âyetin müteşabih ve bazısının manâsı muğlak olması şu beyan olunan fenlerin erbabının lüzumuna delâlet eder. Şu halde ahkâmın istinbatına medar olan fenlerin ihmali caiz olamaz.

***
Vâcib Tealâ Kur'ân'ın bazı âyetlerinin manâları zahir olup icmal ve ihtimal gibi şeylerin bulunmaması ve ibaresi halelden mahfuz olmasıyla muhkem ve bazı âyetlerin manâsı hafî olmakla müteşabihat olup müteşabihatın da tevile muhtaç olduğunu beyandan sonra müteşabihatın tevilini kimlerin bildiğini beyan etmek üzere:

وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلاَّ أُوْلُواْ الألْبَابِ ﴿7﴾

buyuruyor.

[İlminde sebatı olan âlimler «Biz kitaba imanettik. Zira; cümlesi bizim Rabbimiz tarafındandır» derler ve kitabın manâsını düşünmez, ancak akıl sahipleri düşünür.]

Yani; Kur'ân'ın âyetleri iki kısım olup bir kısmının manâsı açık olmakla m u h k e m , diğerinin manâsı hafî ve te'vile muhtaç olmakla m ü t e ş a b i h olunca ilimde temekkün ve takarrür ederek ilminde itimad olanlar «Biz kitaba iman ettik. Çünkü; gerek muhkem ve gerek müteşabih cümlesi bizim Rabbimiz tarafından gelmiştir. Binaenaleyh; bizim herbirine iman etmemiz vâcibtir ve biz de herbirine iman ettik» derler ve Kur'ân'ın manâsını tezekkür edip düşünemez, ancak akıl sahipleri düşünebilir. Zira; onların zihinlerinin cevdeti ve nazarlarının hiddeti âyetlerin manâlarını tezekkür etmeye müstaiddirler. Binaenaleyh; Kur'ân'ın manâsıyla mutanassıh olan kimseler de akıl sahipleridir.
Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile bu âyette iki kıraet vardır:
B i r i n c i s i ; (ومايعلم تأوله الإالله) üzerine vakfedip (واراسخون) iptida-yı kelâm olmaktır. Bu kıraete nazaran âyetin manâsı: [Müteşabihatın te'vilini Allah'tan başka kimse bilmez, ancak Allah-u Tealâ bilir ve ilminde rusûh olan ulema «Biz Kur'ân'a imanettik, hepsi Rabbimiz tarafından geldi» demekle iktifa ederler, müteşabihatın te'viliyle iştigal etmezler ve ilmini Allah-u Tealâ'ya tefviz ederler.] demektir.
Âyetteki kıraetin i k i n c i s i ; (واراسخون) lâfzının (الله) lâfzı üzerine atfolunmasıdır. Buna nazaran manâ-yı nazım: [Kur'ân'da müteşabih olan âyetlerin tevilini kimse bilmez, ancak Allah-u Tealâ ve ilmiyle âmil olan ulema-yı rasihun bilirler. Ve ulema müteşabihatın te'vilini bilmekle beraber «Biz müteşabihatın ve muhkematın cümlesine imanettik. Zira; cümlesi bizi ıslah için Rabbimiz tarafından gelmiştir» derler ve Kur'ân'dan intifa etmez, ancak akıl sahipleri intifa eder. Zira; maânisini lâyıkıyla düşünebilen onlardır. Çünkü; aklı olmayanlar elbette düşünemezler] demektir. Buna nazaran m ü t e ş a b i h l e murad; sa'y-ü gayret ve teemmül ve tefekkürat ve kavaide tatbik ile ulemanın manâsını bildikleri âyetlerdir. Sûrelerin evvellerinde olan harfler değildir.
İlimde r â s i h o l a n u l e m a ile murad; ilmiyle âmil ve Kur'ân'ın manâsını anlamakta lâzım olan fenlere vukûf-u tâmmı bulunan erbab-ı fazilettir ki, bu misilli ehl-i ilmi Cenab-ı Hak akıl sahipleri olmalarıyla sena buyurmuştur.
Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile ilimde rasih olmak; ilmini hazımla mütevazı ve muharremattan içtinapla mütteki ve dünyaca hırsı terkle zühdü iltizam ve nefsiyle mücahede etmeye mütevakkıftır. Binaenaleyh; kavaid-i İslâmiyeye ve tefsirde bilinmesi lâzım olan fenlere tatbik etmeksizin reyiyle tefsir hatadan salim olmadığı cihetle caiz değildir. Çünkü; Resûlullah «Bir kimse Kur'ân'ı kendi reyiyle tefsir eder ve nefsinin arzusuna tevfik etmek isterse Cehennem'de oturacağı mahalli hazırlasın» buyurmuştur. Şu kadar ki bu hadîsten maksad-ı nebi; «Kavaid-i İslâmiyeye muhalif tefsir ederse» demektir.
Bu âyette beyan olunan iki kırâetten
B i r i n c i s i ; selef mezhebine muvafıktır. Çünkü; onlar müteşabihatın aslma iman ilmini, Vâcib Tealâ'ya tefvizle iktifa etmişlerdir.

İ k i n c i s i ; halef mezhebine muvafıktır. Zira onlar; «Beşerin ıslahı ve intifaı için nazil olan Kur'ân'da manâsı bilinmeyen şey olmaz. Binaenaleyh; müteşabihatın manâsını Allah-u Tealâ bildiği gibi ilminde rusûh olan ulema dahi bilirler» derler. Müteşabihatın kavaid-i diniyeye muvafık te'ville iştigal etmekle, hava ve hevesine mutabık tefsir etmek isteyenleri reddederler.

***

Vâcib Tealâ ilminde rasih olan ulemanın müteşabihata iman ettiklerini beyandan sonra Cenab-ı Hakka tazarrularını beyan etmek üzere:

رَبَّـنَـا لاَ تُـزِغْ قُـلُـوبَـنَـا بَـعْـدَ إِذْ هَـدَيْـتَـنَـا وَهَبْ لَـنَـا مِـن لَّـدُنـكَ رَحْـمَـةً إِنَّـكَ أَنـتَ الْـوَهَّـابُ ﴿8﴾

buyuruyor.

[Ey bizim Rabbimiz! Sen bizi imana hidayetten sonra kalplerimizi doğru yoldan batıla meylettirme ve sen kendi indinde bize, imanımızda sebat etmemizi lûtfet. Zira; sen kullarına herşeyi vericisin.]

Yani; ilminde rusûh olan ulema müteşabihata imandan sonra Rablarına tazarru' eder ve derler ki «Ey bizi enva-ı nimetiyle terbiye eden Rabbimiz! Sen bize doğru yolu gösterip, imana muvaffak kıldıktan sonra kalplerimizi batıla meyletmekten muhafaza et ki, biz doğru yoldan çıkmayalım ve sen kendi indinden bize rahmet ihsan et ki, biz o rahmet sebebiyle senin rızana nail olalım ve hak üzere sebatımızı tevfik et ki, biz necat bulalım. Zira; kullarına istediklerini verirsin.»
V e h h a b ; herkese istidadına ve istihkakına göre istediğini verici demektir. Bu dua ulema-yı rasihînin duasıdır ve bunu beyanla Cenab-ı Hak insanlar ne kadar erbab-ı kemâlden olsalar Rablerine iltica etmekten hâli kalmamak lâzım olduğuna işaret etmiştir.
Beyzavi'nin beyanı veçhile (لاتـزغ قـلـو بـنـا) demek; müteşabihatın te'vilinde senin razı olmadığın bir te'vile kalbimizi meylettirme demektir. Veyahut kalbimizi haktan meylettirecek belâya ile bizi müptelâ kılma demktir.
Bu duada r a h m e t ; mutlaka lutf-ü ilâhi olduğu gibi hak üzere sebat ve günahları mağfiret manâsına dahi olur. Buna nazaran manâyı nazım: [Ya Rabbi! Sen kendi indinde bizi hak üzere sabit kıl ve günahlarımızın mağfiret olunmasını bize ihsan et] demektir.
Ehl-i ilim bu duada insana lâzım olan tertibe riayet etmişlerdir. Çünkü; bir hanenin süprüntüsünü temizlemek, o haneyi tezyin etmekten mukaddem olduğu gibi, insanın kalbini itikad-ı batıldan tathir eylemek o kalbi ahlâk-ı hamideyle tezyin etmek üzerine mukaddem olduğundan ulema-yı rasihîn evvelâ kalplerinin batıla

meyletmemesini ve saniyen de atiye-i ilâhiyesini ihsan etmesini, Rablerinden istirham etmişlerdir. Binaenaleyh; her mü'min için duasında bu misilli tertibe riayet ve Rabbisine her zaman iltica etmek bir vazife-i diniyedir. Rahmet lâfzı birçok manâya delâlet ettiğinden Allah'tan rahmet istemek azıcık bir lâfızla birçok şey istemektir. Zira r a h m e t ; kalpte imana ve nûr-u irfana ve âza ile ibadete ve dünyada esbab-ı maişetin suhuletine ve hin-i vefatında sekeratın ve kabirde sualin kolaylığına ve âhirette Cennet'e şâmil olduğundan rahmetle dua; dünyevî ve uhrevî matlubatın kâffesini cami' ve müfit bir duadır. Şu beyan olunan metalip; insan için gayet büyük olduğundan bu duada rahmet lâfzı ta'zîme delâlet eden tenvinle varid olmuştur. Çünkü; insan için dünya ve âhiret saadetine nail olmaktan daha büyük birşey olamaz. Binaenaleyh; taraf-ı ilâhiden ihsan olunan rahmetin derecesi pek büyük olduğundan, kullar tarafından her zaman istenmeye lâyıktır. İşte şu esasa binaen ulemanın istirhamı iki şeyden ibarettir:
B i r i n c i s i ; kalplerinin batıla meyletmeyip itikad-ı hak üzere sabit olmasıdır.
İ k i n c i s i ; Rablerinden rahmet istemektir. Rahmet ise, beyan olunduğu veçhile bütün saadata şâmil olduğundan mü'min için her zaman istenmeye lâyıktır.

***
Vâcib Tealâ ilminde rusûh olan kimselerin rahmet ve hidayet istediklerini beyandan sonra dualarının bakiyesini beyan etmek üzere:

رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لاَّ رَيْبَ فِيهِ إِنَّ اللهُ لاَ يُخْلِفُ الْمِيعَادَ
﴿9﴾

buyuruyor.

[Ey bizim Rabbimiz! Sen asla vukuunda şüphe olmayan bir günde hesap ve ceza için nâsı cem' edeceksin. Zira; cem' edeceğini vaadettin. Allah-u Tealâ vadinde hulfe ez.] Şu halde amellerinin cezasını görmek için nâsın kıyamet gününde cem' olacağmda dahi şüphe yoktur.
Rasihûnun bu sözlerinden maksatları; yalnız dünyaya münhasır olmayıp âhiret saadeti de dualarında dahil olduğunu beyan etmektir. Binaenaleyh; demek isterler ki «Ya Rabbi! Duamızdan maksadımız, dünyada nimetinden mahrum olmadığımız gibi âhirette dahi mesud olmaklığımızdır. » Rasihûn işte böyle demekle Cenab-ı Hakka tazarru'la yevm-i kıyamete imanlarını da izhar ettiler ve vaad-i ilâhide hulfolmadığını ilâveyi dualarının kabulüne vesile kıldılar.

***
Vâcib Tealâ ehl-i imanın hallerini ve dualarını beyandan sonra ehl-i küfrün hallerini beyan etmek üzere:

إِنَّ الَّـذِيـنَ كَفَـرُوا۟ لَـن تُـغْنِـيَ عَنْهُمْ أَمْـوَالُـهُمْ وَلاَ أَوْلاَدُهُم مِّنَ اللهُ شَيْـئًـا وَأُولَـئِكَ هُمْ وَقُـودُ الـنَّـارِ ﴿10﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar kâfir oldular. Gerek malları ve gerek evlâtları, onlardan Allah'ın gazabından hiçbir şey def edemez. İşte şu kâfirler Cehennem'in yanacak tutruğudurlar.]
Yani; malınaye evlâdına güvenen kâfirlerin malları ve evlâtları onlara âhirette hiçbir fayda temin edemez ve Allah'ın azabından azıcık bir cüz'ünü bile onlardan elbette def edemezler. İşte bu kafirler Cehennem'de yanacak odundurlar.
Fahr i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet kâfirlerin azabının kemâline delâlet eder. Zira azapta kemâl; iki şeyle olur: Birisi; intifa ederim zannettiği şeyin küllisi zayi' olmaktır. Diğeri: acıtıcı azabın hepsi mevcut olmaktır. Bu âyette kâfirlerin menfaat bekledikleri mal ve evlâdın menfaat vermeyeceği beyan olunduğu gibi onların şiddetle acıtıcı Cehennem ateşine tutruk olacakları dahi beyan olunmuştur. Çünkü insanın dünyada belâya ve mesaib ve hücum-u a'dâ ve sair umur-u mühimmede en ziyade güvendiği şey; inalla evlât olduğu halde âhirette bunlardan menfaat göremeyince bittabi, diğer şeylerin hiçbirinden menfaat görmeyeceği aşikârdır. Ve Cehennem'e tutruk olacaklarını beyan; enva-ı mazarratın içtima' edeceğine delâlet eder. Azaplarının bu kadar şiddetli olmasına sebep: bilihtiyar irtikâp ettikleri küfürleridir. Şu halde küfürden kaçman kimse; Cehennem ateşinden nefsini muhafaza etmiş olur ve cismini Cehennem'in odunu olmaktan kurtarır.
V e k u d ; ateşin tutruğu, odunu manâsınadır. (أُولَـئِكَ هُمْ وَقُـودُ الـنَّـارِ) «işte şu küfürlerle muttasıf olan kâfirler Cehennem ateşinin odunu, tutruğu» demektir.
Beyzavi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile bu âyette kâfirlerle murad; bu âyetlere sebeb-i nüzul olan Necran Nasarâsı veyahut Medine-i Münevvere civarında olan Yahudiler veyahut Arab'ın müşrikleri olmak muhtemelse de esah olan; küfrü irtikâp eden bilcümle insanlara şâmildir. Zira itibar; lâfzın umumuna olup, sebeb-i nüzulün hususuna değildir.
Hulâsa; bir kimse kâfir olarak âhirete giderse, malı ve evlâdı Allah'ın azabından bir zerresini bile def'edemeyeceği cihetle onların Cehennem ateşine odun menzilinde olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ Resûlüne küfreden kâfirlerin hallerini beyandan sonra zaman-ı saadette bulunan kâfirlerin halleri daha evvel geçen kâfirlerin halleri gibi olduğunu beyan etmek üzere :

كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ كَذَّبُواْ بِآيَاتِنَا فَأَخَذَهُمُ اللّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَاللّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿11﴾

buyuruyor.

[Şu kâfirlerin âdetleri Fir'avn'ın etbâının ve daha onlardan evvel geçen bilumum kâfirlerin âdetleri gibidir. Zira; evvel geçen kâfirler bizim hakka ve vahdaniyete delâlet eden âyetlerimizi tekzip ettiler. Binaenaleyh; Allah-u Tealâ günahları sebebiyle onları muahaze etti. Çünkü; Allah'ın ikabı şiddetlidir.] İşte o geçen kâfirleri, günahları sebebiyle nasıl muahaze ettiyse, âhir zaman nebisine iman etmeyen kâfirleri de, öylece muahaze edecektir. Çünkü; onlar Resûllerini nasıl tekzip ettilerse, bunlar da aynı tekzipte bulunduklarından, onlarda câri olan âdet-i ilâhiye ihlâk olmakla bunlarda dahi aynı âdet câri olacaktır. Çünkü; bir zamanda helâke sebep olan küfür, diğer zamanda da helâke sebeptir ve küfür; dünyada helâke sebep olduğu gibi âhirette dahi azâb-ı ebedîye sebeptir.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile zaman-ı saadette bulunan kâfirlerin âdetleri evvel geçen kâfirlerin âdetlerine teşbih olundu. Çünkü; evvelkiler Hz. Musa'yı ve diğer peygamberan-ı zişanı nasıl tekzip ettilerse, bunlar da Resûlullah'ı öylece tekzip ettiler.
(كَذَّبُواْ بِآيَاتِنَا) cümlesi «Fir'avn'un kavminin adetleri neydi?» unvanında varid olan bir suale cevaptır. Yani; «Âdetleri, âyetleri tekzip etmekti» diyerek cevap verilmiştir.
Bu âyet-i celile Resûlullah'ı tesliye ve kâfirleri tehdittir. Çünkü âyet; Resûlullah'ı tekzip eden kâfirlerin akıbet helâk olacaklarına delâlet eder. Şu halde düşmanlarının helâklerine delâlet eden delil elbette, Resûlullahı tesliye ve tebşirdir.

***
Vâcib Tealâ zaman-ı saadette bulunan kâfirlerin âdet ve akıbetleri evvel geçedlerin âdet ve akıbetleri gibi olduğunu beyandan sonra zaman-ı saadette bulunanların muharebede mağlûp olacaklarını ve Cehenneme haşrolacaklarını dahi beyan etmek üzere:

قُل لِّلَّذِينَ كَفَرُواْ سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَى جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿12﴾

buyuruyor.

[Ey Resûl-ü Ekrem! Sen kâfirlere «Siz yakında mağlûp olur ve Cehennem'e haşrolunursunuz, ne çirkindir yatacağınız mahal-i Cehennem» de.]

Yani; sana ve kitabına küfreden kimselere sen gelecek vukuattan haber olmak üzere «Siz yakında vuku' bulacak muharebede elbette mağlûp olacak ve Cehennem'e cem' olunacaksınız ve nefsiniz için hazırladığınız mahal olan Cehennem ne fena oldu» demekle onların dünyada mağlûbiyetlerini ve âhirette muazzep olacaklarını beyan et.
Beyzavi'nin beyanı veçhile bu âyette k â f i r l er le murad; müşrikler olmak ihtimali varsa da esah olan; Ya/mdilerdir. Çünkü Resûlullah (Bedir) gazasından avdet buyurunca Medine-i Münevvere'de (Beni Kaynuka') Çarşısında Yahudileri cem'etti ve dedi ki «Ey Yehud cemaati! Kureyşe nazil olan belâyanın size de nazil olmasından korkun ve belâya nazil olmadan evvel İslâm olun, necat bulun. Zira; siz benim nebi olduğumu bilirsiniz. Binaenaleyh; iman etmeniz lâzımdır.» İşbu beyanat-ı Risaletpenahi üzerine Yahudiler «Mağrur olma ya Muhammed! Sen ilm-i harbi bilmez bir kavimle muharebe ederek onların cehlinden istifade ettin, bizi onlara kıyas etme. Eğer sen bizimle muharebe edersen karşında fenn-i harbe âşinâ bir kavim bulursun» demişlerdi. Ayet-i kerimede şu haber verilen mağlûbiyet aynen vaki olmuştur. Çünkü; Yahudilerden (Beni Kurayza) kabilesi katil ve (Beni Nadîr) kabilesi de memleketlerinden tardolundular ve (Hayber) fetholunduğu gibi diğerlerine de cizye vaz'edildi. Binaenaleyh; Vâcib Tealâ bu âyette Resûlüne, ne ki vaadettiyse va'dini incaz ve mugayyebattan haber olup ayniyle husul bulmasıyla Resûlünün risaletini bu âyetle de teyit buyurdu. Zira; cereyan eden ahval sıdk-ı nubûvvete delâlet eden mucize kabilindendir. Bu âyette üç hüküm beyan olunmuştur:
B i r i n c i s i ; mağlûp olacakları haber verildi ve haber verildiği veçhile mağlûp oldular.
İ k i n c i s i ; Cehennem’e cem olacakları haber verildi. İman etmeksizin katl olunup veya vefat ettiklerinden Cehennem’de olacakalrından şüphe yoktur.
Ü ç ü n c ü s ü : Cehennem’in çirkin bir mahal olmasıdır ki, enva-ı azaba mahal olan Cehennem elbette çirkindir.

***

Vâcib Tealâ Yahudilerin mağlûp olacaklarını beyandan sonra Yahudilerin kendilerini muharip addetmelerine ve ehl-i İslâm’dan adetçe çok olmakla galip olacaklarına dair iddialarını reddetmek üzere :

قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللهِ وَأُخْرَى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُم مِّثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ

buyuruyor.

[Ey müminler! Sizin için iki fırkada büyük alâmet vardır ki, o iki fırka birbiriyle karşılaşırlar. Onlardan birisi fisebilillâh mukatele eder, diğeri mütemerrid olarak mukatele eder. Mümin olan fırka kâfir olan fırkayı kendinin iki misli olduğunu re'yelayn görür.]

وَاللهُ يُـؤَيِّـدُ بِـنَصْرِهِ مَـن يَـشَـاء

[Halbuki Allah-u Tealâ dilediği kulunu nusretiyle te'yîd eder.]

إِنَّ فِـي ذَلِـكَ لَـعِـبْـرَةً لَّأُوْلِـي الأَبْـصَارِ ﴿13﴾

[İşte şu fırkalardan iki misli çok olan fırkanın az olan fırkaya mağlûp olmasında basiret sahipleri için ibret vardır.] Çünkü; galip olacak zannolunan fırkanın mağlûp ve mağlûp olacak zannolunan fırkanın galip olmasında elbette azıcık idraki olanlar için büyük ibret vardır. Şu manâ; âyette hftap ehl-i imana olduğuna nazarandır. Hitap Yahudilere olduğuna nazaran manâ-yı âyet: «Ey Yehud kavmi! Sizin için Bedir'de karşı karşıya muharebe eden iki fırkada pek büyük ibret vardır. Zira; o iki fırkadan birisi fırka-i mümine ki, i'lâ-yı kelimetullah için fisebilillâh muharebe eder. Diğeri fırka-i kâfire ki, Kureyş kabilesidir. Onlar şirk üzere kalmak için muharebe eder ve kendilerinin ehl-i imanın iki misli olduğunu re'yelayn görür ve galip olacaklarını zannederler. Halbuki Allah-u Tealâ dilediği kimseyi kendi yardımıyla teyid ve takviye eder. Binaenaleyh; müminler az olduklan halde Allah'ın yardımıyla galip oldular. İşte şu azın, çoğa galebesinde idrak ve basiret sahiplerine büyük ibret vardır.
Ey Yahudiler! Aklınız varsa Bedir vakasında Kureyş kavmi ehli imandan üç misli çok ve alât-ı harbiyeleri mükemmel olduğu halde onların mağlûp ve İslâmın adedi gayet az ve alât-ı harbiyeleri çok noksan olduğu halde galip olmalarında sizin için ibret lâzımdır.» demektir.
Bu hitabın Yahudilere olması makama daha muvafıktır. Çünkü; bundan evvelki âyette beyan olunduğu veçhile Bedir vak'asından avdetinde Resûlullah, Yahudileri İslâma davet edince Yahudiler «Sen bizi Kureyş'e kıyasetme. Zira; onlar cahillerdir, fenn-i harp bilmezler. Amma bizimle muharebe edersen, karşında kuvvetli bir kavim görürsün» demişlerdi. İşte bunu söyleyen Yahudilere Cenab-ı Hak herhalde Bedir vakasından ibret almalarını tavsiye etmiştir. Çünkü; Bedir'de ashab-ı Resûlullah, ikisi atlı olmak üzere üç yüz on üç zevattan ibaret olup, yetmiş deve, altı zırh, sekiz kılıç vardı. Buna karşı müşrikler dokuz yüz elli kişi olup, yüz atlı ve yedi yüz deve ve yüz zırhları vardı. İşte müşrikler gerek adetçe ve gerek vesait-i harbiyece herşeyleri, müslümanlardan kat kat fazla olduğu halde, mağlûp olmalarında elbette erbab-ı basiret için alınacak ibret vardır.

Cenab-ı Hak Yahudilerin de Kureyş müşrikleri gibi mağlûp olacaklarını haber verdi ve akıbet mağlûp olup bir kısmı kılıçla maktul, diğer kısmı memleketlerinden matrud olmuşlardır. Bu âyette kâfirleri kendilerinin iki misli görenler; müminlerdir. Yahut kâfirler; müminleri kendilerinin iki misli görmüşlerdir. Çünkü müminler; her nekadar azsa da Vâcib Tealâ, kâfirlerin kuvve-i maneviyelerini kırmak için onların gözlerine ehl-i imanı kendilerinin iki misli göstermiştir. Zira; harbi kazanmakta en kavi sebebin kuvve-i maneviye olduğu her zaman görülmektedir. Yahut kâfirleri müminlerin iki misli gören; Yahudilerdir. Çünkü; Bedir muharebesini temaşa etmek üzere Yahudiler de çıkmışlar ve bizzat kâfirlerin ehl-i imanın iki misli olduğunu gözleriyle görmüşlerdir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak onların, müşrikler gibi mağlûp olacaklarını bizzat müşahede ettikleri Bedir vakasıyla ispat etmiştir.

***

Vâcib Tealâ Yahudilerin kesretine itibar olmayıp mağlûp olacaklarını beyandan sonra, ellerinde bulunan malları zail olup bir faydasını göremeyeceklerini beyan etmek üzere:

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ

buyuruyor.

[Nâs için nefsin arzu ettiği lezaiz-i dünyadan hatunlar ve oğlan evlâdı ve altun ve gümüşten kantarlar dolusu mallar ve binmek için alâmetlenmiş atlar, koyun, deve ve sığır hayvanatı ve ekinden nefsin istediği şeyler nâsın mahabbet etmesi için tezyin olundu.]

ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللّهُ عِندَهُ حُسْنُ الْمَآبِ ﴿14﴾

[İşte şu sayılan mallar ve kadınlar ve oğlanlar hayat-ı dünyanın nimetleridir ve bunlar zevale maruzdur. Zira; dünya zevale maruz olduğu gibi nimeti de zevale maruzdur. Halbuki Allah-u Tealâ indinde baki ve güzel merci vardır ve enva-ı nimetler o mahalde mevcuttur.]

Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile şu sayılan nimetlere nâs için muhabbeti tezyin eden; ehl-i sünnet indinde Allah-u Tealâdır. Çünkü; kulun mahabbet ve nefretini halkeden Allah-u Tealâ'dır. Binaenaleyh; insanlar da şu nimetlere mahabbeti halkeden odur. Zira; bu nimetler meşru surette ittihaz olununca âhiret saadetine sebep olduğu gibi nev'i insanın bekasına hadim esbab-ı istirahat ve taayyüşten olduğu için Cenab-ı Hak bunlara mahabbeti tezyin ve bunlarla intifaı mubah kılmıştır. Çünkü; dünyanın ma'muriyeti ve bekası insanla olup, insanın

bekası da şu nimetlerle olacağı şüphesizdir. Bu nimetlere muhabbet lâzım olduğunu beyandan sonra Vâcib Tealâ bunların meta'-ı dünya olup zevali maruz olduğunu beyanla itimad olunmamasını tavsiye buyurmuş ve Yahudilere ellerinde bulunan bu gibi nimetlere güvenmemelerini beyan etmiştir.
K a n t a r ; Araplar indinde yüz bin dinara veyahut bir öküz derisi dolu altına denildiği rivayet olunmaktaysa da, Beyzavi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanlarına nazaran, hadsiz hesapsız mala ıtlak olunur. Zamanımızda pek zengin olan kimseye milyarder veya trilyoner denildiği gibi Araplarda pek zengin olan zata sahib-i kantar derlerdi. İslâmiyetin bidayet-i zuhurunda (Mekke)'de yüz kadar sahib-i kantar olduğu Medarik'in cümle-i beyanatındandır.
M u k a n t a r a ; sahibi tarafından cem'edilerek define yapılmış maldır. H a y l i m ü s e v v e m e ; binmek için nişanlanmış ve alâmetlenmiş attır. E n ' a m ; koyun, deve ve sığır hayvanatıdır.
H a r s ; ziraatın her nev'ine şâmildir. Binaenaleyh; gerek ekin ve gerek bahçıvanlık ve gerek bahçecilikle hâsıl olan şeylerin cümlesi harsta dahildir.
Dünya nimetleri içinde kadınlarla telezzüz her nimetten ziyade olup şu telezzüz tenasüle ve nev-i insanın bekasına yegâne hadim olduğundan, âyette nisvan sair nimetler üzerine takdim olunmuştur. Nisvana muhabbetin neticesi evlâd olup, evlâd içinden oğlan, insanın kendi makamına kaim ve â'dâsını defe ve işlerini tesviyeye kâfi olduğu cihetle kızdan ziyade oğlana mahabbetin tezyin olunduğu beyan olunmuştur. Filhakika insanlarda oğlan evlâdına mahabbet, kız evlâdından ziyade olduğu çok kimselerde görülür. Bundan sonra esbab-ı taayyüş ve istirahat olan altın, gümüş, at ve sair hayvanat ve ziraatle hâsıl olan nimetlere muhabbet beyan olunmuştur. Binaenaleyh; bu nimetlere ihtiyaç varken, bunları tahsile sa'yi terketmek ve muattal kalmak indallah ve indennas mezmumdur. Çünkü; Allah-u Tealâ'nın bu nimetlere muhabbet halketmesi, meşru' surette bunları kisbe sa'yetmek lâzım olduğunu beyandır. Zira; dünyanın imarı ve vakt-i merhununa kadar bekası, insanın bu nimetleri celbe sa'yiyle hâsıl olduğundan sa'yi terk; maksadın aksini tevlid eder. Şu kadar ki bütün emelini bunlara hasırla âhiret umurundan gafil olmak ve bunlar vasıtasıyla dünyada tuğyan etmek insan için mehleke olup bu gibi mehlekeden kendini muhafaza etmek herkes için vâcibtir. Zira; Cenab-ı Hak bunlara muhabbeti beyandan sonra zilli zail olup itimad caiz olmadığını ve kendi indinde güzel merci' olan Cennet ve o Cennet'te zevalden masun daimi nimetler olduğuna işaretle kullarını hem dünya hem de âhiret nimetlerini kisbe sa'y lâzım olduğunu beyanla iki cihete de tergib etmiştir. Zira dünya nimetlerini beyandan sonra âhiret nimetlerinin daha güzel olduğunu beyan; âhiretten gaflet caiz olmadığını beyandır.

***

Vâcib Tealâ dünya nimetlerini beyandan sonra kendi indinde dünya nimetinden daha güzel hüsn-ü merci olduğunu beyanını te'kid etmek üzere :

قُلْ أَؤُنَبِّئُكُم بِخَيْرٍ مِّن ذَلِكُمْ

buyuruyor.

[Ey Resûl-ü Ekrem! Dünya nimetlerine ziyade muhabbet edenlere sen de ki «Ben size şu beyan olunan nimetlerden daha hayırlısını haber vereyim mi?»]

لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِندَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللهُ وَاللهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿15﴾

[Muttekiler için Rabları indinde Cennetler vardır ki, o Cennetlerde onlar ebedi kalıcı oldukları haldie, altından nehirler cereyan eder ve onlar için tâbir zevceler ve Allah-u Tealâ tarafından büyük rıza vardır. Zira; Allah-u Tealâ kullarının amellerini görücü ve istihkaklarına göre ecir vericidir.]
Yani; habibim! Dünya nimetlerine mahabbette ifrat edenlere hitaben sen de ki «Ben bu nimetlerden daha menfaatlı ve hayırlı nimetleri haber vereyim mi? İşte hayır olan nimetler evamire imtisal ve nevahiden içtinab eden müttekiler için hazırlanmış Cennetlerdir ki, o Cennetlerin altından sular akar, müttekiler o bağlar ve bahçeler içinde ebedî kalacaklar ve istirahat edeceklerdir ve onlar için tab'an sevilmeyecek hayız ve nifâs gibi şeylerden tâhire zevceler de vardır. Ve yalnız Cennet ve zevcelerle iktifa olunmaz. Zira; onlar için Rablerinden büyük rızalar da vardır. Çünkü; Allah-u Tealâ mütteki kullarının ibadetlerini görür ve mükâfatını verir.»
Vâcib Tealâ bu âyette âhiret nimetlerinin hayırlı olduğunu beyan buyurdu. Zira; rahm-i madere nispetle dünya ne kadar bol ve aydınlıksa dünyaya nispetle âhiret de o kadar boldur. Binaenaleyh; dünyanın bu kadar aydınlığı ve vüs'atiyle beraber âhirete nispetle rahm-i ümmehat mesabesinde karanlık ve dar olunca elbette âhiret ve onun nimetleri, dünya ve nimetlerinden hayırlıdır.
Âhiret nimetleri müttekilere mahsus olup, herkese müyesser olmayacağını beyanla âhiret nimetlerinin sanma ta'zîm ve hayırlı olduğu ispat olunmuştur. Çünkü; dünya nimetlerinin o kadar değeri olmadığından müttekilere ve müttekilerin gayriye şâmildir. Amma âhiret nimetleri mazarrat ve kederden safi ve zevalden ârî hayr-ı mahzolunduğundan hayırlı kullara nasip olacağı beyan olunmuştur.
Her ne kadar Cennet'te enva-ı nimet mevcutsa da, nimetin çok olmasıyla insanın lezzeti ve rahatı tekemmül etmeyip, ancak zevceyle tekemmül ettiğinden Cenab-ı Hak müttekiler için Cennet'te ahlâk-ı zemime ve fena söz ve fuhşiyat gibi tab-ı

beşerin sevmeyeceği herşeyden pak ve temiz zevcelerle istirahatlerinin tekemmül edeceğini beyan buyurmuştur. Nimetlerle telezzüzün tekemmülü nimet sahibinin razı ve hoşnut olmasına tevakkuf ettiğinden Cenab-ı Hak Cennet'e giren müttekilerden razı olacağını dahi beyan etmiştir ki, Cennet'te hiçbir veçhile noksan olmayacağı beyan olunsun.
Hulâsa; Cennet ve nimetleri dünya sarayları ve nimetlerinden hayırlı olduğu ve müttekiler için âhirette altından nehirler cereyan eder Cennetler bulunduğu ve o Cennet'e girdikten sonra bir daha çıkmayıp, ebeden orada kalacakları ve Cennet'te ünsiyet için her fenalıktan pak zevceleri bulunacağı ve Allah-u Tealâ'nın ehl-i Cennet'ten razı ve kullarını görücü olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ müttekilerin bazı sıfatlarını beyan etmek üzere :

الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا إِنَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿16﴾

buyuruyor.

[Cennet'e müstahak olan müttekiler şol kimseler ki, onlar «Ey bizim Rabbimiz! Senin vahdaniyetine ve Resûllerine ve kitaplarına iman ettik. Biz iman edince sen bizim günahlarımızı mağfiret et ve Cehennem ateşinin azabından bizi sakla» demekle Rablarının dergâhına iltica ederler.]
Beyzavi'nin beyanı veçhile müttekiler mağfiret talebini mücerret imanları üzerine tertip etmeleri, yalnız imanın mağfirete sebep olacağına delâlet eder. Çünkü; (فَـ) lâfzı alelekser makablinin mâbâdine sebep olduğuna delâlet ettiğinden, burada imanın mağfirete sebep olacağına delâlet eder.

***
Vâcib Tealâ müttekilerin evsaf-ı memduhelerinden bazı âhari beyan etmek üzere :

الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالأَسْحَارِ ﴿17﴾

buyuruyor.

[O müttekiler şol kimseler ki, onlar üzerlerine vâcib olan ibadah edada ve haranı olan şeylerden nefislerini muhafazada gördükleri zahmetlere sabredici ve sözünde hak ve hayır söylemekle sâdık ve mühimmat-ı umurlarında, Rableriııe dua edici ve

kendilerine taraf-ı ilâhiden verilen rızıktan niyet-i hâliseyle muhtaç olanlara infak edici ve vakt-i seherde Rablerinden mağfiret talebeden kimselerdir.]
S a b ı r ; insana isabeteden belâya ve mesaibe feza ve feryad etmemektir.
S â d ı k î n ile murad; sözünde yalan olmayan ve memur olduğu fiili yerine getiren ve niyetinde sebat ve azmine devam eden kimselerdir. K a n i t i n ile murad; ibadetine devam eden kimselerdir.
M ü n f i k î n ile murad; malını nefsine ve ehline ve akrabasına ve enva-ı hayrata sarfeden kimselerdir.
Vakt-i seherde feyz-ü bereket, meziyet ve fazilet ziyade olup envar-ı ilâhiyenin kalb-i mümine feyezanına yollar, diğer vakitlerden daha fazla ve açık ve inşirah ziyade olduğuna işaret için vakt-i seherde istiğfar edenlerin âli derecelere nail olacakları beyan olunmuş ve seherde istiğfar etmek kemalât-ı insaniyeyi teşkil eden evsaf-ı âliye cümlesinden kılınmıştır.
Vâcib Tealâ tarîk-i ilâhiye sâlik olan kimsenin mertebesini bu âyette beşe hasretmiştir. Çünkü; Beyzavi'nin beyanı veçhile insanın Allah-u Tealâ ile muamelesi nefsiyle rıza-yı ilâhiye tevessül etmekle olur ki, nefsini rezâilden men ve fezâil üzerine hapsetmektir. Bu kısma sabırla işaret etmiştir. Rızaya tevessül bedenle olduğundan, sözünde sadâkat ve tâate mülâzemetle olur ki. bu kısımlara da sıdkla ve kunutla işaret etmiştir. Yahut malıyla rıza-yı ilâhiye tevessül eder. Bu kısma da müttekilerîn mallarını infak etmeleriyle işaret olunmuştur. Abdin rıza-yı ilâhiyi talebi; esbaba tevessülle olduğu gibi, yalnız dua ile dahi olur. Bu kısma da seher vakti istiğfar etmekle işaret olunmuştur. Şu halde bu âyette enva-ı ibadat dahil olduğu gibi bilcümle rnaâsiden ihtirazın lüzumu da dahildir.
Hulâsa; Cennet'e müstahak olan müttekilerin, Rablerinden günahlarının mağfiretini ve nefislerinin Cehennem ateşinden muhafazasını isteyen ve belâyaya sabreden ve sözünde doğru söyleyen ve ibadet ve taat ve dua ile meşgul olan ve Allah'ın verdiği rızıktan muhtaç olanları in fak eden ve vakt-ı seherde zamanını zayi etmeyip, istiğfar eden kimseler olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ müminleri senadan sonra imanın delilleri zahir olduğunu beyan etmek üzere :

شَهِدَ اللّهُ أَنَّهُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ وَالْمَلاَئِكَةُ وَأُوْلُواْ الْعِلْمِ قَآئِمَاً بِالْقِسْطِ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿18﴾

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ kendi zatından başka mabud-u bilhak olmayıp ancak kendi zat-ı ulûhiyeti ma'budu bilhak olduğuna adaletle kaim olduğu halde şehadet etti ve ma'budu hakikî ancak zat-ı ulûhiyet olduğuna melekler ve ilim sahipleri dahi şehadet ettiler ve mabud-ü bilhak olmadı, illâ Allah-u Tealâ oldu ki, o cümleye galip ve herşeyi bilir, ef'ali hikmetten hâli değildir,]
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile ş e h a d e t ; bilerek bir hakikati olduğu gibi haber vermektir. Buna nazaran A l l a h - u T e a l â ' n ı n ş e h a d e t i ; Kur'ân'da müteaddid delillerle vahdaniyetini haber vermesidir. M e l e k l e r i n v e e r b a b – ı i l m i n ş e h a d e t l e r i ; Allah-u Tealâ'nın vahid-i hakiki olduğunu delileriyle haber vermeleridir. Şu halde vahdaniyetine, Allah'ın ve meleklerin ve ulemanın şehadetleri beyninde fark yoktur. Çünkü; cümlesi vahdaniyeti delâiliyle haber vermekten ibarettir. Amma Allah-u Tealâ'nın şehadeti; vahdaniyetine deliller nasbetmek ve meleklerin ve ulem anın şehadetleri; vahdaniyetine iman ve ikrar olduğu surette şehadetler beyninde fark vardır. Çünkü bu surette Allanın şehadeti; vahdaniyetine delâlet eder âyetler inzâl etmektir. Meleklerin ve ulemanın şehadetleriyse; vahdaniyetine iman ve ikrar etmektir. Binaenaleyh; kelime-i tevhidi lisanla söylemek vâcib olmuştur.
Bu âyette u l u l ' i l i m ; kat'i delilerle vahdaniyeti ispat eden kimsedir.
(قَـآئِـمَـاً بِـالْـقِسْطِ) lâfza-i celâlden hâl olduğuna nazaran manâ-yı nazım: [Allah-u Tealâ adaletle kullarının umurunu tedbir ettiği halde vahdaniyetine şehadet eder.] demektir. Ulul'ilmden hâl olduğuna nazaran manâ-yı nazım: [Erbab-ı ilimden herbiri adaletle şehadet eder oldukları halde, vahdaniyetine şehadet ederler] demektir.
Yaşadığı müddette mümin üzerine kelime-i tevhidi tekrar ederek devam lâzım olduğuna işaret için, bu âyette kelime-i tevhid tekrar zikrolunmuş ve Hz. İsa'nın ulûhiyetini itikad eden Nasarayı reddetmiştir. Çünkü; sûrenin evvelinde beyan olunduğu veçhile Necran'dan gelen Nasara taifesi Hz. İsa'nın hâşâ ulûhiyetini iddia etmişlerdi. Âyet-i kerime de onları red için nazil olunca onlara «Siz İsa (A.S.)'ın ulûhiyetini iddia ediyorsunuz. Halbuki Allah-u Tealâ ve melekler ve ilim sahipleri ulûhiyetin ancak Vâcib-ül Vücud'a mahsus olduğuna şehadet ederler» demektir.
Şehadetin en büyüğü; tevhide şehadettir. Çünkü şehadetin azameti; iki şeyle hâsıl olur:
B i r i n c i s i ; şehadet olunan meselenin azametiyle,
i k i n c i s i ; şahidin azametiyledir. Burada mesele; bütün akâid-i hakkanın üss-ül esası olan tevhiddir. Ve şahid ise cümle âlemin halikı olan Allah'tır. Şu halde mesail içinde tevhidden büyük mesele ve şahitler içinde Allah'tan büyük şahit olmayınca, Allah'ın tevhide şehadeti en büyük şehadettir. Binaenaleyh; gerek namazda ve gerek sair ibadatta ve ibadetin haricinde vahdaniyete şehadet vâcib kılınmış ve ibadetlerin en büyücü addolunmuştur.

***
Vâcib Tealâ tevhide şehadetten sonra tevhid ia:;e müesses olan dinin, din-i İslâm olduğunu beyan etmek üzere:

إِنَّ الـدِّيـنَ عِـنـدَ اللهُ الإِسْلاَمُ

buyuruyor.

[İndallah din; din-i İslâmdır.]
Yani; Allah-u Tealâ indinde makbul ve marzî olan din-i kâmil, ancak din-i İslâmdır. Binaenaleyh; din-i İslâmın zuhurundan sonra din-i İslâmdan maada makbul bir din yoktur.
D i n i n asıl manâsı; ceza ise de örf-ü şer'ide din; millet ve şeriat manâsınadır. Binaenaleyh; Allah-u Tealâ'nın kullarına emrettiği ahkâmın kâffesi bir cezayı mucip olduğundan din denilmiştir.
İ s l â m, itaata girmek ve ibadetini İhlâs üzere eda etmektir. M ü s l i m ; a'mâlini hâlisen liveçhillâh işleyen kimsedir. Ancak örf-ü şeri'de imanla islâm birdir. Binaenaleyh; her mümin müslim ve her müslim mümindir, hükümde beyinlerinde fark yoktur.

***
Vâcib Tealâ makbul dinin din-i İslâm olduğunu beyandan sonra ehl-i kitabın din-i İslâmda ihtilâflarının sebebini beyan etmek üzere:

وَمَـا اخْـتَـلَفَ الَّـذِيـنَ أُوْتُـواْ الْـكِتَـابَ إِلاَّ مِن بَـعْـدِ مَـا جَـاءهُمُ الْـعِلْمُ بَـغْيًـا بَـيْـنَـهُمْ

buyuruyor.

[Kendilerine kitap verilen Yehud ve Nasara ihtilâf etmediler, ancak Resûlullah'ın hakka nebi ve dininin din-i hak olduğuna dair onlara ilim geldikten sonra, riyâset talebinden nâşi hasedlerine binaen ihtilâf ettiler.]

وَمَـن يَـكْفُـرْ بِـآيَـاتِ اللهُ فَـإِنَّ اللهُ سَرِيـعُ الْـحِسَابِ ﴿19﴾

[Halbuki bir kimse Allah'ın âyetlerine küfrederse yakında cezasını görür. Zira Allah'ın hesabı, gayet süratlidir.]
Yani; din-i hak, tevhid üzere müpteni olan din-i İslâm olunca, ehl-i kitabın ihtilâfları olmadı, ancak din-i İslâmın hakkaniyetine ve âhir zaman nebisinin nebiy-yi hak olduğuna ilimleri hâsıl olduktan sonra ihtilâf ettiler ve bu ihtilâflarının sebebi de

elde ettikleri riyâseti nıuhafaza sevdasından ve hasedlerinden neş'et etmiştir. Şu halde kitaplarında Resûlullah'ın sıdk-ı nubûvvetine delâlet eden âyetleri inkâr ettiler. Halbuki bir kimse Allah'ın hakka delâlet eden âyetlerine küfrederse Allah-u Tealâ yakında onun ceza-yı sezasını verir. Zira; Allah'ın, kullarıntn an tâlini hesabı .ve a'mâl üzere ceza tertibi gayet süratlidir.
Beyzavi'nin beyanı veçhile bu âyette k i t a p v e r i l e n l e r l e murad; Yehud ve Nasara veyahut bilcümle kutub-u mütekaddime erbabıdır. İhtilâfları; din-i İslâmdadır. Çünkü; bazısı hakkaniyetini teslim ederek imanetti ve bazısı asla teslim etmedi ve bazısı «Arab'a mahsustur, bize şümulü yoktur» dediler ve bu inkârın menşei de hasedleridir. Yahut kendi dinlerine ilim hasıl olduktan sonra ihtilâf ettiler. Zira; Tevrat geldi, Hz. Musa, ahkâmını izah edip vefat edince Yehud milleti batıl itikatlar icad ve hatta (Hz. Uzeyr) (A.S.)'a “Allah'ın oğludur” demeye bile cür'et ettiler. Kezalik İncil gelip Hz. İsa. ahkâmını tafsil ettikten sonra Hz. İsa'nın gaybubeti üzerine birçok ihtilâfa düştüler ve hatta İsa (A.S.)'a da Allah'ın oğludur. dediler.
Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran Hz. Musa'nın vefatı yaklaşınca ulemadan yetmiş kişiye Tevrat'ı teslim edip Yuşa' (A.S.)'ı da onlara reis tayin ederek, ahkâmını muhafaza ve amel etmelerini tavsiye ettiği halde, zaman geçip batın değiştikçe ihtilâf çoğaldı. Hatta enbiya-yı kiramı katle kadar cüret ettiler. İşte o zaman Cenab-ı Hakkın (Buht-u Nasır) gibi zâlim bir meliki onlara musallat kıldığı ve onunla terbiyelerini verdiği menidir. Binaenaleyh; tâbi olduğu dinin ahkâmını terkederek, hava ve hevesine muvafık surette tahrib eden milletlerin enva-ı belâyaya müptelâ olduğu ve vukuattan mütenebbıh olmadıkları halde. Allah-u Tealâ düşmanlarını musallat ederek hal âk ettiği âlemde her zaman görülen ahvaldendir.

***

Vâcib Tealâ ehl-i kitabın ihtilâflarını beyandan sonra onların davalarını ispat için irad ettikleri delillerine karşı verilecek cevabı beyan etmek üzere :

فَإِنْ حَآجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ

buyuruyor.

[Ey Resûl-ü Mükerrem! Eğer ehl-i kitap sana karsı Yehudiyet ve Nasraniyetin İslâmiyetten ibaret olduğunu iddia ederek deliller serdederlerse sen onlara de ki «Ben Cenab-ı Hakka inkıyad ve bütün uzuvlarımla itaat ettim ve bana tebaiyet eden kimseler de aynı haldedirler ve biz her umurumuzu Vâcib Tealâ'ya tafviz ettik, halbuki siz böyle değilsiniz.»]

وَقُل لِّلَّذِينَ أُوْتُواْ الْكِتَابَ وَالأُمِّيِّينَ أَأَسْلَمْتُمْ فَإِنْ أَسْلَمُواْ فَقَدِ اهْتَدَواْ

[Ve kendilerine kitap verilen Yehûd ve Nasara'ya ve Arap kavmi gibi kendilerine kitap verilmeyen cahil kavme sen de ki; «Siz İslâm oldunuz mu?» Eğer İslâm olurlarsa tarîk-i Hakka vâsıl olmuşlardır.]

وَّإِن تَوَلَّوْاْ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلاَغُ وَاللّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿20﴾

[Ve eğer senden ve senin davetinden kaçarlar ve yüz döndürürlerse senin için keder yoktur. Zira senin üzerine vâcib olan; ancak onlara ahkâmı tebliğ ve doğru yola irşad etmektir. Halbuki Allah-u Tealâ kullarının hallerini bilir ve amellerini görür ve herkesin ameline göre ceza verir. Binaenaleyh, onların davetine icabet etmemelerinde senin için zarar yoktur. Çünkü; mes'ûliyet onlara aittir.]
Yani ey Nebiy-yi Muazzam! Eğer iman etmeyenler tarafından din hususunda mücadele ederler ve batıl davalarını terviç için deliller getirirlerse, sen onlara «Ben ihlâs üzere bütün vücudumla Allah'a inkıyad ve vahdaniyetini tasdik ettim ve bana ittiba' eden kimseler de İslâm oldular. Şu halde sizin sözünüz bana ve benim tâbilerime tesir etmez.» demekle münakaşalarına meydan verme ve sen ehl-i kitaba ve ehl-i kitabın gayrı ümmi olanlara «Bizim olduğumuz gibi İslâm oldunuz mu, yoksa halâ küfür ve inat ediyor musunuz? Bu kadar hakka delâlet eden delilleri görüp duyduktan sonra küfre ısrar etmek kadar hamakat olamaz» de. Bu sözler üzerine eğer onlar İslâm olurlarsa, tarîk-i hakkı bulmuş ve tarîk-i dalâlden çıkmış ve nefislerine menfaat etmiş olurlar ve eğer davetinden yüz dÖndürürlerse senin için mazarrat yoktur, senin üzerine vâcib olan; onlara tebliğ etmektir. Halbuki Allah-u Tealâ kullarının hallerini iyi bilir.
Bu âyetten maksat; delâille mücadeleyi terketmek matlûp olduğunu beyandır. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyet, Medine'de nazil olmuştur. Bu âyetten evvel birçok mu'cizatla Resûlullah'ın hakka nebi ve Kur'ân'ın kelâmullah olduğu ve Allanın vahid-i hakiki olup şeriki ve nazîri olmadığı sabit olduğundan, iman etmeyenler için başka delil getirmelerine hacet kalmamıştır. Zira; hernevi delâil izah olunduktan sonra senin nubûvvetine itiraz ve davetinden imtina' ile sana husumet ederlerse, sen ve sana ittiba' edenler cümle azanızla Allah'a inkıyad ettiğinizi beyan ve onlara «İslâm olun» demekle emir, kâfidir. Eğer emre itaat eder. İslâm olurlarsa muhakkak doğru yol tutmuş olurlar ve eğer emrine imtisal etmezlerse, zararı onlara aittir. Âyette (أَسْلَمْتُمْ) istifham suretinde emirdir. Zira; muhatab olan ehl-i küfür insaftan uzak birtakım muannid ve mütekebbir olduklarından emir, istifham suretinde varid olmuştur.
Bu âyette cemi-i a'zanın inkıyadı yüze isnad olunmuştur. Zira, yüzdeki tevazu' ve inkıyad cümle a'zanın tevazuuna delâlet eder. Bu âyetin kıtal âyetiyle mensuh

olduğunu beyanedenler varsa da, esah olan mensuh olmamasıdır. Zira âyet; Resûlullah'ı tesliye için nazil olmuştur. Çünkü; Necran'dan gelen Nasara ile birçok mübahase vaki olup, her türlü deliller irad olunduktan sonra halâ Nasraniler, Nasraniyete ve Yahudiler de Yahudiyete ısrar ederlerse onların hidayeti sana ait değildir. Vazifeyi tebliği ifadan sonra onları halleri üzerine terket, merak etme demektir.
Cenab-ı Hak muti' olanları taate tergîb ve âsi olanları günahtan tenfir için âyetin âhirinde ibadın her halini bildiğini beyan etmiştir. Çünkü; Allah-u Tealâ'nın her halini gördüğünü bilen bir kimse, bir işi işleyeceği zaman kendisinin göreceği cezayı düşünür. Binaenaleyh; günaha cesaret etmez. Şu halde insan için ef'alini şeriate tevfik ederek cümle a'mâlinin cezasını hayır olarak beklemek ve rahmet-i ilâhîden ümitvar olmak ve azabından endişe üzere bulunmak vâciptir

***
Vâcib Tealâ din-i Islâmdan i'raz edenlerin bazı hallerini beyandan sonra ef'al-i kabihalarından bazı âhari beyan etmek üzere:

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقّ وَيَقْتُلُونَ الّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿21﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar Allah'ın vahdaniyetine delâlet eden âyetlerini inkârla küfreder ve bigayr-ı hakkın nebileri ve sair nâstan adaletle emreden kimseleri katlederler. Halleri böyle olunca ya Ekrem-er Rusül! Sen onları elem verici azapla tebşir et.] Allah'ın âyetlerini inkârla küfür ve bigayr-ı hakkın enbiyayı ve adaletle emreden kimseleri katledenlerin cezaları azapla tebşir olunmaktır.
A y e t l e r l e murad; Kur'ân ve sair mucizat-ı nebeviyedir. Bunlara k ü f r e d e n l er l e murad; gerek ehl-i kitaptan ve gerek gayndan mutlaka kâfirlerdir. Enbiyayı katledenler, Yahudilerdir. Çünkü; (Ebu Ubeyde) Hz.'den rivayet olunan bir hadîste Resûlullah «Yahudilerin bir kuşlukta kırk üç nebiyi katlettiklerini ve o nebilerin etbaından dahi emr-i bilma'ruf etmek üzere kıyam eden, yüz on iki kimseyi ikindi vakti katlettiklerini» beyan etmiştir.
Bu âyet; zaman-ı saadette bulunan Yahudileri âbâ' ve ecdadının ef aliyle tevbihtir. Çünkü; onlar ecdadının nameşru muamelelerine razı olup ma'siyete rıza ayn-ı mâsiyet olduğundan tekdire müstehak olmuşlardır. Enbiyanın katli herhalde bigayr-ı hakkın olduğu halde «Bigayr-ı hakkın katlettiler» diyerek tasrih etmek cinayetlerinin azametini beyan içindir. Emr-i bilma'rufla kaim olan kimseyi katil; enbiyayı katil mesabesinde cinayet-i azîme olduğuna âyet delâlet eder. Zira; Vâcib Tealâ enbiyayı katledenlerle emr-i bilma'rufla meşgul olanları katledenleri azapla

tebşirde beraber kılmıştır. Azapla tebşir; erbab-ı cinayatı istihza içindir. Zira tebşir; hayrolan şeyle olur; azab ise şerdir

***

Vâcib Tealâ enbiyayı ve emr-i bilma'ruf edenleri katleyleyenleri azapla tebşir etmesini Resûlüne emrettikten sonra onların amellerinin mahvolacağını ve yardımcıdan mahrum olacaklarını beyan etmek üzere :

أُولَـئِكَ الَّـذِيـنَ حَبِطَتْ أَعْمَـالُـهُـمْ فِـي الـدُّنْـيَـا وَالآخِرَةِ وَمَـا لَـهُـم مِّن نَّـاصِرِيـنَ ﴿22﴾

buyuruyor.

[İşte şu enbiyayı katledenler şol kimseler ki, onların amelleri dünyada ve âhirette batıl olmuştur ve onlardan azabı defedecek yardımcıları da yoktur.]
Yani; bunların dünyadaki amelleri kabul olunmaz. Zira; imanları yoktur ve âhirette gözettikleri sevap bedelinde azaba duçar olacaklardır. Binaenaleyh; menfaatleri bilkülliye fevtolacaktır.
Bu misilli cinayete cüret edenlerin halleri rahmet-i ilâhiyeden gayet uzak olduğuna işaret için mertebede uzaklığa delâlet eden (أُولَـئِكَ) lâfzı varid olmuştur.
Hulâsa; kâfirlerin küfürleri sebebiyle amellerinin dünyada ve âhirette mahvolacağı ve onlar için azaptan kurtaracak bir yardımcıları bulunmayacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ kâfirlerin amelleri batıl olduğunu beyandan sonra, ehl-i küfrün hâli inat ve hakka karşı temerrüdden ibaret olduğunu beyan etmek üzere :

أَلَـمْ تَـرَ إِلَـى الَّـذِيـنَ أُوْتُـواْ نَـصِيـبًـا مِّنَ الْـكِـتَـابِ يُـدْعَـوْنَ إِلَـى كِـتَـابِ اللّهِ لِـيَـحْـكُـمَ بَـيْـنَـهُـمْ ثُـمَّ يَـتَـوَلَّـى فَـرِيـقٌ مِّـنْـهُـمْ وَهُـم مُّـعْـرِضُـونَ ﴿23﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen görmedin mi şol kimselerin hallerini ki, onlara kitaptan bir miktar nasip verildi. Beyinlerinde hükmetmek için onlar bir kitabın hükmüne davet olunurlar. Sonra onlardan bir fırka icabet etmez, kitabın hükmünü kabulden i'raz eder oldukları halde arkalarına dönerler.]
Yani; sen ehl-i kitabın halini görmez misin ki, onların imanlarını ümid edersin. Onların Tevrat'tan nasibi olanları Tevrat'ın hükmüne davet olunduklarında kendi kitaplarının hükmünü kabulden imtina ettiler. Sûrenin evvelinde beyan olunduğu

veçhile âyetin sebeb-i nüzulü; Necran'dan gelen Nasara ile Resûlullah'ın mübahasesi olduğuna nazaran kitaptan nasip v e r i l e n l e r l e murad; Nasara âlimleridir. E v v e l k i k i t a p l a murad; İncil, ve i k i n c i k i t a p l a murad; Kur'ân'dır. Beyinlerinde hakla hükmetmek için Kur'ân'ın ahkâmını kabule davet eden; Resûlullah'tır. Kabulden i m t i n a e d e n f ı r k a yla murad; huzur-u Risalette bulunan Necran cemaatidir.
Yahut Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzulü şöyledir: Medine'de birgün Resûlullah Yehud'un medreselerine girerek Yahudileri din-i İslâma davet etti. Onlar Resûlullah'ın dininden sual ettiler. Resûlullah «Millet-i İbrahim üzerineyim» deyince onlar, «İbrahim (A.S.) Yahudidir» dediler. Resûlullah «Getirin Tevrat'ı; Hz. İbrahim'in Yahudi olduğuna dair âyet gösterin» buyurması üzerine Yahudiler Tevrat'ı getirmekten imtina ettiler. Binaenaleyh; şu rivayete nazaran âyette kitaptan nasip verilenlerle murad; Yahudiler ve kitabla murad; Tevrat'tır. Esasen âyet de vak'ayı tasvir ediyor. Çünkü; onları; Resûlullah Tevrat'ın hükmüne davet etti. Onlar da Tevrat'ı getirip hükmüne razı olmadılar. Belki getirmekten i'raz ettiler. Yahut âyetin sebeb-i nüzulü; Hayber eşrafından zina eden bir kadınla o kadına zina eden erkek haklarında recmetmemek için Resûlullah indinde bir ruhsat aramak üzere bu mes'eleyi arz etmişlerdi. Resûlullah bunların recmolunmasıyla hükmedince Yahudiler, hükm-ü Resûlullahı kabul etmemek istediler. Çünkü; zani ve zaniye eşraftan oldukları cihetle recmi onlara reva görmedikleri için tezvirat cihetine gittiler. Resûlullah «Tevrat'ta recim vardır, niçin amel etmezsiniz?» buyurdu. Onlar Tevrat'taki recmi inkâr etmekle beraber Tevrat'ı getirmeye ve hükmüne razı olmaya ve fakat (Fedek) denilen mahalde ikâmet eden Yahudilerin meşhur âlimleri olan (İbni Surya)'nın gelmesinekarar verdiler. (İbni Surya) geldi. Huzur-u Risalette teşekkül eden mecliste (İbni Süfya) Tevrat'ı kıraet ederken recim âyetine gelince eliyle recim âyetini örtüp diğer âyeti kıraete başlaması üzerine (Abdullah b. Selâm) Hz. «Ya Resûlallah! Recim âyetini terketti» dedi. Ve (İbni Surya)'nın elini recim âyetinin üzerinden kaldırtarak recim âyetini okudu Yahudiler rüsva oldular ve Resûlullah da zanilere recmin hükmünü icra etti. İşte âyet; bu vak'a üzerine nazil olmuştur. Her nekadar âyetin sebeb-i nüzulü Nasara veyahut Yehud hakkında olduğu beyan olunmuş ise de kendilerine taraf-ı ilâhiden kitap verilip de ahkâmıyla amel etmeyen ümmetlerin cümlesine şâmildir. Binaenaleyh; Kur'ân'a muhalefet edenler de aynı hükümde dahil olup âyet-i kerimede şeriate muhalefet edenlerin cümlesini tehdid etmiştir.

***

Vâcib Tealâ ehl-i kitabın kitabullaha davetten i'razlarını beyandan sonra i'razlarının sebebini beyan etmek üzere:

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُواْ لَن تَمَسَّنَا النَّارُ إِلاَّ أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ وَغَرَّهُمْ فِي دِينِهِم مَّا كَانُواْ يَفْتَرُونَ ﴿24﴾ فَكَيْفَ إِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ لاَّ رَيْبَ فِيهِ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لاَ يُظْلَمُونَ ﴿25﴾

buyuruyor.

[İşte ehl-i kitabın kitaplarıyla amelden imtina etmelerinin sebebi; «Bizi elbette Cehennem ateşi messetmez, ancak sayılı birkaç gün messeder» demeleridir. Zira; onları, kendi dinlerinde iftira ettikleri şeyler mağrur etti ve bunlar itikatlarını iftira üzere bina edince, şüphesiz vuku' bulacak yevm-i kıyamette Cehennem ateşi onları nasıl messetmez? Elbette messeder ve onlara ebedi dokunacak ve ihata edecektir. Zira; zulmolunmadıkları halde her nefis kesbettiği amelinin cezasını tamamen alacaktır.] Binaenaleyh; bunlar da irtikâp ettikleri küfrün ve iftiralarının cezasını noksansız alacaklardır.
E y y a m – ı m a d u d e ; bundan evvel beyan olunduğu veçhile kırk gün veyahut yedi gündür ki, bu sözlerinin iftira olduğunu beyanla Cenab-ı Hak Yahudileri zemmetmiş ve yevm-i kıyamette cem'olup bu sözlerinin cezasını göreceklerini beyanla onları tehdid etmiştir. Çünkü; onlar Samirî'nin tasni' ettiği dana suretine ibadet ettikleri kırk gün adedince azap olunacaklarını ve ondan sonra babalan, dedeleri enbiya oldukları için onların şefaatleriyle kurtulacakları ve Allah'ın oğullan olduklarına binaen uzun müddet azap olunmayacaklarını itikatla mağrurane iftirada bulunmuşlardır. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak onlann bu gibi iftiralarını reddeylemiş ve şüphesiz olan yevm-i kıyamette herhalde azap olunacaklarını beyan etmiştir.

***
Vâcib Tealâ kâfirlerin küfr üzere inatlannı beyan ettiği gibi mülkün sahibine tazarru' etmenin tarîklerini Resûlüne talim etmek ve istediğini mülküne mâlik kılmakla aziz ve istediği kimseden mülkünü almakla zelîl ettiğini dahi beyan etmek üzere:

قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَن تَشَاء وَتَنزِعُ الْمُلْكَ مِمَّن تَشَاء وَتُعِزُّ مَن تَشَاء وَتُذِلُّ مَن تَشَاء بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَىَ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿26﴾

buyuruyor,

[Habib-i Zişanım! Sen de ki «Ey cümle mülkün sahibi olan Rabbim! Sen dilediğin kuluna mülk verir ve dilediğin kimsenin elinden mülkünü alırsın ve istediğin kimseyi aziz ve istediğin kimseyi zelil kılarsın ve hayrın küllisi senin kabza-i kudretindedir. Zira; sen herşeye kadirsin» demekle dergâhımıza niyaz et.]

M ü l k ; kuvvet ve kudret manâsına olduğu gibi tasarrufu mümkün olan şeye dahi mülk denir. Binaenaleyh; Allah-u Tealâ cümle kuvvet ve kudretin sahibi olduğu gibi cemi-i mahlukatta tasarrufu mümkün olduğundan Malik'ülmülk denilmiştir. Zira; ruh sahibi olan ve olmayan bilcümle mahlukatın mâlikidir. Şu halde istediğine mal ve can ve saltanat verir ve aziz kılar ve istediğinin elinden malını alır, zelil kılar. İşfe bu esasa binaen Resûlüne nubûvvet ve mülk-ü saltanat vermekle aziz ve Yahudilerden nubûvvet ve saltanatı almakla zelil kıldı. Ve kezalik Resûlullah'ı ve Ashabını Mekke'den hicrete sebebiyet veren müşrikleri zelil ve Resûlünü ve Ashabını Mekke'nin fethi ve sair fütuhatla aziz kılmıştır.
Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzulü; Mekke ahalisinin Medine'ye hücumları üzerine Resûlullah hendek kazılmasını ve her on iki kişiye kırk arşın yer kazmalarını emretti. (Selman-ı Farisî) ile arkadaşlarına isabet eden yerde büyük bir taş zuhur edip Resûlullah'a haber vermeleri üzerine Resûlullah, o taşı kırarken (Rum) ve (Faris) şehirlerini ve Yemen'de (San'a)'yı gördüğünü ve Cibril-i Emin'in gelip ümmetinin bu beldeleri feth edeceğini haber verdiğini Ashabına ihbar edince münafıklar, Ashab-ı kirama «Gördünüz mü Resûlünüzü! Siz korkunuzdan taşraya çıkamayıp Medine etrafında hendek kazmakla meşgul olduğunuz bir zamanda birtakım hülyalarla sizi nasıl aldatıyor? Rum ve Faris memleketlerini ve Yemen'de San'a'yı gördüğünü ve oraları sizin feth edeceğinizi haber veriyor. Bunların hepsi gülünç şeylerdir.» demekle Ashab-ı kiramdan bazılarını iğfale çalıştıkları zaman, bu âyetin nazil olduğu mervidir. Şu halde âyet-i celile; Resûlullah'ınhaberini teyid ettiğini ve ileride o beldelere ümmetinin malik olacağını beyanla münafıkları reddetmiştir.
Çok zaman geçmeksizin âyetin sırrı zuhur etmiş ve ashab-ı Resûlullah futuhat-ı azîmeyle memalik-i Faris'e tamamen ve Rum memleketlerinden de birçoklarına malik olmakla aziz ve o beldelerin sahipleri zelil olmuşlar ve bu büyük fütuhatı pek uzak addeden münafık ve Yahudilerden sağ kalanlar da gözleriyle görmüşlerdir. Binaenaleyh; bu âyetin mazmunu gaipten haber olduğu cihetle mucizat-ı Resûluilah'tandır. Çünkü; Resûlullah nasıl haber verdi ve âyet nasıl delâlet ettiyse vukuatın ayniyle zuhur etmesi mucizeden başka birşey değildir.
Her zamanda, zamanın icabına göre ehl-i imanı iğfal edecek birçok münafıklar bulunmaktan hâli olmadığı gibi, o münafıklara riyâset edecek birçok (İbn-i Selûl) yani zaman-ı saadette münafıklara reis olan (Abdullah b. Übeyy) emsalinde kimseler dahi bulunmaktadır. Çünkü her vakit hakla batıl çarpışmakta ve batılı terviç için birtakım kimseler uğraşmakta ve bu hususta müslümanların mazarratına ve fakat kendi menfaatine dolap çevirenler görülmektedir. Binaenaleyh; dünya ne müminsiz kalır, ne de münafıksız. Her ikisi de bulunur. Şu kadar ki, münafıkın hileleri bidayetinden az bir zaman için revaç bulur gibi görünürse de, hak daima galebe etmiş olmakla münafıkların çektikleri zahmet kadar kârları olmuştur. Binaenaleyh; ehl-i imanın me'yûs olmaması lâzımdır. Bu âyette m ü l k ; emvale

şâmil olduğu gibi mansıba, nâs indinde nafiz-ülkelim olmaya, ilme, akla, sıhhat-i bedene, ahlâk-ı haseneye, düşmana galebeye ve nusret ve zaferin cümlesine şâmildir. Çünkü; bunların hepsini insana ihsan eden Allah-u Tealâ'dır.
Hulâsa; Allah-u Tealâ cemi-i kuvvet ve kudretin ve bilcümle emlâkin maliki olduğu ve dilediği kimseye mülk verip, dilediğinin elinden mülkünü aldığı ve istediğini aziz ve istediğini zelîl kıldığı ve her hayrın yed-i kudret-i ilâhiyede olduğu ve Allah-u Tealâ'nın herşeye kadir olup, kudretinden hiçbir şey hariç olmadığı ve insanın herşeyi Cenab-ı Hak'tan beklemesi vâcib olduğu, bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ «malik-ül mülk» olup izzet ve zillet kendi halkıyla olduğunu beyan ettiği gibi kudretinin şümulünü de ispat etmek üzere:

تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الَمَيَّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَن تَشَاء بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿27﴾

buyuruyor.

[Ya Rabbi! Sen geceyi gündüze ve gündüzü geceye ithal eder ve diriyi ölüden ve ölüyü diriden çıkarır ve istediğin kulunu hesapsız merzuk edersin.]
Yani; Allah-u Tealâ herşeye kadir olup izzet ve zillet kendi yed-i kudretindedir. Çünkü; Allah-u Tealâ gecenin bazı saatlerini gündüze ithal eder. Binaenaleyh; gündüz uzar gece kısalır. Diğer zamanda gündüzün bazı saatlerini geceye ithal eder, bu suretle gece uzar, gündüz kısalır ve gündüzün bazısını geceye kalbetmek ve vakt-i âharde bunun aksini yapmakla âlemin nizamını verir ve kullarının mesâlihini tedbir eder ve gündüzü, gecenin karanlığıyla ihata ederek gündüz yerine geceyi ve gündüzün zıyasıyla, geceyi ihata edip, gece yerine gündüzü ikame etmekle kudret-i kahiresini hergün herkese göstermektedir. Ve diri insanı meyyit menzilinde olan nutfeden ve tavuğu meyyit menzilinde olan yumurtadan ve mü'mini kâfirden çıkardığı gibi, diri insandan ölü menzilesinde olan nutfeyi ve tavuktan yumurtayı ve mü'minden kâfiri dahi ihraç eder ve istediği kulunu merzuk eder ki, verdiği rızkın sayısı ve ölçüsü olmaz. Binaenaleyh; insanlardan bazıları zengin ve bazıları fakir olur.
Fakir olan ne kadar çalışsa, imdad-ı ilâhi yetişmedikçe zengin olamadığı gibi zengin de bütün dünya halkı toplansa inayet-i ilâhiye oldukça, onu fakir kılamazlar. Zira; hepsi Allah'ın kudretiyle hâsıl olur. Kudretinin fevkinde birşey olmaz. İşte bu gibi ahvali halketmesi, herşeyin kudret-i ilâhiye tahtında olduğunu ispat etmiştir. Çünkü; gece akabinde gündüzü ve gündüz akabinde de geceyi ve ölüden diriyi ve diriden ölüyü ve izzet akabinde zilleti ve zillet akabinde izzeti halketmeye ve

istediğine istediği kadar rızık vermeye kadir olduğunda şüphe yoktur. Zira; bunlar âlemde her zaman görülen ve inkârı kabil olmayan hakikatlerdendir.
Geceyi gündüze ve gündüzü geceye katmak kürenin deveranıyla veyahut başka esbapla hâsıl olsun, bütün dünya halkı cem' olsalar küreyi döndürmek veya başka suretle herbirinin bir zerresini bile ileri veya geri götürmek imkânı olmadığı malum bir hakikat olduğundan, gecenin ve gündüzün uzayıp kısalmak suretiyle bazı cüzlerinin birbirine ithali ancak kudret-i ilâhiyeyle olup tabiat ve saire eseri değildir.
Bu âyet üç hükmü hâvidir:
B i r i n c i s i ; geceyi gündüze ve gündüzü geceye ithal,
i k i n c i s i ; ölüden diriyi ve diriden ölüyü ihraç,
ü ç ü n c ü s ü ; istediği kuluna hesapsız rızık ita etmektir ki, bunların cümlesi Allah'ın kudret-i kâmile sahibi olduğuna delâlet eder.

***
Vâcib Tealâ zatına ta'zim olunmasını emredip dünya ve âhirete malik ye herşeye kadir olduğunu beyan ettiği gibi nasla ne gibi muamele edileceğini ve insana lâyık olan hazine-i ilâhiyeden istimdad edip düşman elinde olan varlığa rağbet etmemek lâzım olduğunu dahi beyan etmek üzere :

لاَ يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاء مِن دُوْنِ الْمُؤْمِنِينَ

buyuruyor.

[Müminler; müminlerin gayrı kâfirleri dost ittihaz etmesinler.]

وَمَن يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللّهِ فِي شَيْءٍ إِلاَّ أَن تَتَّقُواْ مِنْهُمْ تُقَاةً

[Ve eğer bir kimse müminin gayrı kâfiri dost ittihaz ederse, o kimse Allah'ın dostluğundan birşey üzere değildir. Ancak kâfirlerden korkmak vakti müstesnadır. Eğer onlardan korkarsanız onlara dostluk göstermekte ve musahabet etmekte zarar yoktur.]
Zira zaruret; haramı mubah kılar.

وَيُحَذِّرُكُمُ اللّهُ نَفْسَهُ

[Ve Allah-u Tealâ bizzat kendisi sizi onlara dostluktan korkutur ve düşman olan kâfire dostluktan sizi meneder.]

وَإِلَى اللّهِ الْمَصِيرُ ﴾28﴿

[Ve ancak merciiniz Allah'ın huzur-u manevisidir.]
Yani; müminler dinlerinde kardaşı oldukları müminleri terkederek düşmanları olan kâfirleri dost ittihaz etmesinler. Binaenaleyh; gerek karabet ve gerek İslâmiyetten evvel aralarında olan mahabbete binaen onları dost ve kardeş ittihaz etmekle bir mecliste hem sohbet olarak ehl-i imanın esrarını vermesinler. Onlara, dostluk dolayısıyla küfür ve nifak ve ahlâk-ı fasideleri sirayet edeceğinden ihtiraz üzere bulunmak lâzımdır. Çünkü; insanların yekdiğerine tabiatlarının sirayeti bazı emrazın sirayeti gibidir ve bilhassa küfr-ü nifak marazları derhal sirayet eder. Zira; tabiat-ı beşerin isyana meyli seri olduğundan, müminin imanının sirayetinden kâfirin küfrünün sirayeti daha süratlidir ve eğer bir kimse onlara muhabbet ve dostlukta devam ederse, Allah'ın mahabbetinden hiçbir şeye malik olmaz. Zira dostluğun sânı; dostun dostunu dost ve düşmanını düşman ittihaz etmektir. Yoksa Allah'ın düşmanı olan kâfiri dost etmek Allah'a dostluğa münafidir. Şu kadar ki, kâfirler size galebe ederler de onlardan korkunuz olursa o vakit dostluk izhar etmenizde zarar yoktur. Zira; zaruret olunca haram olan şeyler mubah olur. Amma icapsız dostluğun mazarrattan başka birşey olmayacağına binaen Allah-u Tealâ bizatihi kâfirlerin dostluğundan sizi korkutur ki, kâfire dost olup da gazaba mazhar olmayasınız. Zira; varacak yeriniz ancak huzur-u ilâhidir. Binaenaleyh; dostluğunuzu Allah-u Tealâ'nın dostlarına hasretmemiz lâzımdır ki, bu vesileyle Allah'ın rızasına nail olasınız.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile müminlerden bazılarının Yahudilerle zaman-ı cahiliyede olan dostluklarını idameye onlar da dostları olan müminleri din-i İslâmdan tenfire çalışmaları ve bazılarının da Mekke müşriklerine dostluk izhar etmeleri üzerine, bu âyetin nazil olduğu mervidir. Binaenaleyh; Allah-u Tealâ kâfirlere dost olmayı ve mahabbet etmeyi bu âyetle haram kılmıştır. Yalnız kâfirler galebe eder ve onlardan korku olursa onlara dost görünmeye ve mahabbet izhar etmeye hatta kalbi imana müsterih olarak onlara mümaşat etmeye müsaade etmiştir. Amma ihtiyaç görüldüğünde ihtiyaç miktarı onlardan yardım talep etmek caizdir.
İşte şu mesağ-ı şer'iye binaen lüzum görüldüğünde bu misilli istianeler vaki olmuş ve olmaktadır. Ve iki devlet arasında olan muahedeye riayetle yekdiğerine karşı mukabele-i bilmişle dikkat ederek muamelât-ı ticariye cereyan eder. Şu kadar ki, bir kimsenin onlardan malını ve nefsini muhafaza için müdarat caizse de, bu hal başka bir kimsenin zararını mucip olmamasıyla meşruttur. Çünkü; kendi menfaatini gayrın zararında aramak haram-ı kat'i olduğundan, müminin bu gibi şeyleri irtikâbı caiz olamaz. Binaenaleyh; kendi nefsini ve malını nasıl muhafaza ederse, diğer müminin malını ve canını dahi mümkün olduğu kadar muhafaza etmesi lâzımdır.
Şu esasa binaen düşmana yaranmak için âharin katline ve zinasına ve malını itlafa ve yalan yere şehadetle âharin hukukunu iptale ve ehl-i İslâmın esrarına kâfirleri muttali kılmaya asla müsaade-i şer'iye yoktur. Şu halde bazı esbaba mebni, kâfire

dost görünmekte muztar kalınırsa gayrın hukukuna tecavüz etmemek lâzımdır. Kâfire dostluk fenalığın en nihayeti olduğuna ve bunun üzerine terettüp edecek azabın şiddetine işaret için kâfire dostluktan Vâcib Tealâ bizatihi kendisi korkuttuğunu beyan etmiştir.
Bu âyet-i celilede Cenab-ı Hak ehl-i iman için hiçbir zaman düşman olan kâfirleri dost ittihaz etmek caiz olmadığını ve eğer bir kimse kâfire dostluk ederse, Allah'ın dostluğundan çıkacağını beyanla Müslümanlara vesayada bulunmuş ve ehl-i iman için kâfirlerden menfaat beklemek hata olduğunu beyan etmiştir. Şu kadar ki, onlardan ehl-i İslâma zarar gelir korkusu olursa onlara dostluk izhar etmekte zarar olmadığını beyanla, bazı fayda ümidi olduğu zaman onlara mudarat etmek caiz olduğuna ve ihtiyaç görülmedikçe onları umur-u müslimînde istihdam caiz olmadığına işaret etmiştir.

***
Vâcib Tealâ kâfirleri zahir ve bâtın dost ittihaz etmekten müminleri nehyettiği gibi, zahirin bâtına muvafık olması lâzım olduğunu dahi beyan etmek üzere:

قُلْ إِن تُخْفُواْ مَا فِي صُدُورِكُمْ أَوْ تُبْدُوهُ يَعْلَمْهُ اللّهُ وَيَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الأَرْضِ وَاللّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿29﴾

buyuruyor.

[Ya Ekrem-er Rusül! Sen müminlere de ki «Eğer siz kalplerinizde olan herşeyi saklar veya izhar ederseniz, Allah-u Tealâ onun cümlesini ve yerde ve göklerde olan herşeyi bilir ve Allah-u Tealâ herşeye kadirdir.»]
Yani; Habibim! Sen müminlere haber ver ki, onlar kâfirlere dostluğu saklar ve kalplerinde mahabbeti gizlerler veyahut alenî dostluk ederlerse, Allah-u Tealâ onların cümlesini bilir, saklamak imkânı yoktur. Değil onların kalplerinde olan şeyleri, yerde ve göklerde olan mevcudatı ve onlarda cereyan eden esrarın cümlesini bilir. Şu halde onların gizli dostlukları üzerine ceza verir. Çünkü; Allah-u Tealâ'nın kudreti herşeye kâfidir.
Bu âyette (s u d u r) sadrın cemidir, S a d r ; kalp manâsınadır. Zira; insanın kalbi sadrında bulunduğundan mahal olan sadır zikrolunmuşsa da, o mahalde bulunan kalp murad olunmuştur. Yani; «Kalplerinizde bulunan şeyi ister saklayın ister izhar edin hepsini Allah-u Tealâ bilir» demektir.
Âyet-i celile hafî olarak kâfirlere dostluk eden kimseleri tehdid için varid olmuştur. Zira her şeyi bildiğini kullarına ilâm; hafî, celî işlenilen her günah üzerine mücazat edeceğini bildirmek olduğu cihetle herhalde kullarının ma'siyetten ihtiraz etmeleri lâzım olduğuna tenbihtir. Binaenaleyh; bir kimsenin kâfirlere zahirde dost olmadığı gibi bâtında dahi dost olmaması lâzımdır. Zira; zahirde dostluğa nasıl ceza varsa

bâtında dostluğa dahi aynı ceza olacağını Cenab-ı Hak, bu âyetle beyan buyurmuştur.

***

Vâcib Tealâ düşman olan kâfirlere zaruret olmadıkça dost olmak caiz olmadığını ve herşeyi bilip herşeye kadir olduğunu beyan ettiği gibi kullarını ibadete terğîb ve günahtan tenfîr etmek üzere:

يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُّحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ مِن سُوَءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol zamanı ki, o zamanda her nefis hayrolarak işlediği amelini gözü önünde hazırlanmış bulur, asla ziyade ve noksan olmaz ve dünyada işlediği amelini defter-i a'mâlinde mevcud olarak bulur ve kötülüğe dair işlediği amelini ve onun üzerine terettüp edecek azabı görünce ister ki, keşke o ameliyle kendi arasında uzak bir mesafe ve uzun bir müddet olsa da o seyyiâtını görmese.]

وَيُحَذِّرُكُمُ اللهُ نَفْسَهُ وَاللهُ رَؤُوفُ بِالْعِبَادِ ﴿30﴾

[Ve Allah-u Tealâ günahınız üzerine azab edeceğini beyanla azap ve gazabından sizi bizatihi korkutur. Zira; Allah-u Tealâ kullarını esirgeyicidir.] Çünkü; Allah-u Tealâ'nın azabı icab eden günahlardan kullarını nehyetmesi aynı esirgemektir. Eğer esirgememiş olsaydı günahın fenalığını ve azabı mucip olduğunu beyan etmezdi.
Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile insanın ameli a'râz kabilinden olup, yevm-i kıyamette bizzat ameli bulması mümkün olmadığından bu makamda «Amelini bulur» demek; «Her nefis o günde amelini defterinde yazılı bulur ve amelinin cezasını görür» demektir, yoksa «Ayn-ı amelini bulur» manâsına değildir.
Bu âyet; insanları ibadete tergîb ve günahtan tenfîr etmiştir. Zira; her nefsin hayır ve şer amelini bulacağını beyan etmek; elbette o nefsi hayra teşvik ve serden tenfîr etmektir. Günahın çirkin olduğunu te'kîd için herkesin günahla kendi arasında uzak mesafe olmasını arzu edeceğini beyan etmiştir ki, ma'siyetin hakikaten nefret olunacak birşey olduğunu beyan buyurmakla Cenab-ı Hak kullarına re'fetini izhar etmiştir.
Vâcib Tealâ'nın azabına, lûtfu mukabil olduğunu beyan için tahzirden sonra kullarına merhamet ve re'fetini beyan buyurmuştur. Binaenaleyh; kulların Allah'ın gazabından korkması ve rahmetinden ümidle yaşaması lâzımdır ve kulların işledikleri günah üzerine derhal azab etmeyip tevbe ve amel-i salih tedariki için mühlet vermesi, Allah'ın kullarına re'feti cümlesindendir. Binaenaleyh; günah

işleyen kimse işlediği günah üzerine nedamet eder ve Allah'tan affını isterse Allah-u Tealâ, onun tevbesini kabul ve günahını affedeceği diğer âyetlerle sabittir.

***
Vâcib Tealâ yevm-i kıyametin azabından kullarını korkutunca bazı kimselerin günahlarını Allah'a mahabbetlerinden nâşi ibadet olarak işlediklerini beyan etmeleri üzerine Allah'a muhabbetin Resûlüne muhabbetle olacağını beyan etmek üzere :

قُلْ إِن كُنتُمْ تُحِبُّونَ اللّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿31﴾

buyuruyor.

[Habibim! Sen irşad etmek istediğin kimselere de ki «Eğer siz Allah-u Tealâ'ya muhabbet ederseniz bana ittiba' edin ki, Allah-u Tealâ size muhabbet etsin ve günahlarınızı mağfiret buyursun. Zira; Allah-u Tealâ günahlarını mağfiret edip matluplarına isal etmekle merhamet eder.»]
Yani; ey Resûl-ü Mükerrem! Sen kabahatlerini ibadet addedip sana iman etmeyen kâfirlere de ki «Eğer siz Allah'a muhabbet iddianızda sadıksanız emrine ve nehyine inkıyad etmenizle beraber bana ittiba edin ki, Allah-u Tealâ size mahabbet etsin. Zira bana ittiba etmek; Allah'a muhabbet cümlesindendir. Etbâınız muhabbet-i ilâhiyeye sebep olunca, onun eseri olarak Allah-u Tealâ günahlarınızı mağfiret eder. Çünkü; Allah-u Tealâ gafur ve rahimdir.»
Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile abdin Allah-u Tealâ'ya muhabbeti Allah'ı büyük bilmek ve cemi-i sıfât-ı kemâliyeyle muttasıf ve cemiA nekaisten münezzeh olduğunu itikatla beraber tâatini ihtiyar ve emrine imtisal ve nehyinden içtinap ve rahmetini ümid eylemek ve gazabından korkmak ve Resûllerine iman ve muhabbet etmektir. Allah'ın kuluna muhabbeti; kulundan razı olup işlediği ameline sevap vermek ve kusurunu affetmektir.
Beyzavi'nin beyanı veçhile aklı olan kimsenin muhabbeti her zaman Allah'a olmak lâzımdır. Çünkü; kemalât-ı hakikiyenin cümlesi Allah'ındır. Binaenaleyh; insanın kendi nefsine kemâl addettiği şeyin küllisi hatta vücudu bile Allah'tan ve Allah'ın inayeti olduğunu ve akıbet Allah'ın huzuruna rucu' edeceğini bilen bir kimsenin herhalde muhabbetini Allah-u Tealâ'ya hasretmesi icabeder. Zira; Allah'ın gayrıya mahabbet arızîdir. Ve her neye mahabbet etse bir garaz-ı hasise müstenid olduğu gibi bekası da yoktur, ancak mahabbet kalpte gizli olduğu için onun eseri olan ibadeti yerine getirmek ve emrine imtisal edip nehyinden içtinapla hâsıl olacağından, bu misilli amelleri işlemeyen kimsenin muhabbet iddiası kâziptir.

Bunların cümlesinin esası ise Resûlüne ittiba ve sünnetini ihya etmek olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur.
Âyetin sebeb-i nüzulü; sûrenin evvelinde beyan olunduğu veçhile Necran'dan gelen Nasara cemaatinin huzur-u Risalette «Bizim; Hz. İsa Allah'ın oğludur dediğimiz, Allah-u Tealâ'ya muhabbetimizdendir» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.
Hulâsa; Allah-u Tealâ'ya muhabbet, Resûlüne ittiba' ile olacağı ve Resûlüne ittiba etmeyince Allah'a muhabbet iddiası yalan olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ zat-ı ulûhiyetine mahabbetin Resûlüne ittiba'la hâsıl olacağını beyandan sonra kendine ve Resûlüne itaatin vâcib olup itaatten i'raz etmenin küfür olduğunu beyan etmek üzere :

قُلْ أَطِيعُواْ اللّهَ وَالرَّسُولَ فإِن تَوَلَّوْاْ فَإِنَّ اللّهَ لاَ يُحِبُّ الْكَافِرِينَ ﴿32﴾

buyuruyor.

[Ey Resûl-ü Muazzam! Sen irşadını murad ettiğin kimselere de ki «Allah'a ve Resûlüne itaat edin. Eğer itaatten imtina' ederseniz Allah-u Tealâ i'raz etmenize ceza verir. Zira; Allah-u Tealâ kâfirlere muhabbet etmez.»]
Yani; habibim! Sana ittiba' etmeyenlere sen de ki «Siz Allah'a ve Resûlüne iman ve emirlerine imtisal ve nehiylerinden içtinab etmek suretiyle itaat edin. Zira; itaat etmeniz vâcibtir. İtaat vâcib olunca, eğer siz itaatten yüz döndürürseniz Allah'ın azabına müstehak olursunuz, Çünkü; Allah-u Tealâ kâfirleri sevmez ve efalinden razı olmaz. » Küfür; onlara mahabbet bedelinde Allah'ın gazabını ve nimet bedelinde Cehennem'in azabını celbeder.
Allah'ın cemi-i ahkâmını kullarına tebliğ eden Resûlü olduğu cihetle Resûlullalfa ümmetin itaati vâcibtir. Zira şeriati tesis etmek; ümmetin Resûle kemâl-i itaatleriyle olacağından Allah-u Tealâ Resûlüne itaati, kendine itaate müsavi kılmıştır. Resûlullah'a itaatin manâsı; sözünü dinlemek ve tasdik etmek ve emrini tutmak ve sünnetine ittiba etmek ve siret-i nebeviyesini takib etmektir. Çünkü; bu manâca itaat olmazsa şeriat tesis olunamaz. Yoksa Nasaranın itikad-ı batılları gibi Resûle itaat; Allah'a ibadet eder gibi Resûle ibadet etmek manâsına değildir. Zira; mahlûkattan ne kadar büyük farzolunsa, hiçbir kimse ma'bud olamaz. Ancak mabudun bilhak; Allah-u Tealâ'dır. Bundan evvelki âyet nazil olunca reis-i münafıkîn (Abdullah b. Übey) zuafa-yı mümininin itikadlarını ifsad etmek maksadıyla «Muhammed (S.A.) bizi Allah'a ibadet eder gibi kendine ibadete davet ve Nasara gibi bizi itikad-ı batıla sevkediyor» demesi üzerine bu âyetin nazil olduğu

mervidir. Çünkü bu âyet; Resûlullah'a ittibaın, emrine imtisal etmek manâsına olduğunu beyan etmiştir. Şu halde emrine itaat ile mesleğine sülük etmekten ibadet lâzım gelmediği cihetle bu âyet, o münafıkîn ifsad için ortaya atmış olduğu şüpheyi izale etmiştir ki, itaatle emir; ibadetle emir değildir.
Beyzavi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile Resûle itaatten i'raz etmek küfür olduğuna bu âyet delâlet eder. Binaenaleyh; gazab-ı ilâhiye istihkaklarına sebep; küfürdür ve bu hükmün kâfirlerin cümlesine şâmil olduğuna işaret için zamîr mevziinde ism-i zahir olarak (كَـا فِـرِيــن) lâfzı varid olmuştur.
Çünkü; «Eğer itaattan i'raz ederseniz Allah-u Tealâ sevmez» demek «Siz kâfir olursunuz. Binaenaleyh; Allah-u Tealâ size muhabbet etmez» demektir. Yani i'raz; risaletini tasdikten i'raz olduğuna binaen küfür olmuştur. Amma risaletini tasdik edip de tenbellik ederek sünnetini ihya etmemek suretiyle adem-i itaatten küfür lâzım gelmez.

***
Vâcib Tealâ ümmetin rusül-ü kirama itaatleri vâcib olduğunu beyan ettiği gibi rusül-ü kiramın ind-i ulûhiyette kadirlerinin pek büyük ve beşer içinde itaatleri vâcib bir sınıf-ı mümtaz olduklarını beyan etmek üzere:

إِنَّ اللهَ اصْطَفَـى آدَمَ وَنُـوحًـا وَآلَ إِبْـرَاهِـيمَ وَآلَ عِمْـرَانَ عَلَـى الْـعَـالَـمِينَ ﴿33﴾ ذُرِّيَّـةً بَـعْضُهَـا مِـن بَـعْضٍ وَاللهُ سَمِيعٌ عَلِـيمٌ ﴿34﴾

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ ebülbeşer olan Âdem ve şeyh-ül mürselîn olan Nuh (A.S.)'ı ve âl-i İbrahim olan İsmail ve İshak ve âl-i İmran olan Musa ve Harun ve İsa (A.S.)'ı ve İsa'nın validesini kendi zamanları âlemleri üzerine ihtiyar ve her birerlerini mucizeleriyle i'zaz ve sair beşer üzerine tafdîl etti. Onlardan bazıları bazılarının zürriyetleri ve nesilleridir. Allah-u Tealâ herbirinin münacatını bilir ve işitir.]
Nimetullah Efendi'nin beyanı veçhile Cenab-ı Hak Hz. Âdem'i hilâfet ve niyabete lâyık gördü ve fazilet davasında olan meleklere emredip Âdem'e secde etmeleriyle faziletini izhar etti ve sair mahlukat üzerine mükerrem kıldı.
Nuh (S.A.)'ın duasıyla yeryüzünde olan bilumum âsileri suya gark eyleyerek Hz. Nuh'u ve etbamı gark olmaktan halâsetti ve bütün düşmanlarının şerrinden kurtardı.
İbrahim (A.S.)'ın ehl-i beytini imamet ve hilâfetiyle müşerref kıldı ve Hz. İbrahim'e yevm-i kıyamete kadar mukteda bih olmak mansıb-ı cehlinin zürriyetinden başkasına geçmemesine dua ettirdi ve duasını kabuletti. Binaenaleyh; İbrahim (A.S.)'dan sonra gelen enbiya-yı izam hazaratı hep onun neslinden gelmiştir. Ve Âl-i İmran'dan her birerlerini âharlerinden mümtaz kıldı. Ve bilhassa Isa (A.S.)'ı

gözsüzün gözünü iade ve mevtayı ihya etmek gibi harikulade ef'ali yedinde halk etmekle muhtar kıldı ve zamanında en hazık tabipler müdafaadan âciz kalarak mu'cize olduğunu i'tirafa mecbur oldular. Binaenaleyh; İsa (A.S.) da nubûvvet davasını bu suretle ispat etti. İşte burada isimleri zikrolunan zevat-ı kiramdan her birerlerini birçok mezaya-yı âliye ve menakıb-i celileyle sair nâstan müşerref kıldı ve ümmetlerinin de bunlara itaatleri vâcib oldu.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile mahlukat; iki kısımdır ki, biri mükellef diğeri gayr-ı mükelleftir. Mükellef olan gayr-ı mükellef üzerine efdal olduğunda şüphe yoktur. Mükellef olan kısım dört olup bunlar da ins, cin, melek, şeytandır. İns, cinden ve cin, şeytandan efdaldir. Çünkü; şeytan tamamen kâfirdir. Cinnin müminleri ve kâfirleri vardır. Meleklerin küllisi mümin ve mutidir. İnsanların mı veya meleklerin mi efdal olduğunda ihtilâf varsa da ehl-i sünnet indinde rusül-ü beşer, rusül-ü melekten ve avam-ı beşer, avam-ı melekten efdaldir. Çünkü; Cenab-ı Hak meleklerin Hz. Âdemle secde etmeleriyle emrettiği gibi bu âyette dahi enbiya-yı kiramdan isimleri zikrolunanların âlem üzere efdal olduklarını beyan buyurmuştur ki, âlem içinde melekler de dahildir. Binaenaleyh bu âyet; beşerin melekten efdal olduğuna delâlet eder.
Rusül-ü kiramın evsaf-ı zemimeden safi ve ahlâk-ı hamideyle müzeyyen olduklarına işaret için saffete ve taharete delâlet eden (اصْطَفَــى) kelimesi varid olmuştur.
Bu âyet; enbiyanın kuvay-ı cismaniye ve ruhaniyelerinde sair nâstan kavi ve şeci' olduklarına delâlet eder. Zira; Allah'ın sair nâs içinden onları ihtiyar etmesi her cihetle onların sair nastan mümtaz olmalarını icabeder. Çünkü; ruh cihetinden tebliğ edecekleri kimselerden çok yüksek olmasalar, onları irşad ve terbiye etmek mümkün olamayacağı gibi bedenen kavi ve celâdetli olmasalar birçok hücuma karşı duramazlar. Şu halde nebi olan zat; herhalde ruhan ve cismen sairlerden yüksek olmak lâzımdır ki, emr-i tebliğ lâyıkıyla ifa olunabilsin.
Hâzin, Fahr-i Razi ve Medarik'in beyanları veçhile İmran isminde iki ihtimal vardır: Birinci ihtimal; (İmran b. Yashur) dur. Buna nazaran Âl-i İmrân'la murad; Musa ve Harun (A.S.) olmak lâzımdır. Zira; (Yashur oğlu İmran) Musa ve Harun (A.S.)'ın pederleridir. İkinci ihtimal; İsa (A.S.)'tn validesi tarafından dedesidir ki (İmran b. Mâsân)'dır. Buna nazaran Âl-i İmrân'la murad; Hz. İsa ve validesidir. Bu iki İmran arasında bin sekiz yüz sene kadar geçtiği mervidir. Fakat bundan sonra gelecek âyette İmrân'la murad; (İmran b. Mâsân) olduğuna nazaran bu âyette dahi İmrân'la muradın İmran b. Mâsân olması ihtimali racihtir.

***

Vâcib Tealâ Âl-i İmrân'ı ihtiyar ettiğini beyan buyurduğu gibi Âl-i İmrân’ın bazı menakıbını beyan etmek üzere :

إ إِذْ قَالَتِ امْرَأَةُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي إِنَّكَ أَنتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿35﴾

buyuruyor.

[Zikr et habibim! Şol zamanı ki, o zamanda İmran'ın haremi tazarru etti ve dedi ki «Ey Rabbim! Karnımda olan çocuğu dünya umurunun küllisinden âzadh ve hâlis olarak senin ibadetine nezrettim. Ve Beyt-i Şerife hizmetten başka bir şeyle meşgul etmemek üzere ibadetine tayin ettim. Ya Rabbi! Bu nezrimi kabul et. Zira; sen kulların dua ve nezirlerini işitir ve niyetlerini bilirsin» demekle istirhamda bulundu.] Bu âyette İmranla murad; İmran b. Mâsân'dır ki Hz. Meryem'in pederidir. O zamanda (Beni Mâsân) Beni İsrail'in gerek umur-u saltanat ve gerek umur-u din cihetinden reisleriydi. I m r e e t – i İ m r a n la murad; Hz. Meryem'in validesi (Hanne) dir. O zamanda oğlan evlâdı arzu eden kimsenin Beyt-i Mukaddes'e hizmet için nezretmesi âdet olduğundan Hanne, hamil olunca karnında olan çocuğu âyette beyan olunduğu veçhile Beyt-i Mukaddes'e nezretti. Kocası İmran «Oğlan olacağını bilmeden nasıl nezrettin, kız olursa nezrini nasıl ifa edeceksin?» demekle itâbetti ve çocuk dünyaya gelmeden (İmran) vefat eyledi. (Hanne), nezrinin kabulünü Cenab-ı Hak'tan beklerken hamli, ümidinin hilâfında zuhur edip Meryem dünyaya geldi.

***

Vâcib Tealâ (Hanne)'nin erkek evlât doğuracağını ümid ederken kız zuhur etmesi üzerine teessüfünü izharla söylediği sözlerini hikâye etmek üzere:

فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنثَى وَاللهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ

buyuruyor.

[Vakta ki (Hanne) hamlini vaz'edip çocuğun kız olduğunu görünce, kemâl-i ye'isle dedi ki «Ey Rabbim! Benim niyetim hâlis ve nezrim kati olduğu halde nezrimi kabul etmedin. Zira; ben nezrettiğim çocuğu kız olarak doğurdum.» demekle esefini izhar etti.] Halbuki Allah-u Tealâ onun doğurduğu çocuğun kız olacağını bilirdi. Binaenaleyh; günlerce ağlamanın ve ye'sü matemin lüzumu yoktu.

وَلَيْسَ الذَّكَرُكَا لأُنثَى

[Oğlan kız gibi olmadı.] Zira; oğlan Beyt-i Mukaddes'in hizmetine yarar ve kız ise yaramazdı. Çünkü; kız hayzı sebebiyle Beyt'in hizmetinde aleddevam

bulunamayacağı gibi namahremdi. Binaenaleyh; ecnebi kimselerle de içtima' edemezdi ve kadın olduğu için zayıf, korkak ve bîçareydi.

وَ إِنّـِي سَمَّـيْـتُـهَـا مَـرْيَـمَ وِ إِنـّـِي أُعِـيـذُهَـا بِـكَ وَذُرِّيَّـتَـهَـا مِـنَ الـشَّـيْـطَـانِ الـرَّجِـيمِ ﴿36﴾

[(Hanne) sözüne şunu da ilâve ederek dedi ki «Ben çocuğun adını Meryem koydum. İsmi müsemmasına mutabık olsun Ve Ya Rabbi! Ben onu ve zürriyetini matrud olan Şeytan'ın şerrinden muhafaza hususunda senin himayene iltica eder ve inayetinden mahfuz olmalarını beklerim.»] demekle hasretini izhar ederek münacaatta bulundu ve herşeyi Cenab-ı Hakkın kudretine havale etti.
(Hanne) bu sözlerinin cümlesini makam-ı i'tizarda serdetti. Çünkü; nezrinde «Oğlan olursa nezrettim» gibi bir şart dermeyan etmeyip mutlak zikrettiğinden, kız olunca nezri mutlak yaptığını hata addederek i'tizara lüzum görmüştü. Yoksa bu sözleri Vâcib Tealâ'ya bildirmek için söylememiştir. Çünkü; Allah-u Tealâ'ya ilâma hacet yoktur. (Hanne)'nin mutlak olarak nezretmesi hizmete yarar oğlan olmasını talebe bir vesileydi. Fakat irade-i ilâhiyeye muhalif talepte fayda yoktur.
Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile (Hanne)'nin bu nezrine sebep; çocuk getirmemiş ve getirmek zamanı geçmiş olduğu halde bir ağaç altında otururken, bir kuş yavrusunu besler görünce hulûs-u niyetle Rabbisinden bir çocuk ister. Duası kabul olunup Meryem'e hâmil olunca. Cenab-ı Hakka şükrolmak üzere ferahından bu nezrini yapar, fakat kız dünyaya gelince izhar-ı esefle itizar eder. Çünkü; onların şeriatlarında oğlanı nezretmek caiz olup kızı nezretmek caiz olmadığından i'tizara lüzum görmüştü.
M e r y e m ; Beni İsrail lisanında ibadet ve hizmet edici manâsınadır. Âfat-ı din ve âfat-ı dünyadan mahfuz olmasına tefa'ül için adını Meryem koymuştu. Gerçi evlâdın adını koymak babaya aitse de, yukarıda beyan olunduğu veçhile Meryem dünyaya gelmeden pederi vefat ettiğinden ismini koymak vazifesi validesine intikal etmişti. Binaenaleyh; validesi vazifesini ifa ettiğini beyan etmiştir.
Tefe'ul için Meryem ismini vermesi; tefe'ul için evlâda güzel isim koymak mendub olduğuna delâlet eder. Bu âyette erkeğin kadından efdal olduğunu beyan için (وَلَـيْـسَ الـذَّكَـرُكَـا لأُنـثَـى) varid olmuştur. Yani; «Erkek kadın gibi değil» demektir. Çünkü; erkek ibadette devam eder, kadınların ibadete mani birçok halleri bulunduğundan devam üzere ibadet edemezler. Binaenaleyh; Beyt'e hizmet de böyledir. Bundan başka erkeklerin sabrettiği şeylere kadınlar sabredemez ve harbü darba kadir olamazlar ve aklü kiyasette erkeğe yetişemezler. Gerçi aklü kiyasette kadınlarda da nadiren erkek ayarında fetanetlileri olursa da nadire hüküm taalluk etmez. Çünkü itibar; ekseredir.

***

Vâcib Tealâ Meryem'in validesinin duasının kabul olunduğunu beyan etmek üzere :

فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا

buyuruyor.

[(Hanne) nezrinin kabulünü istirham etmesi üzerine Rabbisi oğlan bedelinde nezrine kızı kabul-u hasenle kabuletti ve Meryem'i güzel bitirmekle bitirdi.] Yani; güzel büyüdü ve neşv-ü nema buldu ve Hz. İsa gibi bir oğlan getirdi ve âlem yüzünden menfaat gördü. [Ve Meryem'in umurunu Zekeriyâ (A.S.) tekeffül etti.]

كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِندَهَا رِزْقاً قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكِ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِندِ اللّهِ إنَّ اللّهَ يَرْزُقُ مَن يَشَاء بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿37﴾

[Zekeriyâ (A.S.) her ne zaman yiyeceğini ve içeceğini tesviye etmek için Meryem üzerine bulunduğu hücreye giderse Meryem'in yanında birçok rızıklar bulurdu. Kendinin getirmediği taamları ve meyvaları görünce taaccüp etti ve dedi ki «Ya Meryem! Bu rızıklar sana nereden geldi?» Meryem de bu suale cevapta «Allah-u Tealâ tarafından geldi. Zira; Allah-u Tealâ istediği kulunu hesapsız merzuk eder.» dedi.]

***

Vâcib Tealâ'nın M e r y e m ' i g ü z e l k a b u l i l e k a b u l etmesiyle murad; Meryem'i ve oğlunu Şeytan'ın şerrinden muhafaza etmesi ve başkalarının nezri mescidde hizmete yaradıktan sonra kabul olunduğu halde Meryem'in hal-i sahavetinde kadın olarak oğlan bedelinde kabul olunmasıdır. Binaenaleyh; Zekeriyâ (A.S.) Meryem'i taht-ı tekeffülüne aldı ve Beyt-i Şerif içinde bir hücreye koydu ve güzel terbiye ederek büyüttü.

Fahr-i Razi, Kâzi, Hâzin ve Medarik'in beyanları veçhile (Meryem) dünyaya gelince validesi (Hanne) onu bir libasa sararak Mescid-i Haram'da ibadet ve dersle meşgul olan ulemaya teslim edince, onlar Meryem'in sahavetine bakmadılar. Çünkü; reislerinin kerimesi olduğu cihetle derhal kemâl-i şevkle kabul ettiler. Zekeriyâ (A.S.) Meryem'in teyzesinin zevci olduğundan «Benim karabetim var, umur ve hususuna ben elyakım» demişse de diğerleri razı olmayarak kur'aya karar verdiler ve Sûre-i Meryem'de mufassalan beyan olunduğu veçhile kur'a neticesinde Meryem yine Zekeriyâ'ya isabet etti. Binaenaleyh; Zekeriyâ (A.S.)'a tevdi' edildi ve Zekeriyâ (A.S.) da Meryem'in mesalihini tesviyeyi tekeffül etti.

Âyette zikrolunan m i h r a p l a murad; Meryem'in beytûtetine tahsis olunan hücredir ki, muhkem kilitle kilitli bir ibadethanedir. (Meryem) sütten ayrılıp kendi oturup kalkar bir hale geldikten sonra o hücrede ikâmete başlamıştır. Kış günlerinde yaz ve yaz günlerinde kış meyvelerini Meryem'in yanında görünce Zekeriyâ (A.S.) onların nereden geldiğini sordu ve Meryem de cevap verdi.
İşte bu âyet-i celile; evliya-yı kiramdan harikuladenin keramet olarak zuhuruna delâlet eder. Zira; Hz. Meryem'in yanında bu taamların bulunması harikulade olmakla keramet kabilindendir. Çünkü; Meryem nebi olmadığından bu hâlâta mu'cize denilemez, ancak keramet denir. Allah-u Tealâ'ya ibadetle takarrubeden sevgili kulları yedinde bu gibi kerametlerin vukuu inkâr olunur birşey değildir. Çünkü; vukuu çoktur.
Hulâsa; Cenab-ı Hakkın, Meryem'in validesi (Hanne)'nin nezrini kız olduğu halde kabul edip güzel neşvü nema verdiği ve Zekeriyâ'nın Meryem'in mesalihini tesviyeyi tekeffül ettiği ve her ne zaman Zekeriyâ (A.S.) hücresine girerse türlü türlü rızıklar bulup Meryem'e onların nereden geldiğini sorduğu, Meryem'in de taraf-ı ilâhiden geldiğini beyanla cevap verdiği gibi Cenab-ı Hakkın dilediği kulunu hesapsız merzuk edeceğini dahi beyan ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ Hz. Meryem'in indinde zuhur eden harikuladeye Zekeriyâ (A.S.)'ın muttali olduğunu beyan ettiği gibi Meryem'de zuhur eden hârikaya bakarak vakti geçmişse de harikulade olarak hareminden çocuk doğmasını Rabbisinden istediğini beyan etmek üzere:

هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِن لَّدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاء ﴿38﴾

buyuruyor.

[O mekânda Zekeriyâ (A.S.) Rabbi&ine dua etti ve dedi ki «Ey benim Rabbim!» Kendi indinden bana bir zürriyet ver ki o zurriyet fena olan şeylerin cümlesinden temiz olsun. Zira; duayı işitirsin ve dua edenlerin istediklerini verirsin» demekle Rabbisine tazarru' etti.]
Yani; Zekeriyâ (A.S.) her zaman acayib-i ilâhiyeyi tefekkürle meşgul olduğu halde Meryem indinde harikayı görüp Meryem'in söylediği hakimane sözleri dinleyince kendi makamına bir halife halk olunmasını istirham etmek üzere hemen o saat ve o mekânda enva-ı nimetleriyle kullarını terbiye ve taltif eden Rabbisine duaya başladı ve merhametine iltica etti ve dedi ki «Ey benim Rabbim! İmran’ın haremine Meryem'i verdiğin gibi bana da ind-i ulûhiyetinden temiz ve cemii nevakıs-ı

beşeriyeden pak ve nezih ve senin rızana muvafık bir velet ihsanet. Zira; sen dua edenlerin dualarını işitir ve istediklerini lûtfedersin.» demekle istirhamda bulundu. Zekeriyâ (A.S.)'ın Meryem indinde gördüğü harikalardan imrenerek veled istemesinden; ondan evvel haşa Allah'ın kudretinde tereddüd üzere bulunması lâzım gelmez. Zira; kudret-i ilâhiyeyi tamamiyle müdrikti. Ve kuru ağaçtan yaş meyvanın ve her türlü amelden kalmış şeyh-i faniden taze çocuğun halk olunacağını bilirdi. Lâkin «Allah-u Tealâ birşeyi murad edince esbabını hazırlar.» fahvasınca Hz. Zekeriyâ için bir veledin halk olunacağı zaman geldiğinden Meryem'den görmüş olduğu harikalar duasına vesile oldu ve Cenab-ı Hak da ilham etti. Binaenaleyh; bir veled-i salih istedi.

Halbuki çocuğun husulüne sebeb-i zahiri olan kuvvetin gerek kendisinde ve gerek hareminde olmadığından duasında kendi indinden yani esbaptan mücerret harikulade olarak hibe et demiş ve duasına şunu da ilâve etmiştir: «Sen dua edenlerin duasını işitir ve kabul eder ve me'mul ettikleri şeyi verir me'yus etmezsin.» Binaenaleyh; insanın esbaba tevessülle beraber her zaman Cenab-ı Hakka dua etmekten geri durmaması lâzımdır. Şu halde istediği şeyin husulünde yüzde bir ümidi olmasa bile duadan hali kalmamalıdır.

***

Vâcib Tealâ Zekeriyâ (A.S.)’ın duasını beyandan sonra melekler vasıtasıyla duasının kabulüyle oğlu Yahya'nın vücut bulacağını tebşir ettiğini beyan etmek üzere:

فَنَادَتْهُ الْمَلآئِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللهُ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِّنَ اللهُ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِّنَ الصَّالِحِينَ ﴾39﴿

buyuruyor.

[Zekeriyâ (A.S.) mihrapta ayak üzerinde namaz kılar olduğu halde melekler çağırdılar ve dediler ki: «Allah-u Tealâ muhakkak Yahya isminde bir oğlanla seni tebşir ediyor ki oğlun Yahya Allah-u Tealâ'nın bir kelimesiyle halk olunacak ve İsa'yı tasdik edecek ve zamanının büyüğü olacak ve nefsin arzusundan kendini muhafaza edecek ve nubûvvetle muttasıf salihler zümresinden olarak sana ihsan olunacak» demekle Zekeriyâ (A.S.)'ı mesrur ettiler.]

Fahr-i Razi, Kazi, Hâzin'in beyanlarına nazaran Hz. Zekeriyâ'ya nida eden melek Cibril-i Emin'dir. Cibril-i Emin; meleklerin reisi olduğu cihetle şanına ta'zîm için Vahid-i Muazzam'dan cemi siygasıyla tâbir olunmuştur. Yahut Cibril'in maiyetinde bazı melekler de vardı. Zekeriyâ (A.S.) o zamanda ulema ve enbiyanın reisi ve Beyt-i Mukaddes'in nezareti kendilerine mevdu ashab-ı itibardan olup Beni İsrail'in müdebbir-i umuru ve muslih-i ahvali olmakla namazdayken bu nidanın zuhuruna ayet delâlet eder. İnsanın matlubunu namazla talep ve te'yid etmesi mendup ve

namazda duanın kabulü ve ihtiyacın kazası mevcut olduğuna bu âyetin delâlet ettiği Tefsir-i Medârik'in cümle-i beyanatındandır. Yahya (A.S.)'ın kalbi iman ve sair azası ibadetle dolu olduğundan ismine Yahya denilmiştir.
Â y e t t e k e l i m e y l e m u r a d ; İsa (A.S.)dır. Zira; pedersiz (كن) kelimesiyle meydana geldiğinden Hz. İsa'ya kelime denmiştir ki halkı hakayıka irşad edip kelâm-ı ilâhiyle ihtida ettikleri gibi Hz. İsa\ile dahi ihtida ettiklerinden kelime denmeye şayandır.
Hz. Yahya'nın zühd-ü takvada ve ibadette ve ilm ü hilimde ve bütün umur-u diyanette zamanının büyüğü olacağından Cenab-ı Hak seyyid olduğunu beyan buyurmuştur. Kuvvet ve kudretiyle beraber nisvana takarrup gibi şehevat-ı nefsaniyeden hiçbir şey arzu etmediğinden h a s u r olduğu beyan olunmuştur. Çünkü hasur; nefsini günahlardan şiddetle meneden iffet-i kâmile sahibine denir. Binaenaleyh; Yahya (A.S.)'ın son derecede iffet sahibi olduğuna âyet delâlet eder. Hatta Beyzâvi'nin beyanına nazaran hal-i sahavetinde çocuklar oyuna davet ettiklerinde «Oyun için mi halk olundum?» buyurduğu mervidir. Evet! Çocuklar oyun oynar ve oynamak haklarıdır. Lâkin yaratılışında olan taharet ve saffetine binaen faydasız şeylerle iştigalden Cenab-ı Hakkın muhafaza etmesi baîd birşey değildir. Binaenaleyh; Yahya (A.S.) ın sahavetinde bu gibi sözü söylemesi garip birşey addolunamaz.
Hulâsa; Zekeriyâ (A.S.)'ın duasının kabulüyle bir oğlan halk olunacağını beyanla kendi mihrapta namaz kılarken meleklerin tebşir ettikleri ve oğlunun ismi Yahya olacağı ve Hz. İsa'yı tasdik ve zamanın ulusu olup bütün müştehiyattan nefsini muhafaza edeceği ve nubûvvetle muttasıf salihler zümresinden olacağı ve bunların cümlesiyle Hz. Zekeriyâ'nın tebşir olunduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Zekeriyâ (A.S.)'ın bir erkek oğlanla tebşir olununca söylediği sözünü beyan etmek üzere :

قَالَ رَبِّ أَنَّىَ يَكُونُ لِي غُلاَمٌ وَقَدْ بَلَغَنِيَ الْكِبَرُ وَامْرَأَتِي عَاقِرٌ قَالَ كَذَلِكَ اللّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاء ﴿40﴾

buyuruyor.

[Melekler Yahya (A.S.)'ın doğacağını pederine haber verince Zekeriyâ (A.S.) «Ey Rabbim! Benim için bir oğlan nasıl olur? Benim sinnim şeyhuhete vasıl olup haremim çocuk getirmez olduğu halde oğlan nasıl olup doğar?» dedi. Vahy-i ilâhi olarak Cibril-i Emin «İşte böylece Allah-u Tealâ dilediğini işler» demekle cevap verdi.]

Yani; Zekeriyâ (A.S.)'a melekler tarafından bir oğlu olacağını haber verince esbab-ı zahiriyenin mevcut olmadığını nazar-ı itibare alarak kemal-i taaccüp ve sürurla «Ben bir şeyh-i faniyim. Sinnim kemaline vasıl olduğu halde benim için oğlan nasıl olur? Esasen haremim de doğurmaz bir sinne baliğ olmuştur» deyince melek tarafından «Böylece esbab-ı zahiriye olmadığı halde Allah-u Tealâ istediğini işler» demekle cevap verilmiştir.
Zekeriyâ (A.S.)’ın bu taaccübü Allah'ın kudretinden şekkettiğinden değildir. Ancak çocuğun halk olunacağının keyfiyetini sualdir. Yani; «Ya Rabbi! Ben ve haremim ihtiyar olduğumuz halde mi bize bir velet ihsan edeceksin, yoksa âdet veçh üzere çocuk doğmak için bizi genç bir hale mi ifrağ edeceksin?» demektir. Çünkü vakti geçip çocuktan me'yus olduğu halde böyle bir nimetin zuhurunu gayet büyük addederek sürurundan taaccüb etmiş ve talep ettiği matlubunun vaad olunduğunu işitince kemal-i neşatından va'd-i ilâhiyi bir daha işitmek üzere sualini tekrar eylemiştir. Çünkü; insanların çok sevdiği şeyi tekrar zikirle telezzüz etmeleri âdetleridir.
Zekeriyâ (A.S.)'a çocuk tebşir olunduğu zaman kendinin yüzyirmi ve hareminin doksandokuz yaşında bulundukları Fahr-i Razi ve Hâzin'in cümlei beyanatındandır.
Â k ı r ; asía çocuk getirmeyen kimsedir. Yahya (A.S.)'dan evvel validesi çocuk getirmediğinden Zekeriyâ (A.S.) hareminin âkır olduğunu zikretmiştir.

***
Vâcib Tealâ, Zekeriyâ (A.S.) oğlu olacağını anlayınca hamlin alâmetini istediğini beyan etmek üzere:

قَالَ رَبِّ اجْعَل لِّيَ آيَةً قَالَ آيَتُكَ أَلاَّ تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلاَثَةَ أَيَّامٍ إِلاَّ رَمْزًا وَاذْكُر رَّبَّكَ كَثِيرًا وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالإِبْكَارِ ﴿41﴾

buyuruyor.

[Zekeriyâ (A.S.) «Yarabbi! Haremimin "hamline benim için bir alâmet halk et ki o alâmetle ben hamli bileyim» dedi. Allah-u Tealâ «Hamlin vücuduna alâmet sen nasa lisanınla üç gün söylemez ancak işaretle söylersin ve Rabbini çok zikret, akşam ve sabah nekaisden tenzih et» demekle alâmeti beyan buyurdu.]
Yani; Zekeriyâ (A.S.)'a bir oğlan doğacağı tebşir olunup tevellüdün keyfiyetini tetkikten sonra çocuğun halk olunmasında sür'at arzu ettiğini izhar ederek tekrar istirhama başladı ve «Ey Rabbim! Haremimin çocuk doğuracağına bana kanaat hasıl oldu. Zira; vaad ettin, vaadında ise hulfolmaz, elbette benim için bir oğlan olacak. Lâkin o oğlana haremimin hâmile olduğuna benim için bir alâmet halk et ki o alâmetle ben hamli bileyim ve nimetini şükürle istikbal edeyim ve gözetmek meşakkatinden kurtulayım» demekle Cenab-ı Hakka tazarru' etti. Allah-u Tealâ

Hazreti Zekeriyâ'nın şu duasını kabul ederek «Hareminin hamil olduğuna alâmet; lisanınla nasa üç gün söylemeyip ancak işaretle söylemektir» demekle hamlin vücuduna alâmeti beyan buyurdu ve zikir ve teşbihle de emretti.
İnsan'ın hilkatine maye-i asliyye olan nutfenin rahm-i mâdere düşünce, çocuk istidadı bilinemediğinden, Zekeriyâ (A.S.) kemâl-i şevk ve süruruna binaen hamlin vücuduna alâmet istemiştir. Ve bu nimetin şükrünü lâyıkıyla eda edip umur-u dünya'ya karıştırmamak için üç gün nasla konuşmaya kadir olamayacağını beyan, akşam ve sabah zikir ve teşbihle meşgul olmasını emretmiştir.
Azası tam olduğu halde nasla tekellüme kadir olamayıp ancak işaretle konuşması, zikir ve teşbihine halel gelmemesi Zekeriyâ (A.S.)'ın mu'cizesidir. Çünkü; söyliyememesi rahimde çocuğun vücuduna alâmet olacak denildi ve denildiği gibi söylemedi ve çocuk da oldu. İşte bu hal; mucizeden başka bir şey değildir. Şu halde üç gün söze muktedir olamaması; hem maksûd olan hamlin vücuduna hem de nimetin şükrünü edaya vesile olmuştur.
Şu tafsilât; üç gün Zekeriyya (A.S.)'ın tekellüme muktedir olamadığı surettedir. Amma Fahri Razi'nin beyanı veçhile tekellümden âciz olmadığından nasla konuşmak ihtiyacını ancak işaretle anlatmakla emrolundu ki bundan da maksat; zikir ve teşbihle meşgul olsun ve huzur ve ihlâsına halel gelmesin. Çünkü; nasla ihtılât ve konuşmak huzura mâni olduğu gibi zikir ve teşbihe dahi mânidir. İşte Zekeriyya (A.S.)'a vaad olunan çocuk büyük bir nimet olup o nimetin şükrünü edâ ise teşbih ve tehlil ve çokça zikirle olacağına binaen Cenab-ı Hak üç gün könuşmamasıyla beraber zikir ve tesbihe devam etmesiyle emretmiştir.
R e m z ile murat; bir şeye azadan birisiyle işaret etmektir. Zekeriyya (A.S.)'a söylemeyip işaretle ihtiyacını defetmesi emrolundu ki bütün zamanını zikirle geçirsin. Gece ve gündüz zikir ve teşbihle meşgul olacağına işaret için geceye ve gündüze delâlet eden aşiy ve ipkâr zikrolunmuştur. Şu halde bir nimete nail olan kimsenin o nimeti zikrullahla, teşbih ve tehlille karşılaması lâzım olup bu vesileyle nimetin şükrünü eda etmiş olacağını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan etmiştir. Zira; Zekeriyya (A.S.)'ın duasının kabulünü, teşbih ve tehlille me'mur olduğunu ve bunlarla nimetin şükrünü edâ ettiğini Kur'ânda bize beyan etmesi, bizim de aynı mesleği takip etmemiz lâzım olduğuna tenbihtir.
Hulâsa; Zekeriyya (A.S.)'ın duasını kabul edip bir oğlan ihsan edeceğini Cenab-ı Hak vaad edince Hazreti Zekeriyyanın hamle bir alâmet istediği ve nasa üç gün lisaniyle söz söylemeyip, meramını işaretle anlatması hareminin hamline alâmet olması ve o zamanda verilen nimetin şükrünü lâyıkıyla eda etmek için çok zikir, gece-gündüz Cenab-ı Hakkı takdis etmekle memur olduğu ve her nimete nail olan kimsenin nimeti şükürle karşılaması lâzım geldiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Meryem'in Hz. Zekeriyya'nın tekeffülündeyken Meryem'de gördüğü harikalar üzerine bir çocuk isteyip o çocuk vücut bulacağını vaadla mübeşşer olduğunu beyan ettiği gibi Meryem hakkında varid olan emirleri beyan etmek üzere :

وَإِذْ قَالَتِ الْمَلاَئِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَاكِ عَلَى نِسَاء الْعَالَمِينَ ﴿42﴾ يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ ﴿43﴾

buyuruyor.

[Zikr et habibim! Şol zamanı ki, o zamanda melekler Meryem'e hitaben «Ya Meryem! Allah-u Tealâ seni Beytine hizmet için ihtiyar etti ve kadınlara arız olan fena şeylerden seni tabire kıldı. Ve bu iki haslet sebebiyle seni âlemlerin nisvanı üzere tafdîl ve ihtiyar etti. » Ey Meryem! «Rabbine dua et ve alnını toprağa koy ve secdeye kapan; rükû edenlerle rükû et» dediler ve Meryem'i tebşirle beraber vazife-i ubudiyeti ta'lim ettiler.]
Meryem (R.A.)'ya §u tebşirle nida eden Cibril-i Emin ve maiyetinde bulunan melekler olduğu mervidir. Meryem hakkında meleklerin nidaları, sair zuhur eden harikuladeler gibi keramât kabilinden olup bunların cümlesi de Hz. İsa'nın nubûvvetine mukaddimedir. Cenab-ı Hak bu âyette Hz. Meryem'i ihtiyar ettiğini iki defa beyan buyurmuştur. Çünkü; Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile Cenab-ı Hak Beyt-i Mukaddes'in hizmetine nisvandan menzûre kabul etmediği halde Meryem'i kabul etmek ve harikulade olarak Meryem'in beytutet ettiği hücresine rızkını göndermek ve pedersiz oğlu İsa (A.S.)'ı ihsan etmek ve meleklerin sözlerini işittirmek ve doğru yola hidayette kılmak ve birtakım keramâtla sair kadınlardan mümtaz eylemek ve Hz. İsa tıfıl olduğu halde söz söylemeye kudret vermekle yahûdîlerin iftiralarından beri olduğuna şehadet ettirmek, kendini ve oğlunu âleme alâmet kılmak ve kadınların müptelâ oldukları hayız ve nifas gibi şeylerden tathir etmek ve mertebe-i velayetle taltif eylemek istifanın en yüksek tabakasıdır.
Şu halde âyette zikrolunan birinci ı s t ı f â ; bidayet-i halindeki ıstıfâ ve ikinci ıstıfâ da nihayet halindeki istifadır. Binaenaleyh; nazm-ı Kur'ân'da tekrar yoktur. Zira; istifaların manâları başka başkadır.
Hz. Meryem'i Cenab-ı Hakkın küfür gibi bir cinayetten ve sair günahlardan ve erkeklerin temasından ve sair ef'al-i kabiha ve ahlâk-ı zemîmeden tathîr edeceğine işaret için tathîr ettiğini sarahaten zikretmiştir.
A l e m le murad; kendi zamanının âlemi olduğuna nazaran Hz. Meryem'in Hz. Hatice ve Fâtıma (R. Anhüma)'dan efdal olması lâzım gelmez. Amma âlemle murad; mutlaka âlem olduğuna nazaran Hz. Meryem'in bilcümle nisvandan efdal olmasına

bu âyet delâlet eder. Ve esah olan da bu olmalıdır. Zira; mutlak olarak zikrolunan âlemi bir zamanla takyid etmek zahirin hilafıdır.
Vâcib Tealâ'nın Meryem'e atıyesi sairlerinden ziyade olduğundan bu nimetlerin şükrünü edaya sür'at etmesini emretmiştir ki evvelâ; ihlâsla dua eylemek ve saniyen abd için ubudiyet vazifesini izhar etmekte en ziyade alâmet olan secdeyi eda etmek ve cemaatle namaz kılmasına işaret için rükû edenlerle rükû etmekle emir varid olmuştur. Secde namazdan kinaye olduğu cihetle secdeyle emir yalnız namaz kılmasıyla emir ve rükû ile emir de cemaatle namaz kılmasıyla emrolunduğundan her iki suretle namazının cevazına işaret olunmuştur.
Hz. Meryem'in ism-i sarihi evvelce zikrolunduğu halde tekrar zikrolunması Meryem'in şanını î'lâ ve hikâye olunan mesaile itina etmek ve bundan evvel beyan olunan mesaille bu meselenin yek diğerinden ayrı ayrı olduğuna işaret için ismi tekrar tasrih olunduğu Ebussuud Efendi'nin cümle-i beyanatındandır. Çünkü bundan evvel Meryem hakkında zikrolunan ahkâm; Hz. Meryem'in hal-i sahavetinde terbiye-i cismanisini tekeffül eden Zekeriyâ (A.S.) gibi bazı akrabasının faziletlerini beyana mütealliktir. Amma bu âyette beyan olunan ahkâm; hal-i buluğunda vaki olan tekâlif-i ilâhiyeyle terbiye-i ruhanisine mütealliktir. Terbiye-i ruhaniye, terbiye-i cismaniyeden ayrı olduğu gibi ruhaniyetin cismaniyetten daha yüksek olduğuna işaret için bu âyette bu'd-ü meratibe mevzu olan edat-ı nida ile ismi (Ya Meryem) unvanıyla zikrolunmuştur.
Hz. Meryem nebi olmadığı cihetle meleklerin bu mükâlemeleri Meryem'e ilham tarikiyle veyahut meleklerin beşer suretine temessül etmeleriyle vaki olmuştur. Bu tekellüm Hz. İsa'yı tebşirden evvel olduğu cihetle Hz. İsa'dan evvel validesinin ibadet üzere musir olduğuna ve bilkülliye mâsivadan kat'-ı alâka ederek sıfât-ı behîmiyeden tamamiyle tecerrüd ettiğine ve ruh-u akdesin feyezanına müstaid olduğuna ve velayet mertebesini ihraz eylediğine delâlet eder ve şu evsaf-ı âliyeyi Hz. Meryem nefsinde cem'ettiğinden Cenab-ı Hak kendisini saadet-i dünyaya ve saadet-i âhirete nail kılmıştır.
Hulâsa; Hz. Meryem'i Cenab-ı Hakkın ihtiyar ettiğini ve fena şeylerden tathir edip zamanında âlemin nisvan üzerine tafdil eylediğini beyanla meleklerin tebşir ve bu nimetlerin şükrünü eda etmek için dua ve ibadet ve secde etmesini ve cemaatle namaz kılmasını emrettikleri ve bu misilli ibadetler Cenab-ı Hakkın vermiş olduğu nimetlerin şükrünü eda kabilinden olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Zekeriyâ ve Yahya (A.S.)'ın ve Hz. Meryem'in vak'alarını beyan ettiği gibi vukuat-ı mezkûreyi beyan; Resûlünün sıdk-ı nubûvvetine delâlet eder mu'cize kabilinden olduğunu dahi beyan etmek üzere :

ذَلِكَ مِنْ أَنبَاء الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيكَ وَمَا كُنتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُلْقُون أَقْلاَمَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ وَمَا كُنتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴿44﴾

buyuruyor.

[Habibim! Şu işaret ve beyan olunan Zekeriyâ, Yahya ve Meryem kıssaları gaybın haberlerindendir. Zira; biz bu gibi haberleri sana vahyile bildiririz. Halbuki habibim! Benî İsrail uleması, Meryem'e hangisinin kefil olup umurunu tesviye edeceğine dair kur'a usulüyle kalemlerini bir mahalle atıp yekdiğeriyle muhasame ettiklerinde sen yanlarında olmadın.]
Şu halde vukuatı olduğu gibi haber vermek; senin dâvâ-yı nubûvvette sâdık olduğuna delâlet eder. Çünkü; gaipten haberdir. Binaenaleyh; nubûvvetinde şekketmek caiz değildir.
Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile şu beyan olunan vukuatın şanlarına ta'zim ve mutazammın olduğu masâliha kemaliyle dikkat etmek lâzım olduğuna işaret için bu'd-ü merâtibe delâlet eden (ذَلِكَ) lâfzı vârid olmuştur. K a l e m le murad; ulema-yı Beni İsrail'in Tevrat'ı ve sair kütüb-ü şer'iyeyi yazdıkları kalemleri veya ellerinde bulunan asaları veyahut kur'ada isimlerini yazdıkları ofclandır. Kalemlerini bir mahalle bıraktıklarına âyet delâlet ederse keyfiyetine delâlet yoktur. Esah olan herkes ismini yazdıkları okları bir torba içine bıraktılar ve Meryem ismi kimin okuna isabet ederse onun tekeffül edeceğine karar verdiler. Kur'a çekilince Hz. Zekeriyâ'nın okuna isabet edip müşarünileyhin tekeffül ettiği kafidir. Binaenaleyh bu âyet; kur'a'nın meşru olduğuna delâlet eder.
Kur'aya kadar münazaalarının sebebi; yukarıda beyan olunduğu veçhile Meryem'in pederi mer'iyyülhâtır ve Beni İsrail'in reisi olup vefat etmesiyle Meryem'in yetim kalması ve validesinin Beyt-i Mukaddes'e hizmet için nezredip bu nezrinin kabul olunması üzerine herbirinin Meryem'e tekeffülü ve tesviye-i umurunu kendileri için bir şeref addetmeleridir.

***
Vâcib Tealâ şu beyanatın vahyolunduğunu beyan ettiği gibi Hz. Meryem'in, oğlu İsa (A.S.) tebşir olunduğunu dahi beyan etmek üzere:

إِذْ قَالَتِ الْمَلآئِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِّنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿45﴾

buyuruyor.

[Ey Resûl-ü Ekrem! Zikret şol zamanı ki o zamanda melekler Meryem'e hitaben «Ey Meryem! Allah-u Tealâ kendi zatından sadır olan bir kelimeyle seni tebşir eder. O

kelimenin ismi Mesih ve Meryem oğlu İsa'dır ve o Mesih dünyada ve âhirette şerif ve kadri âlî ve kendisi ind-i ulûhiyette mukarreblerdendir. »]

وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلاً وَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿46﴾

[Ve o zat-ı şerif hal-i sahavetinde beşikte ve hal-i kühuletinde kuvve-i nutkıyesi tekemmül edip devr-i şebaba eriştiğinde müsavi olarak nasa söyler ve kendisi suleha zümresindendir.]
Yani; Meryem (R.A.) Beyt-i Mukaddes'e hizmet edip Mevlâsına ibadet ve taatle kemalât-ı insaniyeyi iklisab ettiği bir zamanda beşaretle melek kendine geldi ve dedi ki «Ya Meryem! Allah-u Tealâ bir oğlanla seni tebşir eder ki ismi Mesih ve Meryem oğlu İsa'dır ve onun kadri âlî ve mertebesi büyüktür. Binaenaleyh; dünyada ve âhirette şerîf ve herkes indinde sözü makbul ve muteberdir ve kendisi ülül'azim peygamberan-ı zişandan ve Cenab-ı Hakka takarrub edenlerdendir ve bir sıfatı da çocukken beşikte ve büyüdüğü zaman hayrile nasa nasihat edip söz söylemektir. Zira; kendisi sulehâ zümresindendir.»
Meryem'e nida eden Cibril, şahs-ı vahidse de sânına tazim için cemi' siğasıyla melâike varid olmuştur. B e ş a r e t ; insana sürür verecek birşeyi haber vermektir. M e s i h ; lisan-ı İbrani'de mübarek manâsına olduğundan Hz. İsa'nın şerefini müş'ir lâkabıdır ve ism-i âlemisi İsa'dır.
İsa (A.S.)'da çocuk doğmanın esbâb-ı âdiyesi olan peder olmayıp Allah-u Tealâ'dan sadır olan (كن) kelimesiyle hasıl olduğundan sebebin ismiyle müsebbebe tesmiye kabilinden kelime denilmiş ve harikulade ve kudret-i ilâhiyeye alâmet olarak halkolunduğuna işaret için Meryem'in oğlu olduğu tasrih olunmuştur. Evlâdın babaya nispeti âdetken validesine nispeti pederi olmadığına işarettir.
(وجيهاً) v e c a h e t ; kadri âli ve sahib-i mansıp ve herkesçe makbul olup sözü muteber olmaktır. Hz. İsa ise dünyada duası müstecap bir zat-ı âlikadir olup mevtayı ihya etmek, gözsüzleri gözlendirmek ve uyubdan salim olmakla ekser-i nasa merci olduğu gibi âhirette mücrimlere şefaatle büyük rütbe sahibi olduğundan vecih unvanına lâyık görülmüştür.
M e h d ile murad; validesinin kucağı veyahut sabilere mahsus olan beşiktir. Herhangi mânâ murad olunursa olsunsun alât ve azasının söz söylemeye müsaid olmadığı hal-i sahavetinde nâsa tekellüm ettiği beyan olunmuştur. K e h l ; aza ve alâtın kuvvet bulup tekellüme kadir olduğu delikanlı zamanıdır. Şu halde İsa (A.S.) hal-i sahavetinde validesinin beraetine şehadet için söz söyleyip şehadet ettiği gibi hal-i şebabihda vahy-i ilâhiyi nâsa tebliğ ile ahval-i nâsı ıslah için dahi nâsa tekellüm etmiş ve iki zamanda sözünde asla fark görülmemiştir. Zira; mükellef olduğunda nasıl söylemişse hal-i sahavetinde dahi öylece söylemiştir.
Hz. İsa otuz yaşında nubûvvetini izhar edip otuz ay nâsa tebliğdi ahkâmla meşgul olduktan sonra semaya ref'olunduğu mervidir. Bu âyette, beşikte sabi olmak ve

sonra kehlolmak gibi ahval-i muhtelif esini zikretmek; ülûhiy etini itikad eden nasara taifesini red ve itikad-ı hakka irşad etmektir. Çünkü; ilâhın ahvali tebeddül etmediğinden ahvali tebeddül eden zatın ilâh olamayacağını onlara anlatmaktır. Zira çocukken büyümek; ulûhiyete münafidir.
S a l i h o l m a k ; bütün evamire imtisal ve nevahiden içtinabla zahirini ve batınını şeriata tatbik etmek olup dünya ve âhiret cemi-i makamatı cami olduğundan İsa (A.S.)'ın birçok menakıb-ı celilelerini zikirden sonra (صَّالِحِينَ) olduğunu beyanla methedilmiş ve evsafına hitam verilmiştir. Çünkü salâh; meratibin büyüğü ve makamâtın alâsıdır. Binaenaleyh; insana salâhtan daha büyük bir mertebe olamaz. Zira; ahvalinde salâh olan bir kimsede fesad olmaz ve fesad olmayınca mertebe-i saadete vasıl olmuş demektir.
Fahr-i Râzi, Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran (Hüseyin b. Fazl) Hazretleri «Bu âyet; İsa (A.S.)'ın âhir zamanda semadan nazil olup deccalı katledeceğine ve nâsa tebliğ-i ahkâmla söz söyleyeceğine delâlet ettiğini» beyan etmiştir.
K ü h u l e t ; ihtiyarlık manâsına olup Hz. İsa gençliğinde semaya ref olunduğundan hal-i kühuletinde söz söylemek; semadan nazil olduğu zamanda olacak demek istemiş ve bunu kehil lâfzından istidlal eylemişse de bu; zannî bir sözdür. Zira; âyette buna dair kat'i delâlet yoktur, ancak bu hükmü beyaneder birçok ahadis-i celile vardır.

***
Vâcib Tealâ Meryem (R.A.)'ya kendinden oğlu İsa (A.S.)’ın doğacağı haber verilince hasıl olan istiğrabına binaen vaki olan sualini beyan etmek üzere:

قَالَتْ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ

buyuruyor.

[Meryem «Ya Rabbi! Beni hiçbir beşer messetmediği halde benim için çocuk nasıl olur» dedi.]

قَالَ كَذَلِكِ اللّٰهُ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ

[Hz. Meryem'in bu sualine cevaben taraf-ı ilâhiden melekler «İşte ya Meryem! Sana haber verildiği gibi Allah-u Tealâ istediğini halkeder» dedi.]

إِذَا قَضَى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُن فَيَكُونُ ﴿47﴾

[Zira; Allah-u Tealâ bir emri murad ettiğinde o şeye «ol» der, o şey de derhal olur.]

وَيُـعَـلِّمُـهُ الْـكِـتَـابَ وَالْـحِـكْـمَـةَ وَالـتَّـوْرَاةَ وَالإنـجِـيـلَ ﴿48﴾

[«Ve Allah-u Tealâ israil oğluna kitap ve hakayık-ı ledünniyeye müteallik hikmet ve Tevrat'ı ve İncil'i talim eder» demekle Meryem'in sualine cevap verdi.]

Yani; melekler Meryem'e kendisinden bir oğlan doğacağını haber verince Meryem kemâl-i taaccübünden «Ey Rabbim! Çocuk doğmakta sebeb-i âdi; biri erkek diğeri kadın iki beşerin yekdiğerine temasıdır. Bu hal bende vuku bulmadı ve ben bir erkekle bir araya gelmedim ve nikâh olmadım. Bana asla beşer dokunmadığı halde benden çocuk nasıl doğar? Şu halde haber veriyorsun, elbette olacaktır. Fakat bir erkeğe nikâhla mı çocuk olacak, yoksa harikulade suretiyle mi olacak?» diyerek çocuğun doğacağının keyfiyetini sual etti. Bu suale melekler vasıtasıyla Cenab-ı Hak cevap verdi ve dedi ki «Ey Meryem! İşte sana haber verildiği veçh üzere seni beşer messetmeksizin senden çocuk halkettiği gibi Allah-u Tealâ istediği herşeyi halkeder. Zira; Allah-u Tealâ bir emri murad ederse onun vücudunu irade buyurduğunda o şeye ol emrini verir ve dephal vakit fevt etmeksizin o şey vücut bulur. Binaenaleyh; senin oğlunun vücuduna irade-i ilâhiye taalluk etti. Zamanı geldiğinde taraf-ı ilâhiden ol emri zuhur ederse oğlun da zuhur eder ve oğluna Allah-u Tealâ kitap, hikmet, Tevrat ve İncil'i talim eder ve öğretir.» demekle Meryem'in sualine cevap verdi ve hayretini izale etti,

Beyzâvî'nin beyanı veçhile Meryem'in suali âdete nazaran büyük ve mühim bir vak'a olacağına binaen hayret ve taaccübünden ileri gelmiş ve tevellüdün keyfiyetini, yani nasıl olacağını sormuş ve «Ben bir kimseye nikâh mı olunacağım yoksa başka suretle mi benden çocuk olacak?» diyerek endişesini izhar etmiştir. Yoksa Meryem'in bu suali; Allah'ın kudretinden şüphesi olduğundan mütevellit değildir. Çünkü; Meryem henüz bir kimseye nikâh olmamış ve bittabi çocuk esbabına tevessül eylememiş olduğundan böyle bir haberin gelmesinden telâş ederek fevkalâde endişe ve hayret ve hacalet içinde kaldığı cihetle bu suali irad etti ve melekler cevabında «Sen taaccüb etme! Çocuğun babasız meydana geleceğinden niçin telâş ediyorsun? Babasız olduğundan yahudilerin iftirasından da korkma. Zira, doğacak çocuk hasâil-i hamide sahibi olup mu'cizeleriyle yahudilerin ittihamından seni tebrie edecek ve âleme karşı kudret-i ilâhiyeye alâmet ve halka ibret olacak» demekle Meryem'i tesliye ettikleri Nimetullah Efendi'nin cümle-i beyanatındandır.

Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran k i t a p la murad; ilim, kitabet ve hüsn-ü hattır. H i k m e t le murad; tehzib-i ahlâktır. Zira kemalât-ı insaniye; ulûmu iktisab ve onunla ameldir. Binaenaleyh, ilmle amelin mecmuu hikmettir. Tevrat; esrar-ı acibe ve umur-u garibeyi, dünya ve âhiretin hakayikını cami' olduğundan Tevrat'ın esrar ve hakayikını tetkik etmek zamana ve hüsn-ü hatta ve kitabete ve ulûm-u şer'iye ve akliyeyi ihataya muhtaç olduğuna işaret için Cenab-ı Hak Hz. İsa'ya Tevçat'ın talimini kitap ve hikmeti talimden sonraya te'hir etmiş ve îsa (A.S.)’ın mertebe-i

âliye ve menakıb-ı celîle sahibi olduğuna işaret için kendisine nazil olan İncil'in talimini dördüncü mertebede iradeylemiştir. Çünkü insan; evvelâ ilm-i hat ve kitabet taallüm eder sonra ulûm-u akliye ve itikadiye ve hakikiyeyi taallüm edip kendinden evvel enbiyaya nazil olan kitabın esrarına vakıf olunca derece-i ilimde rütbesi pek büyük olacağından şüphe olmaz. Şu dereceyi ihraz ettikten sonra Allahü/Tealâ kendine kitap inzal eder ve esrarını talim ederse ilmi fehm ve esrar-ı akliye, nakliye ve Âlem-i ulvî ve süflinin hikmetlerine ittilâda o zatın derece-i bâlâda olacağı şüphesiz olduğundan bu esrara işaret için Hz. İsa'ya İncil'in talimi, kitap, hikmet ve Tevrat'ın taliminden sonra olduğunu beyan etmiştir.

***

Vâcib Tealâ İsa (A.S.)'ın bazı evsafını beyandan sonra risalet sıfatıyla muttasıf olduğunu beyan etmek üzere :

وَرَسُولاً إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُم بِآيَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ أَنِّي أَخْلُقُ لَكُم مِّنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ ﷲ

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ İsa (A.S.)'ı Beni İsrail'e Resûl gönderdi ve Resûl olunca İsa (A.S.) «Ben sizin Rabbiniz tarafından mu'cizeyle Resûl olarak geldim. Sizi ıslah ve doğru yola irşad edeceğim ve nubûvvetime delâlet eder mu'cizelerim de vardır» dedi ve mu'cizelerini izhara başladı ve dedi ki «Ben size çamurdan bir kuş sureti yapar ve heyetini takdir ve ikmal ettikten sonra sizin yanınızda ben o surete bir nefes eder, liflerim. Benim üflemem üzerinize biiziüllâh derhal o suret kuş olur.»]

وَأُبْرِئُ الأكْمَهَ والأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتَى بِإِذْنِ ﷲ

[«Ve ben gözsüz doğanların gözlerini körlükten kurtarır ve vücudunda alaca olan kimseleri tedavi ederim ve daha büyük mucizem biiznillâh ölmüşleri diriltirim.»]

وَأُنَبِّئُكُم بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَةً لَّكُمْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿49﴾

[«Ve ben sizin evlerinizde ne yediğinizi ve ileride zuhur edecek ihtiyacınız için sakladığınız şeyleri bilirim ve size haber veririm. İşte şu zikrolunan mu'cize ve harikuladeler de eğer mü'minseniz sizin için benim nubûvvetime büyük alâmet ve delâlet vardır. Şu halde bana iman etmeniz lâzımdır» demekle kavmini imana davet etmiştir.]

Yani; Hz. İsa risaletle ba's olununca nubûvvetini tasdik için üç nevi mu'cize beyan etmiştir:
B i r i n c i s i ; çamurdan kuş sureti yaparak o surete üfürmekle biiznillâh o suretin uçar kuş olmasıdır.
İ k i n c i s i ; zamanında etıbbanın tedavisinden aciz kaldıkları hastalara şifa vermek ve gözsüzlerin gözlerini iade ve ölmüşleri biiznillâh ihya etmektir.
Ü ç ü n c ü s ü : gaipten haber alarak herkesin hanelerinde yedikleri taamları ve âti için sakladıkları eşyayı haber vermektir. İşte İsa (A.S.) iman etmek isteyenlere ve bilfiil mü'min olanlara şu mucizelerle nubûvvetine delâlet eder alâmet-i azime olduğunu beyan etmiştir.
Hz. İsa!nın yalnız Beni İsrail'e meb'us olup, başka akvama meb'us olmadığına işaret için Benî İsrail'e Resûl olduğu bu âyette sarahaten zikrolunmuştur. Hz. İsâ Resûl olduğunu dava edince yahudilerin inkârına karşı mu'cize göstermek lâzım geldiğinden evvelâ bir kuş sureti —ki gece uçan yarasa kuşu olduğu mervidir. Zira; yarasa kuşu kanatsız uçtuğu için kuşların mükemmeli olmasına binaen mezkûr kuşu ihtiyar ve onun suretini— tasvir etmiş ve biiznillâh hayat bularak uçmuştur. Yarasa kuşunun insan memesi gibi memeleri olup hayız görerek tahir olduğu ve insan gibi güldüğü ve gündüzün zıyasında ve gecenin karanlığında görmeyip ancak güneş indiğinden şafakın batmasına ve sabah şafaktan gün doğmasına kadar gördüğü cihetle birçok acayibat üzere müştemil olduğundan yahudiler onun suretini istemişlerdi. Gerçi âyette yarasa kuşu olduğuna delâlet yoksa da ekser-i rivayet bunu teyid etmektedir. Ancak Hz. İsa'nın bir kuş sureti yaptığı ve onun da biiznillâh hayat bulup uçtuğu âyetteki sarahate binaen kafidir ve bunda şüphe yoktur. Binaenaleyh bunu inkâr; küfürdür. Fakat kuş, hangi kuş olursa olsun onu tayinde bir maksat yoktur. Çünkü; maksat kuş suretinin dirilip bir kuş olarak uçmasıyla Hz. İsa'nın nubûvvetine delâlet etmektir. Bu ise hangi kuşun sureti olsa onunla hasıl olur. Şu kadar ki Hz. İsa'nın ihya ettiği kuş, nâsın görebileceği yere kadar uçup nâsın gözünden kaybolunca meyyit olarak yere düştüğü de mervidir. Çünkü; Allah'ın halkıyla kulun tasviri arasında fark olsun için mu'cize olarak hâsıl olan kuş payidar olmamıştır.
E km e h ; anadan gözsüz doğan kimsedir ki, asla tedavi kabul etmez. B a r s ; vücutta hasıl olan aladır ki asla tedavi olunamaz. Bunlar; o zaman etıbbasının âciz kaldıkları şeyler olduğu için bunların şifayâb oldukları beyan olunmuştur ki, diğer tedavi kabul eden hastaların şifayâb olacakları evleviyetle sabit olur.
Kazi ve Hâzin'in beyanları veçhile bir günde binlerce hastalar gelir, hepsi büznillâh şifâ bulur giderlerdi. Gelemeyenlere Hz. İsa kendi gider tedavi ederdi. Hz. İsa'nın tedavisi; yalnız bir duadan ibaret olup, şu kadar ki tedavisinin tesirinde iman etmek şart olduğundan iman etmeyenler şifayâb olamazlardı.
Ebussuud Efendi'nin ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Hz. İsa'nın ihya ettiği dört kimsedir:

B i r i n c i s i ; kendi dostudur. Vefatından üç gün sonra haberi oldu, dua etti. Cenab-ı Hak ihya buyurdu.
İ k i n c i s i ; bir ihtiyar kadının oğludur. Sal üzerinde kabre giderken büznillâh hayat buldu.
Ü ç ü n c ü s ü : bir kızdır. Vefatından bir gün sonra ihya olundu. Bunlar ihya olunduktan sonra dünyada yaşadılar. Mal ve evlât sahibi oldular.
D ö r d ü n c ü s ü : Hz. Nuh'un oğlu Şam'dır. Çünkü; yahudiler «Bu üç kişinin vefatları yakındır, ihtimal ki onları kan tutmuştur da ölmemişlerdir. Binaenaleyh; her şüpheden vareste olmak üzere dört bin sene evvel vefat eden Şam'ı bize ihya et ki sana iman edelim» dediler. Hz. İsa dua edince Sam kabrinden kalkıp Hz. İsa'nın hakka nebi olduğuna şehadet eyledi ve kendisine iman etmelerini tavsiye etti. Yahudilerden iman edenler edip, iman etmeyenler «Bu Sâhirdir, gözümüzü boyayıp bizi aldatıyor» dediler.
Âyette beyan olunduğu veçhile İsa (A.S.)'ın dördüncü mucizesi herkesin evinde yediğini ve yarın ne yiyeceğini haber vermektir. Gerçi müneccimler, kâhinler, falcılar ve remilciler de bazı şeyler haber verirlerse de onların bu haberleri ekseriyetle yalan olduğu gibi içlerinde doğru olan bulunsa bile ya tesadüf kabilindendir veya birçok esbab ve âlâta istinad ederek söylerler. Meselâ, müneccimler yıldızları ve o yıldızların hareket ve imtizaçlarını söylerler. Halbuki birçok zamanlar tecrübeyle yıldızların ve burçların zaptolunmuş iktizaları vardır ve birtakım kavâide raptolunmuştur. İşte onlara istinad ederek birşey söylerler. Fakat o söyledikleri yine zannî olup ya tesadüf eder veya etmez. Amma Hz. İsa'nın haberi böyle olmayıp herhalde doğrudur, yanlış olmak ihtimali yoktur. Zira; enbiyanın gaipten haberleri vahy-i ilâhi ile olduğundan daima doğru olur. Esbab ve alâta müstenid olmadığı cihetle beyinlerinde fark vardır. Bazı nasaranın İsa (A.S.)’ın ulûhiyetini itikad etmek gibi bâtıl itikatlarını reddetmek üzere Hz. İsa herşeyin Allah'ın halkıyla olduğunu ve Allah-u Tealâ halk etmezse birşey olmayacağını beyan için mucizâtınıı beyan sırasında (بـــا ذ نـــا الله) lafzıyla Allah'ın inayetine ihtiyacını tekrar zikretmiştir.
Mu'cizeden intifa edecekler imana muvaffak olanlar olduğu cihetle kelâmında «Eğer müminseniz şu mu'cizelerden nubûvvetime alâmet var» demiştir.
İşte bu âyette beyan olunan mucizelerle bunun emsali sair enbiya-yı ızâm yedinde zuhûreden harikuladeler fevkattabîa şeyler olup bir kanun ve kaide tahtında değildir. Ancak nebî olan zâtın elinde Cenab-ı Hakkın halketmesiyle hasıl olur. Eğer bir kaide tahtında olsa o kaideye tevfiken herkes yapabileceğinden mu'cize olmadığı gibi o nebinin nubûvveti dahi sabit olmaz. Halbuki m u ' c i z e ; zamanında kimsenin yapamayıp herkesin âciz olacağı ve onların acziyle nebinin nubûvveti sabit olan şeydir.

***

Vâcib Tealâ İsa (A.S.)'ın Beni İsrail'e Resûl olduğunu ve risâlet davasını ispat için yedinde halk ettiği mucizelerini beyan ettiği gibi ba'sından maksadını dahî beyan etmek üzere:

وَمُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَاةِ وَلِأُحِلَّ لَكُم بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ وَجِئْتُكُم بِآيَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ

buyuruyor.

[Isa (A.S.) mucizelerini beyandan sonra sözüne devam ederek dedi ki «Şu beyan ettiğim mucizelerimle beraber benden evvel nazil olup yedimde bulunan Tevrat'ı tasdik eder olduğum halde sizin üzerinize haram kılınan bazı şeyleri ben size helâl kılmak için geldim ve Rabbiniz tarafından bana verilmiş olan ve nubûvvetime delâlet eden mucizeyle size muhakkik olarak geldim. Binaenaleyh; halinizi ıslah ve noksanınızı ikmal edeceğim.]

فَاتَّقُوا اللّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿50﴾
إِنَّ اللّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُّسْتَقِيمٌ ﴿51﴾

[Risaletime delâlet eden mucizelerle ben size gelince siz Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Zira; muhalefette gazab-ı ilâhi vardır. Şu halde Allah'ın gazabından nefsinizi vikaye ve taraf-ı ilâhiden benim getirdiğim ahkâmı kabul edip inkıyad etmeniz vâcibtir. Zira; Allah benim ve sizin Rabbimizdir. Binaenaleyh; O'na ibadet edin. İşte şu beyan olunan ahkâm doğru yoldur.» demekle kavmini imana davet etti.] Ve bu tarîka sülûkeden kimse matlûbuna vâsıl olur. Şu halde «Sizin için vâcib olan şey; emrolunduğunuz veçh üzere şu sırât-ı müstakime sülük etmektir.» dedi ve sözüne hitam verdi.
Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile her gelen nebî kendinden evvel geçen enbiyayı ve şeriatlarını tasdik eder. Binaenaleyh; îsa (A.S.) da Tevrat'ı ve ahkâmını tasdik ettiğini sarahaten beyan etmiştir. Esasen Hz. İsa'nın bi'setinden maksad da ikidir:
B i r i n c i s i ; Tevrat'ı ve ahkâmını tasdik,
i k i n c i s i ; Tevrat'ın bazı ahkâmını nesihle şiddetini tahfif etmektir. Binaenaleyh; Tevratta Yehuda haram olan şeyin bazısını helâl kılacağını beyan etmiş ve Yehûd üzerine haram olan deve eti ve içyağını helâl kıldığı için Cumartesi günü iş işlememeyi de kaldırmıştır.
Tevrat'ı tasdikin manâsı; kütübü ilâhiyeden hak ve savap olduğunu itikad etmek olduğundan bazı ahkâmını neshetmek bu manâca tasdika münâfi değildir. Çünkü n e s i h ; bir zaman suret-i katiyede takarrür etmiş olan ahkâmı diğer zamanda kaldırmaktan ibaret olduğundan nesih, aslını tasdike münafi değildir.

İsa (A.S.) «Allah-u Tealâ sizin ve benim Rabbimizdir» demekle usul-ü itikadiye ve kuvve-i nazariyenin ikmaline ve «İbadet edin» demekle sa'y ü amele ve kuvve-i ameliyenin istikmaline ve bunların lüzumuna işaretten sonra kuvve-i nazariye ve ameliyenin mecmuu tarîk-ı istikametten ibaret olduğuna işaret etmiştir.
Ebussuûd Efendi'nin beyanı veçhile Hz. İsa evvelâ kavmini tarîk-ı hakka irşad ve davet için hüccet-i kafiye olan mu'cizelerle geldiğini beyan ettikten ve mu'cizelerinden mühim olanlarını saydıktan sonra tekrar ahkâmı kabule yaklaştırmak için muhakkak mu'cizeyle geldiğini beyanla ahkâma davete başladı. Binaenaleyh; ittika, itaat ve ibadetle emir ve usul-ü itikadiyenin lüzumuna da Allah-u Tealâ'nın her cümlesinin Rabbisi olduğunu beyanla irşad ettiği cihetle emr-i daveti her şartına tevfik etmekle kavmini imâna davette lâzım olan her sebebe tevessül etmiş ve noksan bırakmamıştır.
Hulâsa; İsa (A.S.)'ın Tevrat'ı tasdik ettiği ve Tevrat'ta Beni İsrail'e haram olan bazı şeyleri helâl kıldığı ve «Ben Rabbimden size büyük mucizeyle geldim. Siz Allah'a ittika ve bana itaat edin. Zira; Allah-u Tealâ Rabbimizdir. Binaenaleyh ona ibadet edin.» dediği ve şu beyan olunan ahkâmın cümlesi doğru bir yol olduğunu beyan ettiği bu âyetten müstefad olan fevâid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ İsa (A.S.)'ın davet vazifesini ifa ettikten sonra yahudilerin temerrüd ve küfürlerinde ısrar edip hatta katline kadar cür'et edince dinine nusret ve serlerini defedecek yardımcı aradığını beyan etmek üzere:

فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَى مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ أَنصَارِي إِلَى اللهِ

buyuruyor.

[Vakta ki İsa (A.S.) kâfirlerin ısrarlarını bildiyse dedi ki «Allah'ın dinine yardım edecek kimdir?»]

قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنصَارُ اللهِ آمَنَّا بِاللهِ وَاشْهَدْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿52﴾

[Havariyyun «Allah'ın dinine yardım edecek bizleriz» dediler. «Zira; Allah-u Tealâ'ya iman ettik; ya İsa! Yevm-i kıyamette bizim müslim olduğumuza sen şehadet et» demekle imanlarını izhar ve yardım edeceklerini va'd ettiler.]
Yani; Hz. İsa kavmine mucizelerini gösterdi ve imana ve ibadete davet ettiyse de yahudilere hiç tesir etmeyip küfürde temerrüd ettiklerini hissedince sual tarikiyle din-i ilâhiye yardım edecek kimlerdir? dedi. Bunun üzerine ihlâs üzere iman edenler —ki eshab-ı İsa (A.S.)'dır— «Din-i ilâhiye yardım edecek bizleriz. Zira; hulûs-u kalble Allah'a iman ettik ve sen şahid ol ki, bizler sana tamam iyle inkıyad

edici müslümanlarız» demekle din-i ilâhiye nusret ve Hz. İsa'ya muavenet edeceklerine ikrar-ı tam verdiler.

***

Vâcib Tealâ havariyyunun din-i ilâhiye yardım edeceklerine va'd-i kavî verdikten sonra Cenab-ı Hakka iltica ettiklerini beyan etmek üzere :

رَبَّنَا آمَنَّا بِمَا أَنزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ ﴿53﴾

buyuruyor.

[«Ey bizim Rabbimiz; Senin inzal ettiğin kitabına iman ve gönderdiğin Resûlüne ittiba' ettik. Biz iman ve ittiba edince vahdaniyetine şehadet edenlerle ismimizi yaz ve bizi ehl-i tevhid ve imanın zümresinden kıl» demekle inayet-i ilâhiyeye iltica ettiler.]

H a v a r i y y u n ; Hz. İsa'nın halis ashabıdır. İmanlarında ihlâs ve saffetlerine binaen havariyyun denmiştir. Zira havari; halis ve beyaz olan şeye denip ashab-ı İsa da gill-ü gışten ârî kedersiz mü'min oldukları için havariyyun unvanını almışlardır. İsa (A.S.) yahudilerin imanlarından me'yus olunca yardımcı aradı ve havariyyunu buldu ve onlar da bihakkın muavenet ettiler.

Havariyyunun sanatları; balıkçılık veyahut boyacılıktır. Ş a h i d i n ile murad; enbiya-yı izam hazaratıdır. Zira; enbiya ümmetlerine şehadet edeceklerinden şahidin denmiştir. Ashab-ı İsa da enbiyanın maiyetinde bulunmalarını istirham etmişlerdir. Havariyyunun oniki kişi oldukları Fahr-i Razi'nin cümle-i beyanatındandır.

Yahut şahidinle muradları ümmet-i Muhammeddir. Çünkü; Tevrat ve İncil'de ümmet-i Muhammed'in yevm-i kıyamette ümmetlere şehadet edeceklerini görüp gıpta ettiklerinden yevm-i kıyamette ümmet-i Muhammedle beraber mertebe-i şehadette bulunmalarını istirham etmişlerdir.

***

Vâcib Tealâ Yahûd kavminin İsa (A.S.)'ı katle cesaret ettiklerini ve onların şerrinden muhafaza ettiğini beyan etmek üzere:

وَمَكَرُواْ وَمَكَرَ اللّهُ وَاللّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ ﴿54﴾

buyuruyor.

[Yahudiler İsa (A.S.)'ı katletmek için hîle ettiler. Allah-u Tealâ hileleri üzerine onların zannetmedikleri cihetten mücazat etti. Zira; Allah-u Tealâ hile üzere mücazat edenlerin hayırlısıdır ve intikam almaya herkesten ziyade kadirdir. Binaenaleyh; yahudilerden intikamını almıştır.]

M e k r ; gizli olarak fesada sa'y ve bir nevi hileyle aharı matlubundan menetmektir. Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran Hz. İsa'ya yahudilerin mekri; yahudiler bidayette Hz. İsa'yı ve validesini Beyt-i Mukaddes'ten çıkardılar. Bir müddet seyahat ettikten sonra tekrar gelip tarîk-ı hakka davet hususunda ısrar edince yahudiler katline hile düşünerek hususi adamlar tayin ettiler ve onlar münafıkane hareket edip dostluk izhar ederek her ne zaman fırsat bulurlarsa katletmeye karar verdiler. Tarassuda tayin ettikleri kimse Hz. İsa'nın bulunduğu haneyi haber verip hücum edeceklerken Allah-u Tealâ onların mekrine mukabil mekir muamelesi yaptı. Çünkü; İsa (A.S.)'ı onların şerrinden muhafazayla semaya kaldırdı ve haber veren münafıkı Hz. İsa şekline koydu ve kendi arkadaşlarına katlettirdi ve sonra gördüler ki Hz. İsa diyerek öldürüp salbettikleri kendi arkadaşlarıdır.

İşte bu vak'a üzerine onlardan bir firka; Hz. İsa için «Allah'tır, kayboldu gitti» dedi. Diğer bir fırka; «Allah'ın oğludur.» dedi. Üçüncü bir fırka da «Allah'ın kulu ve Resûlüdür, düşmanlarının şerrinden muhafaza için semaya kaldırıldı.» dedi.

Velhasıl bu hususta muhtelif itikadlar zuhur eyleyerek aralarında münazaalar ve mukateleler çıkıp, rahatları bütün bütün münselip oldu. Vakta ki, Rum Meliki (Tabaris)'in haberi oldu Beni İsrail üzerine muharebe açtı ve galebe etti. Hatta Beyt-i Mukaddes'te taşı taş üzerinde koymadı. Katil, ihlâk ve nehb ve garat eyledi. Diri kalanlarını esir aldı götürdü ve havariyyun da nasraniyeti —ki din-i İsadır— neşre himmet ettiler. İşte o zamanda nasraniyet taammüme başlamıştır. Lâkin taammüm edinceye kadar çok kavgalar, gürültüler oldu ve birçok kimseler katlolundular.

Şu halde Allah-u Tealâ'nın onlara mekrinin manâsı; onların, İsa (A.S.)'ın haberi olmaksızın öldürmek kasdetmelerine mukabil Allah-u Tealâ onların haberleri olmaksızın semaya ref ettiği gibi onların kendi arkadaşlarını kendilerine katlettirerek kendi plânlarına kendilerini düşürdü ve amellerine göre ceza verdi. Çünkü; mekrin manâ-yı aslîsi Vâcib Tealâya isnad olunamaz. Zira; gayra zarar isalinde Allah-u Tealâ hileye muhtaç değildir, hiç kimsenin haberi olmaksızın istediğini yapar ve intikamını alır. Binaenaleyh; gayrı ızrar için hile yapanların hileleri kendi ayaklarına dolaştığı ve hilelerine kendilerinin düştükleri âlemde her zaman görülen şeylerdir. Şu halde insanların bu gibi hilekârlığı irtikâp etmemeleri lâzımken maatteessüf yekdiğerini aldatmak fiili hergün birçok insanlar arasında vuku bulmaktadır. Çünkü alelekser hile; evvelinde revaçlı göründüğünden aldatır, hilenin arkasından gelecek şeyi düşünmez. O gün kazandığına ve aldattığına mağrur olur. Lâkin vakt-i âharde onun bilmediği ve hatırına gelmediği yerden hilesine mukabil öyle bir musibet görür ki kendisi şaştığı gibi herkes de şaşar kalır.

***
Vâcib Tealâ yahudilerin Hz. İsa'ya düşündükleri fesada karşı mekir muamelesiyle intikamını icmalen beyan ettiği gibi o icmali tafsil etmek üzere:

إِذْ قَالَ اللّهُ يَا عِيسَى إِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُواْ

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ'nın yahudilere mekir muamelesi şol zamanda vuku' bulmuştur ki o zamanda Allah-u Tealâ İsa (A.S.)'a dedi ki «Ya İsa! Ben seni vefat ettireceğim ve seni kendi cânib-i maneviyeme kaldıracağım ve kâfirlerin fenalığından seni tathir edececeğim.»]

وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُواْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيمَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿55﴾

[«Ve yevm-i kıyamete kadar sana tebaiyet edip iman edenleri sana küfreden yahudilerin fevkinde kılacağım. Bundan sonra sizin cümlenizin meretiniz ancak benim cânib-i maneviyemdir ve ben sizin ihtilâf ettiğiniz mesailde adaletle beyninizde hükmedeceğim.»]
Yani; yahudilerin Hz. İsa'ya imandan tamamiyle imtina edip suikaşd tertibine başladıkları zaman Allah-u Tealâ Hz. İsa'ya hitaben dedi ki «Ya İsa! Ben seni uykuyla uyutarak mahall-i bereket ve kerametim olan sema cihetine kaldırıp yahudilerin şerrinden kurtaracağım ve kâfirlerin fena fiillerinden seni tathir ederek onların içinden çıkarıp habasetlerinden halâs edeceğim ve yevm-i kıyamete kadar sana ittiba ve iman eden ehl-i imanı, iman etmeyen yahudilerin fevkinde kılacağım ki, ehl-i imana nusret ve galebe vereceğim. Ve bundan sonra merdiniz ancak huzur-u maneviyemdir ve ben sizin ihtilâf ettiğiniz itikada ve amele müteallik mesailde beyninizi halleder ve adalet üzere hükmederim» demekle İsa (A.S.)'ı tesliye ve taltif etti.
Fahr-i Razi ve Kazi'nin ve Ebussuûd Efendi'nin beyanları veçhile bu âyette m ü t e v e f f a n ı n manâsı; senin ömrünü ben tamam ettirip ruhunu ben kabzedeceğim, yahudilerin katline seni terketmem ve senin katlin için onlara fırsatı vermem. Seni semâya kaldırır, meleklerle ünsiyet ettirir ve vakt-i muayyenin geldiğinde ben seni vefat ettireceğim demektir.
Yahut t e v e f f î ; vefat etmek manâsınadır. Çünkü; bazı rivayette semâya ref olunmazdan evvel Hz. İsa yedi saat kadar vefat edip badehu ihya olunarak semâya ref'olunduğu mervidir. Yahut bu âyette teveffî; uyku manâsınadır. Çünkü; İsa

(A.S.)'ın uyku halinde semâya kaldırıldığı dahî mervidir. Buna nazaran manâ-yı nazım: [Ben seni uyutacağım ve semâya ref'edeceğim] demektir. Yahut müteveffanın manâsı yeryüzünden kaldırmaktır. Yahut müteveffa demek; âlem-i melekûta çıkmaktan men'eden alâyık-ı beşeriyeyi öldürmek demektir. Yani «Senin alâyık-ı beşeriyeni öldürüp ruhunu ve cesedini beraber semaya kaldıracağım» demektir. Şu tevcihlerden tevcih-i evvel Resûlullah'tan varid olan rivayetlere muvafık olduğundan esah olan tevcih; odur. Zira; Hz. İsa'nın rûh maalcesed, hayyen semaya ref olunduğuna dair ahadis-i celile mevcuttur. Bazı âyetler de buna delâlet etmektedir. Şu halde bu âyette Cenab-ı Hakkın «Ben seni vefat ettireceğim» buyurması yahudilerin katlinden seni kurtaracağım ve semâya kaldıracağım ve ecel-i mev'ûdun geldiğinde ben seni öldüreceğim, yoksa katledemeyecekler demektir. İsa (A.S.)'ın mahall-i keramet ve bereket olan semâya refolunmasından Vâcib Tealâ'ya mekân ispatı lâzım gelmez. Zira; «Benim canibime ref'edeceğim» demek «Mahall-i bereket ve kerametim olan âli canibe kaldıracağım» demektir. Kâfirlerden İsa (A.S.)'ı tathirin manâsı; onların içinden çıkarmaktır. Şu kadar ki Hz. İsa'nın şanına tazîm için onların içinden çıkmasına taharet tâbir olunmuştur ki, küfür halinde devam edenlerin ahlâk ve itikad noktasından necaset menzilinde olduklarına işaret edilmiştir.

***

Vâcib Tealâ, Hz. İsa'ya ittiba edip iman edenlerin ilâ yevm'ilkıyam mülk ve devlet ve saltanat ve kahr-u galebe cihetinden küfr üzere devam eden yahudiler üzerine faik olacaklarını va'd etti ve bu va'din eseri olarak her yerde yahudi milleti zelil ve hakir ve Nasara milleti kavî ve devlet ve saltanat sahibi olup Yahudiler üzerine musallat oldular. Bu hüküm; İslâmın zuhuruna kadar Hz. İsa'ya iman edenlere aittir ve din-i islâmın zuhurundan sonra din-i hakka tebaiyet eden bilumum mü'minler hakkında bu hüküm caridir. Zaman-ı İsa'dan bu zamana kadar Yehudun bir hükümet sahibi olduğu görülmemiştir. Binaenaleyh; daima Nasara Yehûd üzerine galiptir. Çünkü; ilâ yevm-il kıyam hükümetlerinin bekası ve Yehûda galebeleri va'd-i ilâhi ile sabittir. Yehûdun kıyamete kadar bir hükümet sahibi olamayıp zelil ve hakir olacaklarına bu âyet delâlet eder. Zira bu âyet; Yehûdla Hz. İsa arasında cereyan eden vak'anın neticesinde Vâcib Tealâ'nın Hz. İsa'ya yahudilere rağmen vermiş olduğu lütuflarını beyan hakkında olup Yehûd milleti de Hz. İsa'ya asla iman etmediklerinden ve ilâ yevm-il kıyam da iman etmeyeceklerinden kıyamete kadar iman edenlerin galip, iman etmeyenlerin mağlûp olacakları va'd olunmuştur. İşte bu va'd-i ilâhinin eseri o zamandan bugüne kadar görülmüş ve ilâ yevm-il kıyam görüleceği de şüphesizdir. Amma ehl-i islâm enbiyanın hiçbirini tefrik etmeksizin kâffesine iman ettikleri için her zaman hükümat-ı islâmiye bulunmakta ve ilâ yevm-il kıyam da bulunacaktır. Ancak hükûmat-ı islâmiyenin bazan kavi ve bazan zayıf olması her milletin hükümetlerinde cari olan ahvaldendir.

İşte bu âyet-i celile dahi delâlet eder ki milletin iman ve itikadı hükümetin payidar olmasına sebeptir. Çünkü; millette iman olmazsa efradı bir noktaya toplamak mümkün olamaz. Zira; insanları bir merkeze cem'eden her zaman din ve imandır. Efradın bir noktaya içtimai mümkün olamayınca hükümeti yaşatmak mümkün olamaz. Hükümeti yaşatacak milletin heyet-i mecmuası olduğundan onları bir araya getirecek iman ve itikad lâzımdır. Binaenaleyh; «Hükümete diyanet lâzım değil» diyenlerin ne kadar zayıf fikre malik olduklarını beyana hacet yoktur. Zira; diyanet perver olan bir milletin başında dinsiz hükümet nasıl yaşar ve kaç gün faydalı olabilir? Çünkü; cemaatin o hükümete teveccühü olamaz ve irtibatı çözülür. Gerçi bir müddet-i muvakkate bir hükümet karaltısı görülürse de temeli olmadığı için elbette birgün yıkılır.
Hulâsa; hükümeti yaşatmak diyanete sarılmakla ve halkın arzusunu tatmin ve halkı hükümete raptetmekle olabilir. Yani; halk bittav'ı verrıza kendi ifitîyarıyla seve seve hükümete kalbiyle, ruhuyla, diniyle, imamyla merbut olmalıdır. Bu da diyanetle olur. Cemaatin cebren, kahren ve kerhen hükümete bağlanmasına hakîki bağlılık denilemez, birgün gelir o bağı kırar, irtibat kalmaz, halk da hükümet de hepsi muzmahil olur gider.

***
Vâcib Tealâ yevm-i kıyamette yahudilerin ihtilâf ettikleri mesailde adaletle hükmedeceğini beyan ettiği gibi o ihtilâfı tafsil etmek üzere:

فَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُواْ فَأُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ وَمَا لَهُم مِّن نَّاصِرِينَ ﴿56﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar İsa (A.S.)'a küfrettiler. Ben onları dünya ve âhirette şiddetli azapla azâbederim. Halbuki onlar için benim azabımdan kurtaracak yardımcıları yoktur.]

وَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُواْ الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَاللّهُ لاَ يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿57﴾

[Amma şol kimseler ki onlar bilcümle enbiyaya imanla amel-i salih işlediler; Allah-u Tealâ onların ecirlerini bol bol verir ve Allah-u Tealâ zalimlere muhabbet etmez.]
Yani; İsa (A.S.) hakkında ihtilâf edenler iki fırka olmuşlardır.
B i r i n c i s i ; İsa (A.S.)'ın nubûvvetini inkâr ve milletini muhalefet ederek hakkında birtakım iftirada bulunup lâyık olmadık şeyler isnad eden kâfirlerdir. Onların dünyada cezaları; enva-ı zillet ve ka'tlü esaretle cizye ve haraç vermek ve

memleketlerinden tardedilmekle şiddetli azaptır ve âhiretteyse Cehennem azabıyla muazzep olmaktır. Halbuki dünyada ve âhirette bu azaplardan onları kurtaracak yardımcıları da yoktur.
İ k i n c i s i ; şol kimseler ki onlar Hz. İsa'nın nubûvvetini tasdik ettiler ve imanlarının muktezası olan feraizi eda ile amel-i salih işlediler. Onların sevapları tamamiyle verilir, asla noksan olmaz. Zulmü nehyettiği için menhi olan zulmü irtikâb eden zalimleri Allah-u Tealâ sevmez.
Âyet; Hz. İsa hakkında tefrikaya düşenleri beyan sadedinde vârid olduğu için küfür ve imanda Hz. İsa'ya küfreden ve iman eden denmiştir. Yoksa bilcümle enbiyaya iman veya küfredenlerin halleri ve hükümleri de böyledir.
Allah-u Tealâ'nın, zulmü irtikâb eden hiçbir kimseyi sevmediğine bu âyet delâlet eder. Çünkü; (ظَّالِمِينَ) in istiğrakda zahir olan cem-i muarref billâm olarak varid olması hiçbir zalimi sevmediğine delildir. Zira; istiğrak için olunca lâfz-ı âyet her zalime şâmildir. Binaenaleyh; (ظَّالِمِينَ) lâfzından hiçbir ferd-i zâlim hariç değildir.
Âyet; kâfirler için hiçbir ferdin yardımcı olmayacağına dahi delâlet eder. Zira; Ebussuûd Efendi'nin beyanı veçhile (نَاصِرِينَ) cemi'nin (هُمْ) cem'ine mukabelesi âhâdın âhâde mukabelesini iktiza ettiğinden her ferd için bir nasır olmadığına yani herkes için hiç birtek yardımcı bile bulunmayacağına delâlet eder.
Hulâsa; kâfirlerin dünyada ye âhirette şiddetli azapla muazzep olacakları ve azaplarını defedecek yardımcıları dahi olmadığı amma, mü'min olup amel-i salih işleyenlerin ecirlerini tamam alacakları ve Allah-u Tealâ'nın zalimleri sevmediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ bundan evvel beyan olunan Zekeriyâ, İsa, Yahya ve Meryem (A.S.)'ın ahvalini tafsil ettikten sonra o ahvali icmal ve hulâsa etmek üzere :

ذَلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الآيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ ﴿58﴾

buyuruyor.

[Habib-i zişanım! Şu beyan olunan mesaili senin üzerine âyetlerden ve zikr-i hakim olan Kur'ân'dan olarak biz tilâvet ederiz.]
Yani; habibim! Şu İsa, Zekeriyâ, Yahya ve Meryem (A.S.)'ın hikâyelerini senin nubûvvetine delâlet eden âyetlerden alâmet olarak ve muhkem zikr-i celil ve bâtıldan ârî ve hikmet-i maslahatı cami' olan Kur'ân'danvolduğu halde biz senin üzerine okuruz.
Bu mesailin Kur'ân'da beyan olunması Resûlullah'ın risaletine delâlet ettiğine işaret için bunların âyetlerden olduğu beyan olunmuştur. Çünkü; Resûlullah'ın bir muallimden taallüm etmediği ve bir kitaptan okumadığı halde bunların herbirini

olduğu gibi haber vermek vahy-i münzel olduğuna ve Resûlullah'ın nubûvvet dâvasında sadık bulunduğuna delâlet ettiğinden âyât denmiştir.
Z i k r - i h a k i m l e murad; Kur'ân'dır. Zira:, Kur'ân'ın âyetleri muhkem ve enva-ı hikmeti camı' olduğundan Kur'ân'a zikr-i hakim denilmiştir.
Kur'ân'ı ve şu beyan olunan vukuatı Resûlullah üzerine tilâvet eden her ne kadar Cibril-i Emînse de Allah'ın emri ve izniyle tilâvet ettiğinden Vâcib Tealâ Cibril'in tilâvetini kendi zatına isnad etmiş ve «Biz bu âyetleri ve zikr-i hakimi senin üzerine tilâvet ederiz» buyurmuştur.

***
Vâcib Tealâ İsa (A.S.)'ın ulûhiyetini itikad eden bazı nasarânın itikadlarını reddetmek üzere :

إِنَّ مَثَلَ عِيسَى عِندَ اللهُ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِن تُرَابٍ ثِمَّ قَالَ لَهُ كُن فَيَكُونُ ﴿59﴾

buyuruyor.

[İndallah İsa (A.S.)'ın hal-ü şânı Âdem (A.S.)'ın hâl-ü şânı gibidir. Zira; Âdem'i topraktan halketti. Sonra Hz. Âdem'e ol dedi. Âdem (A.S.)'da derhal vücut buldu.]
Yani; Cenab-ı Hak Âdem (A.S.)'ı anasız ve babasız topraktan halkettiği gibi Hz. İsa'yı da babasız halketti. Şu halde teşbih, her ikisinin de babasız halk olunmalarındandır. Yoksa her cihetten İsa (A.S.) Hz. Âdem'e benzemez. Çünkü; Hz. İsa'nın anası vardır, Hz. Âdem'in ise babası olmadığı gibi anası da yoktur.
Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran âyet-i celilenin Necran'dan gelen Nasârânın mübahase esnasında «Hz. İsa Allah'ın oğludur. Zira; babasız beşer olmaz. Binaenaleyh; Hz. İsa'nın babası Allah'tır» demeleri üzerine nazil olduğu mervidir. Şu halde Cenab-ı Hak onların itikadlarını reddetmek üzere «İsa (A.S.)'ın yaratılışdaki sıfat-ı acibesi Hz. Âdem'in sıfat-ı acibesi gibi olduğunu ve beşerin esası olan Âdem (A.S.)'ın babasız halkolunduğunu, hatta anası bile olmadığını ve babasız halkolunan Allah'ın oğlu olması icabetseydi Hz. Âdem'in de Allah'ın oğlu olması lâzım geleceğini ve halbuki Âdem hakkında böyle bir itikad olmadığını ve Âdem'in hali ise Hz. İsa'nın halinden daha garip olduğunu zira; anasız ve babasız topraktan halk olunduğunu bu âyetle beyan buyurmuş ve Nasârânın bu gibi itikadlarını iptal ve insanın mütevazı ve ketum olması ve toprağa yakın bulunması ve nar-ı şehveti söndürüp hakikî bir insan olması lâzım olduğuna topraktan halk olunduğunu beyanla erbab-ı tefekkürü irşad etmiştir. Çünkü; toprak herkesin ayağının altında bulunup çiğnendiği için serkeşlik ve kibir emmaresi olmadığı gibi toprak, içine gireni saklar ve şehvet ateşinden beridir. Şu halde topraktan halkolunan insanların da böyle olması elbette lâzımdır.

Hz. Âdem'in cesedini evvelâ çamurdan halkedip sonra ruhunu verdiğine işaret için Vâcib Tealâ bu âyette evvelâ halkederek sonra ol deyip ol emri üzerine tamamiyle bir insan olup vücut bulduğunu beyan buyurmuştur.

***

Vâcib Tealâ İsa ve Âdem (A.S.) arasında olan teşbihin hak olduğunu beyan etmek üzere:

اَلْحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَلاَ تَكُن مِّنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿60﴾

buyuruyor.

[Şu İsa ile Âdem (A.S.) arasında beyan olunan teşbih habibim! Rabbin Tealâ tarafından gelmiş sabit ve vâki' bir haktır. Binaenaleyh; sen şekkedenler zümresinden olma.]

Yani İsa (A.S.)'ın babasız doğduğu ve validesi Meryem'in iffet ve tahareti hakkında Rabbin tarafından gelen ahkâmın cümlesi haktır ve şüphe yoktur/* Halbuki Yehûd ve Nasârâ bu ahkâmda şekkederler. Habibim! Sen o şekkedenlerden olma. Zira; hak olan şeyde şekkolmaz ve şekketmek lâyık değildir. Bu âyette zahirde hitap Resûlullah'a ise de hakikatte ümmetinedir. Çünkü; Resûlullah'ın bu misilli. ahkâmda şekketmeyeceği malûmdur. Lâkin metbu' olan Resûlullah'ı sekten nehyetmek; tâbi olan ümmetini nehiyde te'kid olsun içindir. Zira; birşeyden metbu' nehyolununca tabiîn nehyolunacağı evleviyetle sabittir. Şan-ı Resûlullah'a tazim için terbiyenin her nev'ini müşir olan Rab ism-i şerifi Resûlullah'tan kinaye olan kâfa muzaf kılınmıştır. Zira; Allah-u Tealâ herkesin Rabbisi olduğu halde Resûlullah'a «Senin Rabbin» demek; elbette şan-ı Resûlullah'a tazimdir.

Hulâsa; Hz. İsa'nın babasız halkolunmakta Hz. Âdem'e benzediği ve halbuki Hz. Âdem'in ulûhiyetini itikad eden olmadığı halde Hz. İsa'nın dahî ulûhiyetini itikad etmemek lâzım olduğu ve Hz. Âdem'in ol emri üzerine derhal vücut bulduğu ve bunların cümlesi taraf-ı ilâhiden gelmiş birtakım sabit hükümler olduğundan hiçbir kimse için şekketmek caiz olmadığı bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ sûrenin bidayetinden buraya gelinceye kadar Hz. İsa ile validesi haklarında ve sair hususâtta Nasârânın şüphelerini izale ettikten ve tevhide müteallik delâil-i katiyeyi beyandan sonra bu kat'i delillere karşı hâlâ inad edenleri lânete davet etmesini Resûlüne emretmek üzere :

فَمَنْ حَآجَّكَ فِيهِ مِن بَعْدِ مَا جَاءكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْاْ نَدْعُ أَبْنَاءنَا وَأَبْنَاءكُمْ وَنِسَاءنَا وَنِسَاءكُمْ وَأَنفُسَنَا وأَنفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَل لَّعْنَةُ اللّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ ﴿61﴾

buyuruyor.

[Habibim! Rabbin Tealâ tarafından sana gelen ahkâm hak olunca İsa (A.S.)'ın ahvaline dair sana ilm-i yakîn geldikten sonra eğer bir kimse onun hakkında seninle mücadele ederse sen onlara de ki «Gelin yanıma. Biz ve siz oğullarımızı ve haremlerimizi ve kendi nefislerimizi davet edelim ve hepimiz bir araya geldikten sonra Allah-u Tealâ'ya tazarru ve niyaz edelim ve Allah'ın lânetini İsa (A.S.) hakkında iftira edenler üzerine kılalım ve yalancılar üzerine taraf-ı ilâhiden lânet nazil olmasını isteyelim» demekle onları insafa davet et dedi.] Resûlullah da emr-i ilâhi üzerine Nasârâyı lânete davet etti. Lâkin bu hususta mücadele edenler lânete girişemediler. Çünkü; «Hâin olan korkak olur» fahvasınca kendileri hâin oldukları için cesaret edememişlerdir.
Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile Hz. İsa hakkında varid olan delâil-i katiyeye karşı Necran'dan gelen Nasârâ taifesinin itikad-ı bâtıllarında ısrar etmeleri üzerine Cenab-ı Hak mübaheleye yani lânete davet olunmalarını emir buyurmuştur. Resûlullah onlara dedi ki «Bu kadar kati delillere karşı hâlâ inat ediyorsunuz, gelin çoluğumuzu, çocuğumuzu ve kendi canımızı bir araya toplayalım ve ciddiyetle ve kemal-i ihlâs üzere dua edelim ve diyelim ki (Allah'ın gazabı ve lâneti yalancılar üzerine olsun)».
M ü b a h e l e ; ihlâs ve ciddiyet üzere lânetle dua etmektir. Resûlullah'ın böyle ciddiyetle duaya daveti üzerine onlar haric-i mescidde istişareye başladılar ve reislerine «Ne dersin mübaheleye girişelim mi?» deyince (A'kil) isminde olan reis «Allah'a yemin ederim ki Muhammed (S.A.)'in hakka nebi olduğunu bildiniz ve sözlerinin doğru olduğunu anladınız. Şu halde mübaheleye girişirseniz helâk
olursunuz. Zira; nebî ile mübaheleye girişen kavmin küllisi helâk olmuştur. Binaenaleyh; iman etmezseniz hemen vedâ edin beldenize gidin» diye arkadaşlarını mübaheleden menetti. Necran cemaati tekrar huzur-u Risalete geldiler. Bini Safer ayında ve diğer bini Receb ayında tediye kılınmak üzere senede iki bin kırmızı hülleyle otuz zırh cizye vermek ve buna mukabil Resûlullah da onlara gaza etmemek şartıyla musalaha akdettiler ve arz-ı vedâ ile memleketlerine gittiler.
Gerçi küfr üzere vefat ettiği veya vefat edeceği malûm olmayınca şahs-ı muayyen üzerine lânet caiz değilse de vasf-ı umumi üzerine lânet caiz olduğuna âyet delâlet eder. Meselâ «Yalancılara ve zalimlere ve kâfirlere lânet olsun» gibi umumi bir tâbirle lânet caiz olabilir.

Bu âyet-i celile bir kimsenin kızının oğlu, kendi oğlu mesabesinde olduğuna delâlet eder. Zira; Risâletmeab Efendimizin mahdum-u mükerremleri olmadığı halde kerime-i afifeleri Hz. Fatma (R.A.)'nın oğullan Hz. Hasan ve Hüseyin (R.A.)'yı kendi zatına muzaf kılarak (نَـدْعُ أَبْـنَـا ءنَـا) buyurmuştur ki maksad-ı nebevileri hafid-i muhteremleri Hasan ve Hüseyin'dir. Zira; Resûlullah «Oğullarımızı davet edelim» dedikten sonra Hz. Hasan ve Hüseyin (R.A.)'yı mübaheleye hazırladığı mervidir.

***

Vâcib Tealâ Hz. İsa'nın ahvalini ve Allah'ın kulu ve Resûlü olduğunu ve Hz. Âdem gibi fevkattabia babasız meydana geldiğini beyan ettikten sonra şu vukuatın hak olduğunu beyan etmek üzere:

إِنَّ هَذَا لَـهُـوَ الْـقَـصَصُ الْـحَقُّ

buyuruyor.

[İşte şu beyan olunan ahval İsa (A.S.)’ın umur-u dine irşad eden kelâmı, hak ve vakıa mutabıktır.] Bunun hilaf olmak ihtimali yoktur. Ancak Hz. İsa'nın Allah'ın kulu ve Resûlü olduğunu itikad etmek haktır ve hilâfını itikad etmek bâtıldır. Zira;

وَمَـا مِنْ إِلَـهٍ إِلاَّ اللهُ وَإِنَّ اللهُ لَـهُـوَ الْـعَزِيـزُ الْـحَكِيمُ ﴿62﴾

[Allah-u Tealâ'dan başka mabud-u bilhak yoktur ve Allah-u Tealâ cümle âlem üzerine galip ve ef'ali hikmete muvafık bir hakîm-i mutlaktır.] Binaenaleyh; Doğmadı ve doğurmadı; zevce ve veled ittihaz etmedi. Zira; bunları ittihaza ihtiyacı yoktur. Çünkü; herkes üzerine kahir bir gâlib-i mutlak olduğundan ihtiyaç alâmeti olan her şeyden münezzehtir.

فَـإِن تَـوَلَّـوْاْ فَـإِنَّ اللهُ عَلِيمٌ بِـالْـمُفْسِدِيـنَ ﴿63﴾

[Hak üzere delâlet eden deliller geldikten sonra eğer onlar haktan imtina ederlerse sen de onlardan iraz et. Zira; onların maksatları ifşaddır. Allah-u Tealâ müfsidleri bilir.] Ve kendi zatının gayrıya ibadet eden müfsidlerin müstehak oldukları cezayı verir.

K a s a s ; umur-u dine ve tarık-ı hakka irşad ve ibrete davet eder ve azab-ı ilâhiden kurtulmanın tarîkim gösterir haberi mutazammın kelâmdır. (هَـذَا) lâfzı Hz. İsa ile validesinin ahvaline işarettir. Şu halde manâ-yı nazım: [İsa (A.S.)’ın ve validesinin haberi; insanları tarîk-ı hakka irşad ve ibrete davet ve kudret-i ilâhiyenin kemalini düşünmeye sevkeder bir haberdir ki İsa (A.S.)’ın babasız meydana gelmiş bir beşer ve Allah'ın kulu ve Resûlü olduğunu beyaneder. Binaenaleyh; hak olan itikad bu

olduğunu beyanla bazı Nasârânın Allah'ın oğludur veyahut ilâhtır suretindeki itikad-ı bâtıllarını reddeder bir haber-i haktır. Zira; Hz. İsa'nın ulûhiyetle münasebeti yoktur. Çünkü; Allah'tan başka mabudun bilhak yok, ancak ibadete müstehak odur ve Allah-u Tealâ cümleye galiptir. Hz. İsa'da ise cümle âleme galebe yok ki ilâh olsun, elbette olamaz. Zira; ulûhiyette kudret-i kâmile şarttır.] demektir.
Beyzâvî'nin beyanı veçhile âyetin âhiri âsileri tehdid etmiştir. Çünkü; delâil-i hakkadan i'raz etmek nefsi ve âlemi ifsad ve umur-u dini ihlâl ettiğine işaret için zamir mevkiinde (مُفْسِدِينَ) lâfzı ism-i zahir olarak varid olmuştur. Zira;
(عَلَيْهِمْ بِالْمُفْسِدِينَ) bedelinde (بِهِمْ عَلَيْهِمْ) denilse olabilirken delâilden i'raz edenlerin müfsid olduklarını tasrih ve bildiğini beyan etmek; bu gibi cinayeti irtikâb edenlerin müfsid oldukları cihetle cezasız kalmayacaklarını beyan etmektir. Şu halde manâ-yı nazım: [Habibim! Eğer onlar hakka delâlet eden deliller geldikten sonra tarîk-ı tevhidden i'raz ederlerse sen de onlardan yüz çevir. Zira; onların tarîk-ı haktan i'razları din-i hakkı ve âlemi ifsad etmek olduğundan iltifat-ı nebeviyene lâyık değillerdir. Çünkü; Allah-u Tealâ bilcümle müfsidleri bilir ve ifşadlarına göre ceza verir.] demektir.
Hulâsa; Hz. İsa ve validesi haklarında Kur'ân'da varid olan haberlerin ancak hak olup bunun hilâfında bazı süfehâ tarafından söylenen sözlerin iftira ve bâtıl olduğu ve Allah'ın gayrı mabudun bilhak olmadığı ve Allah-u Tealâ'nın cümle âleme galip bir hakîm-i mutlak olduğu ve hal böyle olunca kâfirler imandan i'raz ederlerse Resûlullah'ında onlardan i'raz etmesi lâzım geldiği, zira; bu misilli müfsidlerin Resûlullah'ıniltifatına müstehak olmadıkları ve Allah-u Tealâ'nın müfsidleri bildiği ve onlardan intikamını alacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ tevhide delâlet eden delilleri ve Hz. İsa'nın ma'bud olmadığını ve Nasârâyı mübaheleye davet edip onların mübaheleye cesaret edemediklerini beyan ettiği gibi delil-i aharla onları tarîk-i hakka davet etmesini Resûlüne emrettiğini beyan etmek üzere:

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْاْ إِلَى كَلَمَةٍ سَوَاء بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلاَّ نَعْبُدَ إِلاَّ اللّهُ وَلاَ نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلاَ يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضاً أَرْبَابًا مِّن دُونِ اللّهُ

buyuruyor.

[Habibim! Sen ehl-i kitaba de ki: Siz bir kelimeye gelin biat edin ki o kelime sizinle bizim beynimizde müsavidir ve o kelime sizin ancak Allah-u Tealâ'ya ibadet edip Allah'ın gayrıya ibadet etmeyip ve Allah'a hiçbir şeyi şerik itikad etmemenizdir ve Allah'ın dününde bazımız bazımızı erbab ittihaz etmememizdir.]

فَـإِن تَـوَلَّـوْاْ فَقُـولُـواْ اشْهَدُواْ بِـأَنَّـا مُـسْلِمُـونَ ﴿64﴾

[Eğer ehl-i kitap, o kelime-i tevhidi kabulden imtina' eder, yüz döndürürlerse siz deyin ki «Ey müminler! Siz şahid olun biz müminiz ve Allah'a mu'ti ve münkadız. İşte iman ve islâmiyetimizi ikrar ediyoruz.»] Böyle demekle itikad-ı bâtıldan beri olduğunuzu beyanedin ki, imanınızı izhar etmiş olasınız.
E h l – i k i t a p la murad; Necran'dan gelen Nasârâ ve Medine'de bulunan yahudilerdir. Zira; Necran Nasârâsının Resûlullah'la mübahaseleri esnasında Medine yahûdilerinin haberdar oldukları gibi bazılarının da mübahasede hazır bulundukları mervidir. Binaenaleyh ehl-i kitaba hitap; her iki millete de şâmildir. Çünkü; her ikisi de hakka tabeiyetten i'raz ettikleri için kelime-i hakka davet hepsine şâmildir. A r a m ı z d a m ü s a v i o l a n kelime demek;kelime-i âdile ve müstakime demektir ki «O kelimeyi kabul edince cümlemiz hukukta ve sair ahkâmda müsavi oluruz, yekdiğerimizden farkımız olmaz. Zira; o kelime-i tevhidin bilumum mükellefine nispeti müsavidir ve hiçbir kimseye diğerinden ziyade bir hukuk bahşetmez. Binaenaleyh; o kelimeye intisab edenlerin cümlesi kardeştir, birinin hakkında olan hüküm diğerinin hakkında olan hükmün aynıdır.» demektir.
Yahudiler (Üzeyir) ve bazı Nasârâ (İsa) Allah'ın oğludur demeleriyle ibadete ehil addederek Allah'ın gayrı olarak Rab ittihaz ettiklerinden Cenab-ı Hak Resûlüne ; (لايَـتَّخِذَ بَـعْضُنَـا بَـعْضاً أَرْبَـابًـا مِّـن دُونِ الله) demesini emretmiştir. Yani; [Bazımız bazınızı Allah'ın dûnunda mâbûd ittihaz etmesin] demektir.
Ulemanın kendi kendine delilsiz ihdasettikleri bid'atları ve hall-ü hürmeti kabul etmek; onları Rab ittihaz etmektir. Çünkü; Yehûd ve Nasârâ uleması delile müstenid olmaksızın birçok mesail ihdas ederek şeriatlarında halâl olan şeye haram ve haram olan şeye halâl demişler ve avam tabakası da bunları kabul etmişlerdir. Halbuki hall-ü hürmet va'zı Rabb-i Tealâ'ya ve onun gönderdiği Resûle mahsus olduğundan bu gibi ahkâmı kabul; Allahın dününde onları Rab ittihaz etmektir. Bu manâyı Resûlullah'ın «Ulemanın ihdas ettikleri hall-ü hürmeti kabul onları Rab ittihaz etmektir» buyurduğu hadîs-i şerifi de teyid etmektedir. Çünkü Beyzâvî'nin beyanı veçhile bu âyet nazil olunca (Ady b. Hatem) «Ruhbanlara ve ahbara itaat etmedik» deyince Resûlullah'ın «Onların ihdas ettikleri mesaili kabul onlara itaattir» buyurduğu mervidir. Şu halde hangi millet olursa olsun dininde olmayan bid'atları ihdas edenlere ittiba' caiz değildir. Amma şeriat-i islâmiyede mesail-i fıkhiye buna kıyas olunamaz. Zira; mesail-i fıkhiye; müçtehidin-i kiramın ihdas etmeleriyle hasıl olmuş birşey değildir. Çünkü; bütün mesail-i fıkhiye; dinin esası olan Kur'ân'a ve ehâdis-i nebeviyeye müsteniddir, yoksa müçtehidînin kendi karihalarından ihdas olunmamıştır. Mezahibin ihtilâfı; ahâdis-i celiledeki rivayetlerin ihtilâfından ve bazı âyâtın kavaidi usule muvafık delâlet ettiği manâlardan ileri gelmiştir. Binaenaleyh; hiçbir müçtehid esasa müstenid

olmaksızın bir mesele ihdas etmiş değildir. Bizim edillemiz olan kitap, sünnet, icmâ-ı ümmet, kıyas-ı fukaha mazbuttur. Bunlara asla tezvirat karışmamıştır. Şu halde bizim gençlerimizin «Bin iki yüz küsur sene evvel gelen îmam-ı A'zam'ın içtihad ettiği mesail şimdi kâfi gelmez» gibi iddiaları esas-ı şeriata ve içtihada ve içtihadın keyfiyetine cehilden neşet etme birtakım vâhî sözlerdir. Zira; İmam-ı A'zam ve sair eimme kendi karihalarından bir mesele ortaya koymamışlar, her ne söylemişlerse şeriatın esaslarından alarak söylemişlerdir. Hatta mesail-i fıkhiyenin alelekser metni ayniyle ahadis-i celilenin metnidir.
Bu âyette (يَـا أَهْلَ الْـكِـتَـابِ) unvanı ehl-i kitabı insafa daveti müş'irdir. Çünkü; «Siz ehl-i kitapsınız» demek «Kitabın ve hak olan delillerin esrarına vakıfsınız. Şu halde bâtıl itikaddan vazgeçin ve kelime-i tevhide gelin» demektir.
Fahr-i Râzî'nin beyanı veçhile bu âyetin sebeb-i nüzulü şöyledir: Yehûd kavmi «Ya Muhammedi (S.A.) Senin muradın Nasârânın İsa (A.S.)'ı fab ittihaz ettikleri gibi bizim de seni rab ittihaz etmemiz midir?» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.
Kâzî'nin ve Ebussuûd Efendi'nin beyanları veçhile Necran Nasârâsı ve bazı yahudilerle mübahaseyi beyaneden âyetlerde hakka irşad için delâil iradında hasmı ilzam ve ikna hususunda kanun-u münazaraya hüsn-ü riayet ve derece derece ilzam ve iknaın nihayeti vardır. Çünkü; Vâcib Tealâ evvelâ Hz. İsa'nın, ulûhiyete münafi olan birbiri ardında tevâlî eden ahvalini beyanla ulûhiyetle münasebeti olmadığını ve badehu Resûlünün nası imana davetin keyfiyetini ve Nasârânın şu hak olan davete karşı inatları üzerine onları mübaheleye davet edip Nasârânın mübaheleden imtinalarını ve cümle ben-i beşer beyninde müsavi olan kelime-i tevhide daveti ve bu davete icabet etmeyince «Şahid olun biz müslümanlarız» demekle kelâmına hitam vermesi hakka davet tanklarının en beliği ve açığıdır.
Hulâsa; Resûlullah'ın ehl-i kitabı cümle insanlar arasında müsavi olan kelime-i tevhide davet ettiği ve kelime-i tevhidin manâsı ancak Allah-u Tealâ'ya ibadet edip başka bir mahlûku Allah'a şerik kılmamak olduğu ve bazı insanın Allah'ın dününde bazı âhari rab ittihaz etmesi caiz olmadığı ve eğer kâfirler kelime-i tevhidden iraz ederlerse müminlerin «Şahid olun biz müslimiz» demeleri lâzım geldiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Yehûd ve Nasârânın «İbrahim (A.S.) yahûdi veyahut nasranîdir» demelerini reddetmek üzere :

يَـا أَهْلَ الْـكِـتَـابِ لِـمَ تُـحَـآجُّـونَ فِـي إِبْـرَاهِـيمَ وَمَـا أُنـزِلَـتِ الـتَّـورَاةُ وَالإنـجِـيـلُ إِلاَّ مِـن بَـعْـدِهِ أَفَـلاَ تَـعْـقِـلُـونَ ﴿65﴾

buyuruyor.

[Ey ehl-i kitap! İbrahim (A.S.) hakkında niçin mücadele edersiniz? Halbuki yahûdiyetin esasını tesis eden Tevrat ve nasraniyeti tesis eden İncil inzal olunmadılar, ancak İbrahim (A.S.) dan sonra inzal olundular. Binaenaleyh; İbrahim (A.S.) zamanında yahudiyet ve nasraniyet yoktu ki, siz Hz. İbrahim yahûdî veya nasranî olduğunu iddia edesiniz. Bu sözü söyler de sözünüzün bâtıl olduğunu düşünmez misiniz ve esası olmayan birşeyi söylemeye nasıl cesaret edersiniz?]
Yani; ehl-i kitap kendi mezheplerinin hak ve cümlenin müsellemi olan İbrahim (A.S.)ın kendi mezheplerinde olduğunu iddia etmeleri üzerine Cenab-ı Hak Tevrat ve İncil'in İbrahim (A.S.) dan sonra nazil olduklarını beyanla bu iddialarının bâtıl olduğunu ispat etmiştir. Çünkü; Tevrat'tan evvel yahudi ve İncil'den evvel nasranî olmadığı gibi bu iki milletin dinlerini ve milliyetlerini tesis eden bu kitaplar ve kitapların ahkâmı olup halbuki İbrahim (A.S.)'ın zamanı ve âhirete irtihali ise bu kitapların inzalinden çok evvel olduğu cümlenin malûmudur. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak bu iddialarının açık bir yalan ve bâtıl bir dâva olduğunu ve böyle bir dâvanın ise merdut bulunduğunu beyan için (أَفَلاَ تَعْقِلُونَ) buyurmuştur.
Yani; «Bu kadar açık bir yalanı söyler de düşünmez misiniz, aklınız yok mudur? Edna aklı olan bu gibi herkesin bildiği bir hakikatin hilafını iddiaya cesaret edemez. Çünkü; zaman-ı İbrahim'de henüz vücut bulmamış olan milliyeti Hz. İbrahim'e isnad etmek kadar gülünç birşey olamaz» demektir.
Kâzî'nin beyanına nazaran Hz. İbrahim'le Yehûdiyetin esasını kuran Musa (A.S.) arasında bin sene ve Hz. Musa ile İsa (A.S.) arasında da bin sene müddet olduğu rivayet olunmakta ve diğer bir rivayette Hz. İbrahim'le Musa (A.S.) arasında beş yüz yetmiş beş sene ve Hz. Musa ile İsa (A.S.) arasında bin dokuz yüz yirmi sene müddet olduğu beyan olunmaktaysa da beyan olunan müddetler hakkında tarih mazbut olmadığı cihetle kat'i hüküm verilemez. Fakat İbrahim (A.S.)'ın Yahudiyet ve Nasraniyetten çok müddet evvel geçtiği kafidir. Binaenaleyh; bunlardan hiçbirisi İbrahim (A.S.)'a isnadolunamaz.
Gerçi İslâmiyet dahî İbrahim (A.S.)'dan çok sonra Fahr-i Kâinat'ın vücuduyla hadis olmuşsa da Kur'ân'da İbrahim (A.S.)'ın Hânif-i Müslim olduğu beyan olunduğundan Hz. İbrahim'in müslim olduğunu iddia etmek vakıa muvafıktır. Çünkü; efal-i hac ve saire gibi ekser-i ahkâm-ı islâmiye şeriat-i İbrahim (A.S.)'a tevafuk ettiğinden Kur'ân'da müslim olduğu zikrolunmuştur. Binaenaleyh İbrahim (A.S.)'ın islâmiyetini iddia; Yehûd ve Nasârâ'nın iddialarına kıyas olunamaz. Zira; Tevratta yahûdi ve İncilde nasranî olduğu beyan olunmadığından onların iddiaları bir senede müstenid olmadığı cihetle doğru değildir. Amma müslim olduğu sarahat-ı Kur'ân'la sabittir.
Âyetin sebeb-i nüzulüne gelince Necran'dan gelen Nasârâ taifesiyle Medine yahûdileri huzur-u Risalette uzun uzadıya münazaa ettiler. Yahudiler; İbrahim (A.S.)'ın yahûdi olduğunu iddia ederek bununla Yahudiyetin ve Nasârâ da Hz.

İbrahim'in nasrânî olduğunu iddia ederek bununla nasrâniyetin hak olduğunu ispata kalkışmaları üzerine onların bu iddialarını red için âyetin nazil olduğu mervidir.

***
Vâcib Tealâ Yahudiyet ve Nasrâniyet Hz. İbrahim'den sonra hadis olup Tevrat ve İncil'de Yahudiyet ve Nasraniyetten bahsolmadığı cihetle bu iddianın akla muhalif olduğunu beyan ettiği gibi bu iddiaları üzerine Yehûd ve Nasârâyı tevbih etmek üzere:

هَا أَنتُمْ هَؤُلاء حَاجَجْتُمْ فِيمَا لَكُم بِهِ عِلمٌ فَلِمَ تُحَآجُّونَ فِيمَا لَيْسَ لَكُم بِهِ عِلْمٌ وَاللّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لاَ تَعْلَمُونَ ﴿66﴾

buyuruyor.

[Ey ehl-i kitap! Siz şu ahmak insanlarsınız ki, kitaplarınızın size beyanla ilminiz lâhik olan mesailde mücadele edersiniz. Fakat ilminiz lâhik olmayan mesailde niçin mübahase eder ve Tevrat'ta, İncil'de İbrahim (A.S.)’ın yahûdi ve nasâra olduğuna dair beyan olmadığı halde niçin Hz. İbrahim'in mezhebinden bahsedersiniz? Halbuki Allah-u Tealâ bilir, siz bilmezsiniz.]

مَا كَانَ إِبْرَاهِيمُ يَهُودِيًّا وَلاَ نَصْرَانِيًّا وَلَكِن كَانَ حَنِيفًا مُّسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿67﴾

[İbrahim (A.S.) yahûdî ve nasrânî olmadı ve lâkin din-i hak üzere Allah-u Tealâ'ya muti' müslim oldu ve müşriklerden olmadı.]
Yani; ey Yehûd ve Nasârâ taifeleri! Size kitabınızın haber vermesiyle bildiğiniz bazı şeylerde delil getirir münazaa edersiniz. Fakat bilmediğiniz şeylere ve kitabınızın haber vermediği mesailde niçin münazaaya girişir ve İbrahim (A.S.)'ın Yahûdi veya Nasrânî olduğundan bahsedersiniz? Halbuki İbrahim (A.S.)'ın hangi din üzerine olduğunu Allah-u Tealâ bilir, siz bilmezsiniz. Şu halde bilmediğiniz şeyde neden mübahaseye cesaret ediyorsunuz? İbrahim (A.S.) sizin iddianız gibi Yahudi ve Nasrânî olmadı. Tevrat ve İncil de size böyle birşey haber vermedi. Şu halde bilmediğiniz mesailde mübahaseye girişmeniz hamakat değil midir? Lâkin İbrahim (A.S.) bütün dinleri terkle müstakim ve doğru bir dine meyletti ki o din-i müstakim de din-i islâmdır. Binaenaleyh; Hz. İbrahim doğru bir dine sâlik ve Rabbisine muti' müslim oldu. Halbuki İbrahim (A.S.) Allanıp Tealâ'ya şirk eden putperestlerden de olmadı, ancak müslim oldu. Ehl-i kitabın, Hz. İbrahim'in Yahûdî veya Nasrânî olduğunu iddialarındaki hamakatlerine işaret için âyetin evvelinde harf-i tenbih

geldiği gibi onların bilmedikleri şeyi iddialarından dolayı hakarete müstahak olduklarına işaret için tahkire delâlet eden ism-i işaret varict olmuştur.
Ehl-i kitabın â l i m o l d u k l a r ı m e s a i l l e murad; kendi dinlerine müteallik olan mesail ve â l i m o l m a d ı k l a r ı m e s a i l l e murad; din-i İbrahim'e müteallik olan mesaildir. Şu halde âyet her iki fırkanın iddialarını rod ve İbrahim (A.S.)'ın müslim olduğunu sarahatle beyan etmiştir.
H a n i f e n ; doğru yola giden ve edyanın küllisinden müstakil bir dine teveccüh eden kimsedir. Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran İbrahim (A.S.)'ın hanif olmasıyla murad; tevhidle beraber kurban kesmesi ve namazda Kabe'ye teveccüh etmesi ve hitan icrası ve ifratla tefrit arasında itidale riayet etmesidir.
Fahr-i Râzî'nin beyanı veçhile bu âyetin âhirinde İbrahim (A.S.)'ın müşrik olmadığını beyan etmek; Yehûddan (Üzeyr) (A.S.)'a «Allah'ın oğludur» diyenlere ve Nasârâdan İsa (A.S.)'ı mâbud ittihaz edenlerin müşrik olduklarına işaret etmektir. Yani; «Yehûd Üzeyr'i ve Nasârâ Hz. İsa'yı Allah'ın oğulları demekle müşrik oldular, halbuki Hz. İbrahim müşrik olmadı. Eğer dediğiniz gibi Yahûdî veya Nasranî olsaydı sizin gibi müşrik olur müslim olmazdı, halbuki müşrik değil müslimdir» demek olur. Hz. İbrahim'in m ü s l i m o l m a s ı yla murad; usul-ü itikadda din-i islâma muvafık olmasıdır. Y e h û d v e N a s â r â dan olmamasıyla murad; onların bâtıl ve maruf itikadları üzere olmamasıdır.

***
Vâcib Tealâ İbrahim (A.S.)'ın müslim olup Yehûd ve Nasârâ'dan olmadığını teyid etmek üzere :

إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهَذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُواْ وَاللّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ ﴿68﴾

buyuruyor.

[İbrahim (A.S.)'a nâsın evveli ve dinde yakın ve mahabbette ziyade olanı şol kimselerdir ki onlar zamanında bulundular ve İbrahim (A.S.)'a ittiba' ettiler ve şu nebiyy-i zişan ve nebiye ittiba ve îman eden müminlerdir. Halbuki Allah-u Tealâ müminlerin yardımcı ve veliyy-i umurlarıdır.] Zira; zâtına ve gönderdiği Resûlüne iman eden müminleri Allah-u Tealâ sever. Binaenaleyh; onlardan muaveneti esirgemez ve istediklerini verir, nimetinden mahrum etmez.
Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyetin sebeb-i nüzulü şöyledir: Mekke müşriklerinin ezalarından Habeş'e hicret eden ashab-ı Resûlullah'ı Mekke'ye iade edip eza etmekle irtidad teklif etmek üzere Mekke ahalisi Habeş Meliki Necaşi'ye birçok hediyeyle (Amr b. As) ve (Ammare b. Muaytî)'yi göndermişlerdi. Mekke elçileriyle muhacirin-i kiram Necaşi huzurunda

mübahaseye başladıklarında elçiler kendilerinin din-i İbrahim üzerine olduklarından bahsettiklerinde onların iddialarını reddetmek üzere bu âyetin Medine'de Resûlullah'a nazil olduğu mervidir. Şu halde bu âyet; Habeş Meliki Necaşi huzurunda din-i İbrahim üzere bulunduklarını iddia eden Mekkelileri tekzip için nazil olmuştur. Gerçi mübahase Habeş'te vâki ve âyet Medine'de nazil olmuş ve arada birçok mesafe varsa da Kur'ân'ın âyetleri mütevatir ve ilâ yevm-il kıyam bakî olduğu ahkâmı her zaman carî ve sür'atle intişar ettiğinden arada bulunan mesafeyle itiraz varid olmaz. Çünkü maksad; onların yalancı olduklarını yalnız kendilerine duyurmak değil belki bu gibi iddianın yalan olduğunu herkese bildirmektir. Zira âyetin meali; «İbrahim (A.S.)'a en yakın olan kimseler onun zamanında bulunup ittiba eden kimseler ve âhir zaman nebîsi ve o nebiye iman eden müminlerdir. Şu halde Mekkeliler İbrahim (A.S.) zamanında bulunmadıkları gibi âhir zaman nebisine dahî iman edenlerden değillerdir» demektir. Binaenaleyh; Mekkelilerin yalan söylediklerini âyet sarahaten beyan etmiştir.

***

Vâcib Tealâ ehl-i kitabın hakka delâlet eden delilleri kabulden i'raz ettiklerini beftenettiği gibi onların yalnız hakkı kabul etmemekle iktifa etmeyip Resûlullah'a iman eden müminleri idlâl etmek istediklerini dahî beyan etmek üzere :

وَدَّت طَّآئِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّونَكُمْ وَمَا يُضِلُّونَ إِلاَّ أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿69﴾

buyuruyor.

[Ehl-i kitaptan bir taife sizi idlâl etmeye muhabbetederler ve idlâle çalışırlar. Halbuki onlar idlâl etmez, ancak kendi nefislerini idlâl ederler. Fakat kendi nefislerini idlâl ettiklerini idrak etmezler.]

Yani; ehl-i kitaptan Yehûd taifesi sizi tarîk-ı haktan çıkarmak ve kendi dinlerine ithal etmek isterler. Halbuki siz onların sözlerini dinlemediğiniz için onlar ancak kendi nefislerini idlâl ederler ve böyle olduğunu da bilmezler. Çünkü; ehl-i imanı yoldan çıkarmaya çalışmak büyük bir günah ve dalâlet olduğu cihetle ancak vebali kendilerine aittir, lâkin bu günahı bilmedikleri gibi yaptıkları fenalığı işgüzarlık addederek iftihar da ederler. İşte erbab-ı fesadın halleri daima ehl-i salâhı ifsad etmek ve bu yolda çalışmaktır.

Bu âyet, Medine'de yahûdilerin eshaptan (Muaz b. Cebel) ve (Ammar b. Yâser)'i din-i Yehûdu kabule davet ettikleri zaman davet eden yahûdiler hakkında nazil olduğu Hâzin'in cümle-i beyanatındandır. Şu sebeb-i nüzule nazaran manâ-yı nazım şöyledir: [Her ne kadar yahûdiler ehl-i imanı dininden çıkarmakla idlâl etmek

isterlerse de idlâle gayretlerinin vebali ancak kendilerine ait olmakla kendi nefislerini idlâl ederler. Zira; müminler sözlerini dinlemedikleri için tesiri olmaz ve sa'ylerinin semeresini görmezler ve kendi nefislerini idlâl ettiklerini de idrak etmezler] demektir. İşte insanlardan, ebna-yı cinsini herhangi işte olursa olsun o iş hakkında doğru yoldan çıkarıp hataya seyketmek isteyenlerin kendi fena fikirlerinin cezası kendilerine ait olup o hataya kendileri düşeceklerine bu âyet delâlet eder. Binaenaleyh; insanlar daima ebna-yı cinsini hayır yola sevkeder ve aklı erdiği kadar irşada çalışırsa âhirette ecre nail olacağı gibi dünyaca da herhalde mükâfatını göreceğinde şüphe yoktur. Bilhassâ her müminin diğer mü'mine muaveneti ve lâzım gelen umurunda hayra delâleti en mühim vezaif-i diniyedendir. Zira; bu hususa dair birçok ayât-ı beyyinât ve ehâdis-i nebeviyat vardır.

***

Vâcib Tealâ Resûlullah'ın nubûvvetini bilerek inkâr eden ehl-i kitabın ulemasını tevbih etmek üzere :

يَـا أَهْلَ الْـكِـتَـابِ لِـمَ تَـكْـفُـرُونَ بِـآيَـاتِ اللهِ وَأَنـتُمْ تَـشْـهَـدُونَ ﴿70﴾

buyuruyor.

[Ey ehl-i kitap! Siz Muhammed (S.A.)'in nubûvvetine şehadet eder olduğunuz halde niçin Allah'ın âyetlerine küfredersiniz?]

Yani; ey Yehûd ve Nasârâ taifeleri! Tevrat'ta ve İncil'de evsaf-ı Muhammediyeye delâlet eden Allah'ır âyetlerini niçin inkâr eder ve mucibiyle amel etmez de küfredersiniz? Halbuki sıfat-ı Resûlullah'ın, Tevrat'ta ve İncil'de beyan olunan evsaf-ı Resûlullah'a muvafık olduğuna ve ahval-i Resûlullah'ın o kitaplarda zikrolunan evsafa mutabık bulunduğuna şehadet ettiğiniz halde küfrünüze sebep nedir?

Bu âyette e h l - i k i t a p la murad; ehl-i kitabın ulemasıdır. Zira Tevrat ve İncil'de olan evsaf-ı Resûlullah'ı tahrif eden ve hakkı avâm-ı nastan setreden ehl-i Kitabın ulemasıdır. K ü f r e t t i k l e r i â y e t l e r le murad; evsaf-ı Resûlullah'a delâlet eden âyetlerdir. Binaenaleyh; ehl-i kitap kendi kitaplarına küfretmişlerdir. Zira kendi kitaplarında Resûlullah'a ait olan âyetleri inkâr etmek; o kitabın tamamını inkâr mesabesindedir. Çünkü; küfrü mucip olmakta bir âyeti inkârla bütün kitabı inkâr beyninde fark yoktur.

Yahut bu âyette A l l a h ' ı n â y e t l e r i yle murad; Kur'ân ve sair mucizat-ı nebeviyedir. Çünkü; ehl-i kitabın uleması Kur'ân'ın ve sair mucizatın hak olduğuna kalpleri şehadet ettiği halde inkâr etmişlerdir. Binaenaleyh; menasıb ve avaidini muhafaza için hakkı setrettiklerinden Cenab-ı Hak onları tekdir etmiştir.

***

Vâcib Tealâ kalpleri 'şehadet ettiği halde lisanlanyla küfreden ehl-i kitabı zem ve tekdir ettikten sonra avâm-ı nâsı idlâl için şüphe-atan ve araya vesvese koyan kimseleri zem ve tekdir etmek üzere:

يَـا أَهْلَ الْـكِتَـابِ لِـمَ تَـلْـبِسُونَ الْـحَقَّ بِـالْـبَـاطِلِ وَتَـكْـتُـمُـونَ الْـحَقَّ وَأَنـتُمْ تَـعْـلَـمُـونَ ﴿71﴾

buyuruyor.

[Ey ehl-i kitap! Hakkı bâtıla ne için karıştırır ve hakkı hak olduğunu bildiğiniz halde niçin saklarsınız?]

Yani; ey ehl-i kitabın uleması! Evsaf-ı Resûlullah'a müteallik taraf-ı ilâhiden nazil olup vakıa muvafık olan âyetleri kendi elinizle tağyir ettiğiniz bâtıl sözlere niçin karıştırır ve nâsa bâtılı hak suretinde nasıl gösterirsiniz ve hakkı bildiğiniz halde nastan niçin saklarsınız, hakkı saklamak günah değil midir?

Fahr-i Râzî'nin beyanı veçhile ehl-i kitabın ulemasının iki sıfatlan vardır:

B i r i n c i s i ; risalet-i Resûlullah'ı kalpleriyle bildikleri halde lisanlanyla nubûvvetini inkâr ederek küfretmektir. Bu kısmı irtikâp edenleri Vâcib Tealâ bundan evvelki âyette beyan buyurarak bu misilli cinayetin mürtekiplerini zem ve tekdir etti.

İ k i n c i s i ; ahval-i Resûlullah kitaplarında beyan olunan evsafa mutabık olduğu halde o âyetleri tahrifle hakkı bâtıla karıştırmak ve nâs arasına şüphe verecek sözler atmakla hakkı örtmek ve bâtılı terviç etmektir. Bu kısmı irtikâp edenleri Cenab-ı Hak bu âyetle zemmetmiştir. Çünkü; onlar taraf-ı ilâhiden nazil olan âyetleri kendilerinin tağyir ettiklerine karıştırırlar ve evsaf-ı Resûlullah'a delâlet edenleri delâlet etmeyenlere karıştırıp halkı iğfal ederler ve arzularına muvafık te'viller icad ederek halkı aldatırlardı. İşte Vâcib Tealâ bu suretle vaki' olan yolsuzluklarını şu âyetle red ile onları tekdir etmiştir. Gerçi bu âyette hitap; ehl-i kitaba ise de hakkı bâtıla karıştırmak ve bâtılı terviç etmek ve hakkı saklamak her zaman haram ve bu gibi tezviratı irtikâp edenler daima mezmumlardır. Binaenaleyh; hakkı setirle bâtılı tervice çalışanlar; her zaman bir müddet-i kalîle devam eder gibi görünürse de zevale maruz ve inkıraza mahkûm ve onu irtikâp eden kimse nâs arasında menfur ve mahkur, âkibet rezil ve rüsva olarak nâbud olduğu her yerde görülen şeylerdendir. Binaenaleyh; insanın hakkı takib etmesi ve tervicine çalışması en büyük bir meziyet olduğundan her şahısta bu meziyet bulunamadığı cihetle ekseriyâ yalnız kalır ve yardımcı bulamazsa da akıbet-i emirde âli ve herkesçe makbul olduğu ve hakkın tezahür ettiği inkâr olunur bir hakikat değildir. Binaenaleyh insanlara lâyık olan; hakkı sevmek ve daima hakka tâbi olmak ve batıldan kaçmaktır.

***

Vâcib Tealâ ehl-i kitabın hakkı bâtıla karıştırmakla halkı idlâle sa'yettikleri gibi hile ve desiseyle dahî idlâle sa'y ettiklerini beyan etmek üzere:

وَقَالَت طَّآئِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمِنُواْ بِالَّذِيَ أُنزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُواْ وَجْهَ النَّهَارِ وَاكْفُرُواْ آخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴾72﴿

buyuruyor.

[Ehl-i kitaptan bir taife kendi arkadaşlarına dediler ki «Siz müminler üzerine inzal olunan Kur'ân'a evvel-i neharda iman ve âhir-i neharda küfredin. Me'muldür ki, size bakarak onlar da dinlerinden rucu' ederler» demekle hile öğrettiler.]

Yani; Yehûddan hilekâr ve müfsid bir taife ehl-i imanın imanlarını ifsad etmek kasdıyla kendi â'vân ve ahbabına dediler ki «Müminlerin kalplerini karıştırmak için onlar üzerine inzal olunan Kur'ân'a gündüzün evvelinde yani sabah namazında iman izhar ederek, Kabe'ye müteveccihen namaz kılın ve ahir-i neharda yani ikindi namazında küfrederek Beyt-i Mukaddes'e namaz kılın. Me'muldür ki, onlar size bakarak (Ehl-i kitap bizden daha iyi bilirler. Zira; onlar tetkik ettiler, yalan olduğunu bildiler ve döndüler, biz de dönelim) derler.»

Fahr-i Râzî, Kâzî ve Hâzin’in beyanlarına nazaran bu vak'a; Medine'de kıblenin Beyt-i Mukaddes'ten Kabe'ye tahavvül etmesi üzerine vaki olmuştur. Çünkü; Resûlullah'ın Medine'de Beyt-i Mukaddes'i kıble ittihaz etmesi üzerine yahûdiler mesrur oldular. Bilâhare kıble Kabe'ye "tahavvül edince meyus olmaları üzerine Yehûd ulemasından (Kâ'b b. Eşref) ve emsali kendi etba'larına «Kalbiniz Yâhûdiyet üzere sabit olduğu halde evvel-i neharda Kabe'nin kıble olmasına dair müminler üzerine nazil olan âyete iman eder gibi görünün ve Kabe'ye teveccüh ederek namaz kılın ve âhir-i neharda münafıkane gösterdiğiniz imandan dönün. Beyt-i Mukaddes'e namaz kılın ve deyin ki (Biz evvel-i neharda tetkik etmeksizin iman etmiştik, badehu delilleri tetkik ve ulemamızla müşavere ettik, gördük ki Muhammed (S.A.)'in evsafı Tevrat'ta beyan olunan âhir zaman nebisinin evsafına muvafık değildir. Binaenaleyh; yalan olduğunu bildik ve imandan döndük. Sizin bu sözünüz üzerine eshab-ı Muhammed'e şüphe gelir ve onların da din-i Muhammedi'den dönmeleri me'muldür» demekle beyinlerinde birbirlerine tezvirat öğrettiler.

İşte Yehûdun bu gibi gizli hilelerini Resûlüne bildirmek için Cenab-ı Hak bu âyeti inzal buyurdu ve Yehûdun bu misilli hilelerinin önü alınmış oldu. Âyet gaipten haber verdiği cihetle Resûlullah'ın nubûvvetine delâlet eden mu'cizeleri cümlesindendir. Bu misilli hilelerle ehl-i hakkı idlâl etmek isteyen erbab-ı dalâl’ın sa'yleri her zaman payidar olmayıp ehl-i hakkın muîni Cenab-ı Hak olduğuna ve ehl-i fesadın hileleri Yehûdun hileleri gibi yüzlerine vurulacağına ve binaenaleyh rüsva-

yı âlem olacaklarına âyette işaret vardır ve alelekser âyet-i celilenin sırrı da zuhur ettiği görülmektedir. Türkçede söylenilen «Hilenin harmanı olmaz» darb-ı meseli de buna muvafıktır.

***

Vâcib Tealâ yahudilerin sözlerinin bakîyyesini beyan etmek üzere:

وَلاَ تُـؤْمِـنُـواْ إِلاَّ لِـمَن تَـبِعَ دِيـنَكُمْ

buyuruyor.

[Yahudilerden hile öğrenenler diğerlerine «Siz iman etmeyin, ancak dininize tâbi' olanlara iman edin» demekle Resûlullah'a imandan men'ettiler.]

قُـلْ إِنَّ الْـهُـدَى هُـدَى اللّهِ

[Habibim! Sen hile ile zuafâ-yı mü'minîni iğfale çalışan yahûdilere «Hidayet; ancak Allah'ın hidayeti ve doğru yol; ancak Allah'ın gösterdiği yoldur. Binaenaleyh; sizin hilenizin ehl-i imana tesiri olmaz» de.] Ki yahûdiler ehl-i İslâmı aldatamayacaklarını bilsinler.

أَن يُـؤْتَـى أَحَدٌ مِّثْلَ مَـا أُوتِـيتُمْ أَوْ يُـحَآجُّوكُمْ عِـنـدَ رَبِّـكُمْ

[Eğer size verilen mu'cizelerin misli mu'cizeler bir kimseye verilirse veyahut mü'minler yevm-i kıyamette Rabbinizin huzurunda size delil gösterirler ve sizinle mübahase eder ve hüccet ibraz ederlerse dahi iman etmeyin ve ehl-i imana esrarınızı vermeyin, ancak kendi milletinize esrarınızı izhar edin.]
Yani; yahudilerden bazıları bazılarına vesâyâda bulundular ve «Siz iman etmeyin. Ancak dininize ittiba eden kimseye iman edin. Hatta denizin yol olması ve Arz-ı Tih'te kudret helvası ve kuş eti gibi size verilen mu'cizelerin emsali mu'cizeler bir kimseye verilmiş olsa veyahut müminler huzur-u ilâhide haklı olduklarına dair size senetler gösterseler dahî iman etmeyin» demekle birbirlerine tavsiye ettiler.
Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyette müfessirînin ihtilâfları vardır. Hulâsası; (أَن يُـؤْتَـى أَحَدٌ) cümlesi kelâm-ı ilâhiden olmak veyahut yahûdilerin sözlerinin bakiyesi olup (وَلاَ تُـؤْمِـنُـواْ) cümlesine merbut bulunmaktır. Ve aradaki (قُـلْ إِنَّ الْـهُـدَى) cümlesi; yahûdilerin hilelerinin faydası olmayacağını beyan için sevk olunmuş cûmle-i muterizadır.
(أَن يُـؤْتَـى أَحَدٌ) cümlesi kelâm-ı ilâhiden olduğuna nazaran manâ-yı nazım şöyledir: [Habibim! Hîle ve desiseyle nubûvvetini inkâr eden ve ashabından bazılarını iğfale çalışan yahûdilere sen de ki «Hidayet; ancak Allah'ın hidayetidir. Şu

halde ey yahûdiler! Sizden gayrı bir kimseye sizin nebinize verdiği mu'cizelerin mislini Allah'ın vermesini ve o kulunu hidayette kılmasını ve Rabbinizin huzurunda müminlerin size hüccet ibraz etmelerini inkâr etmeyin. Zira hidayet; Allah'ındır. İstediğine verir.»] demektir. Yahut [Ey Yehûd kavmi! Siz evvel-i neharda iman ve âhir-i neharda küfretmeyi tedbir etmeniz ve bunu birbirinize tavsiyeniz sizin nebinize verilen mucizelerin misli sizden başka bir kimseye verildiği ve müminlerin Rabbiniz huzurunda size hüccet ibraz edecekleri içindir. Zira; sizin hasediniz bu hileyi size düşündürdü] demektir. Yahut (وَلاَ تُؤْمِنُوا) kelâm-ı ilâhisindeki hitap; müminleredir. Ve maksad da yahudilerin telbisatına aldanmamalarını müminlere tavsiye ve tenbihtir. Buna nazaran manâ-yı nazım: [Ey müminler! Hiçbir kimseye iman etmeyin. Zira; ancak kendi dininize tâbi olan kimsenin sözünü tasdik edin, size verilen ilm ü fazıl gibi sizin gayrınıza verilmesini veyahut Rabbiniz huzurunda size muhabbet ibraz ederek bir kimsenin galebe edeceğini tasdik etmeyin. Sizin nebinize verilen fazl ü kemâl başkasına verilmemiştir. Binaenaleyh; Yahûdun tezviratına aldanmayın] demektir ve ehl-i imana imanlarında sebat etmelerini tavsiye etmektir. Çünkü; yeni müslüman olmuş ve müslümanlığın mezayasını lâyıkıyla tetkik edememiş olan zuafa-yı mü'minîni yahûdiler aldatmaya çalıştıklarından Cenab-ı Hak ehl-i imana sebat etmelerini tavsiye etmiştir.
Bu kelâm; Yehûdun kelâmının bakiyyesi olduğuna nazaran manâ-yı nazım şöyledir: [«Ey Yehûd kavmi! Siz iman etmeyin, ancak kendi dininize tebaiyet edenlere iman edin. Hatta sizden başka bir kimseye size verilen mucizelerin misli mucizeler verilse dahi iman etmeyin. Zira; ona mucize verilmesinden sizin iman etmeniz lâzım gelmez. Çünkü; sizin dininiz onun dininden daha hayırlıdır» demekle yahûdiler birbirlerine vesâyada bulundular ve «o kimsenin ashabının Rabbiniz huzurunda deliller ibraz etmekle size galebe etmesi sizin imanınızı icabetmez. Binaenaleyh; bu gibi şeyleri düşünerek Muhammed (S.A.)'a iman izhar etmeyin ki müminlerin imanlarında sebatlarına sebep olmayasınız» demekle yahûdiler beyinlerinde Resûlullah'a iman etmemeye karar verdiler.] demektir.

قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاء وَاللهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿73﴾ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَن يَشَاء وَاللهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿74﴾

[Habibim! Sen yahûdilere de ki Fazıl, mu'cize, ilim ve hikmet cümlesi Allah'ın yed-i kudretindedir. Binaenaleyh; Allah-u Tealâ istediği kuluna verir. Şu halde sizin hasediniz Allah'ın lûtfuna mani olamaz. Zira; Allah'ın fazlı boldur. Müstehak olan kimseyi bilir ve istihkakına göre ona verir ve dilediği kulunu insanıyla mümtaz kılar, kimse karışamaz. Çünkü; Allah-u Tealâ büyük ihsan sahibidir.»]
Yani; habibim; Senin nubûvvetine ve dininin intişarına dayanamayıp hased eden ve dinin inkırazına çalışan yahûdilere karşı sen de ki: «İmana tevfik ve hidayet ve din-i islâm Allah'ın yed-i kudretindedir. Dilediği kuluna ihsan eder, muvaffak kılar. Zira;

malik-i hakikî odur, kadir ve kahirdir. İstediğine verir, hiç kimse müdahale edip mâni olamaz. Zira; Allah'ın lûtfu bol, ilmi herşeye şâmildir. Binaenaleyh; nubûvvet, din-i islâm ve kitap vermek gibi lütuf ve insanıyla istediği kulunu mümtaz kılar. Çünkü; herkesin istihkakını bilir ve Allah-u Tealâ'nın fazlı ve kullarına ihsanı büyüktür. Yehûdun hasedi Allah'ın lûtfuna mani olamaz.»
Hulâsa; Yehûd kavminin, «Size verilen mucizelerin misli mucizeler sizin gayrınız bir kimseye verilse veyahut Rabbiniz indinde hüccet ibraz edecek olsa dahî iman etmeyin, ancak kendi dininize tâbi olan kimseye iman edin» diyerek birbirlerine vesâyâda bulundukları ve Resûlullah'ın onlara «Hidayet; ancak Allah'ın hidayeti olup Allah'ın hidayet ve tevfik ettiği kimseye Yehûd'un hilesi te'sir etmeyeceğini» beyanla cevap vermesi emrolunduğu ve fazıl; Allah'ın yed-i kudretinde olup istediğine verdiği ve ilmi vâsi olduğu ve rahmetiyle istediği kulunu mümtaz kıldığı ve Allah'ın kullarına ihsanı pek büyük olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ ehl-i kitabın umur-u dinde olan kabahatlerini beyan ettiği gibi muamelei- nasta ve hakkülkha ve hukuk-u ibada dahi hıyanetlerini beyan etmek üzere :

وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِن تَأْمَنْهُ بِقِنطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ وَمِنْهُم مَّنْ إِن تَأْمَنْهُ بِدِينَارٍ لاَّ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلاَّ مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَآئِمًا

buyuruyor.

[Ehl-i kitaptan bazıları şol kimsedir ki o kimseye bir kantar zîkıymet mal emanet etsen sana emanetini verir, hıyanet etmez ve bazıları da şol kimsedir ki ona yalnız bir dinar emanet etsen hıyanet eder, sana eda etmez; ancak sen onun üzerine kaim olur, hakkını ister ve dâva eder, muhakeme olursan hakkını alabilirsin.]

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُواْ لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ وَيَقُولُونَ عَلَى اللّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿75﴾

[Şu emanete hıyanet etmelerinin sebebi, onlar dediler ki; «Ümmî olan kavm-i Kureyş'in bizim üzerimize muâhazeye ve bizden haklarını istemeye hiçbir tarîkları yoktur.» Bu veçhile açıktan hak sahiplerini hakir ve kendilerini âli görmeleri hıyanetlerine sebep olmuştur. Ve bu sözlerinin yalan olduğunu bildikleri halde Allah-u Tealâ üzerine yalan söyler ve iftira ederler.]
Yani; insanların tabiat ve kabiliyetleri muhteliftir. Binaenaleyh; ehl-i kitaptan (Abdullah b. Selâm) gibi bazıları gayet emanet sahibidir. Hatta sen ona itimad

ederek bir kantar lira emanet etsen, emanet ettiğin malı tebdil etmeksizin aynen sana eda eder. Zira; tabiatında olan saffet ve taharet onu hıyanetten muhafaza eder. Ehl-i kitaptan bazılarına gayet az olan bir dinar emanet etsen denaet-i tabiati ve habaset-i tıyneti icabı o azıcık emaneti sana edâ etmez. Ancak senin üzerine, devam edip hakkını istemek vakti müstesnadır. Zira; o vakit hakkını verir. Şu emanete hıyanetlerinin sebebi; kendi dinlerinde "olmayan kimselerin mallarını kendilerine halâl addetmeleridir. Hatta halâf addettiklerinden onlar «Ümmî olan kavm-i Arabın bizim gibi ehl-i kitap üzerinde hakkı yoktur» dediler ve bu sözleriyle Allah-u Tealâ üzerine yalan söylediler. Zira; kitaplarında böyle bir mesele olmadığını bilirlerdi, bildikleri halde şu iftiraya cesaret ettiler.
Bu âyette ehl-i kitap iki kısma münkasım olup birinin ehl-i emanet diğerinin ehl-i hıyanet olduğu beyan olunmuştur. Çünkü; bir kısmı kendine verilen emaneti tamamen eda ve diğeri ise tamamen hıyanet eder.
K a n t a r ; emanet olunan malın çokluğundan, dinar; azlığından kinayedir. Beyzâvî'nin beyanı veçhile e h l – i e m a n e t le murad; Nasârâ ve e h l - i h ı y a n e t le murad; Yahudi olduğu mervidir. Zira; Nasârâda galip olan emanettir. Yehûdda ise kendi dinlerinde olmayan kimsenin katlini halâl addettikleri gibi malını da mubah addederler ve hangi sebeple olursa olsun gayrın malını almaya sa'yederler. Binaenaleyh; onların bu kötü itikadlarını Allah-u Tealâ bu âyetle reddetmiştir.
Fahr-i Râzî, Hâzin ve Nimetullah Efendi'nin beyanları veçhile bu âyet; (Abdullah b. Selâm) Hz. ile Yehûddan (Fahhas b. Azûra) haklarında nazil olmuştur. Çünkü; Kureyş'ten bir kimse (Abdullah) Hz.'ne bin iki yüz okka dinar emanet ve bilâhare (Abdullah) Hazretleri de emaneti aynıyla eda etti. Kureyş'ten diğer bir kimse (Fahhas)'a bir dinar emanet edip (Fahhas)'ın bilâhare inkâr etmesi üzerine âyetin nazil olduğu mervidir. İkisi de Yehûd ırkından oldukları halde birisi emaneti tamamiyle eda, ve diğeri emanete hıyanet etmiştir.
Bu âyet nazil olunca Resûlullah'ın «Allah'ın düşmanları yalan söylediler. Zira; zaman-ı cahiliyette mevcut olan âdetlerin hepsi ayağımın altındadır. İllâ emanet mü'mine ve kâfire verilecektir» buyurduğu mervidir ki küfrün emanete tesir etmeyeceğini ve emanet sahibi kim olursa olsun herhalde sahibine verilmek vâcib oldu ğunu beyan buyurmuştur. Çünkü; Yehûd kavmi «Biz Allah'ın oğulları ve ahbaplarıyız. Binaenaleyh; sair nâs bizim kölelerimizdir ve kölelerimizin malını yemek bizim için mubahtır. Binaenaleyh; bize mesuliyet yoktur» derlerdi. Ve bu sözlerinin yalan olduğunu bildikleri halde söylerler ve nâsı iğfal için Tevrat'a isnad ederlerdi.
Vâcib Tealâ emaneti inkâr eden kimseye karşı hak sahibini, hakkını istemekte devam ederse alacağını beyan buyurmuştur ki d e v a m l a murad; vermediği halde şiddetle muamele etmek ve icabında mahkemeye müracaatla hakkını aramaktır.

Bu âyette emaneti eda veya hıyanet edenlerin ehl-i kitaptan olduğunu beyan etmek; diğer milletlerde dahî emin ve hâin kimselerin bulunmasına mâni değildir. Çünkü; âyetin sebeb-i nüzulü ehl-i kitap olduğu için, ehl-i kitap zikrolunmuştur. Binaenaleyh; ehl-i kitabın gayrisi böyle olmaz mânâsına değildir. Zira; her millette hal böyledir ve bilhassa diyanet-i islâmiyede emanete son derece ihtimam etmek lâzım olduğu halde müslümanlardan da emanete hıyanet eden birçok kimseler bulunabilir.
Hulâsa; ehl-i kitaptan birçok kimselerin emaneti edâ ve diğerlerinin inkâr ettikleri ve inkâr edenlere karşı hak sahibinin hakkını istemekte devam ederse hakkını alabileceği ve bu hakkı inkârın sebebi; ehl-i kitabın «Câhil olan kavm-ı Arabın bizden birşey istemeye hakları yoktur» demeleri olup; halbuki bu sözlerinin Allah'a karşı yalan olduğu ve bu sözlerinin yalan olduğunu bildikleri halde söyledikleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib ealâ şu sözlerini reddetmek üzere :

بَلَى مَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ وَاتَّقَى فَإِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ﴿76﴾

buyuruyor.

[Emr-i hâl ve şan yahûdilerin dedikleri gibi değildir. Belki, ümmî ve gayr-ı ümmî her millet hakkında tecavüz üzerine günah vardır ve lâkin Allah'a ve kullarına karşı her türlü taahhüdatını eda etmekle haram olan şeylerden sakınan kimse Allah'ın dostudur. Zira; Allah-u Tealâ muharremattan içtinab ederek evamirine imtisal ve nevahîsinden içtinab eden müttekileri sever ve muhabbet eder.] Çünkü bunlar; ittikaları sebebiyle Allah'ın muhabbetine lâyıktırlar.
Yâni; hak sahibinin muâhazası ve her kim tarafından ve hangi din sahibinden olursa olsun hakkını araması için tarîk vardır. Zira; hakkını istemekte herkes hürdür. Binaenaleyh; hakkını istemekten hiçbir kimse men'olunamaz ve bir kimse Allah-u Tealâ ve kullarıyla vuku bulan taahhüdatını yerine getirir ve hukuk-u ibad ve hukuk-u ilâhiden ittikâ eder ve muharremattan sakınırsa o kimse Allah'ın mahbubudur. Zira; Allah-u Tealâ müttekileri sever. Şu halde ittikanın, muhabbet-i ilâhiyeye vesile-i kaviyye olduğuna âyet sarahatla delâlet eder. Binaenaleyh; her mü'minin muhabbet-i ilâhiyeye mazhar olması için ittikaya ihtimam etmesi lâzımdır.
(بَلَى) kelimesi bundan evvel yahûdilerin «Ümmilerin malını almakta ve onlara tecavüzde bizim üzerimize günah yoktur» dediklerini red için vârid olmuştur. Çünkü belâ kelimesi; kendinden evvel zikrolunan nefyi ispata mevzudur.
Fahr-i Râzî'nin beyanı veçhile bu âyet enva-ı ibadâtı camidir. Zira ahdi ifa; hukuk-u ilâhiyenin ve hukuk-u ibadın kâffesini edaya şâmil olduğundan tekâlîf-i ilâhiyenin

cümlesini câmi'dir. Çünkü; ahitte tekâlîf-i ilâhiyenin cümlesi dâhil olduğundan ifa etmekte cümlesini ifaya ve ittikada vâcibatı edaya ve menhiyattan ihtiraza şamildir.

***

Vâcib Tealâ ehl-i kitaptan bazılarının emanete hıyanetlerini beyanedince hıyanetin levazımından olan yalan yere yemin edenlerin cezalarını beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلاً أُوْلَئِكَ لاَ خَلاَقَ لَهُمْ فِي الآخِرَةِ وَلاَ يُكَلِّمُهُمُ اللّهُ وَلاَ يَنظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلاَ يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿77﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar Allah'ın ahdi ve yeminleri mukabilinde azıcık para alırlar. İşte onlar için âhirette nasip yoktur ve yevm-i kıyamette Allah-u Tealâ merhamet tarikiyle onlara söz söylemez ve nazar-ı inayetiyle onlara bakmaz ve güzel sena ile onları tezkiye etmez. Halbuki onlar için acıtıcı azap da vardır.]
Yani; şol kimseler ki, onlar Resûlullah'a iman etmek üzere ahd-i kavî verdiler ve yemin ettiler. Fakat ahidlerini ve yeminlerini dünya metaından azıcık paraya değiştiler ve ahidlerini rüşvet almak ve riyâsetlerini ibka etmek için bozdular ve yeminlerinde hulfettiler. İşte onların nakz-ı ahdi ve yalan yere yeminleri mukabilinde ceza olarak âhirette, âhiret nimetlerinden nasipleri yoktur. Binaenaleyh; nimet-i âhiretten mahrumlardır. Ve yevm-i kıyamette Allah-u Tealâ onlara sürür verecek söz söylemez. Çünkü; bir kimsenin gazab ettiği kimseye söz söylememesi âdettir. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak gazab ettiği için onlara iltifat suretiyle tekellüm etmez ve nazar-ı inayetiyle onlara bakmaz. Zira; erbab-ı sevaba iltifat ettiğinde onları iltifatından mahrum eder. Onlar merhamet-i ilâhiyeden mahrum olunca günahlarından tathir ve onları tezkiye etmez ki, lûtf-u ilâhiden müstefid olsunlar. Halbuki; onlar için azab-ı elîm vardır.
Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran âyet-i celile; Yehûd Milletinin reisleri hakkında nazil olmuştur. Çünkü; Yehûd uleması «Ümmî olan kavm-i Arabın bizden hak dâvasına salâhiyetleri olmadığı gibi onların her ne surette olursa olsun mallarını almakta bizim için günah yoktur» dediler ve bu cümleyi kendi elleriyle yazıp Tevrat'ın ahkâmıdır diyerek halka tebliğ ve yemin etmeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Yahut (Es'as b. Kays) ile diğer bir kimse arasında tarla nizaı olup (Es'as) hasmına «Beyyineni getir» dediğinde o kimsenin beyyinesi olmadığı cihetle (Es'as)'a yemin teveccüh edince (Es'as) huzur-u Risalette yemine kıyam etmesi üzerine âyetin nazil olduğu ve Es'as'ın hakkı itiraf ederek tarlayı hasmına terkettiği mervidir.

Fahr-i Razi'nin beyanı, veçhile azıcık para mukabilinde yeminini ve ahdini nakzedenlerin cezalan bu âyette beş suretle tertib olunmuştur:
B i r i n c i s i ; menafi-i âhiretten külliyen mahrum olmak,
i k i n c i s i ; Cenab-ı Hakkın kelâmıyla iltifatından mahrum olmak,
ü ç ü n c ü s ü ; nazar-ı inayetten uzak olmak,
d ö r d ü n c ü s ü ; Vâcib Tealâ'nın hüsn-ü senasına mazhar olmamak;
b e ş i n c i s i ; eşedd-i azaba duçar olmaktır.
Bazı âyette Vâcib Tealâ'nın âsilere yevm-i kıyamette söz söyleyeceği beyan olunduğu halde bu âyette söz söylemeyeceği beyan olunması beyninde münafat yoktur. Çünkü; Vâcib Tealâ'nın âsilere söz söyleyeceğini beyan eden âyetler gazap suretiyle söyleyeceğini beyan olup bu âyette alâ tarik'il-iltifat söz söylemeyeceği beyan olunduğu cihetle âyetler beyninde tenakuz yoktur. Yani; «İltifat suretiyle söylemez, fakat gazap suretiyle söyler» demektir.
Şu beyan olunan cezalar tevbe etmeden vefat ettiği surettedir. Amma ahdi nakzeder veyahut yalan yere yemin eder de sonra tâib ve müstağfir olursa aff-ı ilâhiye mazhar olup bu cezalan görmeyeceği diğer nusus-u celileden anlaşılmaktadır.
İşte bu âyet-i celile insanlara ahdinde sebat eylemek ve verdiği sözde durmak ve yalan yere yeminden ihtiraz etmek lâzım olduğunu tavsiye etmekle hüsn-ü ahlâka terğib ve insanın ebna-yı cinsini maddî ve mânevi zarardan vikaye etmesi elzem olduğunu beyânetmiştir. Çünkü ahdini bozmak ve yalan yere yemin etmek ve bunların mukabilinde cüz'î dünya m'etaı almakla ebna-yı cinsini zararlandırmakta âhiret nimetinden ve iltifat-ı ilâhiyeden mahrum olacağını beyan etmek; bu gibi ahlâk-ı fasidenin ne kadar mazarratı olduğunu beyanla hüsn-ü ahlâkı iltizama davet etmektir. Şu halde; insan şer'a muvafık olarak verdiği sözünde sebat ederek dünya menfaati için yemin irtikâp edip bigayr-ı hakkın, gayrın malını almaktan nefsini muhafaza etmesi vâcibtir.

***

Vâcib Tealâ yahudilerin ifsadlarından bazılarını beyandan sonra hilelerinden nev-i âharı beyan etmek üzere:

وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلْوُونَ أَلْسِنَتَهُم بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ

buyuruyor.

[Yahuddan bir fırka kitapla lisanlarını dürerler ve tahrifle icadettikleri elfazı Tevrat'ın ibaresine karıştırırlar ki, siz o tahrif olunan elfazı kitaptan zannedesiniz, halbuki o elfaz kitaptan değildir.]

وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَيَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿78﴾

[Ve tahrif ettikleri elfazın taraf-ı ilâhiden olduğunu söylerler. Halbuki taraf-ı ilâhiden değildir. Zira; kendileri icadetmiştir ve Allah-u Tealâ'ya iftira eder, yalan söylerler, halbuki yalan olduğunu bilirler.]

Yâni; Yehûddan bir fırka Rasûlullah'a ve dinine kemal-i buğz ve adavetleri eseri olarak Rasûlullah'ın Tevrat'ta mezkûr ismini ve sıfatını tağyirle muharref olan elfazı teşhir ve avam-ı nâs indinde terviç ve onları idlâl için lisanlarını kitabın elfazıyla dürerler, bükerler ve Tevrat'ın elfazından tahrif ettikleri elfaz cihetine meylederler ki, siz onu Tevrat'tan zannedesiniz, halbuki Tevrat'tan değildir. Hatta o kelime ibaresiyle kitaptan olmadığı gibi işaret, delâil ve te'vil suretleriyle dahi kitaba muvafık değildir. Bununla beraber iftira ederek «Bu okuduğumuz şey Allah'ın kelâmıdır ve taraf-ı ilâhiden geldi» derler. Halbuki Allah-u Tealâ tarafından gelmiş değildir. Belki onların kendi icadettikleri tezvirattan ibarettir ve bu icadettikleri şeylerin yalan olduğunu bildikleri halde «Allah-u Tealâ'nın kelâmıdır» diyerek yalan söylerler.

Fahr-i Râzî'nin beyanı veçhile bu âyetten makşad; Resûlullah'ınevsafına müteallik Tevrat'ın âyetlerini tahrif edip okuduklarını beyandır. Fakat kıraat lâfzı kelâm-ı ilâhiyi kıraatta meşhur olup bunların okudukları şeyse kelâm-ı ilâhi olmadığından yahûdileri zem ve hallerini takbih için (يَقْرَؤنَ) bedelinde (يَلْوُونَ) varid olmuştur. Çünkü; (يَلْوُونَ) demek; dillerini haktan bâtıla ve Allah'ın kelâmından kendi icadettikleri elfaz cihetine döndürürler demektir. Yani; eğmek, bükmektir. Ve daha açık Türkçesi gevelemektir ki, hileyle kitaptan olmayan şeyi nâsa kitaptan gibi göstermekle idlâl etmektir. İşte bu kadar hilekârlıkları ihtiyar ve zahmetleri irtikâp etmek azıcık dünya malına aldanmaktır. Bu gibi şeylerle dünya her zaman insanları aldatmaktan hâli kalmamıştır. Ve ilâ yevm-il kıyam da aldatacaktır.

Tevrat'ın âyetleri yahûdiler indinde mütevatirse de Tevrat'ın hıfzı mümkün olmadığından ve mürur-u zamanla bazı mahallerde Tevrat'ı tilâvet eden erbab-ı kıraat az olduğundan bazı harîs-ı cah olan ulema tarafından ümeranın arzusu ve ağniyanın hatırı için bazı âyetleri kaldırıp yerine kendi elleriyle yazdıkları yalanlarını Tevrat'ın âyetidir diyerek halka tebliğ etmek suretiyle tahrif vuku bulduğu gibi bazı âyetlerin mânâsını anlamak dikkate muhtaç olduğundan erbab-ı fesad tarafından âyetlerin mânâlarını değiştirmek suretiyle dahî tahrif vuku bulmuştur.

İşte zamanımızda da hâvâ ve hevesine tabi olan. kimseler Kur'ân'ın şehevât-ı nefsaniyelerine tevafuk etmeyen ahkâmını arzularına muvafık surette te'villerle ve asrîleşmek ve zamana uymak tabirleriyle tahrif yapmak isterler. Dininde mübalâtsız bazı kimseler de efendisinin keyfi için şeriattan olmayan birşeyi şeriattan gibi efendisinin arzusu veçhile risale yazmak veya bir hâdise hakkında

ankasdin yanlış cevap vermek suretiyle tahrifatta bulunurlar. İşte bu gibi muharriflerden dünya hâli kalmıyorsa da lâfz-ı Kur'ân'da tahrif imkânı yoktur. Zira; ilâ yevm’ilkıyam muhafaza edeceğini Cenab-ı Hak va'dettiğinden tahriften hıfzı, himaye-i ilâhiyeyle temin olunmuştur. Binaenaleyh; Kur'ân’ın hıfzı, kolay ve her yerde hafızların hıfzında mahfuz olduğundan bin üç yüz küsur senedir değil kelimesi hattâ bir harfi bile yerinden oynatılmamıştır. Evet! Kur'ân-ı Azimüşşan'ın tahrifine çalışanlar da olmuştur, fakat hiçbir kimse bir harfini yerinden sarsamamış ve ilâ yevm’ilkıyam sarsmak da beşerin kudreti tahtında değildir. Ve bizim nebimizin en büyük mucizesi de budur. İşte lâfz-ı Kur'ân'da bu suretle tahrif mümkün olmadığından ahkâmında arzu-yu nefsaniyeye muvafık tevillerle tahrif etmek üzere bazı zenadıka tarafından zaman zaman tecavüz vuku' bulmaktaysa da esası sağlam olduğu için sel suyu gibi onlar geçer ve şeriatin ahkâmı yine yerinde sabit kalır. Yalnız diyaneti, nefsinin müştehiyatına uydurmak isteyen bazı kimselerin bir müddet-i muvakkatada iyi birşey yaptık zannıyla sevindikleri kadar birşey olabilir, sonra o dalga gider ve hakikat demir örs gibi yerinde durur. Çünkü; sahibi ve hâmisi Cenab-ı Hak'tır. Binaenaleyh; açık âyât ve beyyinatı birtakım tevcihatla tahrif etmek isteyenler her zaman mağlûp ve makhûr olmuşlardır.
Şu halde Tevrat ve İncil'in elfazında tahrif mümkün olup ve vuku' bulduğundan mânâlarını tevcih ve elfazını tağyir ve her zamanda arzuya göre değiştirmek usulü cari olduğu cihetle gerek Tevrat'ın ve gerek İncili'n ahkâmına itimad kalmamıştır. Binaenaleyh; din-i Mûsa ve İsa esasından sarsılmış ve gûna gûna itikadlara masdar mezhepler hadis olmuştur. Şu halde Tevrat'ın Hz. Musa'dan ve İncil'in Hz. İsa'dan işitildiği gibi tek birer nüshalarını bile bulmak mümkün olamadığından bir memlekette elde bulunan İncil'in ibaresi ve âyetleri diğer beldede bulunanın ibaresine ve âyetlerine muhaliftir. Amma Kur'ân'a gelince; küre-i Arzın neresinde olursa olsun bütün mushaflarda ve hafızların hıfzmda lâfz-ı Kur'ân fem-i saadet-i Risaletten işitildiği veçh üzere mahfuzdur. Onun için esasat-ı islâmiye tağayyür ve tebeddül kabul etmediğinden her nevi şüpheden azadedir. İşte şu usule binaen din-i islâm her türlü tezvirattan berî olduğu için din-i Nasrâniyet ve Yehûdiyetle kabil-i kıyas değildir.

***

Vâcib Tealâ ehl-i kitabın tahrife dair irtikâp ettikleri hilelerini beyandan sonra Nasârânın tevcihat-ı batılayla tahrif kabilinden İsa (A.S.)'a ibadetlerinin bâtıl olduğunu beyan etmek üzere:

مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَن يُؤْتِيَهُ اللّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُواْ عِبَادًا لِّي مِن دُونِ اللّهِ وَلَكِن كُونُواْ رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنتُمْ تَدْرُسُونَ ﴿79﴾

buyuruyor.

[Efrad-ı beşerden hiçbir beşer olmadı ki, o beşere Allah-u Tealâ şeriatını beyan eder kitap ve ahval-i ibâda müteallik hüküm ve nubûvvet versin de, o beşer Allah'ın verdiği kitabı ve ahkâmı sû-u istimal ederek nâsa «Siz benim kullarım olun ve Allah'ın dûnunda Allah'a ibadet eder gibi bana ibadet edin» desin. Böyle demek hiçbir beşer için caiz olmadı. Zira; nubûvvet gibi azîm lûtf-ü ilâhiye nail ve sair kullardan mümtaz olan beşer için bu gibi bâtıl iddiada bulunmak sahih olmaz. Ve lâkin o beşer Allah'ın kullarına «Kitabı talim edip başkalarına öğrettiğiniz ahkâm ve üstadınızdan teallüm edip öğrendiğiniz dersler ve meseleler sebebiyle Rabbinize mensub olun ve hulûs üzere Allah-u Tealâ'ya ibadet edin» der.] Ve böyle demekle Allah'ın kullarını Allah'ın ibadetine davet eder.
Yani; Allah'ın kitap, nubûvvet ve hüküm vermekle sairlerinden mümtaz kıldığı hiçbir beşer Allah'ın kullarına «Siz bana ibadet edin ve benim kullarım olun» demez ve kitap sahibi olan beşer için böyle demek caiz olmaz. Lâkin o beşer nasihat tarikiyle Allah'ın kullarına «Siz talebenize talim ettiğiniz kitabın ve üstadınızdan öğrendiğiniz derslerin ahkâmıyla Allah'a mensubolun» demekle Allah'ın
kullarını tarîk-ı müstakime irşad eder. Binaenaleyh; bazı Nasârânın Hz. İsa'ya iftira ederek ona ibadetleri bâtıldır. Çünkü; Hz. İsa onlara, «Bana ibadet edin» dememiştir. Ve ülül'azim peygamberan-ı zişandan olup ahval-i nâsı ıslaha kâfi elinde İncil gibi mühim olan ve nâsın maişetlerine ve âhiretlerine müteallik hükmü hâvi kitab-ı mukaddes kendine ihsan olunan zat-ı şerif ancak Allah'ın kullarını irşadla ıslah eder, yoksa «Bana ibadet edin» demekle ifsadetmez. Zira; nubûvvet ve kitap verilmekle ulûhiyet mertebesini ihraz edemez ki, Allah'ın kullarına «Siz bana ibadet edin» desin. Elbette böyle iddiada bulunmaz ve mertebe-i nubûvvetle bu gibi batıl iddia cem' olamaz.
Bu âyette enbiyanın nail olduğu mertebelerin tertibine güzel riayet olunmuştur. Çünkü, bir nebiye evvelâ; halka tebliğ edeceği ahkâmı beyan eder kitap nazil olur. Saniyen; o fcitabı anlamakla ahkâmına ittilâ hasıl olur. Salisen; o ahkâmı halka tebliğ ve nubûvvetini izhar ve ispat eder. İşte âyet-i celilede bu tertibe riayet olunarak evvelen kitap, saniyen hüküm ve salisen nubûvvet zikrolunmuştur.
Bu âyet-i celile ilmi tafim ve taallüm ve dersle meşgul olmak insanın rabbani olmasına sebeb olduğuna delâlet eder. Çünkü; Fahr-i Râzî'nin beyanı veçhile r a b b a n i ; Rabb-i Tealâ'ya âlim, ibadetine müdim, Rabbe mensup erbab-ı ilim demektir ki nâsı terbiye-i ilâhiyeyle terbiye eden ve bilen ve bildiği şeyle amel edip tarîk-i hayra sevkeden kimsedir. Zira âyette rabbânî; taallüm ve tederrüsle meşgul olan kimselerle tefsir olunmuştur. Binaenaleyh; tahsil-i ilimle meşgul olan kimsenin maksadı; rabbânî olmak lâzımdır. Zira; ilmi tahsil, rabbânî olmak maksadının gayrı bir garaz-ı fasid üzere olursa emeği zayi ve ilmi vebal olur. Şu halde o kimsenin ilmi;

manzarası gayet güzel fakat meyvasız ağaç gibi menfaatsizdir. Zira; garazı fasid ve ihlâsı yoktur.
Âyetin sebeb-i nüzulü; huzur-u Risalette yahûdilerin «(Üzeyr) (A.S.) Allah'ın oğludur» ve Necran'dan gelen Nasârânın «İsa (AS.) Allah'ın oğludur» demeleri üzerine âyetin nazil olduğu mervidir. Buna nazaran b e ş e r le murad; Üzeyr ve İsa (A.S.) ve k i t a p la murad; Tevrat ve İncil'dir. Yahut yahudilerle Necran Nasârâsının Resûlullah'a «Sen bizim kendine ibadet etmemizi mi emrediyorsun?» demeleri üzerine âyetin nazil olduğu mervidir. Buna nazaran beşerle murad; Resûlullah ve kitapla murad; Kur'ân'dır.

***

Vâcib Tealâ nebî olan kimsenin kendine ibadetle emretmediğini beyandan sonra meleklere ibadetle dahî emretmediğini beyan etmek üzere:

وَلاَ يَأْمُرَكُمْ أَن تَتَّخِذُواْ الْمَلاَئِكَةَ وَالنِّبِيِّيْنَ أَرْبَابًا أَيَأْمُرُكُم بِالْكُفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنتُم مُّسْلِمُونَ ﴿80﴾

buyuruyor.

[Kendisine kitap, hüküm ve nubûvvet verilen beşer, melekleri ve nebileri Allah'ın dününde erbab ittihaz etmenizi size emretmez ve siz müslim olduktan sonra sıfat-ı nubûvveti haiz olan zat size küfürle emreder mi? Ve nebinin şanı; halkın ahvalini ıslah ve tarîk-ı hakka irşad etmek ve mertebe-i rububiyetin ulviyetini ve ubudiyetin zilletini halka öğretmekken bilâkis bunların hilâfına ümmetini tarîk-ı küfre sevkeder mi? Elbette sevketmez.]
Ayetin sebeb-i nüzulü; Medarik'te beyan olunduğuna nazaran ashaptan bir kimse «Ya Resûlallah! Bizim bazımız bazınıza selâm verdiğimiz gibi sana da selâm veririz.' Halbuki seni sair nâstan tefrik ve şanına tazîm etmemiz lâzımdır. Binaenaleyh; selâm bedelinde biz sana secde edelim mi?» demesi üzerine Resûlullah «Allah'ın gayrı hiçbir kimseye secde etmek caiz olamaz. Lâkin nebinize başka tazimatla ikram edin ve fazl-ü kemal erbabının hakkını bilin ve ehline istihkakını verin» demesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Şu halde bu âyette muhatap; müminlerdir. Zira sebeb-i nüzul; müslimler olduğuna delâlet eder.
Fahr-i Râzî ve Hâzin'in beyanları veçhile Araplar meleklere, Yehûd Üzeyr'e ve bazı Nasârânın da İsa (A.S.)'a ibadet etmeleri meşhud olmasına binaen meleklere ve nebilere ibadetle emretmediği zikrolunmuştur, yoksa hiçbir nebî Allah'ın gayrı hiçbir şeye ibadetle emretmez.
Hulâsa; Cenab-ı Hakkın kitap, nubûvvet ve hikmet verdiği nebinin nâsa «Siz bana ibadet edin» demediği ve lâkin Vâcib Tealâ'ya ibadet etmeleriyle emrettiği ve o nebinin melekleri ve enbiyayı rab ittihaz etmekle emretmediği ve müslümanlara

müslüman olduktan sonra küfürle emreylemediği bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ ehl-i kitabın Resûlullah'ın evsafını beyaneden âyetleri tahrif ettiklerini beyandan sonra ehl-i kitabın indinde Resûlullah'ın nubûvvetine, delâleti maruf olan delilleri beyan etmek üzere :

وَإِذْ أَخَذَ اللّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّيْنَ لَمَا آتَيْتُكُم مِّن كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءكُمْ رَسُولٌ مُّصَدِّقٌ لِّمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنصُرُنَّهُ قَالَ أَأَقْرَرْتُمْ وَأَخَذْتُمْ عَلَى ذَلِكُمْ إِصْرِي

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol zamanı ki, o zamanda Allah-u Tealâ enbiyanın sağlam ve muhkem ahidlerini aldı ve buyurdu ki «Size kitap, hikmet ve birçok ahkâm verdim. Bundan sonra size ve ümmetinize sizinle beraber bulunan kitabı ve ahkâmı tasdik eder Resûl geldiğinde elbette siz o Resûle iman ve dinine yardım edersiniz» ve bu ahdi takrir ve tahkim etmek üzere «Ey cemaat-i enbiya! Şu minval üzere kendi ahdinizi ikrar ve ümmetlerinizden bu ikrar üzere ahdimi aldınız mı?» dedi.] Bu suale cevap olarak enbiya-yı kiram :

قَالُواْ أَقْرَرْنَا قَالَ فَاشْهَدُواْ وَأَنَاْ مَعَكُم مِّنَ الشَّاهِدِينَ ﴿81﴾

[«Ya Rabbi! Ahdimizi ikrarettik» dediler. Bunun üzerine Cenab-ı Hak da «Ahdü misakınıza şahid olun, gaflet etmeyin. Ben de sizinle beraber şehadet edenlerdenim» dedi.]

فَمَن تَوَلَّى بَعْدَ ذَلِكَ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿82﴾

[Şu minval üzere ahd-ü misak vaki olunca bir kimse sizin davetinizden imtina' eder ve emrinizden yüz çevirirse, işte o kimseler tarîk-ı ilâhiden çıkmış ve hudud-u ilâhiyeyi tecavüz etmiş fasıklardır.]

Yani; ey ehl-i kitap! Zikredin şol zamanı ki, o zamanda Allah-u Tealâ enbiyadan Allah'ın emrine itaat ve nehyinden içtinab edeceklerine misak aldı ve «Her nezaman ki ben size kitab ve kuvve-i akliye ve ameliyeyi cami' hikmet verdim. Siz de, verdiğim ahkâmın mucibince amel edeceğinize ahid verin» dedi ve bu minval üzere kendi zatlarına ait ahdi aldıktan sonra «Sizinle beraber olan kitabı ve ahkâmı tasdik eder Resûl-ü muazzam olan âhir zaman nebisi geldiğinde zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki siz elbette o Resûle iman ve dini olan din-i islâma yardım edersiniz

ve ümmetlerinize dahî böylece vesâyada bulunur ve ahidlerini alırsınız» demekle misaklarını aldı ve bununla da iktifa etmedi ve buyurdu ki «O Resûle iman edip dinine yardım edeceğinizi ikrar ettiniz ve bu minval üzere ümmetlerinizden ahdimi aldınız mı?». Enbiya-yı kiram işbu hitab-ı ilâhiye cevaben «Ya Rabbi! Bu minval üzere ahdimizi ikrar ettik» dediler. Bunun üzerine Vâcib Tealâ «Siz nefsinizin ve ümmetinizin ikrarına şahit olun, ben de sizinle beraber bu ikrarınıza şahidim» dedi. İşte bilcümle enbiya, Muhammed (S.A.) geldiğinde hal-i hayatta olsalar iman edip dinine yardım ve ümmetlerine tavsiye edeceklerine dair ikrar verdikten sonra bir kimse Hz. Muhammed (A.S.)'a imandan i'raz ederse işte onlar fasıklardır. Ey ehl-i kitap! Enbiyadan iman ve yardım edeceklerine ahdalınan bir Resûle imandan nükûl ettiğinizden dolayı siz fasıklarsınız. Zira; kendi kitaplarınızda iman vâcib olduğu beyan olunduğu halde imandan istinkâf etmek kendi kitabınıza küfretmektir. Şu halde nasıl oluyor ki âhir zaman nebisine imandan yüz çeviriyorsunuz.
Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile m i s a k ; yeminle te'kit ve takviye olunan bir akd ve mukavele yani pazarlıksa da e n b i y a n ı n m i s a k ı yla murad; Allah'ın taatına, emrü nehyine itina ve tebliğ-i ahkâma dikkat edeceklerine dair Vâcib Tealâ'ya verdikleri ikrar ve nefislerini raptettikleri sözleridir. Yahut enbiyanın ümmetlerinden enbiyaya itaat edeceklerine dair yeminle ahidlerini almaktır.
Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğu veçhile Hz. Âdem'den bizim nebimize gelinceye kadar Cenab-ı Hak bir nebi göndermedi, illâ o nebiyi kendinden sonra gelecek enbiyanın kâffesini tasdik ve eğer zamanına ulaşırsa iman etmek ve dinine yardım eylemek ve eğer zamanını idrak edemezse iman ve yardım etmelerini ümmetlerine tavsiye etmelerine dair yeminleriyle ahd-ü misak alınmak şartıyla gönderdi. Şu halde hiçbir nebi ba's olunmadı, ancak o nebi cümle enbiya ve şeriatlerini tasdik eder ve kendinden sonra gelecek enbiyaya iman etmelerini ümmetlerine tavsiye eder. Binaenaleyh; cümle enbiyadan; âhir zaman nebisinin zamanını idrak ederse iman ve yardım edeceğine ahid alındığı gibi şeriatlerinde de ümmetlerine emrolunmuş ve vesâyâda bulunulmuştur. İşte bizim şeriatimiz dahî bize cümle enbiyaya imanı tavsiye ettiğinden biz enbiyadan hiçbirini diğerinden tefrik etmeksizin lehülhamd cümlesine iman ettik.
Enbiyadan mîsak almak ümmetlerinden misak almayı müstelzim olduğundan âyette enbiyadan misak alındığı zikrolundu ki, ümmetlerinden dahî alındığına delâlet eder. Zira; metbû' olan enbiya zikrolununca tâbi olan ümmetleri zikre hacet görülmemiştir. Şu halde Hz. Mûsa Yehûddan ve Hz. İsa Nasârâdan Muhammed (S.A.)'e iman edip dinine yardım edeceklerine dair ahdaldıkları gibi Tevrat'la İncil dahî bu suretle emrettiği halde ümmetleri verdikleri ikrardan rücû' ve imandan nükûl etmişlerdir. Binaenaleyh, onlar için i'tizâra mecal yoktur. Zira; nakz-ı ahd eylemişlerdir.
Enbiya-yı ızamın yekdiğerini tasdikleri hakka nebî olmalarında ve usul-ü itikaddadır. Zira; usul-ü itikad; zatullaha ve sıfâtullaha ve enbiyanın nubûvvetlerine

ve ahval-i âhirete müteallik olduğundan cümle enbiya ve şeriatleri bu hususta müttefiklerdir. Binaenaleyh; furûatta ihtilâfları usul-ü itikadda ittifaklarına münafi değildir.
I s r ı ; ahdi takabbül manâsınadır. Yâni «Ümmetlerinizden minval-i sabık üzere ahdimi aldınız mı ve onlar da kabul ettiler mi?» demektir.

***
Vâcib Tealâ her nebinin, şeriatinde kendisinden sonra gelecek bilcümle enbiyanın şeriatlerine iman etmelerine ve zamanını idrak ederse dinine yardım edeceğine ve ümmetlerine vesâyâda bulunacaklarına dair ahd-ü mîsak alındığını beyan ettiği gibi din-i Muhammediyi kerih görüp iman etmeyenleri din-i ilâhinin gayrı bir din aradıklarından dolayı tevbih etmek üzere:

أَفَغَيْرَ دِينِ اللّٰهِ يَبْغُونَ وَلَهُ أَسْلَمَ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿83﴾

buyuruyor.

[Din-i islâmdan i'raz ederler de Allah'ın dininin gayrı bir din mi ararlar? Halbuki Allah-u Tealâ'nın dinine semada melekler ve arz tilerinde ins-ü cin cümlesi birrıza veya kerhen inkıyad ettiler, malı veya rızasız inkıyad eden mevcudatın cümlesi Cenab-ı Haklan huzur-u manevisine irca' olunurlar.] Binaenaleyh; birrıza iman veya kerhen kabul eden cümlesi istihkakına göre cezasını görür.
Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran Yehûdla Nasârâdan herbir fırka kendi dinlerinin din-i İbrahim olduğunu iddia ederek beyinlerinde vaki' olan münazaa üzerine huzur-u Risalete arz-ı keyfiyet edilince Resûlullah'ın, iki fırkanın dini de din-i İbrahim olmadığını beyan buyurmaları üzerine iki fırka gazab ederek «Biz de senin dinine ve hükmüne razı değiliz» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.
Din-i Muhammedi cemi-i edyandan sonra gelerek cümlesini nâsih olduğu cihetle din-i islâmın zuhurundan sonra islâmın gayrı bir din aramanın din-i ilâhinin gayrı bir din aramak olduğu beyan olunmuştur. Çünkü; din-i islâmın zuhuruyla edyan-ı sairenin hükmü kalmadığından islâmın gayrı herhangi bir dine tevessül etse veyahut arasa Allah'ın dininin gayrıya tevessül etmiştir. Meselâ bir hükümet bir zamana mahsus koymuş olduğu kanunu iptal edip ikinci bir kanun vaz'edince evvelki kanuna asla itibar olmadığı gibi evvelki kanuna da hükümetin kanunu denmez.
T a v ' a n ; kolaylıkla iman ve inkıyad etmek, k e r h e n ; meşakkatle iman ve inkıyad etmektir. Semavatta olan meleklerin iman ve inkıyadları birrıza olmuştur. Amma yeryüzünde olan ins-ü cinnin bir kısmı tav'an iman etmiştir. Çünkü; vahdaniyete ve Resûlullah'ınnubûvvetinin sıdkına delâlet eden delilleri nazar-ı tetkikten geçirince

hakka istidlal ederek kendi ihtiyarıyla iman eder ve imanının semeratını görür. Diğer bir kısmı da delâile nazar etmeyerek inad ile imandan nükûleder. Binaenaleyh; ehl-i imanın kılıcıyla kerhen iman eder. Bu kısım; imanında sebat eder, kalbinde iman kararlaşır ve imanın lezzetini duyarsa imanından fayda görür ve eğer korkuyla imanederse o kimsenin kalbinde iman rusuh bulmaz, korku zail olup aslına avdet etmek üzere fırsat ararsa onun imanı hakikî iman olmadığından faydasını göremez. Çünkü iman; yalnız lisanındadır, kalbinde değildir.
Yahut (İmam-ı Katâde)'den naklen Taberi'de beyan olunduğuna nazaran k e r h e n i m a n la murad; sekerat-ı mevtinde azab muayene ettiği zaman iman edenlerin imanlarıdır. Çünkü; sekerat-ı mevtinde azab-ı âhireti müşahede edince her kâfir iman eder ve lâkin o vakitte iman birrıza iman değildir, belki azabın şiddetini müşahedesi sebebiyle kerhen iman olduğundan makbul olmaz. Binaenaleyh; menfaatini da görmez.
Bu âyetin âhirinde ancak huzur-u ilâhiye rücu' edeceklerini beyan etmek; nâsı tahzîr etmektir ki, millet-i islâmiyenin gayrı bir millet ve din-i islâmın gayrı bir dinle huzur-u ilâhiye varmak isteyenleri korkutmak için (وَ إِلَـيْـهِ يُـرْجَعُونَ) varid olmuştur.

***

Vâcib Tealâ enbiyanın cümlesi kendinden evvel geçen ve sonra gelecek nebileri ve şeriatlerinin hak olduğunu tasdik ettiklerini beyan ettiği gibi bizim nebimizin de cümle enbiya-yı kiramı tasdik ettiğini beyan etmek üzere :
قُـلْ آمَـنَّـا بِـاللهُ وَمَـا أُنـزِلَ عَلَـيْنَـا وَمَـا أُنـزِلَ عَلَـى إِبْـرَاهِـيمَ وَإِسْمَـاعِـيلَ وَإِسْحَقَ وَيَـعْقُـوبَ وَالأَسْبَـاطِ وَمَـا أُوتِـيَ مُـوسَى وَعِـيسَى وَالـنَّـبِـيُّـونَ مِـن رَّبِّـهِـمْ لاَ نُـفَـرِّقُ بَـيْـنَ أَحَـدٍ مِّـنْـهُـمْ وَنَـحْـنُ لَـهُ مُـسْلِـمُـونَ ﴾84﴿

buyuruyor.

[Habibim! Enbiya beynini tefrik edip bazılarına iman etmeyenlere hitaben sen de ki «Biz Allah-u Tealâ'ya ve kullarını ıslah için bizim üzerimize inzal olunan Kur'ân'ın ahkâmına ve bizden evvel geçen İbrahim ve oğlu İsmail, İshak ve İshak'ın oğlu Yakup (A.S.)'ın üzerlerine inzal olunan şeriatlerinin ahkâmına ve Yakub'un evlâdı ve ahfadı olan esbat üzerine inzal olunan ahkâma ve Mûsa ve İsa (A.S.)'a ve sair enbiyaya Rableri tarafından verilen şerayi' ve ahkâma imanettik. Enbiyadan hiçbirini diğerlerinden tefrik etmeyiz. Zamanlarında cümlesinin şeriatlerini hak biliriz ve öylece iman ettik. Nasıl iman etmeyelim? Biz Allah-u Tealâ'ya muti' ve münkadız. Binaenaleyh; tarafından gönderilen bilûmum enbiyaya ve şeriatlerine ve getirdikleri ahkâmın hak olduğuna iman etmek vâcibtir» demekle şu usul-ü itikadı ümmetine ta'lim ve minval üzere itikad lâzım olduğunu âleme ilânet.]

Tefsir-i Hâzih'de beyan olunduğuna nazaran şu ahkâmı tebliğe memur ancak Resûlullah olup başka kimse olmadığına işaret için (قُلْ) emri müfred siygasıyla gelmiş ve şu âyette beyan olunduğu veçh üzere iman bilcümle mü'minlere lâzım olduğuna işaret için (آمَنَّا) lâfzı cemi' siygasıyla varid olmuştur.
Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanları veçhile Allah-u Tealâ'ya iman; nubûvvete imanın esası olduğundan Allah'a iman takdim olunduğu gibi Kur'ân, tagayyür ve tebeddülden mahfuz olup kütüb-ü sabıka tahrif ve tağyir olunduğu cihetle geçmişlerin ahvalini şüpheden ârî olarak bilmek Kur'ân'a muhtaç olduğundan Kur'ân'a iman; sair kitaplara iman üzerine takdim olunmuş ve ehl-i kitabın enbiyadan bazısına iman edip diğerlerini inkâr etmeleri bâtıl olduğunu beyan için enbiyanın cemisine imanın vâcib olduğu tasrih edilmiştir.
E n b i y a b e y n i n i t e f r i k e t m e y i z demek; asıl imanda tefrik etmez, cümlesine iman ederiz demektir. Yoksa meratib ve fezailde tefrik etmeyiz demek değildir. Zira; enbiya-yı izamın meratip ve fezailde birbirinden farkları olduğu (تلك الرسل فضلنا بعضهم على بعض) âyetiyle sabittir. Binaenaleyh; bu cihetle farkları vardır.

***

Vâcib Tealâ islâmın gayrı din arayanları tevbih ettiği gibi din-i islâmın zuhurundan sonra islâmın gayrı dinin makbul olmadığını beyan etmek üzere :

وَمَن يَبْتَغِ غَيْرَ الإِسْلاَمِ دِينًا فَلَن يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿85﴾

buyuruyor.

[Eğer bir kimse islâmın gayrı bir din ararsa o aradığı din o kimselerden kabul olunmaz. Halbuki islâmın gayrı din arayan kimse âhirette zarar edenlerdendir.]
Yani; din-i islâmın zuhurundan sonra edyan-ı saire mensuh olduğu cihetle indallah makbul olan din; ancak din-i islâmdır. Binaenaleyh; eğer bir kimse din-i islâmın gayrı bir din arar ve o dine sülük ederse o kimseden o din kabul olunmaz. Zira din-i islâm; cümle edyandan sonra olup herbirinin hulâsasını ve faydalarını cami' olduğu cihetle başka dine ihtiyaç kalmadığından islâmın gayrı herhangi din olursa olsun makbul değildir. Şu halde islâmın gayrı dine sülük eden kimse âhirette faydasını göremiyeceği cihetle bütün emekleri zayi' ve amelleri bâtıl ve din zannıyla ihtiyar ettiği şey kendi hakkında vebaldir. Binaenaleyh; zarardan başka birşey değildir.
Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile â h i r e t t e z a r a r ; sevaptan mahrum ve azaba müstehak olmak ve dünyada fevtettiği â'mâl-i saliha üzerine mütehassir ve müteessif olarak ilelebed azab içinde kalmaktır.

Bu âyet; imanla islâmın bir olmasına delâlet eder. Çünkü; iman islâmın gayrı olsa, bu âyete nazaran imanın kabul olunmaması lâzım gelir. Buysa bâtıldır. Şu halde imanla islâm birdir. Amma imanın islâma mugayir olduğuna delâlet eden âyette mugayeret, lügat mânâsınca mugayeret olup bu âyetten müstefad olan vahdet, mânâ-yı şer'ice vahdet olduğundan âyetler beyninde tenakuz yoktur.
Tefsir-i Taberî'de beyan olunduğuna nazaran bu âyet nazil olunca yahûdilerin «Biz de müslimiz» diye iddiaları üzerine Cenab-ı Hakkın haccı farz kılıp «İslâmın erkânından birisi de hacdır. Müslim olanlar haccetsinler» buyurunca ehl-i imanın haccedip yahûdilerin hacdan imtina etmeleriyle dâvalarının reddolunduğu (İkrime) Hazretlerinden mervidir.

***
Vâcib Tealâ din-i islâmın gayrı bir dinin makbul olmadığını beyanla din-i islâmın sânına tazim ve kadrini ilâ ettikten sonra din-i islâmı terkedenlerin ceza-yı sezalarını tertiple gayrı dinin makbul olmadığını te'kid etmek üzere :

كَيْفَ يَهْدِي اللّهُ قَوْمًا كَفَرُواْ بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَشَهِدُواْ أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَجَاءهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللّهُ لاَ يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿86﴾

buyuruyor.

[İman ve Resûlün hak olduğuna şehadet edip kendilerine hakka delâlet eden beyyineler geldikten sonra küfreden kavmi Allah-u Tealâ nasıl hidayette kılar? Elbette hidayette kılmaz. Zira; Allah-u Tealâ zâlim olan kavme hidayet ve tevfik etmez.]

أُوْلَـئِكَ جَزَآؤُهُمْ أَنَّ عَلَيْهِمْ لَعْنَةَ اللّهِ وَالْمَلآئِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿87﴾
خَالِدِينَ فِيهَا لاَ يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلاَ هُمْ يُنظَرُونَ ﴿88﴾
إِلاَّ الَّذِينَ تَابُواْ مِن بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُواْ فَإِنَّ الله غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿89﴾

[İşte şu imandan sonra küfredenlerin cezaları ve onlar üzerlerine Allah'ın ve meleklerin ve nâsın cemiisinin lânetleri vardır. Onlar ebeden Cehennem'de kaldıkları halde bir lâhza bile onlardan azap tahfif olunmadığı gibi azabın tehirine dahi mühlet verilmez, illâ şol kimseler ki onlar küfrettikten sonra günahlarına tevbe ve hallerini ıslâh ettiler. Onların tevbeleri kabul olunur. Zira Allah-u Tealâ tevbelerini kabul ile günahlarını mağfiret eder ve sevap vermekle merhamet buyurur.]
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile h i d a y e t ; Allah-u Tealâ'nın kendi zatını bilmek için kullarında halk ettiği marifettir. Çünkü; abid iradesini sarfla vahdaniyete delilleri tetkik edince Allah-u Tealâ vahdaniyete marifet halkeder. İşte o marifetin vücut

bulması, Allah'ın hidayetidir. Binaenaleyh; kâfirler iradelerini küfre sarfettikleri için Allah-u Tealâ onları imana hidayette kılmaz. Şu halde âyetin mânâsı: [İmandan sonra iradelerini küfre sarfeden kimseleri Allah-u Tealâ nasıl imana isal etmekle hidayette kılar ve onlar için imana nasıl marifet halkeder? Elbette halk etmez. Çünkü hidayetin şartı; iradelerini imana sarfetmektir. Onlar şu şarta riayat etmedikçe meşrut olan hidayet halk olunmaz] demektir.
İ m a n e t m e k ; Resûlün hakka nebi olduğuna şehadet ettikten ve nubûvvetinin doğru olduğuna deliller geldikten sonra olacağı cihetle şehadet ve beyyinenin geldiği, iman üzerine atfolunmuştur ki sebep olan şehadet ve beyyine, müsebbip olan iman üzerine matuftur. Buna nazaran manâ-yı nâzım: [Resûlün nubûvvet dâvasının sıdkına deliller gelip hakkaa Resûl olduğuna şehadetleri sebebiyle iman ettikten sonra küfreden kavmi, Allah-u Tealâ nasıl hidayette kılar? Elbette hidayette kılmaz] demektir.
Beyzâvî'nin ve Ebussuûd Efendi'nin beyanları veçhile (كيف) kelimesiyle sual; imandan sonra irtidad edenlerin tekrar iman etmelerini pek uzak addetmek içindir. Çünkü; deliller zahir olup, sıdk-ı nubûvvete kanaat hasıl olmakla imandan sonra bunları arkaya atarak tekrar küfrü ihtiyar eden kimse için imanı kabul ve tarîk-ı savaba vusul ihtimali varsa da pek uzaktır. Zira; dalâlete münhemik olduğundan hidayete vusulü müşküldür.
Mürted'in küfrü her nevi küfürden esna' olduğuna âyet delâlet eder. Çünkü kalple tasdik ve lisanla ikrar ve şehadet edip tarîk-i hakka açık deliller geldikten sonra küfrü tekrar irtikâp etmek; elbette cinayetin şenaatta ziyade olanlarındandır. Binaenaleyh; âlim olan bir kimsenin hatası her zaman cahilin hatasından fenadır. Âyetin evvelinde hidayeti nefyetmek; mürtedlere mahsus olup âhirinde nefyetmek; bilumum kâfirlere mahsus olduğundan âyette tekrar yoktur.
Bu âyette mürted olan kimselere Allah'ın ve meleklerin ve kâffe-i nâsın lâneti olduğu beyan olunmuştur. Çünkü; mürted olan kimse Allah'ın rahmetinden mahrum olduğu gibi enva-ı azapla muazzep olmak suretiyle lânet-i ilâhiyeye müstehak olur, melekler ve insanlar da lûtf-u ilâhiden matrud olmasına dua etmek suretiyle lânet ederler.
Cemi-i nâs içinde kâfirler ve mürtedler de vardır. Çünkü; kâfirler âhirette birbirlerine lânet edecekleri gibi bu dünyada kâfirler dahî kâfirlere lânet ederler, lâkin her kâfir kendini haklı görüp kâfir zannetmediği için kendi nefsine lânet eder de haberi olmaz.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile ı s l a h - ı h â l ; kalbini ihlâs ve zahirini ibadetle tezyin ve Hakka ta'zim ve halkla güzel muamele ederek haklarına tecavüz etmeyip herkesin hakkını kendi hakkı gibi muhafaza etmektir. Günahtan tathir için yalnız tevbe kâfi olmayıp ıslah-ı hâl etmek de lâzım olduğuna işaret için tevbeyle beraber ıslâh-ı nefsederlerse mağfiret olunacakları beyan olunmuş ve bu minval üzere

tevbe ederlerse dünyada günahlarının setriyle mağfiret ve âhirette azaptan affile merhamet olunacakları beyanedilmiştir.
Âyette iman ve şehadet ettikten sonra küfrederlerse hidayetten mahrum olacakları beyan olunmuştur. Çünkü ş e h a d e t ; lisanla ikrar, i m a n ; kalble tasdik olduğundan şehadetle iman beyninde mugayeret vardır.
Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyet; mürted olarak Medine'den çıkıp kâfir olarak Mekke'ye giren on iki kimse hakkında nazil olmuştur. Bunlardan (Haris b. Süveydül' Ensari) tevbe ederek Medine'ye avdet etmiştir. (Haris) Mekkeye gidince irtidadına nedamet eder ve tevbesinin kabul olunup olunmayacağını Resûlullah'tan sual etmelerini biraderlerine yazar. Biraderleri de bu âyetin nazil olduğunu haber verirler. Binaenaleyh; Medine'ye gelerek huzur-u Risalette tevbe edip Resûlullah'ın da tevbesini kabul ettiği mervidir.
Hulâsa; Resûlullah'ın risaletinin hak olduğunu kalbiyle tasdik ve lisanıyla ikrar ettikten sonra kâfir olan kimseyi Allah'ın hidayette kılmayacağı, zira; bu gibi kimseler zâlim olup Allah-u Tealâ'nın zâlimleri hidayette kılmadığı ve bunlar Allah'ın, meleklerin ve kâffe-i nâsın lânetlerine müstehak olup o suretle cezalandıkları ve bunlardan azabın tahfif olunmadığı gibi az bir mühlet bile verilmeyeceği, ancak bunlardan tevbe edip ıslah-ı nefsedenlerin mağfiret olunacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ mürted olan kimselerin cezalarını beyandan sonda küfr üzere devam edenlerin tevbelerinin kabul olunmayacağını beyan etmek üzere:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُواْ بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ ازْدَادُواْ كُفْرًا لَّن تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ وَأُوْلَـئِكَ هُمُ الضَّآلُّونَ ﴿90﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki imanlarından sonra küfrettiler, sonra küfürde inat ve devamlarıyla küfrü tezyid ettiler. Onların tevbeleri elbette kabul olunmaz. İşte şu imandan sonra küfredenler ancak dalâlete musir olanlardır.]
Yani; imandan sonra irtidad etmekle küfredip sonra o küfre devamlarıyla küfürlerini tezyid eden kimselerin vefatları zamanında tevbeleri kabul olunmaz. Zira; bunlar dalâlete münhasırlardır.
Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanları veçhile imanlarından sonra küfredenlerle murad; Yehûd ve Nasaradır. Zira; Yehûd Hz. Musa'ya ve Tevrat'a iman ettikten sonra Hz. İsa'ya ve bizim peygamberimize ve Nasârâ Hz. İsa'ya ve İncil'e imandan sonra Fahr-i Kâinat'a ve Kur'ân'a küfrettiler.

Gerek Yehûd ve gerek Nasârâ Tevrat'ta ve İncil'de Hz. Muhammed'in evsafını gördükleri gibi peygamberleri de iman etmelerini tenbih ve tavsiye etmeleri üzerine an-il gayb iman edip zuhuruna intizar etmektelerken matla-ı nubûvvetten Resûlullah tulü' edince hasedlerinden nâşi imandan döndüler ve küfrettiler ve küfürlerini inatlarıyla ve din-i Muhammediye ta'nederek nakz-ı ahdetmekle tezyid etmişlerdir.
Tefsir-i Taberî'de beyan olunduğu veçhile tevbeleri sekerat-ı mevtte azab muayene ettikten sonra olacağı için kabul olunmayacaktır. Yahut tevbenin kabul olunmaması tevbeye muvaffak olamayacaklarından kinayedir. Yahut küfürleri halinde işledikleri sair günahlarından tevbeleri kabul olunmaz demektir. Zira; küfür bakî oldukça azaptan kurtulmak imkânı yoktur.
Yahut bu âyette imandan sonra küfredenlerle murad; bundan evvelki âyette beyan olunan mürtedlerdir. Zira; onlar küfrettikleri gibi küfürde ısrarlarıyla küfürlerini tezyid etmişlerdir. Bunların tevbeleri münafıkane bir tevbe olduğu için tevbelerinin kabul olunmayacağı beyan olunmuştur. Çünkü; Beyzavî'nin beyanı veçhile mürted olup Mekke'ye gidenler «Biz Muhammed (S.A.) hakkında zuhur edecek havadise intizar ederiz. İstersek Medine'ye avdet eder imanı izharla küfrümüzü saklarız» dedikleri mervidir. Şu halde bundan evvelki âyette tevbenin kabul olunacağını beyan; bu âyete münafi değildir. Zira; bu âyette t e v b e l e r i n i n k a b u l o l u n m a y a c a ğ ı yla murad; kabul olunacak zamanda tevbeye muvaffak olamayacaklarından kinayedir. Yoksa şeraitine riayet olunan tevbe kabul olunmıyacak mânâsına değildir.
Mürtecilerin dalâlette kemâllerine işaret için hasra delâlet eden zamir, fiil ile varid olmuştur.
Hulâsa; imandan sonra irtidad edip küfürlerinde ısrar edenlerin sekerat-ı mevtte tevbelerinin kabul olunmayacağı ve bunların halleri ancak dalâletten ibaret olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ kâfirlerin üç kısmından
b i r i n c i s i ninki, tevbe-i sahihle tevbe edenlerin ve
i k i n c i s i ninki, tevbe-i fasidle tevfye edip tevbeleri makbul olmayanların hallerini beyandan sonra,
ü ç ü n c ü kısım ki tevbe etmeyip küfür üzerinde vefat edenlerin hallerini beyan etmek üzere:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُواْ وَمَاتُواْ وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَن يُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِم مِّلْءُ الأرْضِ ذَهَبًا وَلَوِافْتَدَى بِهِ أُوْلَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ وَمَا لَهُم مِّن نَّاصِرِينَ ﴿91﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar muhakkak küfrettiler ve kâfir oldukları halde öldüler. Onların birinden yeryüzü dolusu altın kabul olunmaz velevse o altını fedâ ederek fukaraya sadaka vermekle Allah-u Tealâ'ya takarrup kasdetse. Elbette kabul olunmaz. İşte bu misilli küfrüzere vefat edenler için acıtıcı azap olduğu gibi o azaptan onları kurtaracak yardımcıları da yoktur.]
Yeryüzü dolusu altını olsa ve onu fukaraya ve enva-ı hayrata sarfla takarrup dilese kabul olunmadığının sebebi; küfrüzere vefat etmek olduğuna işaret için sebebiyete delâlet eden (فـ) lâfzı varid olmuştur. Çünkü " fâ" lâfzı küfrüzere vefatın adem-i kabule sebeb olduğuna delâlet eder. (وَلَـوِ افْـتَـدَى) da bulunan şart bir mukadder üzerine matuftur. Buna nazaran, Beyzâvi'nin beyanı veçhile mânâ-yı nazım: [Küfrüzere vefat eden kimse eğer yeryüzü dolusu altını olsa dünyada o altını hayrata ve fukaraya sarfla Cenab-ı Hakka takarrup kasdetse kabul olunmaz. Binaenaleyh; âhirette onun zerre kadar menfaatini görmez] demektir. Şu halde küfürle beraber kâfirlerin amelleri de minküll'ilvücûh merdûd olup asla faydasını görmeyeceklerine bu âyet delâlet eder. Çünkü; esas itikad bozuk olunca onun üzerine her ne işlese faydasızdır. Yahut Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğu veçhile manâ-yı nazım : [Küfr üzere vefat eden kimse bilfarz vettakdir âhirette dünya dolusu altına malik olsa ve azaptan kurtulmak için hepsini feda etse ve fidye-i necat olarak verse, zerre kadar azaptan kurtulamaz. Ve azaptan kurtaracak hısım ve akraba, evlât ve ahbap gibi yardımcıları da olmaz] demektir. Yani; «Malı bulunsa da azaptan kurtulmak için azaba bedel verecek olsa alacak bulunmaz ve fayda etmez» demektir. Kâfirin âhirette malı olmadığı halde yeryüzü dolusu altını verse kabul olunmaz demek; azaptan hiçbir veçhile kurtulamayacağından kinayedir. Ve faraziyat kabilindendir. Yoksa hakikatta altını olacak da verecek mânâsına değildir. Hulasa: kâfir olup küfr üzere vefat edenlerden birisi yeryüzü dolusu altını olsa ve onu sadaka etse, imanı olmadığı için kabul olunmayacağı ve âhirette azaptan kurtulmak için fidye-i necat olarak verse azaptan kurtulamayacağı ve onlar için azab-ı elim olduğu ve azaptan kurtaracak yardımcıları olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ imanı olmayan kimselerin sadakaları dünya dolusu olsa kabul olunmayacağını beyan ettiği gibi imanı olanların intifa edecekleri sadakayı beyan etmek üzere :

لَـن تَـنَـالُـواْ الْـبِـرَّ حَـتَّـى تُـنفِـقُـواْ مِـمَّـا تُـحِـبُّـونَ وَمَـا تُـنفِـقُـواْ مِـن شَـيْءٍ فَـإِنَّ اللّهَ بِـهِ عَـلِـيمٌ ﴿92﴾

buyuruyor.

[Mahabbet ettiğiniz emvalinizden bazısını hayra sarfedinceye kadar siz büyük sevaba nail olmazsınız ve her ne şeyi ki, siz onu infak edersiniz onun ecrine nail olursunuz. Zira; Allah-u Tealâ infak ettiğiniz şeyi bilir ve miktarına ve niyetinize göre sevap verir.]

Yani; hayrı mahzolan birrin hakikatine ve onun semeresi olan sevaba ve Allah'ın rızasına nail olmak malınızın en ziyade sevgili ve muhabbetli olanından bir miktarını vücûh-u birre sarf ve fukaraya sadaka etmeye muhtaçtır. Binaenaleyh; muhabbet ettiğiniz malınızdan bir miktarını infak edinceye kadar güzel sevaba nail olamazsınız ve her ne ki infak edersiniz onun ecrinden de mahrum olmazsınız. Zira Allah-u Tealâ onu bilir. Binaenaleyh; ecrini zayi' etmez. Şu halde iyisini infak etmeli ki, iyi ecre nail olmalı. Evet! İhlâs üzere az veya çok, iyi veya kötü her ne infak edilirse sevap vardır, ancak o sevap, infak olunan mala göredir.
B i r r ; bol hayırdır. Şu halde kulların birri; ibadet edip malını fukaraya ve vücuh-u birre infak etmesi ve nâsla güzel muamele yapmasıdır. Allah'ın kullarına birri; amellerine sevap vermesi ve Cennet'e ithal etmesi ve işlerinden razı olmasıdır.
Beyzavi'nin beyanı veçhile bu âyette muhabbetli olan şeyle murad; herkesin kendi indinde makbul olan şeydir ki mala ve malın gayrıya şamildir. Hattâ mansıb sahibi mansıbını nâsa muavenete ve bedenini ibadete ve canını fisebilillâh mücahedeye sarf etmeye dahi şâmildir. Zira; insanın canından daha kıymetli birşey olmadığı cihetle, onu rıza-yı ilâhi uğrunda fedaya hazır olmaktan daha ziyade kıymetli birşey tasavvur olunamaz. Onun için mücahidlerin en büyük sevaba nail olacaklarına dair birçok ayat-ı beyyinat ve ahâdîs-i nebeviyat vardır.
Bu âyette infak; vâcib olan zekâta ve müstehab olan sadakata şamil olduğu gibi malının küllisini sadakanın caiz olmadığına dahi işaret vardır. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette (مِمَّا تُحِبُّونَ)'da bulunan (مِن) lâfzı ba'za delâlet ettiğinden «Muhabbet ettiğiniz şeyin bazısını infak edinceye kadar bol ecre nail olamazsınız» demektir, yoksa «Küllisini infak edinceye kadar» demek değildir. Çünkü; küllisini infakta gayrı iğna edeceğim diyerek kendisini ihtiyaç içinde bırakmak vardır. Bu ise doğru birşey değildir.
Bu âyette birr; köle ve cariye azâd etmeye dahi şamildir. Çünkü; Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğu veçhile (Sa'd b. Ebi Vakkas) Hazretleri Medayin'i fethettiğinde Hz. Ömer'in (Ebu Musel Eş'ari)'ye bir cariye satın alıvermesini yazıp (Ebu Musa) cariyeyi alıp getirince Hz. Ömer'in cariyeyi azad edip bu âyeti okuduğu mervidir.
Hulâsa; insan malından muhabbet ettiği şeyden infak etmedikçe, iyi ecre ve büyük sevaba nail olamayacağı ve her ne infak olunursa, infak olunan şeye göre ecir alacağı ve Allah-u Tealâ'nın infak olunan şeyi bildiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ Resûlünün risaletine delâlet eden delilleri ve ehl-i kitabı ilzam eden âyetleri beyan ettiği gibi ehl-i kitabın şüphelerini izale edecek cevabı beyan etmek üzere :

كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلاًّ لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلاَّ مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ مِن قَبْلِ أَن تُنَزَّلَ التَّوْرَاةُ قُلْ فَأْتُواْ بِالتَّوْرَاةِ فَاتْلُوهَا إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿93﴾

buyuruyor.

[Her taam Beni İsrail'e halâl oldu, illâ Tevrat nazil olmazdan evvel Beni İsrail'in kendi nefsine haram kıldığı şeyler müstesnadır. Eğer sözünüz doğruysa ey ehl-i kitap! Tevrat'ı okuyun.]

فَمَنِ افْتَرَىَ عَلَى اللّهِ الْكَذِبَ مِن بَعْدِ ذَلِكَ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿94﴾

[Şu delâilin zuhurundan sonra bir kimse Allah'a yalan olarak iftira, ederse, işte o iftira eden kimseler ancak zalimlerdir.]

قُلْ صَدَقَ اللّهُ فَاتَّبِعُواْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿95﴾

[Habibim! Sen onlara de ki «Allah-u Tealâ haberinde sadık oldu. Binaenaleyh; bilumum fenalıklardan tahir olan millet-i İbrahim'e ittiba' edin». Halbuki İbrahim (A.S.) müşriklerden olmadı.] Binaenaleyh; ittiba' etmeniz lâzımdır.

Bu âyet; Yehûd milletinin Resûlullah'ın nubûvvetini inkârlarını reddetmiştir. Çünkü; onlar ahkâmda neshi inkârla Resûlullah'ın risaletini inkâr ederler ve derlerdi ki «Ahkâmda nesholmaz. Bize haram olan şeyler bizden evvelki şeriatlerde dahi haramdı. Binaenaleyh; evvelden halâl olup sonra haram olan birşey yok ki nesholsun, böyle olmadı» demekle Tevrat'ın ahkâmının nesholunmayacağını iddia etmeleri ve «Şeriat-i İbrahim'de deve eti ve sütü haram olduğu halde ya Muhammed (A.S.)! Sen halâl olduğunu iddia ediyorsun» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.
Şu halde «Nesih caiz değildir» unvanında iddiaları kendi şeriatlerinde neshin vukuunu beyanla reddolunduğu gibi haram olan şeyler «Evvelden beri haramdır» dedikleri sözlerinde ısrar edince, Resûlullah «Getirin Tevrat'ı, eğer sözünüz doğruysa okuyun âyetlerini» buyurdu. Yahudiler Tevrat'ı getiremediler ve yalan

söyledikleri ve Allah-u Tealâ'ya iftira ettikleri herkesçe tebeyyün etti. Binaenaleyh; rüsva-yı âlem oldular. Âyette kendilerinin yalancı zalimlerden olduklarını beyanla evsaf-ı kabiha sahipleri oldukları tasrih olunmuştur. Şu halde âyet; Resûlullah'ın risaletinin sıdkına delâlet eder. Çünkü; Resûlullah okuyup yazmadığı halde bu mesailin Tevrat'ta olduğunu bilmesi ve Yehûd'a getirip okumalarını teklif etmesi ve neshin Yehûd şeriatinde de mevcut olduğunu beyan etmesi ancak vahyile olabileceğinden nubûvvetine delâlet eden mu'cizat cümlesindendir.
Bu âyette t a â m ; yenilecek şeylerin cümlesine şamildir.
Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile (كُلُّ الطَّعَامِ) lâfzı cemi-i et'imeye şamil olduğundan Beni İsrail'e her taam halâl idi. Ancak Yakup (A.S.)'ın şiddetle hastalandığı bir zamanda hastalığından şifa bulursa pek sevdiği deve eti ve sütünü nefsine haram kıldı. Yani; yemeyeceğini nezretti ve onun şeriatında haram oldu. Hattâ içyağını da yemeyeceğini nezretmişti. Binaenaleyh; hayvanın arkasında ve etinde olan yağ halâl, içinden çıkan yağlar haram olmuştu.
Hill-ü hürmet Allah-u Tealâ'nın emrü nehyiyle sabit olduğu halde, halâl olan bazı şeyi insanın nefsine haram kılmasıyla da haram olduğu vardır. Meselâ halâl olan haremine talâk vermek ve cariyesini azâd etmek suretiyle haram kılar. Yakup (A.S.)'ın bazı halâl olan şeyi nefsine haram kılması içtihad suretiyle olmuştur. Çünkü; enbiya-yı izam için içtihad caizdir. Binaenaleyh; Hz. Yakup da bazı şeyin haram olmasını içtihad edip, içtihadının hilâfına vahy-i ilâhi gelmemekle içtihadında isabeti takarrür etmek suretiyle onun şeriatinde o şeyler haram olmuştur. Yahut Yakup (A.S.) ın bazı şeyi haram, kılması nezretmek suretiyle vaki olması muhtemeldir. Zira; şeriat-i Muhammediyede nezir caiz olduğu gibi şeriat-i Yakubiyede dahi caiz olduğundan, Yakup (A.S.) da bazı et'imeyi nezirle mefsine haram kılmak tarikiyle vaki olmuş ve ona ittiba'la ümmetine de haram kılınmıştır.
Tevrat'ın nüzulünden evvel Hz. Yakub'un haram kıldığından maada taamın küllisi halâl ve Tevrat'ın nüzulünden sonra bazı şeylerin evvelkilere ilâve olarak haram olduğuna âyette işaret vardır. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran Beni İsrail'in ekseriyeti bir cürüm irtikâp ettiklerinde, onların günahlarına ceza olmak üzere Vâcib Tealâ bir nevi nimeti onlara haram kılardı.
Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğuna nazaran Yakup (A.S.) (Irkunnisa) hastalığına müptelâ olup geceleri rahatsız olunca eğer şifa" bulursa ırk yani et içinde damar yemeyeceğine nezrile nefsine haram kıldığı mervidir. Binaenaleyh; Yahudiler etin arasından damarları seçmeksizin yemezler. Herhangi surette olursa olsun evvelden halâl olan şeyi haram kılmak nesihtir ve Cenab-ı Hakkın bu haberi sadıktır. Binaenaleyh; Yahudilerin «Nesih caiz değil» dedikleri iddiaları merduddur.
Hulâsa; Tevrat inzal olunmazdan evvel Yakup (A.S.)'ın nefsine haram kıldığından maada her taamın Beni İsrail'e halâl ve ancak Hz. Yakub'un haram kıldığı şeyler onun şeriatinde haram olduğu ve Yahudilerin bunu inkâr etmeleri üzerine Resûlullah'ın «Sözünüz doğruysa getirin Tevrat'ı, okuyun âyetlerini» deyip

Yahudilerin getiremedikleri ve Tevrat'ın nüzulünden sonra iftira alâllah edenlerin zalim ve Allah-u Tealâ'nın haberi sadık ve Yahudilerin yalancı oldukları ve millet-i İbrahim'e ittiba'ları vâcib olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Resûlünün risaletine Yehûd'un ta'nı, neshi inkâr etmeleri olup bu ise kendi şeriatlerinde dahi caiz olduğunu beyanla, ta'nlarını reddettiği gibi Yehûd'un ikinci ta'nları «Beyt-i Mukaddes cemi-i enbiyanın kıblesi ve cümle emkineden efdal olduğu cihetle herhalde cümle enamın kıblesi Beyt-i Mukaddes'tir. Binaenaleyh; Kabe'ye teveccüh caiz değildir» diyerek kıblenin Kabe'ye tahavvülüne itirazlarını dahi reddetmek ve tahvilin sebebini beyanla, onların şüphelerini izale ve Yehûd ve Nasârâ'nın millet-i İbrahim'den olduklarını iddia ettikleri halde Hz. İbrahim'in kıblesine ta'nları doğru olmadığı gibi Kâbeye haccetmek, İbrahim (A.S.)'ın sünneti olduğu halde onların hacdan imtina' etmeleri üzerine iddialarının yalan olduğunu ispat etmek üzere :

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ ﴿96﴾ فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ

buyuruyor.

[Nâsın ibadeti için yeryüzünde evvel temeli atılan ve konulan beyt şol beyttir ki, o beyt, hayr-ı kesiri mutazammın ve âlemlere hidayet olup Mekke şehrinde vaz'olunan beyttir. Zira; o beytte vahdaniyete delâlet eden açık ve zahir âyetler ve Makam-ı İbrahim vardır.]

وَمَن دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا

[Eğer bir kimse o beyte girerse katl-ü garat gibi şeylerden emin olur.]
Yani; Yehûd'un zu'm-u bâtılları gibi Beyt-i Mukaddes Kabe'den efdal değildir. Bilâkis Kabe Beyt-i Mukaddes'ten efdaldir. Zira yeryüzünde nâsın ibadetleri için evvel vaz' olunan beyt; Mekke şehrindedir. Ziyaret edenlere ve Mekke'de sakin olanlara hayır ve bereketi çok ve insanları vahdaniyet-i ilâhiyeye irşad ettiği için âlemlere hidayettir. Çünkü; o beytte vahdaniyete delâlet eder açık alâmetler vardır. Cümle-i alâmetlerinden birisi de İbrahim (A.S.)'ın o beyti bina ederken ayağını bastığı makamı olduğu gibi o beyte dahil olan kimsenin dünya afetlerinin birçoklarından emin olması ve ihlâs üzere inkıyad ederek beyti ziyaret edenlerin âhiret azabından kurtulmasıdır.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile yeryüzünde nâs beyninde müsavi müşterek olarak her kabile ve her millet için, o beyte girmek caiz ve herkes ibâdete me'zun olup

umumun ibadethanesi olmak üzere ilk önce bina olunan beyt Kabe olduğu için evvel vaz' olunan beyt denmiştir. Yoksa dünya üzerinde evvel halk olunan beyt Kabe demek değildir. Zira; Kabe'den evvel birçok evler, köşkler, saraylar ve meskenler bina edildiği gibi birçok ibadethaneler de inşa olunmuştur. Lâkin o bina edilen maabid her kavmin kendine mahsus olduğundan umuma ait değildir. Şu halde umuma ait olarak evvel bina olunan ma'bed; Kabe'dir. Hatta Resûlullah'tan, nâsa ibadet için evvel vaz' olunan beytten sual olunduğunda «İbrahim (A.S.) tarafından evvel Kabe bina olunup kırk sene sonra Beyt-i Mukaddes'in bina olunduğunu» beyan buyurduğu mervidir.
Kabe'nin evvel bina olunmasında ihtilâf varsa da rivayetlerin esahhı Hz. Âdem'in bina etmesidir. Çünkü; Hz. Âdem Cennet'ten yeryüzüne inince namazda kıble ittihaz ve hacla umrede ziyaret etmek üzere Kabe'yi bina etmesini Cenab-ı Hak emredip işbu emir üzerine bina ettiği mervidir. Zira; Hz. Âdem, Şit, îdris ve Nuh (A.S.) şeriatlerinde namaz ve namazda secde vardı. Eğer onlar zamanında Kabe'den başka umuma ait bir kıble olsaydı Kabe evvel bina edilmiş olmazdı. Halbuki bu âyette
Cenab-ı Hak evvel bina edildiğini beyan etmiştir. Şu halde Hz. Âdem zamanında bina olunduğu doğru olmak lâzım gelir. Binaenaleyh; Hz. Nuh'un tufanına kadar mevcut olup tufanda harap olduğundan eseri kalmayıp Allah'ın emri üzerine Cibril'in delaletiyle ikinci merrede Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail ile beraber bina ettiği mervidir.
Beyt-i Şerifin indallah kadri âli ve sair buyût üzere şerefi ziyade olduğundan Allah-u Tealâ dünya yüzünde umum kullarına ibadethane olarak evvel onu halketmiştir ve (eski mabed)'in (yeni mabed)'den efdal olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; Kabe'nin Beyt-i Mukaddes'ten efdal olmasını Vâcib Tealâ Kabe'nin Beyt-i Mukaddes'ten daha evvel bina olunmasıyla ispat etmiştir. Hattâ âlemde Kabe'nin binasından daha ziyade şerefli bir bina yoktur. Çünkü; Kabe'nin binasını emreden; Allah-u Tealâ, hendesesini tayin eden; Cibril-i Emin, binasını tesis eden; Halilürrahman ile şakirdi ve oğlu Hz. İsmail'dir. İşte şu fezail-i dünyada hiçbir binada içtima' etmemiştir. Binaenaleyh Beyt-i Şerif; cümle büyütün efdalidir.
Kâbe-i Muazzama ekinden, ottan hâli bir vadide olduğu halde Allah'ın vermiş olduğu bereket ve hayr-ı kesir sebebiyle her nimet bol olup umur-u dünyaba maişet hususunda asla müzayaka görülmediğinden Cenab-ı Hak o beytin mübarek olduğunu beyan buyurmuştur.
Âyette B e k k e yle murad; Mekke'dir. Hac ve tavaf için nâs içtima' ettiğinden Bekke denmiştir. Zira; Bekke; mahall-i içtima ve izdihamdır. Yahut Mekke'ye suikasd eden her cebbarın boynu vurulup başı ezildiği için Bekke denmiştir. Zira Bekke; ezmek ve defetmek manâsınadır. Mekke vadisinin suyu olmadığına, günahların kefarete sebep olduğuna ve küre-i arzın her tarafından nâsın toplanmasına vesile olduğuna işaret için Mekke denmiştir. Mekke; Kabe'nin ve Bekke; beldenin ismi olduğu dahi

mervidir. Beyt-i Şerif, halikın vücuduna delil ve âlemi imana davetle Cennet'e vusullerine sebep olduğuna işaret için beytin âleme hidayet olduğu beyan olunmuştur. Beyt-i Şerifte vahdaniyete ve Resûlullah'ın risaletine delâlet eder alâmetler vardır. Meselâ İslâmiyetin zuhuru bin üç yüz küsur sene olduğu halde her sene (Mina) denilen mahalde yüz binlerce huccacın Şeytan'ı taşlamak üzere yetmişer tane çakıl taşı attıkları ye o mahalde sel götürecek bir dere ve yel kaldıracak bir tepe olmadığı halde o taşlardan asla eser görülmeyip kaybolması ve kuşların, küme küme uçarken Kabe üzerine gelince ikiye bölünüp Kabe'nin üzerinden küme halinde geçmemesi ve evvelden beri o mahalle giren kimsenin taarruzdan emin olup hattâ zaman-ı cahiliyede bile bu kanunu hiç kimsenin bozam aması ve Makam-ı İbrahim'in kaybolmaması vahdaniyet-i ilâhiyeye ve kudret-i subhâniyeye delâlet eden alâmetler cümlesindendir.
M a k a m – ı İ b r a h i m l e murad; Beyti bina ederken duvar yukarı kalkıp boyu ulaşmayacak bir hale geldiğinde iskele kurmak üzere konulan taşa Hz. İbrahim ayağını bastığında taşın çamur gibi yumuşayıp ayaklarının topuğuna kadar taşa batmasıyla tahassul eden eseri havi taştır ki, bugün o eseri el'an muhafaza etmektedir. İşte bu; âdetin hilafı fevkattaba bir mu'cizedir. Çünkü; âdette taş sert olup ayak tazyikiyle üzerinde bir tesir icra edemezken hilâf-ı adet taşın yumuşaması elbette mu'cizedir.
Harem-i Şerife giren emin olur demek; Harem'de olan kimseye taarruz vuku bulmaz demektir. Binaenaleyh; Harem haricinde kıtal edip de Harem'e iltica eden kimse İmam-ı A'zam'a göre Harem dahilinde kısas olunmaz. Şu kadar ki o kimseye söz söylememek ve onu müsafir etmemek ve malı varsa almamak suretiyle Harem'den çıkmaya mecbur etmek ve bu veçhile Harem'den çıkarmak ve çıktıktan sonra kısas etmek meşrudur. Amma Harem dahilinde kıtal ederse yine Harem dahilinde kısas olunur. İmam-ı Şafii indinde Harem içinde kıtal eden kimse Harem içinde kısas olunduğu gibi, Harem dışında kıtal edip de Harem'e iltica eden kimse dahi Harem içinde kısas olunur. Zira; kısasın te'hiri caiz değildir. Çünkü; kısasta hakkullah ve hakk-ı abd içtima ettiğinden hakk-ı abdin tehiri caiz olamaz.
Harem'e dahil olan kimse dünyada taarruzdan emin olduğu gibi, âhirette azaptan dahi emin olunur. Çünkü; hacciçin hareme dahil olup kemal-i ihlâsla hasbeten lillâh erkân-ı haccı eda ederse ve bundan da maksadı yalnız rıza-yı Bâri olursa azab-ı Cehennem'den emin olacağına dair birçok ahâdîs-i celile vardır. Zira; hacla emreden Allah-u Tealâ'nın huccac için birçok vaadleri vardır. Ancak bu emniyet; haccı eda ettikten sonra azab-ı Cehennem'i icabeder günah işlemezse demektir, yoksa hem hacceder hem de birçok günah işlerse elbette günahının cezasını çekeceğinde şüphe yoktur.
Hulâsa; dünya yüzünde evvel bina olunan ve ibadet için umuma hazırlanan beyt, Mekke'de bulunan Beyt-i Şerif olup ve o beyt nâsın ibadetlerine sebep olmakla hidayet olduğu ve hayrı çok mübarek bir mahal olup o makamda vahdaniyete

delâlet eder alâmetler bulunduğu ve İbrahim (A.S.)'ın makamı orada mevcut ve o mahalle girenin taarruzdan emin olduğu, bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Beyt-i Şerifin fezâilini beyan ettiği gibi beyti haccın lüzumunu beyan etmek üzere :

وَلله عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلاً وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ الله غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ ﴿97﴾

buyuruyor.

[Beyt-i Şerifi ziyaret için gidip gelecek kadar azığa ve binite muktedir olan nâs üzerine Allah-u Tealâ'nın rızası için hac farz oldu. Eğer bir kimse kudreti olduğu halde haccetmez küfran-ı nimet ederse zararı kendine ait olur. Zira; Allah-u Tealâ cümle âlemden gani olup hiçbir kimsenin haccına ve sair ibadetine ihtiyacı yoktur.] Yani; nâs üzerine Beyt-i Şerife haccetmek farz oldu. O nâs ki, bulunduğu beldesinden Kabe'ye malen ve bedenen gidip gelmeye muktedir olan kimsedir. Zira tekâlif-i ilâhiye; kudrete bağlıdır. Binaenaleyh kudreti olmayan kimseye teklif; kudretinin fevkinde olduğundan caiz değildir ve eğer bir kimse kudretli olduğu halde haccı ankasdin terkle küfran-ı nimet ederse zarar görecek olan küfran-ı nimet edip şükretmeyen kimsedir. Zira; Allah-u Tealâ cümle âlemden ganidir. Şu halde haccı terketmesinden Cenab-ı Hakka bir zarar olmaz. Çünkü onun haccına ihtiyacı yoktur.

Cümle emr-i ilâhi; izzet-i ilâhiye ve azamet-i subhâniye için olup cerr-i menfaat ve def'-i mazarrat için olmadığına işaret olmak üzere âyetin bidayesinde Allah ism-i şerifi varid olmuştur. H a c ; erkân-ı islâmiyeden birisi olup Beyt-i Şerifi haccetmek nâs üzerine farzdır. Fakat haccedecek kimsenin mal ve beden cihetiyle kudreti şarttır. K u d r e t - i m a l i y e ; evinden çıkıp beyti ziyaret ederek tekrar avdet edinceye kadar yiyecek taama ve giyecek kisveye ve binecek binite ve yükünü yükletecek mekkâreye ve ailesinin nafakasına muktedir olmaktır. K u d r e t - i b e d e n i y e ; vücudu sağlam, inip binmeye kadir olmaktır. Binaenaleyh fakir olan bir kimseye haccetmek farzolmadığı gibi alil'ül-vücûd olan kimseye dahi farzolmaz.

İmam-ı Şafii indinde kudret-i maliye muteber olup kudret-i bedeniye muteber olmadığından zengin olan kimsenin kudret-i bedeniyesi olmadığında kendi tarafından haccetmek üzere bir bedel göndermek vâcib olur. İmam-ı Malik indinde yalnız kudret-i bedeniye muteber olduğundan yayan yürümek ve kazanmak suretiyle gidip gelmeye muktedir olan fakire hac farzdır. İmam-ı A'zam indinde bu âyetteki istitâat; kudret-i maliye ve bedeniyeyle tefsir olunduğundan kudret-i

bedeniye ve maliye haccın farzolmasında şarttır. Binaenaleyh; fakire hac farzolmadığı gibi malı çok olup ancak bedenen iktidarı olmayan hasta, kör, topal ve çolak gibi âcil olanlara dahi haccetmek vâcib olmaz. Zira; bir cihetten kudret diğer cihetten acizle beraber muteber olmaz. Çünkü erkân-ı haccı eda hem mala, hem de bedene muhtaç olduğundan birinin vücudu diğerinin ademiyle beraber haccı edada kâfi olmadığından İmam-ı A'zam istitâatı, kudret-i maliye ve bedeniyenin her ikisiyle tefsir etmiştir, hakikî istitâat de budur.
Taberi'de beyan olunduğuna nazaran bu âyette (سَبِيلاً) sıhhat-i beden ve zad-ı rahile yani azık ve binitle tefsir olunduğu ashaptan Hz. Ali ve İbn-i Abbas ve Muaviye (R.A.)'den mervidir. İşte bu rivayet de İmam-ı A'zam'ın kavli sahih olduğunu teyid eder.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile, haccı eda etmek kemal-i ubudiyet ve emr-i ilâhiye tamamiyle itaat etmektir. Zira; mahalli muayyen olan Kabe'yi ziyaret ve erkân-ı haccı eda etmek için mesafe-i baideye sefer ve malını sarfetmek ancak ubudiyetini ma'buduna karşı lâyıkıyla yerine getirmekle rızasını aramaktır.
Fahr-i Razi, Kazi ve Medarik'in ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile haccın ehemmiyetine işaret için bu âyette hacca ait olan emri Vâcib Tealâ enva-ı te'kid ve şiddetle irad buyurmuştur. Zira hususiyete delâlet eden lâm ve azamete delâlet eden lâfza-i celâl ile, Allah ismi ve nâs üzerine borç olmasına delâlet eden (على)lâfzı gelmiştir ki bunların cümlesi haccın, nâsın boyunlarında Allah'ın rızasını tahsil için vâcib bir borç olup terkeden kimsenin cezaya müstehak olduğuna delâlet eder. Bidayeten nâsı zikirle haccı umuma tamim ve sonra iktidarla takyid ederek haccın vücubunu kudreti olanlara tahsis etmek haccı iki kere beyan etmektir ki evvelâ; mutlak saniyen; mukayyed, evvelen; icmal, saniyen; ta/sil ve izah etmek emr-i hacca şiddetle ihtimam ve dikkat lâzım olduğuna delâlet ettiği gibi haelâ emrin cümle-i ismiye suretinde gelmesi de şiddetle ihtimama delâlet eder.
Hacet terketmekten küfürle tâbir etmek; terkeden kimsenin şiddetli azaba müstehak olup terketmek ef'al-i küfürden olduğuna delâlet ettiği gibi bilcümle âlemlerden gani olduğunu beyan etmek; haccı terk edenlerin gazab-ı ilâhiye müstehak olduklarına işarettir. Hattâ Resûlûllah «Bir kimseye hac farz olduktan sonra haccı terkederek vefat ederse, isterse Yahudi ve isterse Nasrani ölümünden olsun» buyurmuştur. İşte bu hadîs-i şerifte erkân-ı islâmiyeden olan haccı iktidariyle beraber an kasdin terketmek büyük günah olduğuna ve azaba istihkak icabettiğine delâlet eder.
Bu âyette k ü f ü r l e murad; haccın farziyetini inkârla küfretmektir. Yahut küfürle murad; hacca iktidarla beraber küfran-ı nimet edip haccı terkle Allah'ın verdiği nimetin şükrünü eda etmemektir. Şu halde küfürle murad; hakiki küfür değildir. Hangi mânâ murad olunursa olunsun haccı terketmek; gazab-ı ilâhiyi mucip büyük günahtır.

Tefsir-i Taberi'de ve Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran âyetin sebeb-i nüzulü; Yahudilerin «Biz de müslimiz» demeleri üzerine âyetin evveli yani ;
(وَلِلّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلاً) nazil olunca Resûlullah, nâsı cem'etti ve haccın farz olup edası lâzım olduğunu beyan etmesi üzerine müminler iman ve farziyetini itikad ettiler. Yahudilerin imandan ve kabulden istinkâf etmeleri üzerine âyetin âhiri yani
(وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ الله غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ) nazil olduğu mervidir.
Hulâsa; Mekke'ye giderek beyti ziyaret edip gelmeye mal ve beden cihetinden muktedir olan kimse üzerine haccın vâcib ve üzerine hac vâcib olan kimse mazeret-i meşruası olmaksızın, haccı terkle küfran-ı nimet ederse, azaba müstehak olduğu ve Allah-u Tealâ'nın cümle âlemden gani ve hiçbir kimsenin haccına ihtiyacı olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ Resûlünün risaletine itiraz eden ehl-i kitabın şüphelerine cevap verdiği gibi küfürlerinin sebebini sual tarikiyle insafa davet etmek üzere :

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللّهُ وَاللّهُ شَهِيدٌ عَلَى مَا تَعْمَلُونَ ﴿98﴾

buyuruyor.

[Habibim! Senin nubûvvetine itiraz edenlere sen de ki «Ey ehl-i kitap! Allah'ın vahdaniyetine ve Resûlünün risaletine delâlet eden âyetlerine niçin küfredersiniz? Halbuki Allah-u Tealâ sizin amelinize şahit ve her ne işlerseniz bilir.» Binaenaleyh; amelinize göre ceza verir.]

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللّهُ مَنْ آمَنَ تَبْغُونَهَا عِوَجًا وَأَنتُمْ شُهَدَاء وَمَا اللّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿99﴾

[Ve sen onlara de ki «Ey ehl-i kitap! Din-i ilâhide eğrilik ve noksan aramak suretiyle iman edip o dinle tedeyyün eden kimseyi tarîk-i ilâhiden niçin men'edersiniz? Halbuki din-i islâmın hak olduğuna siz şahitlersiniz. Zira; elinizde bulunan kitabı mütalaa etmekle Resûlümüzün risaletini ve dininin doğru bir din olduğunu bilirsiniz ve Allah-u Tealâ sizin bilcümle amellerinizden gafil değildir. Çünkü; hakkı tağyir ve Resûlün risaletini inkâr etmek ve evsafını saklamak gibi amellerinizi bilir ve muktezasına göre ceza verir.»]
Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğuna nazaran bu âyetler Yahudilerden (Mirşaş b. Kays) ve diğer bir şahıs hakkında nazil olmuştur. Çünkü; (Mirşaş) din-i islâma şiddetle adavet eder bir şeyh-i faniydi. Birgün Ansardan (Evs) ve (Hazreç)

kabilelerinden birçok kimselerin uhuvvet-i islâmiye üzerine kemal-i samimiyetle mahabbetlerini görünce Yahudileri topladı ve «Bunlarda bu ülfet devam ettikçe Yahudilerin bu havalide yaşamaları imkânsızdır. Bunun çaresi; bunların aralarına nifak koymak ve zaman-ı cahiliyede beyinlerinde cereyan eden fitneleri ve muharebeleri uyandırmaktır» dedi. Çünkü; zaman-ı cahiliyette bu iki kabile arasında kanlı muharebeler olur ve Yahudiler de onların muharebelerinden bilistifade rahat yaşarlardı. İşte (Mirşaş)'ın adavet ve hasedi galeyan ederek, Yahudilere bu desiseyi öğrettikten sonra bir delikanlıya «Sen git bunların arasına otur, geçmişte beyinlerinde vuku bulan kanlı muharebelere dair beyitler okumakla bunların eski dertlerini hatırlafına getir ve bu vesileyle aralarında fitne uyandır» demesi üzerine o delikanlı gider aldığı dersi ifa eder ve filhakika bu iki kabile arasında da arbede başlar, hattâ iki taraf silâha sarılır. Resûlullah'ın haberi olunca bu fitneyi bastırıp tarafeyni teskin etmesi üzerine bu âyetler nazil olmuştur.
Bu gibi fitneleri ehl-i iman arasında uyandırmak ehl-i kitabın elinde pek büyük bir silâh olduğu cümlenin malûmudur ve tarihimiz de buna şahittir. Binaenaleyh; ehl-i iman için lâzım olan daima basiret üzere bulunmak ve bu gibi iğfalâta aldanmamak ve hin-i vukuunda önünü almanın çarelerini düşünmektir ki, bu da başlıca ser-i kârda bulunanların vazifeleridir. Gerçi imân etmeyenlerin cümlesi hükümde müsavilerse de ehl-i kitabın «Tevrat'a ve İncil'e iman ettik» dedikleri sözleri bâtıl bulunduğuna ve onların küfürleri bilerek küfür olduğu cihetle sairlerinin küfürlerinden esna' olduğuna işaret için hitap, ehl-i kitaba varid olmuştur. Çünkü; Tevrat ve İncil; Kur'ân'a ve bizim nebimize imanı emrettiği halde onların, bu emrin hilâfına hareket etmeleri kendi kitaplarına imanlarının olmadığına delâlet eder.
Ehl-i kitabın evsaf-ı Resûlullah'ı tahrifleri gizliyse de kendilerine gizlemek menfaat vermeyeceğine ve elbette cezalarını göreceklerine işaret için Allah-u Tealâ'nın amellerine muttali olduğu beyan olunmuştur ki, herkes amelinin gizli kaldığını itikat etmesin ve her ne yaparsa cezasını düşünsün demektir.
Ehl-i kitabın küfrü irtikâpta kabule şayan özürleri olmadığına ve küfürlerinin bilerek küfür olduğu cihetle tekrar, betekrar tevbihe şayan olduğuna ve Allah'ın âyetlerine küfürle beraber din-i ilâhiden müminleri men'e çalıştıkları cihetle herbiri azabı görecekleri gibi gerek âyetlere küfür ve gerekse müminleri men'e çalışmaktan herbiri gazab-ı ilâhiyi celbetmekte kâfi olduğuna işaret için hitap tekrar varid olmuştur.
Âyette s e b i l u l l a h ile murad; din-i İslâmdır. Çünkü; kâfirler ve bilhassa Yahudiler neshin ma'kul ve kıblenin Beyt-i Mukaddes'ten Kabe'ye tahvilinde bir fayda olmadığından bahisle din-i İslâmın hâşâ doğru ve makul bir din olmadığını beyan ederek ehl-i imanın zihinlerine bir şüphe koymak suretiyle teşviş-i ezhandan hâli kalmadıkları gibi sebeb-i nüzulde beyan olunduğu veçhile fitne ilkasına dahi çalıştıklarından Cenab-ı Hak bu âyetlerle onları tevbih etmiştir.

***
Vâcib Tealâ ehl-i imanı kâfirlerin idlâl ve iğfal etmeye çalıştıklarını beyan ettiği gibi bu misilli iğfale çalışan ehl-i kitaba iltifat etmekten müminleri nehyetmek üzere :

يَـا أَيُّـهَـا الَّـذِيـنَ آمَـنُـوَاْ إِن تُـطِـيعُـواْ فَـرِيـقًـا مِّـنَ الَّـذِيـنَ أُوتُـواْ الْـكِـتَـابَ يَـرُدُّوكُـم بَـعْـدَ إِيـمَـانِـكُمْ كَـافِـرِيـنَ ﴿100﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Eğer siz ehl-i kitaptan bir fırkaya itaat eder sözlerine aldanırsanız, imanınızdan sonra onlar sizi kâfir olduğunuz halde döndürürler. Binaenaleyh; siz mürted olursunuz.]
Yani; ey müminler! İmanınızın muktezası kâfirlerin dostluğuna aldanmamak ve iğfalâtına kapılmamaktır. Binaenaleyh; ehl-i kitaptan bazı kimselere siz itaat eder ve söylediklerini doğru zannederseniz onlar sizi imanınızdan sonra zaman-ı cahiliyette bulunduğunuz hal-i küfre reddederler ve siz de kâfir olarak eski dininize dönersiniz. Halbuki küfür; sizin beyninizde eski adavetleri ve fitneleri ve muharebeleri uyandırmakla dünyada helâki ve âhirette azab-ı Cehennemi mucip olur.
İşte bu âyet; bundan evvelki âyette beyan olunduğu veçhile (Mirşaş)'ın ilka ettiği fitne üzerine (Hazreç) kabilesinden (Cebbar b. Sahr) ve (Evs) kabilesinden (Evs b. Kayzi) haklarında nazil olmuştur. Çünkü; Yehûd'un zaman-ı cahiliyet vukuatını hatırlatması üzerine bu iki zatın herkesten evvel tefahure ve yekdiğerine karşı sövmeye başlayıp, arbede çıkarmaya teşebbüs etmeleri ve Yehûd'un sözüne herkesten ziyade aklandıkları Fahr-i Razi ve Taberi'nin ve Ebussuûd ve Nimetullah Efendilerin cümle-i beyanatındandır. İşte bu âyet-i celile: ehl-i imanı düşmanların şerrinden muhafaza için bir düstur-u a'zamdır. Zira; her zaman müslümanlar düşmanların sözlerine aldanmış ve doğru telâkki etmişse zarar görmüşler ve birçok felâkete maruz kalmışlar ve kazandıklarını kaybetmişlerdir. Bunun sebebiyse; düşmanı dost zannıyla sözünü dinlemek ve kabul etmektir. Binaenaleyh ehl-i imanın her ne suretle olursa olsun düşmanını dost sıfatıyla dinlemesi herhalde zarardan hâli kalmamıştır. Çünkü; düşmanla ihtilât ve ülfet etmek daima ahlâkı ifsad ettiğinde şüphe olröadığı gibi, ahlâkın fesadı da gazab-ı ilâhiyi calib olduğunda şüphe yoktur. Düşmanın dinimizi ifsada çalıştığında tereddüde mahal var mıdır? İslâmiyete, ahlâkta olan bu kadar sukut nereden geldi? Tedricen düşman tarafından İslâmlar arasına sokulan telbisattan değil mi, bunu kim inkâr edebilir? An'anatımızı unutturmaya çalışanlar o dersleri nereden aldılar ve kimlerin telkinatıla aramıza girdiler? İşte bu gibi fena hallerle bu âyetin sırrı her zaman zuhur etmekte olduğu görülmektedir. Çünkü; her ne zaman dost. zannıyla aldandıksa, o

zaman dinimize ve dünyamıza zarar geldi. Cenab-ı Hak müminleri zarardan vikaye için bu âyette düşmanı dost ittihaz etmemek lâzım olduğunu tavsiye etmiştir, fakat amel edenleri görelim!

***

Vâcib Tealâ ehl-i imanı, idlâl ve iğfale çalışan ehl-i kitaba iltifat etmekten nehyettiği gibi delâil-i ilâhiye yapışan kimselerin doğru yola irşad olunduğunu beyan etmek üzere :

وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَأَنتُمْ تُتْلَى عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللهُ وَفِيكُمْ رَسُولُهُ وَمَن يَعْتَصِم بِاللهُ فَقَدْ هُدِيَ إِلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿101﴾

buyuruyor.

[Sizin üzerinize Allah'ın âyetleri tilâvet olunduğu ve içinizde Resûlü bulunduğu halde siz nasıl küfredersiniz? Eğer bir kimse Allah'ın delillerine yapışır ve Resûllerine iman ederse o kimse, matlubuna ulaşmış ve doğru yola irşad olunmuştur.]

Yani; ey müminler! Nasıl küfredersiniz? Halbuki sizin üzerinize vahdaniyete delâlet eden âyetler okunduğu gibi içinizde sizi doğru yola irşad eder Resûlü dahi mevcuttur. Bu kadar deliller meydandayken ve Resûlullah sizi doğru yola irşad edip dururken küfretmek size yakışır mı? Bir düşmanın sözüne aldanıp eski harp fitnelerini uyandırmak sizin için felâketi mucip olmaz mı? Eğer bir kimse Allah'a itimat ve delilleriyle amel ederse, o kimse tarîk-ı müstakime irşad olunmuş ve tarîk-ı tevhidi ittihaz etmiş olur.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile (كيف) lâfzı taaccüp içindir. Fakat taaccüp; sebebini bilmeyen kimse hakkında olduğu cihetle Allah-u Tealâ hakkında taaccüp muhal olduğundan bu makamda küfürden men' dahi tağliz içindir. Yani «Bu kadar âyetler meydanda ve Resûlullah hal-i hayattayken düşman sözüne aldanarak küfretmek gayet uzak ve taaccüp olunacak bir emr-i garip» demektir.

İşte ehl-i iman için her zaman sened ittihaz olunacak iki şey vardır:

B i r i n c i s i ; Allah'ın âyetleri ki Kur'ân'dır.

İ k i n c i s i ; Resûlullah'tır. Resûlullah irtihal buyurdu. Fakat âyetler kıyamete kadar baki olduğundan her zaman ehl-i imana melce' olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. Binaenaleyh; müslümanların, daima havadisi Allah'ın âyetlerine tatbikle hareket etmeleri lâzımdır. Zira; sebeb-i necat budur ve aksini iltizamda felâketten halâs olmadığı da meydandadır ve Cenab-ı Hak bu âyette Allah'ın âyetlerine yapışan ve dinine itimad eden kimsenin doğru yola hidayette olduğunu beyanla herhalde şeriate yapışmanın lüzumunu tavsiye etmiştir.

Hulâsa; düşmana itaat edip sözüne itimad etmek herzaman dinî ve dünyevî fitneden hâli olmayacağı ve Allah-u Tealâ'ya itimad ve âyetleriyle amel eden kimsenin daima doğru yola vâsıl olacağı bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ ehl-i imana düşmanlarının tezviratına aklanmamalarını tavsiye ettiği gibi müminlere enva-ı ibadatın hulâsası olan ittika ile emretmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ اتَّقُواْ اللّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلاَ تَمُوتُنَّ إِلاَّ وَأَنتُم مُّسْلِمُونَ ﴿102﴾

buyuruyor.

[Ey müminler; Lâyık olduğu veçh üzere ittika ile Allah'a ittika edin ve ölmeyin, ancak mümin olduğunuz halde ölün.]
Yani; ey müminler! Üzerinize farz ve vâcib olan ibadatı lâyıkıyla eda ve haram olan şeylerin cümlesinden içtinab etmek suretiyle Allah'a ittika edin ve ölüm size geldiğinde ölmeyin, ancak İslâm olduğunuz halde ölün ki hal-i mevtinizde müslümanlıktan başka bir hal üzere bulunmayın.
Fahr-i Razi, Medarik ve Hâzin'in beyanları veçhile hakka i t t i k a ; itaat edip isyan etmemek, nimete şükredip küfreylememek, Allah'ı zikredip unutmamak, idimin levminden korkmamak, daima velev nefsine ve evlâdına olsun adaleti tatbik etmek ve lisanını hıfzedip kötü söylememektir.
Bunların cümlesi sehiv ve nisyanın gayride ve abdin kudreti nispetinde olduğu cihetle âyetin hükmü bakidir, mensuh değildir. Bu âyette ittika ile emir; dyet-i sabıkada düşmana iltifattan nehyi tekid içindir. Çünkü; icapsız imanı olmayan kimseye iltifat etmek ittikaya münafidir. Zira ittika; muharremattan ihtiraz olduğundan düşmana iltifat ise haram olduğu cihetle elbette ittikaya münasebeti yoktur. İttika def-i mazarrat kabilinden olup kitabullaha i'tisam ise, celb-i menfaat kabilinden olduğu cihetle Vâcib Tealâ ittika ile emri i'tisamla emir üzerine takdim buyurmuştur. Zira def-i mazarrat; celb-i menfaat üzerine mukaddemdir.Bu âyet-i celilenin sebeb-i nüzulü de; bundan evvelki âyetlerde beyan olunan (Hazreç) ile (Evs) kabilelerinin silâha sarılmaları olduğu mervidir. Buna nazaran mânâyı nazım: [Ey müminler! Allah'tan lâyık olduğu veçh üzere korkun, yekdiğerinize karşı silâh çekmeyi terkedin. Zira; müminin mümine karşı silâh kullanması haramdır. Nefsinizi bu gibi muharremattan sakının ve düşmanınızın sözüne aldanıp zaman-ı cahiliyedeki halinize avdet etmeyin ve ancak Allah'a muti' ve müslim olduğunuz halde âhirete gidin] demektir.

Hulâsa; ehl-i imana lâyık olan hakkıyla ittika etmek olduğu ve saadete ermek için müslim olarak vefat etmek lâzım geldiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ ittika ile emrettiği gibi kitabına yapışmakla dahi emretmek üzere :

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعًا وَلاَ تَفَرَّقُوا

buyuruyor.

[Allah'ın dinine ve ahkâmını beyan eden Kur'ân'a toplu olarak yapışın ve dağılmayın.]

Yani; ey insanlar! Allah'ın ahkâmını beyan eden umur-u dünya ve âhiretinizi size bildiren Kur'ân'a hepiniz temessük edin ve size her doğru yolu gösteren Kur'ân'ı terkedip herkes kendi hava ve hevesine tebaiyet ederek fırkalar ihdas ile dağılmayın.

Tefsir-i Taberi ve Hâzin'de beyan olunduğu veçhile bu âyette Allah'ın h a b l i y l e murad; din-i mübin ve dinin esası olan Kur'ân'dır. H a b l i n asıl mânâsı; inşam isteğine ulaştıran sebeptir. Gerek din-i mübin ve gerek Kur'ân her ikisi de kendilerine bihakkın yapışan kimseyi matluba îsal ettiğinden, mecaz tarikiyle din ve Kur'ân'dan habl ile tâbir olunmuştur. Binaenaleyh; (وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعًا) demek, müçtemi' olduğunuz halde Allah'ın şeriatine yapışın demektir. Yahut hablile murad; cemaattir. Zira; Vâcib Tealâ, ehl-i İslâmın daima toplu bulunup bir noktadan hareket etmesi lâzım geldiği ve vahdet noktasından ayrılmak izmihlali mucip olduğu cihetle içtima' ile emrederek tefrikadan nehyetmiştir. Çünkü; üsul-ü itikadiyede millet-i İslâmiyenin ihtilâfları efkârın dağılmasını ve cemaatin zaafını mucip olduğundan tefrika, badi-i helâk ve mazarrat olacağı cihetle cemaatten ayrılmamayı ve müçtemian şeriate yapışmayı tavsiye etmiştir. Buna nazaran mânâ-yı nazım: [Ey müminler! Hepiniz cemaate yapışın, dağılmayın] demektir.

Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran (Ebu Hüreyre) Hz.'den rivayet olunan bir hadîste Resûlullah, «Allah-u Tealâ sizin için üç şeye razı olur:

B i r i n c i s i ; ibadetiniz,

i k i n c i s i ; müçtemian din-i mübine yapışmanız,

ü ç ü n c ü s ü ; umurunuza mütevelli olan ümeraya nasihatte bulunmanızdır. Ve üç şeyinizle size gazap eder.

B i r i n c i s i ; Kıyl-ü haliniz,

i k i n c i s i ; malınızı israf ve izâanız,

ü ç ü n c ü s ü ; aklınızın ereceği ve ermeyeceği şeyleri çok sormanızdır» buyurduğu mervidir.

وَاذْكُرُواْ نِعْمَةَ اللهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنتُمْ أَعْدَاء فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُم بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا

[Ey müminler! Allah'ın sizin üzerinize şol zamanda nimetini zikredin ki, o zamanda siz birbirinizle düşmandınız, Allah-u Tealâ nûr-u imanla kalblerinizi te'lif etti. Binaenaleyh; Allah'a nimeti sebebiyle akşam birbirinizle düşmanken sabah vakti kardeş oldunuz. Şu halde bu nimetleri zikredip adet-i cahiliyeye avdet etmemeniz ve tefrikaya düşmemeniz lâzımdır.]

وَكُنتُمْ عَلَىَ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَأَنقَذَكُم مِّنْهَا

[Ve siz Cehennem'den bir çukurun kenarına düşmek üzerindeyken nûr-u İslâm sebebiyle Allah-u Tealâ sizi Cehennem'den kurtardı.] Binaenaleyh; nimetin şükrünü eda ile zikretmeniz lâzımdır. Zira; dünyada buğz-u adavet kalkıp yerine ülfet ve muhabbet konmakla nimet-i ilâhiyeye nail olduğunuz gibi küfrünüz sebebiyle Cehennem'e düşmek üzerine iken nûr-u İslâmla Cehennem'den kurtulmak nimet-i âhiret olduğundan İslâmiyet, hem dünya hem de âhiret nimetlerine sebep olmuştur.

كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿103﴾

[İşte şu beyanatı gibi hakka ve adalete ve insanların saadetlerine delâlet eden âyetlerini sizin ihtidanız için Allah-u Tealâ size beyaneder. Şu halde sizin ihtida etmeniz lâzımdır.]
Vâcib Tealâ ehl-i İslâm arasından buğz-u adavetin kalkıp ülfet ve ünsiyet vaz'olunması nimet olduğundan bu nimeti zikredip kadrini bilmeleriyle emretmiştir. Çünkü; (Evs) ve (Hazreç) kabileleri bir ana ve bir baba evlâdından oldukları halde çoğaldıkça ikiye ayrıldılar ve zaman geçtikçe buğz-u adavet de çoğaldı. Aralarında kanlı muharebeler açıldı, fuzulî nice canlar yandı ve tarafeyn birbirine vahşiyane tahribat yaptılar ve bu hal yüz yirmi sene devam etti. İşte tarafeynin her türlü rahat ve emniyetleri münselip olup dünyada yaşamaktan ölmek daha hayırlıdır dedikleri bir zamanda Cenab-ı Hak nûr-u İslâmla beyinlerinde olan fitne ateşini söndürdü. Bir gün evvel birbirinin canını almaya kasdetmiş düşmanlarken bir gün sonra kardeş olup beyinlerinde olan buğz-u adavet muhabbete tebeddül etti. Binaenaleyh; cümlesi yek-vücud olarak bir hane halkı gibi ülfet ve ünsiyete baldılar. Kelime-i tevhid bayrağı altında toplanıp herkes canından, malından emin olup istirahat üzere yaşamaya başlayınca bu hal

Yahudilerin arzularına tevafuk etmediğinden, yukarıda beyan olunduğu veçhile aralarında fitne uyandırmak ve zaman-ı cahiliyedeki olan halleri iade etmek istediklerinden Cenab-ı Hak bu âyetleri ir il ile ittifaklarını tefrikaya tebdil etmemelerini tavsiye etmiş ve, bu ittihadın haklarında nimet olup, zaman-ı cahiliyedeki adavet yüzünden gördükleri mazarratları hatırlatmış ve İslâmiyetin dünyaca haklarında nimetolduğu gibi âhiretçe de nimet olduğunu ve bu sayede Cehennem ateşinden kurtulduklarını beyan etmiştir ki bu ülfeti halkeden Allah-u Tealâ olup, insanlar beyninde ülfet ve hüsn-ü muamele Allah'ın bir nimeti ve lûtf-ü ihsanı olduğundan, bu nimeti idame} e insanların çalışmaları lâzım ve cüz'i bir bahaneyle ülfeti adavete tebdil etmek ayn-ı felâket olduğuna işaret etmiştir.
Tefsir-i Taberi ve Hâzin'de beyan olunduğu veçhile (شَفَـا حُفْـرَةٍ) 'deki ş e f a taraf ve canip manâsınadır. Yani: «Cehennem'den bir çukurun kenarında düşmek üzere idiniz» demektir. Çünkü; İslâm olmazdan evvel küfr üzere bulunduklarından Cehennemle onların arasında küfrüzere vefat etmek vardı. Eğer küfr üzere vefat etseler ilelebed Cehennem'e düşüp kalacakken Allah-u Tealâ İslâmiyeti kabulleri sebebiyle, onları Cehennem'den kurtarmıştır.
Hulâsa; müminler için müçtemi' olarak şeriate yapışıp dağılmak caiz olmadığı ve müminler üzerine nimeti zikredip şükrünü eda vâcib olduğu ve evvel düşmanken İslâmiyet sebebiyle kardeş oldukları ve küfürleri sebebiyle Cehennem'den bir çukurun kenarındayken nûr-u imanla onları Cenab-ı Hakkın Cehennem'e düşmekten kurtardığı ve şu ahkâmı beyan ettiği gibi insanların doğru yolu bulmaları için âyetlerini beyan ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ bundan evvelki âyetlerde kâfirleri, irtikâp ettikleri küfürleriyle ve imana dahil olacakları imandan men etmeleriyle zem ve müminlere lâyık olduğu veçhile ittika ile emir ve din-i İslâm üzere içtima edip sağlam yapışmak vâcib olduğunu ve tefrika caiz olmadığını beyan ve tavsiye ettiği gibi kâfirlerin nâsı imandan men'e sa'yetmeleri mukabilinde ehl-i imandan bir fırkanın halkı imana davetle ve iman edenlerin itikadlarını muhafaza hususunda emr-i bilma'ruf ve nehy-i anilmünkerle meşgul olması millet-i İslâmiye için mühim bir vazife-i diniye olduğunu beyan etmek üzere:

وَلْـتَكُن مِّـنكُمْ أُمَّـةٌ يَـدْعُونَ إِلَـى الْـخَيْـرِ وَيَـأْمُـرُونَ بِـالْـمَعْرُوفِ وَيَـنْـهَوْنَ عَنِ الْـمُـنكَرِ وَأُوْلَـئِكَ هُمُ الْـمُفْـلِحُونَ ﴿104﴾

buyuruyor.

[Ey ümmet! Sizden bir cemaat olsun ki, o cemaat nâsı hayra davet ve maruf atla emir ve münkirattan nehy etsin. İşte şu hayra davet edip şer'an müstahsen olan marufatla emir ve şer'in inkâr ettiği münkerattan nehy etmek sıfatıyla muttasıf olanlar; ancak felah bulup azaptan kurtulanlardır.]
Yani; millet-i İslâmiye arasında halka her hususta öğüt verecek ve nazar-ı şer'ide caiz olanla olmayanı bildirecek bir cemaat olmak lâzımdır. İşte öğüt verenler ve onların öğütlerini dinleyenler; ancak dünyada ve âhirette felâhyab olanlardır.
Medarik'te beyan olunduğu veçhile m a ' r u f ; aklın ve şer'in güzel olmasıyla hükmedip kitaba ve sünnete muvafık olan her şeydir. M ü n k e r ; aklın ve şer'in çirkin addettiği ve kitaba ve sünnete muhalif olan herşeydir. Hayra davet; bilumum tekâlife şâmildir.
Beyzavi'nin beyanı veçhile hayra davet edip emr-i bilmaruf ve nehy-i anil münkerle meşgul olan kimsenin, ahkâm-ı şer'iyeye vukufu ve umur-u ammeye ilmi ve nâsın haline ittilâı ve yumuşaklıkla veya şiddetle söylenecek zamanı ve mekânı bilmesi lâzımdır. Zira; emr-i bilmaruftan maksad; ancak bunlara vukûfuyla beraber nâs arasında mezaya-yı âliye sahibi olmak temin eder. İşte şu beyan olunan sıfatların her ferd-i müminde bulunması mümkün olamadığından bu sıfatları cami' olan ümmet içinden bazı kimseler olduğuna işaret için ba'za delâlet eden (مـن) lafzıyla (مـنـكـم) varid olmuştur. Binaenaleyh emr-i bil maruf; farz-ı kifaye olduğundan ba'zılarının bu vazifeyi ifa etmesiyle diğerlerinden farz sakıt olur. Şu halde bu vazifeyle iştigal edenler bulundukça, meşgul olmayanlar üzerine günah yoktur. Cemi-i ümmet üzerine farz olup bazılarının edasıyla diğerlerinden sakıt olacağına işaret için hitap; ümmetin cemisine olduğu halde fiil-i nasihat bazılarından taleb olunmuştur. Bu farz-ı kifaye olan umumu irşad ve hakla batıl beynini tefrik etmek mânâsına emr-i bil maruf; mezaya-yı âliye sahibi planlara mahsus olmak ve ancak dinî ve dünyevî salâha delâlet etmek ve eğer delâlet edemezse, kalbiyle buğzetmek ve mümkün olduğu kadar bir zulmün ref'ine çalışmak ve sözünü dinleyenlere aklının erdiği kadar hayırla nasihat etmek mânâsınca emr-i bilma'ruf; ümmetin cemisi üzerine vâcibtir. Zira; mümkün olduğu kadar kudreti nispetinde herkesin hayra sa'yi lâzımdır. Binaenaleyh; bu kabil nasihati zaman ve zemin icabeder de bir kimse vazife edinmezse elbette mes'uldür.
Hayra davette emr-i bilma'ruf ve nehy-i anilmünker dahilse de şeref ve meziyetlerine işaret için hayra daveti zikirden sonra emr-i bilma'ruf ve nehy-i anilmünker ayrı ayrı zikrolunmuşlardır. Bu nasihat ve hayra davet sıfatının felaha sebep olduğuna işaret için, şu evsafı haiz olanların felâh-ı kâmile nail olacakları sarahaten beyan edilmiştir.
Beyzavi'nin beyanı veçhile emr-i bilma'ruf emrolunan şeyin hükmüne tabidir. Eğer emrolunan şey vâcipse emr-i bilma'ruf da vâcib olur, eğer mendupsa mendup olur. Amma nehy-i anil münkerin küllisi vâcibtir. Zira; şer'in inkâr ettiği şeyin cemisi haramdır. Haramdan nehyetmekse elbette vâcibtir.

Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile fasık olan kimse emr-i bilma'rufa muvaffak olamaz. Zira; emr-i bilma'ruf edenlerin felâhyab olacakları bu âyetle sabittir. Halbuki fasık için felâhyab olamaz diyenler varsa da esah olan insanın fıskı âhari münkerattan nehyetmesine mani olmaz. Hattâ bir insan kendinin irtikâp ettiği günahı terketmesi kendine vâcib olduğu gibi, o günahtan âhari men'etmesi dahi vâcibtir. Binaenaleyh; bir kimse kendi günahkâr olmaktan, âhari men'etmemesi lâzım gelmez. Çünkü vacibin birini terketmek; vâcib-i âharin terkini icabetmez.
Vâcib Tealâ bu âyette ümmet içinde emr-i bilma'rufla meşgul olanların mertebeleri gayet yüksek olduğuna işaret etmiştir. Çünkü; Ebussuûd Efendi'nin beyanı veçhile emr-i bilma'rufla meşgul olanların mertebe-i âliye sahibi olup sunuf-u saireden mümtaz olduklarına işaret için yüksek ve uzak mertebeye delâlet eden (أُوْلَـئِكَ) lafzıyla işaret olunmuştur.
Emr-i bilma'rufun mertebesi; üçtür:
B i r i n c i s i ; emr-i bilma'ruf ve nehy-i anil münker elle olur. Bu kısım; umur-u müminine mütevelli olanların vazifeleridir.
İ k i n c i s i ; lisanla olur. Bu kısım; ulemanın vazifeleridir.
Ü ç ü n c ü s ü : kalble olur. Bu kısım; acizlerin sânıdır. Zira; kalble buğzetmekten başka birşeye iktidarları yoktur.
Hulâsa; ümmetten bir cemaatin nâsı devam etmek üzere hayra davet edip emr-i bilma'rufla meşgul olması ve böyle bir sınıf bulundurması ümmet üzerine vâcib olduğu ve bilkülliye terkederlerse umumun günahkâr olacağı ve hayra davetle meşgul olan sınıfın mertebeleri âli olduğu ve nâsı hayra davet ettiklerinden dolayı felâhyab olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ emr-i bilma'rufun vâcib olduğunu beyan ettiği gibi emr-i bilma'rufun tesirinin şartı ehl-i hakkın hak üzerine ittifak etmeleri olup tefrika caiz olmadığını beyan etmek üzere:

وَلاَ تَكُونُواْ كَالَّذِينَ تَفَرَّقُواْ وَاخْتَلَفُواْ مِن بَعْدِ مَا جَاءهُمُ الْبَيِّنَاتُ
وَأُوْلَـئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿105﴾ يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ

buyuruyor.

[Ey müminler! Siz şol kimseler gibi olmayın ki, onlar birbirlerine buğz-u adavetleri sebebiyle fırka fırka ayrıldılar ve dinin hak olduğuna dair kendilerine açık deliller geldikten sonra hava ve heveslerine göre tevillerle emr-i dinde ihtilâf ettiler. Binaenaleyh; ârâ ve efkârları dağıldı, birbirlerine irtibatları kalmadı. İşte cemaati dağıtıp fırka fırka olanlar ve emr-i dinde ihtilâf edenler için yüzlerin beyazlandığı ve siyahlandığı günde pek büyük azap vardır.]

Fahr-i Razinin beyanına nazaran bu âyet; âyet-i sabıkanın mütemmimi makamındadır. Çünkü; emr-i bilma'rufla kaim olan kimsenin emrettiği tekâlifi infazı ehl-i hakkın umur-u dinde içtimalarıyla hasıl olacağına binaen Cenab-ı Hak tefrikadan nehyetmiştir. Tefrikadan nehyetmek; tefrikanın esbabı olan buğz-u adavet ve hased ve enbiyanın bazısını tasdik ve bazısını inkâr etmek ve birtakım fasid te'villerle Allah'ın âyetlerini herkes kendi hava ve hevesine ve arzu-yu nefsanisine uydurmak gibi şeylerin cümlesinden nehyetmektir. Çünkü alelekser ihtilâfa sebep olan; bunlardır.
Nusûs-u celileyi kendi şehevat-ı nef saniyesine uydurmak suretiyle işlediği cinayetleri suret-i meşruada göstermek isteyenler her zaman görülmektedir. Yehûd ve Nasârâ'nın ve milel-i sairenin aralarında fırkalar zuhur ederek Tevrat ve İncil'in âyetlerini kendi arzu-yu şehevaniyetlerine göre te'vil ve tahrif ettiler. Ve bu suretle umur-u dinde fırkalar hasıl oldu. Millet-i tslâmiye arasında dahi gerçi elfaz-ı Kur'âniyede tahrif mümkün değilse de arzu-yu nefsanisine muvafık olmayan ahkâmı teville tağyir etmek isteyenler kendilerine göre birtakım âmâl-ı hasiseye mağbûn olan kimseleri bulup te'vil ettirmekle ahkâm-ı Kur'âniyeyi oyuncak zannedenler görülmekte ve her zaman bu fikirde olan birçok kimselere tesadüf edilmektedir. Meselâ; tesettür-ü nisvan, taaddüd-ü zevcat ve faizin haram olması sarahat-ı Kur'ân'la sabit olup işbu ahkâm-ı katiye-i Kur'aniyeye ta'nedenler ve Avrupa'da bu gibi şeyler olmadığından bunları ortadan kaldırmakla bizim de onlara muvafık hareket etmemizin lüzumundan bahsedenler vardır. Bu gibi kimselerin İslâm isminde olduklarına teessüf etmemek elden gelmez. Zira; hiçbir zaman Kuranın bir âyetini mânâ-yı aslisinden çıkarmak ve şehevat-ı nefsaniye-i beşeriyeye uydurmak için sa'yetmek hiçbir veçhile caiz olamaz. Çünkü bir millet için kabul ettiği şeriatın ahkâmıyla amel etmek vâcibtir. Yoksa «Diğer milletlerde bunlar yok. Bizde neden vardır?» diyerek onlarda olmayan ahkâmı kaldırmak İstenilince ortada diyanet ve milliyet kalmaz. Bu âyette nehiy; usûl-ü itikadda tefrikadan nehiydir, yoksa furû-u â'mâlde ihtilâftan nehiy değildir. Zira; Resûlullah (اختلاف امتى رحمة واسعة) buyurmakla mesâil-i feriyede ihtilâfa ruhsat vermiştir.
Yevm-i kıyamette müminlerin yüzleri beyaz ve kâfirlerin yüzleri siyah olacağından bazı yüzlerin beyaz ve bazılarının siyah olduğu günlerde delâil-i kafiyeyi nazar-ı itibare almayarak usûl-ü itikadda ihtilâf ve nusûs-u celileyi kendi arzularına göre te'vil edenlerin azab-ı azîme duçar olacakları beyan olunmuştur.
Hulâsa; kendilerine hakka delâlet eden deliller geldikten sonra fasid tevillerle ihtilâf edip fırkalara ayrılan ümmetler gibi fırkalara ayrılmak ümmet-i Muhammediye için caiz olmadığı ve ihtilâf edip delilleri mânâ-yı aslisinden çıkarmakla fırkalara ayrılanların yevm-i kıyamette büyük azaba duçar olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ bazı kimselerin yüzleri beyaz ve bazılarının siyah olacağını icmalen beyandan sonra yüzleri beyaz ve siyah olanların kimler olduğunu beyan etmek üzere:

فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكْفَرْتُم بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُواْ الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿106﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿107﴾

buyuruyor.

[Amma şol kimseler ki, onların yüzleri karardı. Taraf-i ilâhiden onlara «İmanınızdan sonra küfür mü ettiniz? Küfrünüz sebebiyle tadın Cehennem azabını» denilir ve amma, şol kimseler ki, onların yüzleri beyaz oldu. Onlar rahmet-i ilâhiye ve lûtf-u subhâniye içinde ebedi kalıcı oldukları halde müstağrak olurlar.] Zira; rahmet-i ilâhiye gayet vâsi olduğundan müstahak olanları ihata eder.
İ m a n l a r ı n d a n s o n r a k ü f r e d e n l e r le murad: mürtedler ve ehl-i kitaptır Zira; ehl-i kitab Resûlullah'ın bi'setinden evvel kitaplarında gördükleri veçhile âhir zaman nebisine iman ettikleri halde Resûlullah ba'solunduktan sonra hasedlerinden nâsi küfrettiklerinden imandan sonra küfretmiş oldukları cihetle yevm-i kıyamette Vâcib Tealâ tarafından tevbih olunacakları beyan olunmuştur.
Azâb-ı Cehennem'i tatmalarıyla emir; ihanet içindir. Çünkü t a t m a k , leziz olan şeyde istimal olunduğu halde burada azapta istimal; ihanetten başka birşey değildir. Azaplarına sebep küfürleri olduğunu sarahaten beyanla küfürden tenfir olunmuşlardır.
Bu âyet mükellefin; biri mümin diğeri kâfir olmak üzere iki kısımdan ibaret olup bu iki kısımdan başka üçüncü bir kısım olmadığına delâlet eder. Ehl-i sünnet mezhebi de budur. Binaenaleyh; müminle kâfir arasında üçüncü kısım olmadığı gibi imanla küfür arasında dahî başka bir hâl yoktur. Gerçi fısk varsa da fısk ya küfre müeddî olur. Binaenaleyh; sahibi kâfir olur. Yahut küfre müeddî olmaz. Sahibi fasık ise mü'min-i fasık olur. Çünkü; eğer üçüncü bir kısım olsa idi yevm-i kıyamette insanların mertebelerini beyaneden şu âyette o kısmın mertebesi dahî beyan olunurdu. Halbuki beyan olunmadı, şu halde üçüncü bir kısım yoktur.
Kazi'nin ve Ebussuûd Efendi'nin beyanları veçhile bu r a h m e t – i i l â h i y e yle murad; Cennet ve nimet-i ebedîdir. Bir insan ömrünü ibadetle geçirirse Cennet'e ibadeti sebep olamayıp Cennet'e âyette rahmet-i ilâhiyeyle gireceğine işaret için Cennet'ten rahmetle tâbir olunmuştur. Şu kadar ki ibadet Cennet'te derecelere sebeptir. Binaenaleyh; Cennete giren kimse ameli kadar dereceye nail olur. Ayetin hükmü; bilumum kâfirlere şâmildir. Gerçi âyetin evvelinde imandan sonra küfredenler tevbih olunmuşsa da âhirinde «Mutlaka küfrünüz sebebiyle azabı

tadın» denmiştir. Şu halde küfür sıfatı her kimde bulunursa âyetin hükmünde dahildir.
Vâcib Teaiâ mü'min ve kâfirin ahvalinden geçmiş olan tafsilâta icmalen işaret etmek üzere :

تِلْكَ آيَاتُ اللهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَمَا اللهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعَالَمِينَ ﴿108﴾
وَلِلهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الأَرْضِ وَإِلَى اللهِ تُرْجَعُ الأُمُورُ ﴿109﴾

buyuruyor.

[Şu beyan olunan ahkâm; Allah'ın âyetleridir. Habibim! Biz o âyetleri hakka mukârin olarak senin üzerine tilâvet ederiz ve Allah-u Tealâ âlemin hiçbir zerresine zulüm murad etmez. Zira; semavat ve arzda bulunan mevcudatın cümlesi Allah'ın mülkü ve mahlûkudur.] Binaenaleyh; bu mevcudatta Allah'ın tasarrufu mülk-ü müstakilimde tasarruf olduğundan herbir cüz'ünün tasarrufunda asla zulüm olmaz. [Ve cümle umur; ancak Allah'a râcî olur; Allah'ın gayrı bir merci yoktur.]
Yani; habibim; Şu okunan ahkâmı ve ahkâma delâlet eden âyetleri biz senin üzerine hakka mukarin olarak tilâvet ederiz. Zira; onların mânâları sahih ve vakıa mutabıktır. Ve Allah-u Tealâ cemi-i eşyaya mâlik olup kudret-i kahire sahibi olduğu cihetle her ne işlese yerinde işler, zulüm olmaz. Binaenaleyh; yevm-i kıyamette yüzleri siyah olanların siyahlığı kendi istihkakları olduğu cihetle zulüm değildir. Çünkü; Allah-u Tealâ günahsız bir kimseye azabetmez. Zira; kusuru olmayana azap zulümdür, Allah-u Tealâ ise zulümden münezzehtir.
Hulâsa; usul-ü dinde tefrikanın caiz olmamasına ve müttefikan Kur'ân'a yapışmak lâzım olduğuna ve ümmetten bir cemaatin emr-i bilma'rufla meşgul olması vâcib bulunduğuna dâir tilâvet olunan âyetlerin hakka mukarin ve vâkı'a mutabık olarak tilâvet olunduğu ve âlemden hiçbir kimseye Allah'ın zulmetmediği, yerde ve göklerde olan bilcümle mahlûkat Allah'ın mülkü olup 'onlarda tasarruf, mülk-ü mahsusunda ve mahall-i lâyıkında tasarruf olduğu cihetle zulmolmadığı ve cümle işlerin mercii Allah-u Tealâ olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ ümmetten bir cemaatin emr-i bilma'rufla meşgul olduğunu beyandan sonra bu ümmetin emr-i bilma'rufla meşgul olduğundan ümmetlerin hayırlısı olduğunu beyan etmek üzere :

كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللهِ

buyuruyor.

[Ey ümmet-i Muhammedi Siz nasa ihraç olunan ümmetlerin hayırlısısınız. Zira; siz emr-i bilma'ruf ve nehy-i anilmünker eder ve Allah'a iman edersiniz.]

وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُم مِّنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿110﴾

[Eğer ehl-i kitap iman etmiş olsalardı, onlar için iman, sebeb-i necatları olacağı cihetle hayır olurdu. Onlardan bazıları mü'min ve ekserileri fasıklardır.]
Yani; ey ümmet-i Muhammedi Siz her zaman nâsı ıslah için izhar olunan ümmetlerin hayırlısı oldunuz. Zira; siz nâsa iman ve tevhidle emir ve itâat-i ilâhiyeye davet ve nâsı küfürden ve bilumum haram olan şeylerden nehyedersiniz ve siz Allah-u Tealâ'nın vücuduna, vahdaniyetine ve cemi-i sıfatı kemâliye sahibi olduğuna iman edersiniz ve Yehûd ve Nasârâ Muhammed (S.A.)'e ve kitabına iman ve hakkaa nebî olduğunu tasdik etmiş olsalardı onlar için Yehûd ve Nasârâ olmaktan daha hayırlı olurdu ve ehl-i kitabdan (Abdullah b. Selâm) ve onun yârenleri gibi Yahudilerden ve Habeş Meliki Necaşi ve onun eshabı gibi Nasârâ'dan mü'min olanlar vardır. Lâkin ehl-i kitabın ekserisi fâsıklardır. Yani küfrü irtikâp ettikleri gibi adaletleri dahi yoktur. Zira; kendi dinlerinin ahkâmından hariçlerdir. Çünkü; Tevrat ve İncil âhir zaman nebisine imanı emrettiği halde iman etmedikleri cihetle kendi dinlerinin ahkamından çıktılar, binaenaleyh; fâsıklardır. Fâsık olduklarını beyanla adem-i imanları temerrüd ve inatlarından ileri geldiğine işaret olunmuştur.
Bu ümmetin sair ümmetlerden hayırlı olmasının sebebi; emr-i bilma'ruf ve nehy-i anilmünker olduğundan emr-i bilma'ruf iman üzerine takdim olunmuştur. Zira; her ne kadar iman, mertebede cemi-i ibâdâttan mukaddemse de iman; ümmetlerin cemiisinde müşterek bir ameldir. Gerçi emr-i bilma'ruf ümem-i sâlifede var idiyse de bu ümmette olan ilâ-yı kelimetullah için mücahedeyle emr-i bilma'ruf ümem-i sâlifede yoktur. Şu halde bu ümmetin hayırlı olmasının sebebi; öyle bir emr-i bilma'ruf'tur ki o emr-i bilma'ruf ümem-i sâlifede olmayan bir emr-i bilma'ruftur. İşte o da, din-i ilâhiyi neşir ve i'lâ etmek için insanlar arasında en kıymetli olan hayatını fedaya hazır olmakla din-i İslâmı halka kabul ettirmek hususunda canını esirgememektir. Bu mânâca emr-i bilma'ruf geçmiş ümmetlerde olmamıştır! Evet! Ümem-i sâlifede dahi muharebeler vuku bulurdu. Fakat bu muharebeler neşr-i din ve ilâ-yı kelimetullah için olmamıştır. Çünkü; edyan-ı sabıkada umumiyet olmayıp şeriatler nebinin ba's olunduğu milletlere mahsus olduğundan telkin-i dvin ve tebliğ-i ahkâm için mücahedeye ihtiyaç yoktu. Binaenaleyh; milletler arasında cereyan eden muharebelerin sebepleri dinin gayrı şeylerdi. Amma bu ümmette

mücahedenin esas meşruiyeti, i'lâ-yı kelimetullah için olduğundan mücahede efdal-i ibadet olduğu gibi, ümmetin hayırlı olmasına dahî sebebolmuştur. Çünkü; gayrın menfaatine olan imanı, gayra telkin etmek için nefsini silâh karşısına arzetmenin büyük fedakârlık olduğunda şüphe yoktur.

Bu âyette ümmet-i Muhammed'in emr-i bilma'rufla beraber yalnız Allah-u Tealâ'yâ iman ettikleri zikrolunmuştur. Çünkü Beyzavi'nin beyanı veçhile Allah-u Tealâ'ya iman; iman edilmesi lâzım olan meleklere ve enbiyaya ve ahval-i âhirete imanı müstelzim olduğundan diğerleri zikrolunmamıştır. Zira Allah'a iman mü'menün bih, yani iman edilmesi lâzım olan herşeye imanla beraber muteberdir. Binaenaleyh; bazılarına iman edip bazılarına imanı terk etmek asla iman etmemiş gibil olduğundanAllah'a iman etmelerini beyan; cümlesine iman ettiklerini beyandır.

Bu âyette ü m m e t l e murad; davet-i nebeviyeye icabet eden ümmetlerdir. Yoksa davete icabet etmeyen ümmeti davet murad değildir. Zira; davete icabet etmeyenler hayırla tavsif olunamaz. Âyette hitap: ashab-ı Resûlullah'a ise de, ümmetin cemiisine şâmildir. Gerçi ümmetin her ferdi ashap mertebesinde, gerek i'lâ-yı kelimetullah suretiyle gerek emr-i bilma'rufun sair suretleriyle olamazlarsa da, yukarıda beyan olunduğu veçhile emr-i bilma'ruf farz-ı kifâye olduğundan bazılarının emr-i bilma'rufla meşgul olmasıyla diğerlerinden farz sakıt olduğu cihetle cümlesinin hayırdan nasibi vardır. Binaenaleyh; hitapta umumu dahildir.

Âyette (كنتم) efal-i nâkısadan olup zaman-ı maziye delâlet ettiğinden ümmet-i Muhammed'in ezelde ilm-i ilâhide ve Levh-i Mahfuz'da hayırlı bir ümmet oldukları sabit olduğuna delâlet eder. Hattâ ümem-i sâlife indinde dahî bu ümmetin hayırlı olduğu sabit olmuştur. Çünkü; enbiya-yı sabıka bu ümmetin hayırlı olduğunu ümmetlerine haber vermişlerdir. Binaenaleyh, bu ümmetin icma'ı; hüccet-i şer'iye olmuştur ki edille-i şer'iyeden birisi de icmâ-ı ümmettir.

Din-i Muhammediye iman edenlerin herbirinde bu hayır hasıl olacağına işaret için «Eğer ehl-i kitap iman etselerdi, onlar için de bu hayrın hasıl olacağını» beyan etmek; iman edenlerin cümlesinde hayrın hasıl olduğunu beyan etmektir. Bu âyetin sebeb-i nüzulü; Yehûddan bazılarının eshab-ı Resûlullah'a «Bizim dinimiz sizin dininizden ve biz de sizden efdaliz» demeleri olduğu mervidir.

Hulâsa; nâsı ıslah için ihraç olunan ümmetlerin hayırlısı ümmet-i Muhammed olduğu ve ümmet-i Muhammed'in hayırlı olmasına sebep; emr-i bilma'ruf ve nehy-i anilmünkerle meşgul olup mü'min olmaları bulunduğu ve ehli kitap imanetmiş olsalar, da haklarında hayır olacağı ve ehl-i kitaptan bazılarının mümin ve ekserisinin fâsık olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Yahudilerin kendilerinden (Abdullah b. Selâm) Hazretleri gibi imanedenleri tehdid etmeleri üzerine mü'minleri telsiye buyurduğunu beyan etmek üzere :

لَـن يَـضُرُّوكُمْ إلاَّ أَذًى وَإِن يُقَـاتِـلُوكُمْ يُـوَلُّـوكُمُ الأَدْبَـارَ ثُـمَّ لاَ يُـنصَرُونَ ﴿111﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Yahudiler elbette size zarar edemezler, illâ bir nevi eza yapabilirler ve eğer onlar sizinle mukatele ederlerse onlar size arkalarını döner, firar ederler ve firardan sonra hiçbir kimse tarafından yardım olunmazlar.]
Yani; ehl-i kitabın kâfirleri size büyük bir zarar edemezler, ancak onlardan size isabet edecek şey azıcık bir ezadır ki, o da Hz. İsa ve Muhammed (A.S.)'a lisanlarıyla ta'netmek ve kelime-i küfür söylemek ve Tevrat ve İncil'in âyetlerini tahrifle din-i İslâm hakkında mü'minlerin kalplerine şüphe koymak ve zuafa-yı mü'minîni tehdid etmek gibi bazı eza, gam ve keder verecek şeyler söylemekle hafif bir eza edebilirler. Ve onlar sizinle mukatele ederler ve muharebeye başlarlarsa arkalarını döner firar ederler. Zira; cesaretleri olmadığından firardan başka ellerinden birşey gelmez ve bu firardan sonra asla yardım görmezler. Çünkü; onlar için bir kuvvet olmaz ki, bir kimse tarafından yardım olunsunlar.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyet; üç suretle gaipten haber vermiştir:
B i r i n c i s i ; ehl-i imanın Yahudilerin şerrinden emin olmalarıdır.
İ k i n c i s i ; onlar mukatele ederlerse makhur ve perişan olarak firar edecekleridir.
Ü ç ü n c ü s ü : münhezim olduktan ve firar ettikten sonra Yehûd için bir devlet teşkekül ederek kuvvet hâsıl olmayacağını haber vermiştir. Bu haberlerin cümlesi ayniyle zuhur etmiş asla hilafı vaki olmamıştır. Çünkü; Yehûd milleti zaman-ı saadette vuku bulan her muharebede münhezim olmuşlar ve riyâset talebinde bulunmuşlarsa da muvaffak olamayarak her defasında rüsvay olmuşlardır. İnhizamdan daha büyüğü; mansur olmamaları olduğu için ednadan a'lâya ve terakkiye delâlet eden (ثُـمَّ) kelimesi gelmiştir. Onlar için bazı muharebede inhizam zararsa da ilelebed mansur olmamak daha büyük zarardır.
Bu âyet, Yehûda mahsus ahkâmı beyan ettiğinden Nasârâ devletleriyle bu âyete itiraz varid olmaz. Ve sebeb-i nüzul de hükmün Yehûd'a mahsus olduğuna delâlet eder. Çünkü; Yehûd'un reisleri (Abdullah b. Selâm) ve etba'ı gibi mü'min olanları tevbih ve din-i İslâma ta'nla eza etmek kasdettiklerinde âyetin nazil olduğu mervidir. Binaenaleyh hüküm; Yehûd'a mahsustur. Zira; Yehûd hakkında câri olacak ahvali beyan etmiş ve öyle de olmuştur.

***

Vâcib Tealâ Yehûd'un mensur olmayacaklarını beyan ettiği gibi.zelil ve hakir olacaklarını da beyan etmek üzere:

ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ أَيْنَ مَا ثُقِفُواْ إِلاَّ بِحَبْلٍ مِّنْ اللهُ وَحَبْلٍ مِّنَ النَّاسِ وَبَآؤُوا بِغَضَبٍ مِّنَ اللهُ

buyuruyor.

[Yehûd üzerine zül ve hakaret kondu. Binaenaleyh; her nerede bulunsalar zelil ve hakir görülürler. Ancak Allah'a imanla habl-i metin olan din-i islâma yapışırlar veyahut nasla muahede akdeder, cizye verirlerse bu iki surette üzerlerinden zillet kalkar ve islâma temessük etmemekle Resûlullah'ı tasdikten dönerlerse Allah'ın gazabıyla dönerler.]

وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةُ

[Ve onlar üzerine meskenet kondu ve zillet kendilerine yapıştı.] Binaenaleyh; züll-ü meskenet onlardan ayrılmaz, hatta kuvvet bulacakları asla ümid olunmaz.

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُواْ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللهُ وَيَقْتُلُونَ الأَنبِيَاء بِغَيْرِ حَقٍّ ذَلِكَ بِمَا عَصَوا وَّكَانُواْ يَعْتَدُونَ ﴿112﴾

[İşte şu Yehûd üzerine züllü meskenetin nazil olmasının sebebi Allah'ın âyetlerine onların küfredip bigayr-ı hakkın birçok nebiler katletmeleridir. Şu katlin ve küfrün sebebi; onların bütün bütün isyan edip itaat-i ilâhiyeden çıkmalarıdır. Halbuki onlar hudud-u ilâhiyeyi tecavüzle zulmettiler.] Binaenaleyh; züllü hakaretten kurtulamazlar.
Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile Yehûd üzerine z ü l l ü m e s k e n e t i n d a r b o l u n m a s ı yla murad; üzerlerine yapışmış ve sıvanmış gibi zilletin onlardan ayrılmamasıdır. Her taraflarını ihata edip boş yerleri kalmadığına işaret için (ضرب) kelimesi varid olmuştur. Çünkü d a r b ; içinde olan şeyi kubbesiyle ihata eden çadıra veya odaya denir. Yehûdun züll ü meskenetleriyle murad; onların katil ve esir olunmaları ve mallarının emval-i ganimet olması ve arazilerinin âhare temlik olunması ve kendilerinin her nerede görülse ve ne kadar zengin olsa hakir ve "perişan bir halde görülmeleridir. Binaenaleyh; Yehûd milleti üzerine şu azapların cümlesi vaki olmuştur.
H a b l le murad; Allah'tan ve mü'minlerden ahdalmak ve zimmet altına girmektir. Zira; Allah'ın Resûlüne ve kitabına imanla ahid altına girer ve habl-i metîn olan din-i islâma yapışırlarsa mü'minlerle beraber mümin olur ve katil ve esaret gibi zilletten kurtulurlar. Binaenaleyh; habl-i metine sarılmayan Yehûd milleti dünyanın

neresinde ve küre-i arzın hangi köşesinde olursa olsun hakîr görülürler ve hiçbir diyarda bir hükümete ve bir padişaha mâlik değillerdir. Binaenaleyh; sözü dinlenir muteber bir reisleri yoktur. Şu halde âyetin mânâsı aynıyla vaki ve hariçte görülen âsârla müeyyeddir.
Yehûd üzerine arız olan musibet üçtür ki onlar da zillet, meskenet, gazabullahtır. Bunların cümlesine sebep; onların küfürleri ve enbiyayı katilleridir. Lâkin züll ü meskenete sebeb; enbiyayı bigayrı hakkın katille küfrün mecmuudur, yalnız küfür değildir. Zira; yalnız küfür olsa bilumum kâfirlerin zelil ve hükümetten mahrum olmaları lâzım gelirdi. Halbuki öyle değildir. Şu halde yalnız küfür, zillete sebep olmaz. Belki yalnız enbiyayı katil, zillete sebep olabilirse de küfrün inzimamıyla zillet daha ziyade olur. Gerçi zaman-ı saadette bulunan ve Kur'ân'ın nüzulünden ve hükümet-i islâmiyenin teşekkülünden sonra olan Yahudiler enbiyayı katletmemişlerse de âbâ ve ecdadını haklı itikad edip katillerini tasvib ettiklerinden aynı cezaya müstehak olmuşlardır. Çünkü küfre rıza; ayn-ı küfür olduğu gibi masiyete rıza da ayn-ı masiyet olduğundan geçmişlerinin ef'aline rızaları onların cezalarına istihkaklarını icabetmiştir. Babaların cinayeti, evlâda nispet.» olunmak âdettir ve alelekser babanın seyyiatı evlâda sirayet ve intikal eder. Küfürle beraber isyanın ve haddini tecavüz ederek bigayrı hakkın enbiyayı katlin züll ü meskenete sebeb olduğundan züll ü meskenetlerine sebebin bir kere katille beraber küfür ve bir kere de isyan olduğu zikrolunmuştur. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile insan günaha devam ettikçe masiyetin zulmeti tezayüd eder ve nûr-u iman azalır, hatta bir hale gelir ki nûr-u iman külliyen mahvolur ve onun yerine zulmet-i küfür gelir. Binaenaleyh; günahın devamı küfre ve küfrün de gazabullaha sebebolduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle beyan etmiştir. Meselâ âdabı terkeden sünneti terke ve sünneti terkeden farzı terke cesaret eder ve farzı terkeden ahkâm-ı şeriati istihkara ve şeriatı istihkara cesaret eden küfre cesaret etmiş olur. Yahut, evvel geçenlerin küfrü ve enbiyayı katilleri zilletlerine sebebolduğu gibi, sonra gelenlerin isyanları da zilletlerine sebebolduğundan âyette tekrar yoktur. Çünkü küfür ve katil; eslâfa, isyan; ahlâfa ait olduğundan âyette tekrar şaibesi mündefi olmuştur. Zira enbiyayı katleden âbâ ve ecdadı ve Resûlullahla Kur'ân'a isyan edense onların evlâd ve ahfadıdır. Şu halde herbirinin züllü meskenete duçar olmasına sebep; kendi fiilleridir. Taberî'de beyan olunduğu veçhile bunların zül ve meskeneti ceza-yı dünyeviyeleridir. Zira; âhirette küfürlerinin cezasını ayrıca göreceklerinde şüphe yoktur.
Hulâsa; dünyanın her neresinde bulunursa bulunsunlar Yahudilerin üzerini züllü meskenet ihata edip hiçbir kuvvet ve şevkete mâlik olmadıkları ve ancak Allah'ın kitabına ve Resûlüne imanla habl-i metîn olan dinine yapışmak veyahut nastan ahdalıp zimmet altına girmek sebebiyle meskenetten kurtulacakları ve eğer imandan dönerlerse Allah'ın gazabıyla dönecekleri ve bunun da sebebi Allah'ın hakka delâlet eden âyetlerini inkârla küfredip enbiyayı katletmeleri olduğu gibi

isyan edip haddini tecavüz etmeleri dahî zilletlerine sebebolduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Yehûd üzerine züllü meskenet nazil olduğunu beyan ettiği gibi ehl-i kitabın cümlesi salâh ve fesadda müsavi olmayıp aralarında fark olduğunu dahî beyan etmek üzere :

لَيْسُواْ سَوَاء مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَآئِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللّهِ آنَاء اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ ﴿113﴾

buyuruyor.

[Ehl-i kitabın cümlesi bir mertebede müsavi olmadı. Zira; ehl-i kitaptan bazıları cemaat-i âdile ve ümmet-i müstakimedir. Çünkü; onlar gecenin saatlerinde secde eder ve teheccüd namazı kılar oldukları halde Allah'ın âyetlerini okurlar.]

يُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُوْلَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿114﴾

[Ehl-i kitaptan adaletle kaim olanların evsaf-ı âliyeleri; onlar Allah'a ve yevm-i âhirete iman ederler ve emr-i bilma'ruf ve nehy-i anilmünkerle meşgul olurlar ve enva-ı hayrata müsaraat ederler ve şu sıfatlarla muttasıf olanlar salihîn zümresindendirler.]

وَمَا يَفْعَلُواْ مِنْ خَيْرٍ فَلَن يُكْفَرُوْهُ وَاللّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ ﴿115﴾

[Onların hayrolarak işledikleri şeyler asla zayi' olmadığı gibi sevabı dahî noksan olmaz. Halbuki Allah-u Taelâ müttekileri bilir ve amellerinin muktezasına göre sevap verir.]
Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile âyette icaz ve mukadder vardır. Zira takdir-i kelâm :
(مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَآئِمَةٌ ومنْهُمْ أُمَّةٌ مَذْمُومَّةٌ غيرقَامَّةٌ)' dir. Yani! «Ehl-i kitaptan bazıları adalet üzere kaim ve ibadetle meşgul olurlar ve bazıları da ümmet-i mezmume olup adalet üzere kâim olmazlar.» demektir ki, bundan evvel ehl-i kitabın bazılarının mü'min ve ekserisinin fasık olduklarını Vâcib Tealâ bu âyetle ispat etmiştir.
Vâcib Tealâ e h l – i k i t a b ı n i m a n e d e n l e r i n i sekiz sıfatla sena buyurmuştur.

B i r i n c i s i ; ümmet-i kaime olmalarıdır. Çünkü bu âyette ü m m e t – i k â i m e demek; geceyle teheccüd namazında kaim ve din-i İslâma yapışmakta sabit ve müdavim ve her işinde adalet üzere hareket eder demektir. Şu halde ümmet-i kâime sıfatı onlar hakkında evsaf-ı memduhadandır.
İ k i n c i s i ; gecenin saatlerinde tilâvet-i Kur'ân'la meşgul olmalarıdır. Zira; tilâvet-i Kur'ân'da her kelimesine ve belki her harfine sevap verileceği ehadis-i nebevîyeyle sabit olduğundan Kur'ân okumak ayn-ı ibadet olduğu cihetle onlar hakkında sıfat-ı memduhadandır.Tilâvetlerinin devamlı olduğuna işaret için (يــتـلـون) devam ve istimrara delâlet eden muzari' lâfzı üzere gelmiştir.
Ü ç ü n c ü s ü : en mühim ibadet olan secdeyle meşgul olmalarıdır. Yani; onlar adalet üzere kıyam ve tilâvet-i Kur'ân'la meşgul olmakla beraber huşu' ve huzu' üzere yüzlerini türab-ı mezellete sürmekle dahi ubudiyetlerini izhar ederler demektir.
D ö r d ü n c ü s ü : Allah-u Tealâ'ya ve yevm-i ahirete iman etmeleridir. Allah-u Tealâ'ya iman, meleklere, kitaplara ve enbiyâ'ya imanı müstelzim olduğundan Allah-u Tealâ'ya imanı zikirle diğerlerini zikirden iktif'a okunmuştur.
B e ş i n c i s i : emr-i bilmâruf,
a l t ı n c ı s ı ; nehy-i anilmünkerdir. Çünkü insan için her şeyden evvel vazife; iman ve amel ve tehzib-i ahlâk cihetinden nefsinin nevakısını ikmal etmektir. Badehu ebna-yı cinsinden sairlerinin nevakısını ikmaldir. Âharın nevakısını ikmal yukanda beyan olunduğu veçhile hayrolan şeylere irşad ve şer olan şeflerden men'etmekle olacağından Cenab-ı Hak bu âyette kemâl sıfatlarını beyan ettiği gibi ikmal fatlarını dahi beyan etmiştir. Yedincisi; hayrata müsaraat etmeleridir. Yani ölüm sebebiyle yetişememiş olmak korkusuna binaen hayratı acele işler ve sakîl addetmezler demektir. S ü r a t ; umur-u dinde lâyık olan şeye ikdamdan ibaret olduğu cihetle lâyık olmayan şeyi işlemeye ikdam mânâsına olan acele gibi mezmum değildir. Sekizincisi; sulaha zümresinden olmalarıdır. Gerçi bunlar ehl-i kitaptan iman edenleri meth için varid olmuşsa da bu sıfatlar her kimde bulunursa memduh olacağında şüphe yoktur. Binaenaleyh herkesin, bu sıfatların kendisinde bulunmasına çalışması lâzımdır. Zira Cenab-ı Hakkın kitabında bunları zikirle bir sınıfı sena etmesi; herkesi bu gibi sıfatlara terğib içindir.
Vâcib Tealâ bu âyette ehl-i kitaptan iman edenlerin, meratib-i insaniyenin en âlâsını iktisabettiklerini beyan etmiştir. Zira; onların iktisabettikleri kuvve-i nazariye olan itikadiyat ki, Allah'a ve âhirete imandır ve kuvve-i ameliye ki, adaletle kıyam, tilâvet-i Kur'ân, secde ve gayrın nevakısını ikmal hususunda emr-i bilma'ruftur. İşte bu âyet; bunların cümlesini cami' olduğundan kemalât-ı insaniyenin en yükseğidir. Tefsir-i Taberî'de beyanolunduğu veçhile g e c e d e t i l â v e t le murad; akşamla yatsı arasında ve gece teheccüt namazında ve yatsı namazında tilâvete şâmil olduğu gibi esahhı akval yatsı namazında tilâvettir. Zira; ehl-i kitabın kâfir olanlarında yatsı namazı olmadığından onlardan iman edenleri

Cenab-ı Hak yatsı namazında tilâvet-i Kur'ân'la sena buyurmuştur. Şu halde yatsı namazını devam üzere edâ eden kimse bu âyetle sena olunanlar cümlesinde dahildir.
Cenâb-ı Hak bu âyetle hayrolarak işledikleri ef'âlin cümlesinin sevabından mahrum olmayacaklarını beyanla din-i islâma ta'neden Yahudileri reddetmiştir. Çünkü; (Abdullah b. Selâm) ve etba'ı iman edince Yahudilerin süfeha güruhu «Siz dininizi terkle hâib ve hâsir oldunuz. Binaenaleyh; siz Yehûdun şerrarısınız. Eğer şerrar olmasanız dininizi terketmezdiniz» demeleri üzerine bu âyetin nüzulüyle Yahudilerin sözlerinin reddolunduğu mervidir. Şu halde iman edenlerin şerrardan olduklarını iddia edenlere karşı onların en hayırlı adamlar oldukları beyan olunmuştur.
Hulâsa; ehl-i kitabın cümlesi mertebede müsavi olmadığı, zira; onlardanbâzıları Allah'a ve yevm-i âhirete iman ettikleri ve gecenin saatlerinde tilavetle ye secdeyle vakit geçirdikİeri ve emr-i bilma'ruf ve nehy-i anilmünker gibi mezaya-yı âliyeyle meşgul oldukları ve enva-ı hayrata müsaraat edip suleha zümresinden bulundukları ve işledikleri amelleri zayi' olmayıp ecre nail olacakları ve Allah-u Teâlâ'nın müttekilerin hallerini bilip ittikalarına göre sevap vereceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ mü'min olanları sena ettiği gibi kâfirlerin emvali ve evlâdı kendilerine menfaat vermeyeceğini dahî beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُواْ لَن تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلاَ أَوْلاَدُهُم مِّنَ اللهِ شَيْئًا وَأُوْلَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿116﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar kâfir oldular. Onlardan, malları ve çocukları Allah-u Teâlâ'nın gazabından hiçbir şeyi def edemez. İşte küfrü irtikâpla beraber malına ve evlâdına güvenen kâfirler Cehennem'in yaranları ve Cehennem'de ebedî kalıcılardır.] Binaenaleyh; onların Cehennem'den kurtulmaları veyahut azaplarının hafiflenmesi olamaz. Şu halde onlarda iman olmadığı cihetle dünyada işledikleri hayırları kabul olunmadığından menfaat vermez. Çünkü; amelin kabul olunup fayda etmesi imana mevkuf olduğundan imanı olmayandan hiçbir amel kabul olunmaz.
Cemadat içinde insana en ziyade nâfi olan emvalden ve hayvanattan, en ziyade yakîn ve nâfi olan evlâddan menfaat göremeyince bunların gayrı hiçbir şeyden menfaat görmeyecekleri evleviyetle sabittir. Ebeden Cehennem'de kalmak kâfirlere mahsus olduğuna işaret için edat-ı hasır olan zamir-i faslı ile varid

olmuştur. Binaenaleyh; fâsık olan mü'min, fıskı miktarı Cehennem'e girerse de ebeden Cehennem'de kalmayacağına bu âyet delâlet eder.
Yahudilerin rüesâ ve zenginleri riyâsetleriyle ve mallarıyla iftihar etmeleri üzerine âyetin onlar hakkında nazil olduğuna dair bir rivayet varsa da Fahr-i Râzî ve Hazin'in beyanlarına nazaran âyet bilumum kâfirler hakkında nazil olmuştur. Çünkü lâfz-ı âyet; mutlaka kâfirlere delâlet ettiğinden kâfirlerden bazılarına tahsiste bir mânâ yoktur.

***
Vâcib Tealâ kâfirin malı menfaat vermeyeceğini beyan edince hayrata sarfettiği malı menfaat verir zannını izale etmek üzere :

مَثَلُ مَا يُنفِقُونَ فِي هِذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُواْ أَنفُسَهُمْ فَأَهْلَكَتْهُ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّهُ وَلَكِنْ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿117﴾

buyuruyor.

[Hayat-ı dünyada kâfirlerin fukaraya ve sair hayrata infak ettikleri sadakalarının sıfatı ve misali bir rüzgârın sıfatına ve misaline benzer ki o rüzgârda nebatatı yakıcı gayet sıcak sam vardır ve o rüzgâr, günah işlemekle nefislerine zulmeden kavmin ekinlerine isabet ederek o ekini ihlâk etti. Halbuki bu rüzgârın, hasılatını ihlâk etmesiyle Allah-u Tealâ onlara zulmetmedi ve lâkin onlar ancak nefislerine zulmederler.]
Yâni; kâfirin küfrü hâsılatı yakıcı samlı rüzgâra benzer. Binaenaleyh küfür; onun sadakasının ve sair hayratının sevabını iptal eder. Keenne gayet samlı veyahut şiddetli soğuk rüzgârın otları ve meyvaları yaktığı gibi, kâfirin küfrü de amelini iptal eder. Binaenaleyh; kâfirin ameli âfet isabet eden ekin gibi bilkülliye zayi'dir. Çünkü; bu âyette s ı r r ; eşyayı ihlâk eden rüzgârdır ki, gayet sıcak rüzgâra şâmil olduğu gibi gayet soğuk rüzgâra dahî şâmildir. Şu halde âyet-i celile; küfür ve nifakın mazarratını temsil etmiştir. İ n f a k ; â'mâl-i hayriyenin cemisine şâmildir. Binaenaleyh; kâfirin köprü yaptırmak, fukaraya ihsan etmek, eytam ve eramile iane vermek gibi amellerinden âhirette menfaat ümidederken âhirete gelip küfrünün amelini iptal ettiğini görünce -ekini ekip hasılatı beklerken, bir rüzgâr esip hasılatı yakınca menfaat şöyle dursun birçok mazarrat tevlid ettiğinden hüzün ve esefle hayret üzere bakakaldığı gibi- hüzn-ü ebedî içinde kalır.
Ekinle zayi' olan tohumuna ve sair masrafına ve neticede eli boşa çıktığına birçok acıdığı gibi kâfir de ömrünü ve sarf ettiği malını ve dünyada sa'yini ve neticede menfaat zannettiği şeyin ayn-ı mazarrat olarak zuhur ettiğini görünce ebedi tahassürler, hayretler ve azaplar içinde kalır. Ekinleri yakan, rüzgârı halk eden

Allah-u Tealâ ise de isyanları sebebiyle halk olunduğundan Allah-u Tealâ tarafından onlara zulüm değildir. Zira; kendilerinin istihkakları veçhile halk olunduğundan ancak nefislerine zulmetmişlerdir.
Tefsir-i Taberî'de beyan olunduğu veçhile sadakanın kabulü; Allah'ın vahdaniyetine iman ve Resûlünü tasdik ve sünnetini edaya ve emrine ittibaa mütevakkıftır. Müşriklerin ise Allah'a şirk, emrine muhalefet, Resûlünü tekzip ve sünnetini tatil edip verdikleri nafakayı ihlâs üzere vermediklerinden kabul olunmadığı beyan olunmuştur.

***
Vâcib Tealâ mü'minlerin ve kâfirlerin ahvalini beyandan sonra kâfirlerle ihtilâttan mü'minleri nehyetmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تَتَّخِذُواْ بِطَانَةً مِّن دُونِكُمْ لاَ يَأْلُونَكُمْ خَبَالاً

buyuruyor.

[Ey mü'minler! Kendinizin gayrı kâfirlerden sırdaş tutmayın. Zira; ;kâfirler sizden zarar ve fesad verecek şeyi menetmezler.]

وَدُّواْ مَا عَنِتُّمْ

[Onlar size meşakkat verecek şeylere muhabbet eder vc sizin zararınızdan memnun olurlar.]

قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاء مِنْ أَفْوَاهِهِمْ

[Onların sizin meşakkatinize muhabbetlerinden nâşi ağızlarından buğz ve adavetleri zuhur etti.]

وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ

[Halbuki onların kalplerinde gizledikleri fesad ağızlarından çıkandan daha büyüktür.]

قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الآيَاتِ إِن كُنتُمْ تَعْقِلُونَ ﴿118﴾

[Eğer aklınızla düşünürseniz biz sizin dünyanıza ve anketinize müteallik âyetleri muhakkak beyan ve izah ettik.]

Yani; mü'minlere lâyık olan müşrikleri dost ittihaz etmemektir. Binaenaleyh; ey mü'minler! Kendi emsaliniz mü'minlerin gayrı kâfirleri dost ittihaz etmeyin ki onlara esrarınızı tevdi edip gizli hallerinizi keşfettirmeyesiniz. Zira; onlar sizin hakkınızda zararı men'etmez ve fesadı esirgemezler, belki onlar sizin meşakkat ve zahmet çekmenizi arzu ve helâkinize muhabbet ederler. Hatta zararınızı son derece arzu ettiklerinden size olan buğzu adavetleri bilâ ihtiyar ağızlarından muhakkak olarak çıkıverir. Onların size kalplerinde gizledikleri buğzu adavet daha büyüktür. Eğer akimiz var da düşünürseniz biz sizin menfaat ve mazarratınızı beyan eder, dünyanıza ve âhiretinize müteallik âyetleri beyan ettik.

B i t â n e ; insanın kendine sırdaş ittihaz ettiği aziz ve mutemed dostudur. Vâcib Tealâ mü'minleri bırakıp da kâfirleri dost ittihaz etmekten nehyinin üç sebebini beyan etti:

B i r i n c i s i ; kâfirlerin, mü'minlere zarardan başka birşey düşünmeyip ve fesadı mü'minler den esirgememeleridir. Çünkü h a b â l ; insanı acıtacak fitne, fesad ve zarardır. Hiç bir kâfir ehl-i imanın zarardan vikayesini arzu etmez ve zarara uğramasını ister ve zararına çalışmakta kusur eylemez.

İ k i n c i s i ; kâfirlerin, mü'minlerin meşakkatlerine muhabbet etmeleridir. Çünkü, a n e t ; insana arız olan şiddetli meşakkattir. Kâfirlerin müminlere şiddetli meşakkat murad edip işbu meşakkate muhabbet ettiklerini Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

Ü ç ü n c ü s ü : onların mü'minlere adavetleri ağızlarından zuhur edip kalplerinde gizledikleri düşmanlıklarının daha büyük olmasıdır. İşte şu esbaba binaen Cenab-ı Hak mü'minleri, esrar verecek kadar kâfirleri dost ittihaz etmekten nehyetmiştir. Zira; insan dostunu ve düşmanını farketmezse felâketten kurtulamaz. Şu halde mü'minlerin felâketten kurtulması için düşmanlarını bilip tanımaları icabeder.

Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran, Medine'de mü'minlerle Yahudiler arasında rıza' sebebiyle karabet ve mücaveret sebebiyle komşuluk dolayısıyla yekdiğerine karşı sadakatli bulunduklarından zaman-ı cahiliyede umurlarını Yahudilerle müşavere ettikleri gibi islâmın zuhurundan sonra dahî bu hal devam ettiğinden ehl-i islâm Yahudilerden esrarını esirgemez bir haldeydiler. Halbuki Yahudilerin onlara zarar kasd ve meşakkatlerine muhabbet etmeleri ve adavetlerini bazı kere ağızlarından kaçırmaları da vuku' bulduğundan bu gibi halleri beyan ve Yehûda esrar vermekten Cenab-ı Hak ehl-i imanı men'etmek için bu âyetin nazil olduğu mervidir. Şu halde âyet her ne kadar Yehûd hakkında nazil olmuşsa da bilumum kâfirler hakkında da hükmü caridir. Zira nehiy; mutlak olduğu gibi lâfz-ı âyet de cümlesine şâmildir ve itibar da lâfzın umumuna olup sebebin hususuna değildir.

Bazı kâfirin mü'minlerden bazılarıyla olan dostluğuna binaen zarardan vikaye etmesiyle âyete itiraz varid olmaz. Zira âyetin hükmü; cins-i kâfir hakkında

olduğundan bazı efrada itibar yoktur. Çünkü; nâdirdir. Nâdire de hüküm taalluk etmez. Zira hüküm; cinste aranır, ferdlerde aranmaz.

***

Vâcib Tealâ kâfirleri dost ittihaz etmekten nehyin sebeb-i aharını beyan etmek üzere :

هَا أَنتُمْ أُوْلاء تُحِبُّونَهُمْ وَلاَ يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ

buyuruyor.

[Ey mü'minler! Size tenbih olsun ki, şu görüşüp konuştuğunuz kâfirlere siz muhabbet edersiniz, halbuki onlar size muhabbet etmezler ve siz Allah'ın kitaplarının küllisine iman edersiniz, onlar sizin kitabınıza iman etmezler.]

وَإِذَا لَقُوكُمْ قَالُواْ آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْاْ عَضُّواْ عَلَيْكُمُ الأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ

[Ve onlar size tesadüf ettiklerinde «Biz iman ettik» derler ve sizden ayrılıp tenha kaldıklarında sizin üzerinize gayz u gazaplarından parmaklarının uçlarını ısırırlar.]
Beyninizde olan ülfet ve muhabbete, sözlerinizin bir olmasına, işinizin yolunda cereyan edip düşmanlarınıza galebenize, dininiz yolunda fedâ-yı cana hazır olmanıza hayret ve taaccüp ederek parmaklarını ısırmaya mecbur olarak gazaplarını izhar ederler.

قُلْ مُوتُواْ بِغَيْظِكُمْ إِنَّ اللّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿119﴾

[Habibim! Sen onlara «Ey münafıklar! Gazabınızla ölün» demekle iktifa et. Zira Allah-u Tealâ kalplerde olan esrarı bilir.]
Yani Resûlullah'ın onlara «Siz gazabınızla ölün» demesi onları tekdir ve aleyhlerine duadır ki «Helâk oluncaya kadar gazabınız artsın, o gazabınız sebebiyle helâk olun» demektir. Zira onların gazaplarının tezayüdü; islâmın kuvvet ve şevketinin tezayüdü nisbetinde olacağından bu kelime islâmın kuvvetlenmesine dahî duadır. Çünkü; «İslâmın günden güne terakkisini gördükçe hasediniz neticesi buğzu adavetiniz o nispette artar. Şu halde böyle elem içinde yaşamaktansa sizin için ölmek daha iyidir. Binaenaleyh; gazabınızla ölün ve Allah'ın gazabından da emin değilsiniz. Zira; Allah-u Tealâ kalplerinizde gizli olan nifakınızı ve adavetinizi bilir ve icabına göre ceza verir» demektir.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile kâfirlere muhabbet eden mü'minleri bu âyette tekdir vardır. Zira; kâfirin mesleki mensuh ve batıl olduğu halde salâbetini muhafaza edip

ehl-i küfrün esrarını ifşa etmediği halde bir mü'minin yumuşak bulunup ehl-i islâmın esrarını onlara söyleyince elbette tekdire müstehak olduğundan Cenab-ı Hak o misilli salâbetsiz müslümanları bu âyetle tekdir etmiştir.
Taberî'de beyan olunduğu veçhile mü'minin kâfire buğzu kâfirin m'ümine buğzundan daha eşed olması lâzımdır. Zira; mü'min onların kitaplarına ve nebilerine iman ettiğinden kâfirin buğzunu celbedecek bir sebep yoktur. Amma kâfir, mü'minin kitabına ve peygamberine iman etmeyip tekzip ettiğinden mü'minin buğzunu celbettiği cihetle mü'minin buğzu daha evlâdır.
Hulâsa; mü'minlerin kâfirlere muhabbet edip; halbuki kâfirlerin onlara muhabbet etmedikleri ve mü'minlerin kitapların hepsine iman ettikleri halde onların mü'minlerin kitaplarına iman etmedikleri ve kâfirlerden münafık güruhu ehl-i imana tesadüf ettiklerinde iman ettiklerini beyanedip tenhaya gittiklerinde ehl-i imana buğzu adavetin şiddetinden parmaklarını ısırdıkları ve o misilli münafıkların helâklerine duanın caiz olduğu, binaenaleyh; Resûlullah'ın (مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ) yani; [Gazabınız ölümünüze sebep olsun da gazabınızla ölün] buyurduğu ve Allah-u Tealâ'nın herkesin kalbinde olan esrarı bildiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ kâfirlerin bazı sıfat-ı zemîmelerini beyandan sonra bazı âhari beyan etmek üzere :

إِن تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِن تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُواْ

buyuruyor.

[Eğer size bir iyilik dokunursa o iyilik onları kötü kılar ve eğer size bir musibet isabet ederse onlar o musibete ferah ederler.]

وَإِن تَصْبِرُواْ وَتَتَّقُواْ لاَ يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا إِنَّ اللّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿120﴾

[Ve eğer siz onların ezalarına sabreder ve muharremattan ittika ederseniz onların hilelerinden hiçbir şey, size zarar etmez. Zira; Allah'ın ilmi onların amellerini ihata ettiğinden sizi onların şerrinden muhafaza eder.]
Yani; ey mü'minler! Kâfirlerin size adavetleri bir dereceye kadar varmıştır ki, eğer size dünya menfaatinden bir şey isabet eder ve düşmanınıza galebe edip emval-i ganimet alırsanız onları, size isabet eden bu gibi iyilikler kötü kılar. Çünkü; şiddet-i adavetleri neticesi size isabet eden iyilik onlara keder ve meşakkat verir. Zira; razı olmadıklarından adem-i rızalarının eseri yüzlerinde görülür. Eğer size, düşmana

mağlup olmak veya beyninize nifak düşmek gibi bir belâ isabet ederse onlar o belâya sevinirler. Zira düşmanlığın eseri; düşmanın musibetine mesrur olmaktır ve eğer siz onların ezalarına ve ibadet-i ilâhiyeden gördüğünüz meşakkate sabreder, Allah'tan korkar ve bilumum muharremattan içtinapla işinizin küllisini Allah'a tefviz ederseniz onların hileleri size zarar etmez ve hiçbir menfaatinizi noksan edemez. Zira; Allah'ın ilmi onların her amelini ihata eder. Binaenaleyh; siz inayet-i ilâhiyedesiniz.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette h a s e n e yle murad; sihhat-ı beden, ucuzluk sebebiyle maişetin bolluğu, emval-i ganimetin husulü, düşmana galebe, akraba ve ahbab arasında ülfet ve muhabbetin devamı gibi menfaat-ı dünyadır. İşte bu gibi menafiin müslümanlar hakkında hasıl olduğuna kâfirlerin keder edip sevmediklerini Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. S e y y i e yle murad; hasenenin zıddı olan fakr ve ihtiyaç, düşmana mağlup olmak, akraba ve ahbap arasında ülfet karşılığı nefret ve ittihad karşılığı tefrika hasıl olmak nehbü gârâta maruz kalmak gibi şeylerdir ki bu gibi belâya isabet ederse bunlara mesrur oldukları beyan olunmuştur.
İnsanın gerek ibadette, gerek sair hususatta göreceği meşakkate sabır ve haram olan şeylerden ittikası Allah'ın hıfzına ve inayetine sebep olacağına ve düşmanların hileleri zarar veremeyeceğine bu âyet sarahatle delâlet eder. O n l a r ı n a m e l i n i A l l a h ' ı n i h a t a s ı yla murad; ilminin ihatasıdır. Zira; ihata-i zaı'ye ecsama mahsus olup Allah-u Tealâ cisimden münezzeh olduğu cihetle ihata-i ilmiye ile te'vil etmek aklen ve şer'an vâcibtir. Çünkü; zat-ı ilâhiyenin ihatası murad olunamaz.
Hulâsa; kâfirlerin âdetleri mü'minlere isabet eden iyilikten meyus olup kötülükten mesrur olmaları olduğu ve ibadette ve din hususunda tesadüf ettiği meşakkatlere sabırla menhiyattan nefsini vikaye edenleri düşmanlarının şerrinden Allah'ın muhafaza edip zararlarından ve hilelerinden mahfuz olacakları ve Allah-u Tealâ'nın kullarının amellerini ilmiyle ihata edip muktezasına göre ecir vereceği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ sabırla ittika eden kimseleri düşmanlarının şerrinden muhafaza edeceğini beyan ettiği gibi ehl-i imana bilfiil nusret ettiğini dahi beyan etmek üzere :

وَإِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿121﴾

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol zamanı ki, o zamanda kuşluk vakti müminlere muharebe için makamlarını tayin eder olduğun halde sen ehlinin yanından çıktın. Halbuki Allah-u Tealâ tarafeynin sözlerini işitir ve niyetlerini bilir.]

إِذْ هَمَّت طَّآئِفَتَانِ مِنكُمْ أَن تَفْشَلاَ وَاللهُ وَلِيُّهُمَا وَعَلَى اللهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿122﴾

[Şol zamanda Allah-u Tealâ tarafeynin hallerini bilir ki, sizden iki taife korkmak kasdettiler. Halbuki Allah-u Tealâ; o iki taifenin velisi ve yardımcısıdır. Ancak Allah-u Tealâ üzerine mü'minler tefviz-i umur etsinler ve mütevekkil olsunlar.]

Tefsir-i Taberî'de ve Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran âyet-i celile (Uhud) vak'asının bidayesini tasvir etmiş ve bundan evvelki âyette beyan olunan düşmanların hilelerinin zarar vermeyeceğini ispat için varid olmuştur.
Beyzâvî, Fahr-i Razi ve Medarik'in beyanları veçhile bu âyette R e s u l u l l ah ' ı n e h l i y l e murad; Hz. Ayşe (R.A.)'dır. Zira; Uhud günü Resûlullah, Hz. Ayşe'nin evinden çıkmış ve yaya olarak (Uhud)'a kadar gidip harp mevkilerini tayin ve askerî ta'biye etmiştir. T e b e v v ü ' ; mü'minlerin muharebe mevkilerini hazırlamaktır. T a i f e t â n ile murad; Hazreç'ten Benû Seleme ve Evstten Benû Harise'dir.
Uhud vak'ası şöyle cereyan etmiştir: Şevvalin on ikinci Çarsamba günü Kureyş müşrikleri muharebe için (Uhud) Dağının civarına geldiklerinde Resûlullah eshabıylaMstişaresinde reis-i münafıkîn olan (Übey b. Selül)'ü de dahil kıldı. Ehl-i istişareden bir kısmı Medine'den çıkmayarak müdafaa halinde kalınmasını ve diğer bir kısmı da kâfirlere karşı çıkılmasını re'y verdiler (İbn-i Selül) de Medine'de kalmak cihetini tercih edenlerdendi. Fakat Medine'den çıkılmasına re'y verenlerin ısrarları üzerine Resûlullah, Hz. Ayşe'nin hücresine girdi ve silâhını kuşanıp çıkınca kâfirlere karşı çıkılmasını re'y verenler nedamet edip işi Resûlullah'ın reyine terketmişlerse de Resûlullah «Silâhını kuşanan bir nebî harb etmeyince oturmaz» buyurdu ve askerini hazırladı. Cuma günü namazdan sonra islâm ordusuyla (Cebel-i Uhud)'a çıktı ve askerini tâ'biye edip düşmana karşı hareketi ta'yin etti. Fakat İbn-i Selül «Biz kendimizi ve evlâdımızı öldürtecek divane miyiz?» dedi ve maiyetinde olan üç yüz kişi ile saff-ı harpten donuverdi. Onların geriye dönmesi üzerine âyette beyan olunan iki taife —Benû Seleme ile Benû Harise kabileleridir— asakir-i islâmiyenin iki tarafını teşkil ettikleri halde ric'at etmek niyet etmişlerdi. Fakat Allah-u Tealâ âyette beyan ettiği veçhile onların kalplerine metanet, vücutlarına kuvvet vermekle nusret edip avdetetmek fikrini terkle mevki-i harpte sebat ederek maiyet-i nebeviyeden ayrılmadılar.
Hulâsa; Uhud gazasının tedarikine Resûlullah'ın bir kuşluk vakti mübaşeret ve harbe elverişli mahalli arayıp askerini o veçhile ta'biye ettiği ve asakir-i islâmiyeden iki fırkaya korku gelmekle ric'at etmek niyet etmişlerse de Allah-u Tealâ'nın onlara

muavenet edip sebat ettikleri ve her mü'minin Allah'a tefviz-i umur etmeleri lâzım olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ (Uhud) Gazasına işaret ettiği gibi (Bedir) Gazasına dahî işaret etmek üzere :

وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللهُ بِبَدْرٍ وَأَنتُمْ أَذِلَّةٌ فَاتَّقُواْ اللهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿123﴾

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki muhakkak (Bedir)'de AIlah-u Tealâ size yardım etti. Halbuki Bedir'de siz zelil ve fakir idiniz. Binaenaleyh; Bedir vak'asında nail olduğunuz nimete şükretmeniz için Allah'a ittikanız vâcibtir.]

Yani; siz fakır ve mühimmat-ı harbiyeniz gayet az olmakla zelîl ve düşmanınıza nispetle az okluğunuz halde Bedir'de size Allah-u Tealâ muhakkak yardım etti ve o günde azlığınızla beraber nail olduğunuz nimetin şükrünü edâ etmek için Allaha ittika edin ve o günde muhalefet etmeyip mansur olduğunuz gibi bugünde dahi muhalefet etmek ve münhezim olmaktan nefsinizi vikaye edin.

Fahr-i Razi ve Beyzavi'nin beyanı veçhile B e d i r ; Mekkeyle Medine arasında bir kuyunun ismidir ki kuyuyu kazan kimsenin ismi (Bedir) olduğundan sahibinin adıyla anılmıştır.

Bedir vak'asında asakir-i islâmiye fakir olmakla beraber adetleri az ve alât-ı harbiyeleri noksan olduğuna'işaret için Cenab-ı Hak (وَأَنتُمْ أَذِلَّةٌ) buyurmuştur ki e z i l l e ; zelilin cemidir. Z e l i l ; adetlerinin ve silâhlarının azlığı sebebiyle düşmanlarına mukavemete iktidarlarının olmamasından kinayedir. Çünkü; ehl-i iman üç yüz on üç kişi ve düşmanları ise bini mütecaviz olup asakir-i islâmiyenin maiyetindeki bir ata mukabil müşriklerde yüz at vardı. Ve tarafeynin silâhı da bu nispette olduğu halde Allah-u Tealâ mü'minleri onlar üzerine musallat kıldı. Kâfirler makhur ve münhezim ve mü'minlerse mansur ve muzaffer oldu.

Şu halde mümkün olduğu kadar esbab-ı âdiyeye tevessül etmekle beraber insanların her saatte Cenab-ı Hak'tan istimdad etmeleri lâzımdır. Çünkü; nusreti halkedecek Allah-u Tealâ'dır. Nusretin sırf esbab-ı maddiyeyle vücut bulmayıp herhalde inayet-i ilâhiyenin inzimamı lâzım olduğuna Bedir vak'ası şahittir.

Tefsir-i Taberî'de beyan olunduğuna nazaran Bedir vakası Resûlullah'ın ilk bulunduğu muharebedir. Fiilen Resûlullah'ın iptida bulunduğu muharebe budur ve ashabına «Sizin adediniz Talût'un askerinin adedine muvafıktır» buyurduğu mervidir.

***

Vâcib Tealâ Bedir Gazasında vaki' olan vukuattan bazılarını beyan etmek üzere:

إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَن يَكْفِيكُمْ أَن يُمِدَّكُمْ رَبُّكُم بِثَلَاثَةِ آلَافٍ مِّنَ الْمَلَآئِكَةِ مُنزَلِينَ﴿124﴾

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol zamanı ki, o zamanda mü'minlere arız olan korkuyu kaldırmak için sen onlara «Semâdan nazil olan üç bin melekle Rabbinizin size imdad etmesi kâfi değil mi?» demekle onların kalplerini metanete sevkediyordun.]
Yani; zikret habibim- Rabbin Tealâ'nın şol zamanda nusretini ki o zamanda senin eshabın düşmanlarının çokluğuna, kendilerinin azlığına bakarak za'fiyet âsârı göstermelerine mebni sen onların kalplerini takviye etmek üzere va'd-i ilâhiyi onlara beyan zımnında diyordun ki «Size Rabbinizin üç bin melekle imdad etmesi kâfi olmaz mı? Rabbiniz semadan inzal olunmuş üç bin melâikeyle imdad edecek». İşte eshabına böyle demekle mü'minlerin kalplerini teşci' ediyordun.
Bu âyette beyan olunan m e l e k l e r l e i m d a d ; Bedir Gazasında olmuştur. Çünkü; Bedir Gazasında Vâcib Tealâ evvelâ bin melâikeyle imdad edip, sonra iki bin de göndermekle âyette beyan olunduğu veçhile üç bin olmuştur. Bundan sonra iki bin dahî göndermekle imdada gelen melâikenin beş bin olduğu sarahat-ı Kur'ân'la sabittir. Fakat bazı âyette bin, diğerinde üç bin, bundan sonraki âyette beş bin olduğunun tevcihi; beyan olunduğu veçhile imdadın evvelâ bin melâikeyle olup sonra iki bin daha imdad etmekle mecmuu üç bin oldu. Sonra iki bin daha ilâve edilince adedin mecmuu beş bine baliğ olmuştur. Binaenaleyh; âyetler beyninde münafât yoktur.
Bedir'de mü'minler alât ve esbabın yokluğuna ve adedin azlığına ve düşmanın kuvvet ve çokluğuna bakarak nusretten meyus olduklarına işaret için nefy-i müekkede delâlet eden (لَن) kelimesi meleklerle imdadın kâfi olmadığını inkâr için hemze-i istifham ile varid olmuştur. Çünkü meleklerle imdadın kifayet etmemesini inkâr, kifayet edeceğini ispat etmektedir. Zira (أَلَن يَكْفِيكُمْ) demek; size kifayet etmez mi ve meleklerle imdadın kifayet etmemesi nasıl olur? Elbette kifayet eder demektir.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile asakir-i islâmiyeye meleklerin nasıl yardım ettiğinde ihtilâf varsa da esah olan rivayet; melekler mü'minlerle beraber muharebeye girmişler, müslümanlara kuvvet-i kalp vermişler ve müslümanların adedini çok göstermekle kâfirleri korkutmuşlardır. Gerçi melâikeden az bir cemaat birçok küffar ordusunun altını üstüne getirmekle derhal ihlâk ederlerse de muharebe meydanında alelade harbetmekle imana davet etmek âdet-i ilâhiyedir ve bu ümmete bir lütuf ve Resûlüne inayettir. Çünkü; Bedir'de bulunan müşriklerden birçokları sonralarda şeref-i imanla müşerref olarak ashab-ı izamın büyükleri

sırasına geçtiler ve din-i islâma çok büyük hizmetler ettiler. Eğer ümem-i sâlifeden bazılarının ihlâki misilli meleklere Cenab-ı Hak emretse de defaten müşriklerin hepsi helâk olsaydı bu gibi faydalar fevtolacağı gibi Resûlullah'ın halkı imana daveti, icbar suretiyle olur, ihtiyar suretiyle olmazdı. Halbuki imanda muteber olan ihtiyarî olup icbarı değildir. Binaenaleyh; melekler de asker suretinde geldiler, ehl-i islâma yardım ettiler ve islâmın karaltısını çoğaltmakla kâfirlerin inhizam ve perişanlığına sebep oldular.

***
Vâcib Tealâ meleklerin imdadı kâfi olduğunu ispat etmek üzere:

بَلَى إِن تَصْبِرُواْ وَتَتَّقُواْ وَيَأْتُوكُم مِّن فَوْرِهِمْ هَذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُم بِخَمْسَةِ آلافٍ مِّنَ الْمَلآئِكَةِ مُسَوِّمِينَ ﴿125﴾

buyuruyor.

[Eğer Allah'tan imdad isterseniz bu kadar imdad size kifayet eder ve lâkin onların mukatelelerinden göreceğiniz meşakkate sabreder ve firar etmek ve münhezim olmaktan korkarsanız ve onlar size şu saatte fevri yani kemal-i süratle gelirlerse dahî Rabbiniz size alâmetlenmiş beş bin melekle imdad eder.]
Yani; bu kadar imdad size kâfi olur, fakat harpten göreceğiniz zahmete sabretmek ve hal-i harbe muhalif hareketten korkmak ve nefsinizi vikaye etmek şarttır. Eğer siz şu şartlara riayet ederseniz onlar da süratle size gelirlerse Rabbiniz meleklerle imdadını beş bine iblâğ eder ve o meleklerde beşerden temyiz ede¬cek alâmetler vardır.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile (İbn-i Abbas) Hazretlerinin rivayetine nazaran meleklerin alâmeti; sarıkları sarı ve kır olan atlarının alınlarında ve kuyruklarında beyaz bir şey bağlı olduğu halde gelmişler ve alâmetleri böyle görünmüştür ve bu âyette beyan olunduğu veçhile melekler alâmet-i mümtâzeyle gelince Resûlullah'ın eshabına «Melekler alâmet-i farikayla geldiler. Siz de alâmetlenin» dediği ve Hz. Ali ile Hz. (Hamza)'nın ve (Zübeyr’in alâmet-i farikayla alâmet ihtiyar ettikleri mervidir.
Vâcib Tealâ herhalde imdad edeceğini bildiği için düşmanları sür'atle hücum edecek olsalar bile imdad edeceğini beyan etmiştir ki, eshab, imdadın geleceğinde tereddüt etmesinler. Çünkü; Ebussuûd Efendi'nin beyanı veçhile düşmanın sür'atle geldiğinde alel-ekser imdad mümkün olamadığından Cenab-ı Hak düşmanın sür'atle geleceği farz olunsa bile imdad edeceğini beyanla ehl-i imanın kalplerini takviye ve tereddütlerini izale etmiş ve vad-i ilâhi üzere mü'minlerin galebeleri temin olunmuştur.

***

Vâcib Tealâ meleklerle imdadını beyan ettiği gibi esbab-ı maddiye nusreti temin etmeyip, nusreti temin edecek esbab-ı maddiyeyle beraber ancak inayet-i ilâhiye olduğunu beyan etmek üzere:

وَمَا جَعَلَهُ اللّهُ إِلاَّ بُشْرَى لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُم بِهِ وَمَا النَّصْرُ إِلاَّ مِنْ عِندِاللّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿126﴾

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ meleklerle imdadı kılmadı, ancak size müfde kıldı ve sizin kalbiniz kararlaşsın ve rahat olsun için size imdad ve o imdadla sizi tebşir etti. Halbuki nusret olmaz, ancak cümle âleme galip olup ef'ali hikmetten hâli olmayan Allah-u Tealâ tarafından olur.] Yoksa Allah-u Tealâ nusret vermeyince askerin çokluğu ve mühimmat-ı harbiyenin mükemmel olması tesir etmez. Şu kadar ki mühimmat-ı harbiye kuvvet-i kalp olup esbab-ı zahiriye kabilinden olduğu için onu ihmal etmemekle beraber nusreti Allah'tan beklemek ve elde bulunan esbabın çokluğuna ve kuvvetine itimad etmemek lâzımdır.

لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُواْ أَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنقَلِبُواْ خَآئِبِينَ ﴿127﴾

[Allah-u Tealâ kâfirlerden bir fırkayı ihlâk etmek veyahut inhizam ile onları makhur edip hâib ve hâsir olarak nedametle geri döndürmek için size nusret vermiştir.]
Yani; Allah'ın imdadı olmadı, illâ size beşaret oldu ve düşmandan kalbinize gelen korkuyu kaldırmak ve imdad sebebiyle kalbinizi rahat ettirmek ve ıztırabınızı sükûnete tebdil etmek için size meleklerle imdad etti. Halbuki nusret; ancak taraf-ı ilâhiden olur ki, Allah-u Tealâ istediği kullarına in'âma ve istediğinden intikama kadir ve herkesin halini bilir ve ef'ali hikmet üzere müştemildir. Allah'ın size nusreti; müşriklerin kuvvetini teşkil eden erkân-ı mühimmesinden bir kısmını katletmek ve diğer bir kısmını elinize esir düşürmek veyahut onları makhur olarak ezher cihet zarar edici oldukları halde geri döndürmektir ki, bu suretle size inayeti zuhur etmiştir. Binanealeyh; kâfirlerin âleme karşı itibarları zayi' olmuş ve mertebeleri düşmüş ve bilâkis ehl-i imanın kadri yükselmiştir.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile Vâcib Tealâ'nın meleklerle imdadını beyan etmekte mü'minlere iki fayda vardır:
B i r i n c i s i ; kalplerine ferah ithal etmek,
i k i n c i s i ; Allahın nusret edeceğini bilerek kalplerine kuvvetle şecaat gelmektir. Şu iki faydadan ikincisinin maksad-ı aslî olduğuna işaret için bir işten maksad-ı asliye delâlet eden lâm ile (وَلِتَطْمَئِنَّ) vârid olmuştur. Çünkü; kuvvet-i kalbe malik olmayan askerden hiçbir şey beklenmez. Hatta kendine itimadı ve metanet-i kalbiyesi olmayan bir milletten dahî fayda beklenemez. Binaenaleyh; bir millet için

kendinin varlığını bilmek ve şecaat-i kalbe mâlik olmak ve kuvve-i maneviyesini yüksek tutmak o milletin mevcudiyetini idame eden esbaptan pek kuvvetliye ehemmiyetlisi olduğundan iş başında bulunan zevatın daima milleti yükseltmeleri ve askerin kuvve-i maneviyesini takviye etmeye çalışmaları lâzımdır.
Allah'ın nusretinden dahî mü'minlere fayda iki olup
B i r i n c i s i ; kâfirlerin bir taifesini helâk edip kuvvetlerini kırmak,
i k i n c i s i ; onları mağlûp, rezil ve rüsva etmekle din-i islâmın esasını kurmak ve Ceziret-ül Arab'a karşı şevket-i islâmiyeyi i'lâ etmek olduğuna âyet delâlet eder.
Vâcib Tealâ meleklerle ehl-i imana imdad etmişse de nusret meleklerden olmayıp ancak Allah-u Tealâ'dan olduğunu beyanla herhalde muharebede askerin çokluğuna ve mühimmatın mükemmel olduğuna güvenmeyerek inayet-i ilâhiyeye iltica etmek ve esbab-ı zâhiriyeye tevessülle beraber nusreti Allah'tan beklemek vâcib olduğunu beyan ve bu hususta Allah'a rapt-ı kalbetmek lâzım olduğunu tavsiye etmiştir. Askerin ve mühimmatın çokluğu fayda etmeyip nusret ancak Allah'tan olduğuna âlemde binlerce vukuat şahittir ve bunu inkâra hiç kimsenin mecali yoktur. Zira vukuat; bu dâvayı bedahet haline getirmiştir.
Yukarıdan beri zikrolunan âyetlerde nusret ve imdad-ı ilâhi kulların ittikasına talik olunup ittika ise bilcümle vacibâtı edâ ve muharrematı terkle olacağından nusretin Allah'a ubudiyette devam edip vezaif-i şer'iyesini bihakkın edâ ve itimad-ı tamla itimad edenlere olacağı beyan olunmuştur. Binaenaleyh; ehl-i islâmın mağlûbiyeti daima terbiye-i ilâhiyeye istihkak kesbetmekle olmuştur. Yoksa bihakkın şeriata temessük eden bir milletin ordusu bihakkın şeriata temessük ederse hiçbir zaman mağlûp olmaz ve buna da Hz. Ömer zamanında vuku' bulan muharebelerde görülen fütuhat-ı azîme şahittir. Binaenaleyh; şeriate riâyet azaldıkça o nispette mağlûbiyet .çoğalmıştır. Çünkü; dinine riayet etmeyen millette irtibat olmadığından düşmana karşı metaneti olamaz.

***

Vâcib Tealâ mü'minlere nusretini va'dettiği gibi kâfirlerin emri zâtına ait olup Resûlüne birşey ait olmadığını dahi beyan etmek üzere :

لَيْسَ لَكَ مِنَ الأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذَّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ ﴿128﴾

buyuruyor.

[Ey Resûl-ü Mükerrem! Kâfirlerin işinden sana hiçbir şey ait olmadı, belki emrin küllisi Allah-u Tealâ'ya ait olduğu gibi onların emri dahi Allah-u Tealâ'ya aittir. Binaenaleyh; ya onlar tevbe ederler, Allah-u Tealâ da tevbelerini kabul eder

veyahut tevbe etmezler küfrüzere giderler. Allah-u Tealâ onlara azabeder. Zira; onlar zalimlerdir.]
Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyetin sebeb-i nüzulü; (Bi'r-i Maûne)'ye tâlim-i Kur'ân için gönderilen eshabı katledenler hakkında nazil olmuştur. Çünkü; hicretin dördüncü senesi Resûlullah (Mekke) ile (Asfan) denilen mahal arasında (Benî Hüzeyl) beldesinde (Bi'r Maûne) isminde bir kuyunun adıyla anılan memleket ahâlisine Kur'ân'ı ve ahkâm-ı diniyeyi öğretmek üzere ashaptan yetmiş kimseyi gönderip (Âmir b. Tufeyl)'in âvânıyla beraber onları tamamen katletmesi üzerine Resûlullah'ın katiller aleyhine dua etmek murad etmesini müteakip bu âyetin nazil olduğu mervidir. Buna nazaran mânâ-yı âyet: [Habibim! Senin için kulların mesalihinden birşeye endişe yoktur. Ancak tarafımızdan vahyolunan âyetler vardır. Zira; katillerin ihlâkinden sana birşey ait değildir. Allah-u Tealâ kullarının mesalihini bilir. İsterse ihlâk eder, isterse tevbeye muvaffak kılar veya küfr üzere ısrar ederlerse şiddetle onlara azab eder. Zira; zalim olduklarından azabın şiddetine müstehaklardır.] demektir.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile, âyetten maksad; izn-i ilâhi olmadıkça sözden ve fiilden Resûlünü menetmektir. Kâfirler hakkında duadan men'in hikmeti; onlara tevbe tevfik edip islâma birçok hizmetleri vuku' bulacağı veyahut kendileri tevbe etmezlerse mü'min olarak evlât meydana getireceklerini bildiğinden Cenab-ı Hak Resûlünü duadan men'etmiştir. Ve nefselemirde o havalide olan kabilelerden bilâhare din- i İslâma birçok hizmetleri vuku' bulmuştur.

***

Vâcib Tealâ her emrin kendine ait olduğunu ispat etmek üzere:

وَلِلّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَن يَشَاء وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاء وَاللّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾129﴿

buyuruyor.

[Göklerde ve yerde olan mevcudatın cümlesi Allah'ın mahlûku ve memlûkleritlir. Binaenaleyh; her umurları Allah'a aittir. Şu halde Allah-u Tealâ dilediği kulunu mağfiret ve dilediği kulunu ta'zibeder. Zira; Allah-u Tealâ tevbe edenleri mağfiret eder ve tevbelerini kabul ile merhamet buyurur.]
Vâcib Tealâ'nın bu âyette mağfiret edeceğini beyanı, azab edeceğini beyan üzere takdimle rahmetin gazap üzerine galip ve mukaddem olduğuna işaret buyurmuş ve mağfiret ve azabı, ukalâya yani mükellef üzerine câri olduğundan aklı olanlarda istimali galip olan (مـن) lâfzı üzerine varid olmuştur.

***

Vâcib Tealâ müminlere emr-i cihatta lâzım olan tedabîr-i maneviyeye tevessülü ve harpte eslah olan tarîki beyan ettiği gibi mü'minleri lâyık olmayan şeylerden nehiy ve hallerine muvafık olan şeylerle emretmek üzere :

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَتَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُّضَاعَفَةً وَاتَّقُواْللهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿130﴾
buyuruyor.

[Ey müminler! Kat kat fazla ribâyı ekletmeyin ve âhirette azab-ı Cehennem'den kurtulmak ve Cennet'e girmekle felâhyâb olmak için Allah'tan korkun ve haram olan şeylerden nefsinizi sakının.]

وَاتَّقُواْ النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴿131﴾
وَأَطِيعُواْ اللهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿132﴾

[Ve kâfirler için hazırlanan Cehennem ateşinden ittika edin ve merhamet-i ilâhiyeye nail olmak için Allah'a ve Resûlüne itaat edin.]
Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile e z ' a f - ı m u z a a f l a murad; zaman-ı cahiliyede bir kimse borcunu veremediği zaman alacak sahibi bir misil daha zammıyla bir vakt-i muayyene kadar müsaade eder. O vakit geldiğinde veremezse tekrar zamla yine müsaade ve bu veçhile faiz, asıl malı birkaç misli tecavüz eder. İşte bu suretle aldıkları faize ez'âf-ı muzaafe denir ki bu da haram olduğundan Cenab-ı Hak ehl-i imam bundan nehyetmiştir. Zira r i b a '; medyundan bilâ ivaz alındığı için haram kılınmşıtır. (Uhud) vak'asında müşriklerin infakettikleri emval-i kesîre riba' ile hasıl olduğundan ehl-i iman kâfirlerden intikam almak üzere riba' ile emvali teksire meyletmeleri üzerine Cenab-ı Hak riba'dan ehl-i imanı nehyetmiştir. Gerçi ittika muharrematın cümlesinden içtinaba şâmilse de bu âyette ittika; haram olan riba'yı yemekten ittikaya masruftur. Ribâyı yerse haramı irtikâp ettiği cihetle felah fevtolacağmdan felaha nail olmak için ribâdan ittika ile emretmiştir. Ribâyı yemek Cehennem ateşine istihkakı icabettiğinden Cehennem ateşinden ittika ile dahî emretmiştir. Cehennem ateşi imam olmayanlara lâyık olduğundan dolayı onlar için hazırlandığını beyan etmek, Cehennem ateşine nefsini lâyık gören âsî ve fâsık müslümanlann duhûlüne mâni değildir. Zira; âsiler isyanı irtikâpla nefsini CehennemV münasip görmüşlerdir. Şu halde Cehennem ateşinin kâfirler için ihzar olunduğunu beyan, ehl-i imanın fâsıklan için Cehennem ateşi olmamak icabetmez. Ve âyet Cehennem'in el'an mahlûk olmasına dahî delâlet eder. Zira zaman-ı mazide hazırlandığını beyan; elyevm mevcut olduğunu beyandır.

***

Vâcib Tealâ Allah'a ve Resûlüne itaatle emredip itaatin merhamet-i ilâhiyeye vesile olacağını beyandan sonra mağfiret-i ilâhiyeye sür'at etmelerini emretmek üzere:

وَسَارِعُواْ إِلَى مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ ﴿133﴾

buyuruyor.

[Rabbinizin mağfiretine müsaraat edin ve eni yerle gökler kadar olan Cennet'e sür'at edin ki, o Cennet müttekiler için hazırlanmıştır.]
Yani; ey müminler! İbadet ve amel-i salihinize itimad etmeyin, belki günahlarınızın setrini icabeden tevbeye iman ve ihlâs gibi esbaba ve âmâl-i salihaya tevessül edin ki, vüs'atı semavat ve arz gibi olan Cennet'e müstehak olasınız. Zira o Cennet; memur olduğu ibadetleri yerine getiren ve menhî olan şeylerden sakınan müttekiler için hazırlanmıştır.
Kâzî'nin beyanı veçhile m a ğ f i r e t e m ü s a r a a t ın manâsı; mağfireti mucip olan esbaba müsaraattır. O esbap ise; günahlardan tevbe, din-i İslâma duhul, feraizi ve her amelini ihlâs üzere eda, din-i islâmı î'lâ için cihad ve sair â'mâl-i salihadır. Çünkü; bunların cümlesi ihlâs üzere yani Allah-u Tealâ'nın rızası için işlenirse mağfirete sebeptir.
Mükellef olan kimse için nefsinden azabın define ve sevaba nail olmaya çalışmak vâcib olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira mağfirete müsaraat; azabın define ve Cennet'e müsaraat, sevabına nail olmaya müsaraat olup her ikisine müsaraatle emir, sa'yin vâcib olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh; ibâdâtı edada terk ve tekâsül eden günahkâr olur.
Cennet'in vüs'ati semavat ve arzın vüs'ati kadar olmakla murad; Cennet'in vüs'atini beyanda temsildir. Çünkü; bizim indimizde semavatla arzdan daha geniş birşey olmadığından Cennet'in vüs'atini bize ta'rif etmek ancak bunlarla olabilir. Binaenaleyh; yeri ve göğü halk eden Cenab-ı Hak onlar vüs'atinde veyahut daha vâsi Cennet'i halk etmeye kadir olduğunda şüphe yoktur. Bir şeyin eni uzunundan kısa olduğundan temsil semavat ve arzın isimleriyle oldu ki, uzunluğu daha ziyade olduğuna istidlal olunsun. Cennet'in vüs'atı semavat ve arzın vüs'atında olması Cennet'in, semanın fevkinde olmasına münafi değildir. Zira; Cennet'in, semavatın fevkinde ve Arş'ürrahman'ın altında olduğuna dair ehadis-i celile vardır. Hatta Rum amiri (Hirakl) in Resûlullah'a gönderdiği elçisi Resûlullah'a «Sen bir Cennet'e davet ediyorsun ki, o Cennet'in eni semavat ve arzın eni gibidir. Şu halde Cehennem neredededir?» dediğinde Resûlullah «Subhânallah! Gündüz geldiğinde gece neredededir?» buyurmuştur. Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile şu kelâm-ı nebevinin manâsı «Felek döndüğünden gündüz âlemin bir canibinde, gece de diğer canibinde hasıl olduğu gibi Cennet âlemin âli cihetinde olunca Cehennem de onun zıddı olan

cânib-i süflisinde olur.» demektir. Bundan evvelki âyet Cehennem'in el'an mahlûk olduğuna delâlet ettiği gibi bu âyet de Cennet'in şimdi mahlûk ve mevcut olduğuna delâlet eder.

***

Vâcib Tealâ Cennet'in müttekiler için hazırlandığını beyandan sonra müttekilerin sıfatlarını beyan etmek üzere :

الَّذِينَ يُنفِقُونَ فِي السَّرَّاء وَالضَّرَّاء وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿134﴾

buyuruyor.

[O Cennet kendileri için hazırlanan müttekiler şol kimseler ki onlar hal-i mazarrat ve hal-i meserrette muhtaç olanlara infak ederler ve gazaplarını yutarlar ve nâsın kusurlarını affederler. Halbuki Allah-u Tealâ ihsan edenleri sever.]

Yani; müttekilerin evsaf-ı memdûhalan cümlesinden olarak onlar gerek ganî ve gerek fakir ihtiyaçları zamanlarında mümkün olan şeyi muhtaç olanlara infak ederler. Şiddet, vüs'at, ferah ve kederli zamanlarının hiçbirinde infakı ve halka ihsanı terketmezler ve bir kimse hakkında karınları dolu gazapları olsa onu yutar, hazmeder, nâsın kusurlarını affederler. Zira; nastan, mukteza-yı beşeriyet vaki olan kusur üzere mücazata ikdam etmezler ve şu evsaf üzere bulunan müttekiler rıza-yı ilâhiye nail olurlar. Çünkü; Allah-u Tealâ ihsan edenlere muhabbet eder ve erbab-ı ihsandan razı olur.

Tefsîr-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile s a h a v e t ; ruhun yansı mesabesinde elan malt sarf etmek olduğu cihetle nefis üzerine ağır olduğundan Cenab-ı Hak müttekilerin evsaf-ı memduhalarından sehâyı takdim buyurmuştur.

S e r r a ' ; ganî ve bolluk ve ferah zamanı ve d a r r a ' ; zararlı, kederli, fukaralık ve müzayaka zamanı demektir. İşte müttekiler şu hallerin hiçbirinde lâyık olan mahalle malını sarf eder, esirgemez ve bu hallerin hiçbirisi sarfa halel getirmez demektir. K â z m - i g a y z ; gazabı yutmaktır. İnsan âhare hiddetlenip gazabettiğinde gazabını teskin edip nâsın kusurunu affetmesi mezayâ-yı insaniyenin âli mertebelerinden ve ittikanın şartlarındandır.

Bu âyette (مُحْسِنِينَ) ihsanın hangi nev'inden olursa olsun bilumum ihsan sahiplerine şâmildir. Yani; hangi nev'inden olursa olsun ihsan sıfatı kendisinde bulunan her ferdi Allah-u Tealâ sever, demektir.

Çünkü; ihsanın envai sayılmaz ve tükenmez. Meselâ ibadette ihsanı; Allah'ı görür gibi kemal-i huzû ve huşu üzere edâ etmektir. Allah'ın kullarına ihsanı; iki şeyle olur:

B i r i n c i s i ; menfaat îsal etmektir. Bu kısma, in/akla işaret olunmuştur.

İ k i n c i s i ; mazarratı defetmektir. Bu kısma da gazabı yutmak ve nâsın kusurunu affetmekle işaret olunmuştur ki, gerek menfaat isali ve gerek mazarratı defi' suretiyle ihsanın envai pek çoktur. Zira menfaat îsali; yolunu şaşıran kimseye yol göstermek, âciz olanlara hayır öğüt vermek, hayrata mal sarf etmek, cami, köprü, çeşme yaptırmak, nâsın intifaı için kuyu kazdırmak, cihada ve mücahitlere ve mühimmat-ı harbiyeye malını sarf etmek, cahilleri okutmak, züafaya ihsan etmek gibi şeylerin cümlesi infakta ve menfaat isalinde dâhildir. İnsanlar yekdiğerine karşı birçok kötülükler yapmaya muktedir olduğu halde o kötülükleri terketmek def'-i mazarrata dahildir. İşte celb-i menfaat ve def-i mazarrat ihsanda dahil olduğundan âyet ihsanın her nevine şâmil olduğu gibi ihsan da müttekilerin evsafındandır. Şu kadar ki bir kimse bir çok iyiliği ve ameli sebebiyle müttekî olduğu halde ihsanın envaından bazısını işlemezse mütteki mertebesinden sakıt olmaz. Zira; bazı eşhas da Allah'ın tevfikıyle her nev'i bulunabilirse de her şahısta ihsanın her nev'i bulunmak mümkün değildir. Binaenaleyh bazı nev'i bulunmayan kimsenin mütteki olmaması lâzım gelmez.
Şu âyette beyan olunan gerek i n f a k , gerek kâzm-i gayz ve gerek aff-ı aninnâs cümlesi ihsanda dâhil ve ihsan da muhabbet-i ilâhiyeye vesile olacağı beyan olunduğundan bunlardan her biri muhabbet-i ilâhiyeye sebep demektir. Allah'ın muhabbeti; Allah'ınınaşıdır. Ve abd için rıza-i ilâhiye nail olmaksa derecelerin pek büyüğüdür.

***
Vâcib Teala müttekilerin evsafından bazılarını beyandan sonra bazı âhari beyan etmek üzere :

وَالَّـذِيـنَ إِذَا فَعَلُواْ فَـاحِشَةً أَوْ ظَلَمُواْ أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُواْ اللّهُ فَـاسْتَغْفَـرُواْ لِـذُنُـوبِـهِمْ

buyuruyor.

[Ve müttekiler sol kimseler ki, onlar büyük günah işlediklerinde veyahut bir küçük günah irtikâpla nefislerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlarına getirip azabını zikrederek büyük ve küçük günahlarına istiğfar ettiler. Onların cezaları mağfirettir.]

وَمَن يَـغْفِـرُ الـذُّنُـوبَ إِلاَّ اللّهُ وَلَـمْ يُـصِرُّواْعَلَـى مَـا فَـعَلُواْ وَهُمْ يَـعْلَـمُونَ ﴿135﴾

[Halbuki günahları mağfiret etmez, ancak Allah-u Tealâ mağfiret eder ve günah işleyenler, işledikleri günaha ısrar edip tekrar betekrar işlemek, vehametten hâli olmadığını bildikleri halde günah işlemeye devam etmediler.]

أُوْلَـئِكَ جَزَآؤُهُم مَّغْفِـرَةٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَجَنَّـاتٌ تَـجْرِي مِن تَـحْتِـهَـا الأَنْـهَـارُ خَـالِـدِيـنَ فِـيـهَـا وَنِـعْمَ أَجْرُ الْـعَـامِـلِـيـنَ ﴿136﴾

[İşte onların cezaları; Rablerinden mağfiret ve ebedi içinde kalıcı oldukları halde altından nehirler akar cennetlerdir. Ve amel edenlerin ecri olan Cennet ne güzel oldu.]
Yani; amel edenlerin ecirleri güzel cennetlerdir. Zira; insan için Cennetten daha ziyade iyi bir mahal olmadığından elbette Cennet güzel bir konaktır.
Vâcib Tealâ Cennet'in müttekiler için hazırlandığını beyandan sonra müttekileri; iki kısma ayırdı:
B i r i n c i s i ; hal-i serren ve hal-i darranda muhtaç olanlara malını sadaka etmek ve gazabını yutmak ve nâstan kendine kusur edenleri af ve erbab-ı ihtiyaca ihsan etmek suretiyle ibadete devam eden kimselerdir.
İ k i n c i s i ; Rabbisine kusur edip badehu tevbe etmekle müttekiler zümresine dahil olanlardır. İşte bu âyette bunların cezaları mağfiret ve Cennet olduğunu Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur. Zira; sadakatle tevbe edenlerin günah işlememiş gibi olacaklarına dair olan ehadis-i celile tâib ve müstağfirin müttekiler zümresine dahil olacağına delâlet eder.
Tefsir-i Taberî ve Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran f â h i ş e ; zina gibi kubh-u zahir olan büyük günahlardır. N e f s e z u l ü m ; küçük günahlardır. Bunları işleyen kimselerin A l l a h ' ı z i k r e t m e l e r i yle murad; Allahın azabını ve günah üzere vaki olacak ikdbını zikretmektir. Yahut Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile A l l a h ' ı z i k i r le murad; günah işleyip de tevbe edecek kimsenin Allah'ı sena ve ta'zimle zikretmesidir. Zira, Allah'tan birşey isteyecek kimseye vâcib olan; isteyeceği şeyi istemezden evvel Allah'ı sena etmektir. Binaenaleyh; günahına tevbe edecek kimseye tevbeden evvel Allah'ı şenâ etmesi vâcibtir.
İ s t i ğ f a r ; islediği günaha nedamet etmek ve bir daha işlemeyeceğine azmetmektir. Yoksa mücerret lisanla istiğfar lâfzını söylemek değildir. Çünkü; Vâcib Tealâ bu âyette istiğfarı (وَلَـمْ يُـصِرُّواْ عَلَـى مَـا فَـعَـلُـواْ) cümleleriyle takyid etmiştir. Yani «İstiğfar ettiler ve işledikleri günah üzere ısrar etmediler» demektir. Zira; istiğfardan sonra tekrar işlerse ayni günahı işlemiş olduğundan ikinci işlediği günaha evvelki istiğfarın faydası olamaz. Abdin günahına mağfiret istemesi; ancak Allah'tan olup Allah'ın gayrıdan mağfiret talebi caiz olmadığı beyan olunmuştur ki, dünyada ve âhirette azabedecek Allah-u Tealâ olduğundan kusurunu affedecek dahî odur. Binaenaleyh; ondan gayrı mağfirete ehil yoktur. İnsanın amel-i salihinden faydası ikidir:
B i r i n c i s i ; azaptan kurtulmakta ki, buna Rabb-i Tealâ'dan mağfiret istemekle işaret olunmuştur.

İ k i n c i s i ; sevaba ve derecata nail olmaktır* Bu kısma da Cennetler olacağını beyanla işaret olunmuştur ki, gerek mağfiretin ve gerek Cennât'a hail olmanın sebebi; istiğfar olduğu beyan edilmiştir.

***

Vâcib Tealâ müttekilerin evsafını beyandan sonra ittikaya sevkedecek esbabı beyan etmek üzere:

قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُواْ فِي الأَرْضِ فَانْظُرُواْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذَّبِينَ ﴿137﴾

buyuruyor.

[Sizden evvel geçen ümmetlerde vâki olan havadisi mutazammın âdât-ı ilâhiye geçti. Onların herbirinde sizin ibret alacağınız vukuat oldu. Binaenaleyh; yürüyün, yeryüzünde seyrii sefer edin, görün peygamberlerini tekzibeden ümmetlerin halleri ve akıbetleri ne oldu ve ne gibi âfetlere mâruz kaldılar ve helâk oldular.]

هَذَا بَيَانٌ لِّلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ ﴿138﴾

[Şu geçmiş milletlerin hallerini Kuranda zikir ve akıbetlerini beyan etmek; nâsa açık bir yol göstermekle doğru yola sevketmektir ve müttekilere bir mev'izedir.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyetten maksad; âsi ve muti' ümmetierin haklarında cereyan eden âdât-ı ilâhiyeye nazarla ümmet Muhammediyeyi ibrete davet etmektir. Çünkü; ümem-i salifeden Resûllerine muhalefet edenler muhalefetleri sebebiyle helâk oldular, dünyada eserleri kalmadı, ancak muhalefetleri dünyada helâke ve âhirette azaba ve ilâ yevm'ilkıyam arkalarından lânete sebeboldu. Bunların sebebi de dünyaya hırslan olmuştur. Gerçi Resûllerine itaat eden mü'minlerin dahî dünyaları baki kalmaz, lâkin gazab-ı ilahi ile helâk olmadığı gibi âhirette ebedî azaba da müstehak olmaz ve dünyada asilere olan lânete bedel bunların senaları baki kalır ve zikr-i cemil ile yâd olundukça halkın güzel dualarına ve rahmetle zikrolunmaya nail olurlar.

Yeryüzünde s e y i r l e e m i r den maksad; ibretin husulüdür, yoksa bilfiil müsaferet etmekle emir değildir. Âyette b e y a n o l u n a n ş e y le murad; Kur'ân'da zikrolunan emrü nehye, va'd ve vaîde ve usüirü itikadiyata ve furu-u âmâle müteallik ahkâmdır. Zira; Kur'ân'ın ahkâmı, insanları tarîk-ı müstakime irşad ettiği için ayn-ı hidayet olduğu gibi müttekileri hayır yola sevkettiği için de ayn-ı va'z ve nasihattir.

***

Vâcib Tealâ geçmiş ümmetlerin hallerinden ibretin lüzumunu tavsiye ettiği gibi onlardan âsi olanların devletleri kuvvetli olsa dahi akıbet inkıraza mahkûm olduğunu beyanla Kureyş'in kuvvetlerinden ehl-i imana fütur gelmemesini tavsiye etmek üzere:

وَلاَ تَـهِنُـوا وَلاَ تَـحْزَنُـوا وَأَنـتُمُ الأَعْلَـوْنَ إِن كُـنـتُم مُّـؤْمِـنِـينَ ﴿139﴾

buyuruyor.

[Düşmanla mücahedenizden size isabet eden meşakkatten zayıflamayın ve sizden şehid olanlara mahzun olmayın. Halbuki siz düşmanlarınızdan âlisiniz. Eğer size Allah'ın nusret vereceğine imanınız varsa azminize fütur getirmeyin.]
G e ç m i ş ü m m e t l e r i n h a l l e r i n e n a z a r e t m e k le emir; bu âyette beyan olunacak vesâyaya mukaddimedir. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran âyetin, (Uhud)
Gazasında ehl-i imana ânz olan meşakkate karşı tesliye ve teşci için nazil olduğu mervidir. Zira; (Uhud) günü ensardan yetmiş ve muhacirinden beş kimse şehid olmuşlardı. Binaenaleyh; ehl-i İslâma küffarın galebesinden telâş ve korku arız olduğundan o korkuyu kaldırmak için Cenab-ı Hak düşmanın kuvvetine bakarak «Size vehim, gevşeklik gelmesin ve mahzun olmayın. Herhalde bizim nusretimiz sizinle beraberdir. Eğer iman ve itikad ederseniz ve sebat ettiğiniz surette elbette siz âlisiniz» buyurmakla mü'minleri teşci' ve muharebeden hâsıl olan kederi izale etmiş ve ehl-i imanın müşriklerden âlâ oldukları sarahaten beyan olunmuştur. Ancak bu; imanlarında devam ve sebat etmek şartıyladır. Çünkü; Beyzavi'nin beyanı veçhile mü'minler imanlarının muktezası üzere sebat ve amelettikçe herhalde müşriklerden mertebeleri yüksek olduğuna delâlet eder. Zira; onlar hak üzere hareket edip mücahedeleri Allah'ın dinini i'lâ için olduğundan şehidleri Cennet'tedir. Amma müşrikler itikad-ı bâtıl üzere oldukları gibi muharebeleri de din-i ilâhiyi iptal için olduğundan maktulleri Cehennem'dedir. Şu kadar ki ehl-i İslâm'ın ulviyeti ve onlara Allah'ın nusreti imanlarında sebat ve din-i İslâma yapışmalarına bağlanmıştır. Binaenaleyh; Vâcib Tealâ imanlarına binaen âli olacaklarını beyan buyurmuştur.
Hulâsa; din-i İslâmın âli ve ehl-i İslâmın galip olacaklarını ve akıbet devlet ve şevket, İslâm eline intikal edeceğini ve müminlerin düşmanlarına galebe ve istilâ edeceklerini beyanla ashab-ı Resulullah'ı Cenab-ı Hak tesliye ve tebşir etmiş ve çok zaman geçmeksizin Devlet-i İslâmiye şevket bularak kâfirler zelil ve rüsva ve akıbet Ceziret-ül Arab tamamen ehl-i imanla dolarak ehl-i küfür cümleten mahv-ü münkariz olmuşlardır.

***

Vâcib Tealâ (Uhud) Gazasında vaki olan zahmetlere hüznetmemek lâzım olduğunun esbabını beyan etmek üzere:

إن يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِّثْلُهُ

buyuruyor.

[Eğer sizi harbin yarası ve yaranın elemi messederse mahzun olmayın. Zira; sizden evvel size dokunan yaranın misli sizin düşmanınız olan kavme dokundu.] Şu halde onlar mahzun olmayıp fütur getirmeyince siz de mahzun olmayın.

وَتِلْكَ الأيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ

[Halbuki harp günlerini ve harbin neticesi olan galibiyet ve mağlubiyeti biz nâs arasında döndürürüz.]
Binaenaleyh; kâfir mü'min, muhik ve mubtıl cümlesi beyninde muharebeden tevellüd edecek neticelere göre günleri nöbetle gezdiririz. Bazı zaman kâfirler zaferyâb, mü'minler mağlûp olur ve bazan da hâl bilâkis zuhur eder ki, herkes herşeyin kudret-i ilâhiye tahtında olduğunu bilsin. Zira; daima zafer bir tarafa verilse galip olan taraf tuğyan eder, kudret-i ilâhiyeyi unutur ve bütün zaferi kendi iktidarına mal etmeye başlar, fakat bazan mağlûb olunca kendi elinde birşey olmayıp ancak Sâni' Tealâ'nın kudretiyle olduğunu bilir ve nefsinde aczini itirafla Ailah'a iltica eder.

وَلِيَعْلَمَ اللّهُ الَّذِينَ آمَنُواْ وَيَتَّخِذَ مِنكُمْ شُهَدَاء وَاللّهُ لاَ يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿140﴾

[Ve Allah-u Tealâ mü'minleri münafıklardan ayırsın ve mağlubiyetiniz sebebiyle sizden birtakım şehidler ittihaz eylesin. Onlar mertebe-i şehadeti ihraz etsinler için biz günleri nöbete bağlar ve bazan müşrikleri galip kılarız. Halbuki Allah-u Tealâ zâlimleri sevmez.]

وَلِيُمَحِّصَ اللّهُ الَّذِينَ آمَنُواْ وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ ﴿141﴾

[Biz mü'minleri günahlardan tathir ve kâfirleri ihlâk etmek için günleri ve günlerde vuku' bulan muharebeleri nâs beyninde nöbetle gezdiririz ki menfaatiniz hâsıl olsun.]
Yani; eğer size bir musibet isabet ederse muhakkak o musibetin misli sizden evvel hasmınıza isabet etmiştir. Binaenaleyh; mahzun olup azminize fütur ve gayretinize zaaf getirmeyin. Zira; biz Azimüşşan zamanları insanlar arasında nöbetle

döndürürüz. Nöbetle günleri döndürdüğümüzün hikmeti; Allah-u Tealâ mü'minleri münafıklardan tefrik etsin içindir. Çünkü; bazan mü'minler mağlûb olunca münafık olanlar mağlûbiyeti fırsat addederek mü'minlerden ayrılırlar. Binaenaleyh; imanında sabit olan mü'minler kimler olduğu bilinir ve mü'minleri bazı günlerde mağlûp kılarız ki, onlardan şehidler ittihaz eylesin ve bazan kâfirleri mağlûp kılarız ki onlar zelil olsun. Zira; Allah-u Tealâ, zelil kâfirleri zulümlerinden ve irtikâp ettikleri cinayet küfürlerinden dolayı sevmez. Nâs arasında galibiyet ve mağlûbiyet nöbetle deveran eder ki, Allah-u Tealâ mü'minleri muharebede ve bilhassa mağlûbiyet zamanında gördükleri meşakkatlere mukabil günahlarından tathir ve kâfirleri ihlâk etsin.

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette k a r h ; silâh yarası ve sair açıtta ve keder verici musibetlerdir. Ehl-i imana (Uhud) günü birçok musibet isabet etmişse de ondan evvel Bedir'de onun misli müşriklere de isabet etmişti. (Uhud) Gazasında İslâmdan şehit çok olduğu için Cenab-ı Hak o musibetten dolayı bu âyetle müslimleri taziye ve tesliye buyurmuş ve günlerin nâs arasında nöbetle deveran ettiğini beyanla kalplerini takviye etmiştir. Belki insanlar arasında saatler bile nöbetle deveran eder. Zira; bir saat evvel galip olanın diğer saatte mağlûp olduğu görülür. İşte aynı hâl, (Uhud)'da da vaki' olmuştur. Çünkü; (Uhud)'da muharebenin biyadesinde İslâm ordusu, harbi kazanmış ve kâfirler mağlûb olmuştu. Anöak kâfirler mağlûp olunca İslâmdan bir fırka Resûlullah'ın emrettiği yerde sebat etmeyerek düşmanın mağlûbiyetini görünce muharebe hitam buldu zannıyla talana heves ederek yerlerinden ayrılmaları üzerine kâfirler galebe etmişlerdir. Binaenaleyh; aynı günde bir saat evvel galip olan ordu bir saat sonra mağlûp olmuştur.

Bunun için dünyada menfaat, mazarrat, rahat ve meşakkatte bir kimse için beka olmadığı gibi nusret ve mağlûbiyette de beka olmadığını Cenab-ı Hak eyyamın nâs arasında nöbetle deveran ettiğini beyanla (Uhud) vak'asında, evvel galipken sonra mağlûp olmalarına me'yus olmamalarını ehl-i imana tavsiye etmiştir. Şu halde bazan mü'minler galip olduğu gibi bazan da kâfirleri galip kılar ki, iman, icbarı olmasın. Çünkü; her zaman ehl-i iman galip olsa imanın hak olduğuna ilm-i zaruri hâsıl olduğundan iman, icbarı olur. Halbuki imanda muteber olan; ihtiyarîdir, icbarî değildir.

Tefsir-i Taberî'de beyan olunduğu veçhile bu âyette (لِـيَـعْـلَـمَ) (لَـيـمِـيـزِ) manâsınadır. Yani; «Allah-u Tealâ eyyamı nâs beyninde münavebe kıldı ki, mü'minleri münafıklardan temyiz ve tefrik etsin de, mü'minler, münafıklar birbirinden seçilsin ve mü'minler, münafıkları bilsinler» demektir. Nitekim (Uhud)'da reis-i münafikîn olan (İbn-i Selül) ayrıldı ve maiyetiyle beraber muharebeye iştirak etmedi.

Ş ü h e d a ; şehidin cemidir. Allah-u Tealâ galibiyet ve mağlûbiyeti nâs beyninde münavebe kıldı ki, sizden bazı kimseleri şehid ittihaz eylesin ve onlar da mertebe-i

şehadete nail olsunlar. Allah-u Tealâ lisanlanyla imanı ikrar edip kalplerinde küfre musir olan zâlim münafıkları sevmez.
Eyyamın, nâs beyninde münavebesinde diğer bir faydası da mü'minler mağlûp olursa gördükleri meşakkat, günahlarına kefaret olmakla Allah-u Tealâ onları günahlarından tathir etmektir. Kâfirler mağlûp olursa ekserisinin vücudunu izale etmekle âlemi şerlerinden emin kılmaktır.
Hulâsa; bazı kâfirlerin galebesiyle ehl-i imana zarar isabet ederse me'yus olmamak lâzım geldiği ve zaman; nâs beyninde münavebe suretiyle cereyan ettiğinden galibiyet ve mağlûbiyet tev'em olduğu ve binaenaleyh; her zaman galibiyetin bir tarafta karar etmediği ve mü'minler mağlûp olduğunda azimetlerine fütur getirmemek elzem olduğu ve eyyamın nas beyninde nöbetle devretmesinde faide; münafıkın mü'minden ayrılması ve münafık olduğunu mü'minlerin bilmesi ve ehl-i imandan bazılarının mertebe-i şehadeti ihraz etmesi ve mü'minlerin günahlarından tathir olunup kâfirlerin kahren helâk olmaları olduğu ve Allah-u Tealâ'nın nefsine ve gayre zulmeden zâlimleri sevmediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ nâs beyninde zamanın münavebeyle cereyanında hilpnet ve faideden bazısını beyandan sonra bazı âhari ve şu münavebenin sebeb-i aslîsini beyan etmek üzere :

أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُواْ الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّهُ الَّذِينَ جَاهَدُواْ مِنكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ ﴿142﴾

buyuruyor.

[Belki sizden mücahede edenleri ve mücahedede tesadüf edeceği zahmetlere sabredenleri Allah-u Tealâ bilmeksizin siz Cennet'e dahil olacağınızı zannettiniz.]
Yani; sizden mücahede ve mücahedenizde tesadüf edeceğiniz meşakkate sabrınız vâki' olup Allah-u Tealâ onu bilmedikçe Cennet'e gireceğinizi zannetmeyin. Zira; bu zannınız fâsiddir. Çünkü; siz hem muharebe edeceksiniz, hem de sabrınız vaki olmakla Cennet'e gireceksiniz, yoksa muharebe ve sabretmeksizin Cennet'e gireriz zannınız yanlıştır.

وَلَقَدْ كُنتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِن قَبْلِ أَن تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَأَنتُمْ تَنظُرُونَ ﴿143﴾

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki siz mevte mülâki olmazdan evvel muhakkak mevti istediniz. Size mühlet verildiği halde siz ihvanınızın vefatını gördünüz.

Halbuki onların vefatlarına siz bakıyordunuz ve istediğiniz mücahedeye nail olduğunuz halde niçin münhezim oldunuz?]
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile (أَمْ حَسِبْتُمْ) harf-u istifhamla vaki' nehiydir. Mücahede eden olmayınca ve mücahedede sabreden bulunmayınca Allah-u Tealâ mücahede ve sabredenleri bilmez. Zira; yoktur. Allah-u Tealâ varı var, yoku da yok bilir. Yoksa yoku var bilmez. Çünkü; yoku var bilmek cehli alâlallah olduğundan muhaldir. Binaenaleyh; mücahid olmaz ve mücahede olmadığından mücahedede sabreden de bulunmazsa bittabi Cenab-ı Hak mücahidi ve sâbiri bilmez. Zira; yoktur. Şu halde mücahede ve sabredenler bulunup Allah-u Tealâ onları bilmedikçe yani, «Siz mücahede edip onda göreceğiniz meşakkate sabretmedikçe Cennet'e gireceğiz zannetmeyin. Eğer böyle zannederseniz bu zatininiz yanlış» demektir.
Allah-u Tealâ düşmanla mücahedeyi farz kıldığından bu farzı eda etmedikçe Cennet'e girmek uzak olduğuna işaret için istifham-ı inkâri suretiyle bu misilli zandan nehyetmiştir ki, herhalde düşmana mukavemet lâzım olduğunu ehlri imana tavsiyedir ve cihadın farziyeti kifaye olduğundan bazı kimselerden mücahedenin vukuu diğerlerinden farzı iskat eder.
Bu âyette e h l - i i m a n ı n m e v t i t e m e n n i e t m e l e r i yle murad; mevtin esbabı olan mücahedeyi temenni etmeleridir. Çünkü; bu âyet (Bedir) Gazasında bulunamadıklarından müteessif olarak Resûlullah'la gazada bulunmayı arzu edip mertebe-i şehadeti ihraz etmek emeline binaen (Uhud) Gazasına çıkmak için Resûlullah'a ısrar edip sonra mevkilerinde sebat etmeyerek evvelâ galebeye, saniyen inhizama sebebolanlar haklarında nazil olup onları tekdir olduğu Beyzâvî ve Medarik'in cümle-i beyanatındandır. Mertebe-i şehadeti istemeleri düşmanın galebesini istemek olduğundan bu talepleri tekdiri mucip olmuştur. Gerçi şehadet isteyenlerin hatırlarına düşmanın galebesi gelmemişse de talepleri bunu müstelzimdi. Zira; alelekser şehadet mağlûp tarafta çok olur. Binaenaleyh; ihsan gerek sözünde ve gerek işinde yalnız mânâ-yı zahirisine bakmayıp onun müstelzim olacağı şeyleri de düşünmesi lâzım olduğuna işaret olunmuştur. Meselâ; tabibe muhtaç olan bir hasta, kâfir'olan bir doktordan ilâç alır. Onun maksadı hastalığından şif ay âb olmaksa da Allahın düşmanı olan kâfire parasını vermekle düşmana menfaat isal ettiği gibi sanatını da tervie etmiş olur. Şu halde bir mü'minin bunu düşünüp tabib-i müslim araması icabeder. Binaenaleyh; bu gibi şeylerde insanın kendi maksadının zımnında mazarrat olup olmadığını dahi düşünmesi lâzımdır.
Hulâsa; Allah-u Tealâ mücahede edenleri ve mücahedede görecekleri meşakkate sabreyley enleri bilmedikçe ve bunlardan hiç biri vuku bulmadıkça Cennet'e gireceğiz zannı fasid olduğu ve çünkü; nas beyninde zaman nöbetle cereyan ettiğinden bunların elbette vuku bulacağı ve eshab-ı Resûlullah'ın mertebe-i şehadeti temenni ettikleri ve gözleri önünde şehid olanları gördükleri bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ (Uhud) Gazasında inhizama sebebolanlari tekdir ettikten sonra münafıklardan «Muhammed (S.A.) Resûl olsaydı katlolunmazdı veyahut başı yaralanmazdı» demelerine karşı onların bu sözlerini reddetmek üzere :

وَمَـا مُـحَمَّدٌ إِلاَّ رَسُولٌ قَـدْ خَـلَتْ مِـن قَـبْـلِـهِ الـرُّسُلُ أَفَـإِن مَّـاتَ أَوْ قُـتِـلَ انـقَـلَـبْـتُمْ عَـلَـى أَعْقَـابِـكُمْ

buyuruyor.

[Muhammed olmadı, illâ bîr Resûl oldu ki, o Resûlden evvel birçok rusül-ü kiram geçti. Eğer Muhammed ölür ve katlolunursa siz onun dininden döner, ökçeleriniz üzerine inkılâp ve irtidad eder misiniz?] Peygamber'in vefatı veya katli sizin irtidadınızı icabeder mi? Ve ondan evvel geçen Resûllerin vefatları ümmetlerinin irtidadını icabetti mi ki, sizin Resûlünüzün vefatı irtidadınızı icabetsin?

وَمَـن يَـنـقَـلِـبْ عَـلَـىَ عَقِـبَـيْـهِ فَـلَـن يَـضُرَّ اللهُ شَيْـئًـا وَسَيَـجْزِي اللهُ الـشَّـاكِـرِيـنَ ﴿144﴾

[Eğer sizden bir kimse ökçesi üzerine döner gibi dininden döner, irtidad ederse o kimse elbette Allah-u Tealâ'ya hiçbir zarar edemez. Ancak irtidadından zarar kendine ait olur. Zira; Allah-u Tealâ zarardan münezzehtir ve Allah-u Tealâ elbette nimetine şükredenleri güzel ceza ile cezalandırır.]
Yani; Muhammed (S.A.) geçmiş ümmetlerin Resûlleri gibi bir Resûldür. Onların vefatlarıyla ümmetleri dinlerinde sebat edip irtidad etmedikleri gibi Resûlünüzün irtihalinden sonra sizin de dininizde sebat edip irtidad etmemeniz lâzımdır. Şu halde geçmiş ümmetler ve onların Resûlleri size büyük delil ve ibrettir. Onlar dinlerinde sebat eder de siz niçin sebat etmezsiniz? Halbuki bir kimse Resûl olunca ölmemesi veyahut düşman tarafından yaralanmaması ve sair avarız-ı beşeriyeden münezzeh olması lâzım gelmez.
Fahr-i Razi, Kazi, Hâzin'in ve Ebussuûd Efendi'nin beyanları veçhile ayet-i celile (Uhud) Gazasında ashab-ı kirama arız olan bazı halatı tasvir eder. Çünkü; Resûlullah ashaptan ok atacakları (Cebel-i Uhud)'un dibinde karar etmek, hatta muharebe aleyhe cere'yan etse dahî yerlerinden ayrılmamak üzere emir verdi ve askeri o yolda tertip etti. Tirendazlar emr-i Resûlullah üzere hareket edip mevki-i mezkûru tuttular ve oradan hücuma yeltenen kâfirlerin alemdarlarını ve bazı ileri gelenlerini öldürdüler. Resûlullah da Ebu Süfyan fırkasını maiyetiyle beraber bozup kâfirler inhizama uğrayınca (Cebel-i Uhud)'un esasında karara ve düşmanın orada melhuz hücumunu def 'e memur olanlar emval-i ganimet almak için yerlerini terketmeleri

üzerine müşrikler kendilerini toplayıp çevirme hareketiyle asakir-i îslâmiyeyi bozdukları sırada müşriklerden birisi taşla Resûlullah'ın yüzünü yaraladı ve dişini şehid etti. (Mus'ab) Hazretleri onu defe çalışmaktayken şehid oldu. Resûlullah'ı yaralayan ve (Mus'ab)'ı şehid eden (Abdullah b. Kumey'e) Mus'ab'ı Resûlullah zannıyla «Ben Muhammed (S.A.)'i katlettim» deyince yüksek sada ile Resûlullah'ın katline dair Şeytan tarafından bir feryad-ı figan zuhur etti. Bunu bilmeyen müsümanlar inandı ve ordu-yu İslâma tamamen bozgunluk ve perişanlık ânz oldu ve münafıklar da «Muhammed (S.A.) Resûlullah olsaydı katlolunmazdı» diyerek zuafanın zihnini teşviş ettiler. Resûlullah (S.A.) Efendimiz eshab-ı kiram beyninde bu suretle şüyu' bulan keyfiyet-i katli reddetmek üzere «Ya ibadallah! Bana gelin» demekle berhayat olduğunu ilân etti ve ashabından otuz kişi etrafına toplandı. Ve Hz. Enes'in ammisi (Enes b. Nadr)'ın «Resûlullah öldüyse Rabbisi baki ve dini kaimdir» dedi ve kılıcını sıyırdı ve şehid oluncaya kadar mücahedeye devam etti. Badehu küf far dağılıp muharebe bittikten sonra bu âyetin nazil olduğu mervidir. İşte bu vak'a muharebede askerin âmirine son derece itaati vâcib olduğunu ve herkesin aldığı emir üzere hareket etmesi lâzım geldiğini ve emrin hilâfında hareketin fena netice tevlid edip inhizama sebep olacağını ve askerin tabiyesinde sebatı, harbi kazandıracağını beyanla İslâm ordusuna mühim bir derstir.
Hulâsa; bir Resûlün vefatı veya katliyİe dininin terk olunmayacağı ve Resûlullah'ın evvel geçen ümmetlerin Resûlleri gibi bir Resûl olduğundan onların vefatlarıyla ümmetlerinin dinlerini terketmedikleri gibi bu ümmetin de Resûlü vefat ederse dininin terkolunmayacağı ve dininde irtidad eden kimsenin Allah'a hiçbir şey zarar edemeyeceği ve ancak kendinin zarar edeceği ve imanında sebat eden kimselerin haklarında va'd-i ilâhi olarak nimet-i imana şükredenlerin güzel cezaya nail olacakları bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ (Uhud) Gazasında vaki olan bazı halleri tasvir ettiği gibi ehl-i imanı mücahedeye terğib etmek üzere:

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ إِلاَّ بِإِذْنِ اللهِ كِتَابًا مُؤَجَّلاً

buyuruyor.

[Hiçbir nefis için vefat etmek olmadı. İllâ Allah'ın izniyle vefat eder. Binaenaleyh; Allah-u Tealâ izin vermedikçe hiçbir kimsenin ruhu kabzolunmaz. Zira; Allah-u Tealâ her nefsin ecelim muayyen bir vakte yazdı.] O vakit gelmeden evvel hiçbir kimse vefat etmediği veya katlolunmadığı gibi vakti geldiği anda eceli de tehir olunmaz.

وَمَن يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا

[Ve eğer bir kimse dünya menfaatini murad eder ona göre çalışırsa biz ona dünya menfaatini veririz.]

وَمَن يُرِدْ ثَوَابَ الآخِرَةِ نُؤْتِهِ مِنْهَا

[Ve eğer bir kimse âhiret sevabını isterse biz ona âhiret sevabını veririz.]

وَسَنَجْزِي الشَّاكِرِينَ ﴿145﴾

[Nimet-i imana şükür ve mücahedeye devam edip ameliyle ancak âhiret sevabı isteyenlere biz güzel ceza veririz.]
Yani; muharebeye gitmekle bir kimsenin ölmesi lâzım gelmez. Zira; hiçbir nefis ölmez, illâ onun ölmesi, yazılmış olan vakt-i muayyende Allah'ın emriyle ölür. Binaenaleyh; hiçbir kimse harpten kaçmakla ölümden kurtulmuş olmaz. Şu halde harbe gitse de gitmese de eceli için tayin olunan vakitten, eceli takdim veya tehir olunmaz. Eğer bir kimse cihadından ve sair amelinden dünyada ecir murad eder, niyeti dünyaya münhasır olursa ancak mükâfatını alır, âhirette sevap görmez ve eğer cihadından ve bilcümle amelinden âhiret sevabı isterse âhiret sevabını alır. Zira; amelde niyet muteber olduğundan niyetine göre nasibedar olur. Nimete şükredenleri Cenab-ı Hak güzel ceza ile cezalandırır.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile münafıkların (Uhud) Gazasında inşaa ettikleri yalanlar üzerine Cenab-ı Hak bu âyetle mü'minlerin kalplerini takviye ve her nefsin Allah'ın emriyle vefat edeceğini beyan eylemiş ve Resûlünü nâsın şerrinden muhafaza ettiğini ve edeceğini bilfiil (Uhud) vak'âsında ispat etmiştir. Zira; o ma'rekede esbab-ı helâkten hiçbir şey kalmayıp hepsi hasıl olmuştu. Çünkü; Resûlullah'ın ashabı dağıldı, ordu bozuldu, kendileri yalnız kaldı, katletmek için kâfirler hücumetti, dişi şehid oldu ve başı yarıldı. Öyle olduğu halde Cenab-ı Hak Resûlünü düşmanlarının şerrinden muhafaza etti. Binaenaleyh; bir kimse ne kadar helâke maruz kalsa ve hakkında bilumum esbab-ı helâk hazırlansa Allah'ın emri olmadıkça onu hiçbir kimse öldüremez.
Bu âyette A l l a h ' ı n i z n i y l e murad; Allahhn emri ve o nefsin vefatına taalluk eden iradesi ve ilminin taallûkudur. Binaenaleyh bu âyet; maktulün eceliyle vefat ettiğine ve ecelin tağyir olunmadığına delâlet eder. K i t a b - ı m ü e c c e l le murad; her şahsın ecelinin yazıldığı ve tayin olunduğu kitap ve zamandır.
İnsanın amelinde itibar ve semeresini almakta medar olan şey, insanın iradesi ve niyeti olduğuna ye niyetine göre ecir alacağına bu âyet delâlet eder. Binaenaleyh; herkes amelinde hayır niyet etmesi lâzımdır ki, değerli bir ecre nail olsun. Çünkü; (Uhud) Gazasına hazır olanlar iki fırkaydı; Onlardan birinin muradı; emval-i ganimet

almak ve şecaatli görünüp nâsın kendini bahadırlıkla sena etmesi gibi menfat-ı dünya idi. Onlar talana dağılmakla inhizama sebep olduklarından Cenab-ı Hak onlara ta'riz olmak üzere «Amelinden muradı dünya olan, dünyaya nail olur» buyurmuştur. Diğer fırkanın maksadı; âhiret sevabı olduğundan onlar maiyet-i Rasûlullah'ta sebat ve bir derece düşmanlarına karşı müdafaa ettiler. Onların da büyük sevaba nail olduklarını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.
Gerek dünya ve gerek âhiret talebeden matlûbunun bir miktarına nail olacağına işaret için ba'za delâlet eden (مـن) lâfzı vârid olmuştur. Yani «Sevab-ı dünya murad eden kimseye dünyadan bir miktar ve sevab-ı âhiret murad edene âhiretten bir miktar veririz» demektir.

***
Vâcib Tealâ Resûlünün geçmiş ümmetlerin Resûlleri gibi bir Resûl olduğunu ve bir kimsenin Resûl olması vefatına mâni olmadığını ve Resûlün vefatı dininden dönmeye sebep olmayacağını ve muharebeye haazır olmakla ölmek lâzım gelmediğini ve izn-i ilâhi olmadıkça hiçbir kimsenin vefat etmeyeceğini beyan ettiği gibi enbiya-yı sabıkadan bazılarının ve ümmetlerinin tarîklerini dahî beyanla ümmeti Muhammediyeyi harbe teşvik etmek üzere:

وَكَأَيِّن مِّن نَّبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُواْ لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَمَا ضَعُفُواْ وَمَا اسْتَكَانُواْ وَاللّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ ﴿146﴾

buyuruyor.

[Nebilerden pek çoklarıyla birçok âbid ve zâhidler mukatele ve düşmanlarıyla muharebe ettiler. Binaenaleyh; Allah-u Tealâ'nın yoluna mukatelede kendilerine isabet eden mesaipten fütur getirmediler ve zaaf da göstermediler ve düşmanlarına boyun eğip meskenet de kabul etmediler. Halbuki; Allah-u Tealâ sabredenleri sever ve muhabbet eder.] Şu halde onlar sabrettiler ve muhabbet-i ilâhiyeye mazhar oldular. Ey ümmet-i Muhammed! Sizin de onlar gibi olmanız lâzımdır.
Yani; geçmiş ümmetler düşmanlarıyla mukateleden çekinmedikleri gibi siz de çekinmeyin. Zira; çok nebilerle beraber ümmetlerinden birçok cemâat, ulema ve fukaha düşmanlarıyla mukatele ettiler ve tarîk-ı hakkı i'lâda kendilerine isabet eden belâyâdan ve birçoklarının katlolunmasından korkmadılar ve tesadüf ettikleri müşkülâttan yorulmadılar, muharebede za'fiyet göstermediler ve düşmanlarına boyun eğip yalvarmadılar, belki cesur arslanlar gibi düşmanlarına hücumla sabır ve sebat ettiler. Zira; Allah-u Tealâ sabredenleri sever.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyetten maksad; enbiya-yı sairenin ve ümmetlerinin fîsebilillâh harpten usanmayıp harbe devam ettiklerim ve yorulmayıp

düşmanlarına baş eğmediklerini beyanla ümmet-i Muhammediyeyi Resûlullah'la beraber mücahedeye teşvik etmektir. Binaenaleyh; (Uhud) Gazasında Resûlullah'ınkatlolunduğuna dair şayi' olan yalan üzerine harbi terkedip düşmandan korkan ve hattâ reis-i münafıkîn olan (Abdullah b. Selûl) ile düşmana dehalet edip, eman talebi için onu şefaatçi yapmak isteyen zayıf kalpli müslümanlara bu âyetle Cenab-ı Hak tariz etmiştir.
(فَمَا وَهَنُوا) v e h i n ; insanın her tarafını ihata eden korku ve kalbe ârız olan zaaftır. (وَمَا ضَعُفُوا) z a a f ; cismin kuvvet ve kudretini ihlâl eden zayıflık ve imanlarının gevşeyip kalbe arız olan şek ve şüphedir. (وَمَا اسْتَكَانُواْ) i s t i k â n e t ; zaafının eser-i aczini hariçte göstermek ve düşmana boyun eğmektir.
Vâcib Tealâ bu âyette enbiya-yı sabıkanın birçoklarının ümmetlerinde beş sıfat zikretmiştir:
B i r i n c i s i ; düşmanla muharebeden çekinmemek.
İ k i n c i s i ; düşmandan korkup asla fütur getirmemek.
Ü ç ü n c ü s ü : düşmana karşı asla zayıf görünmemek.
D ö r d ü n c ü s ü : düşmandan korkup boyun eğmemek.
B e ş i n c i s i : düşmana karşı sabır ve sebat edip metanetini kaybetmemektir. İşte bu âyette Cenab-ı Hak bunları beyanla ümmet-i Muhammedin dahî düşmana karşı bu sıfatlan takınması ve eser-i zaaf göstermemesi lâzım olduğunu beyan ve harbe terğib buyurmuş ve düşmana karşı sabredenlere yardım edeceğine işaret etmiştir. Çünkü Beyzavi'nin beyanı veçhile Cenab-ı Hakk'ın sabredenlere muhabbetini beyan etmek; düşmanlarına karşı nusret edip kadirlerini âli kılacağını va'detmektir. Zira; Allah'ın kuluna muhabbeti dünyada i'zâzü ikram ve âhirette sevaba muvaffak kılmakla Cennet'e ithal etmektir.
Rabb-i Tealâ'ya mensup olan ulema, fukaha ve âbtd mânâsınaysa da, Taberî'de beyan olunduğuna nazaran cemâât-ı kesire, binlerce çok kimseler mânâsında dahî müstameldir. Burada hangi mânâ murad olunursa olunsun birçok kimselerin nebileriyle beraber düşmana karşı vardıklarını beyandır.

***

Vâcib Tealâ geçmiş ümmetlerden din-i ilâhi uğrunda düşmana karşı sebat eden mücahitlerin fiilen muhassenatını beyan ettiği gibi kavlen muhassenatını dahî beyan etmek üzere:

وَمَا كَانَ قَوْلَهُمْ إِلاَّ أَن قَالُواْ ربَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿147﴾

buyuruyor.

[Mücahidlere meşakkat isabet ettiğinde onların sözleri olmadı, illâ «Ey bizim Rabbimiz! Günahlarımızı ve bazı işimizde haddini tecavüz eden israfımızı mağfiret et ve düşmanlarımıza karşı vardığımızda ayaklarımızı sabit kıl, kaydırma ki, kalplerimizde korku kalmasın ve kavm-i kâfir üzerine bize nusret ver» demeleri oldu.]
Yani; onların sözleri şu duaları oldu ki, onlar maddî kuvvetleriyle beraber a'dânın şerrini defe çalıştıkları gibi mânevi olarak da Cenab-ı Haktan istimdad etmekten dahî geri durmadılar. Şu halde ümmet-i Muhammed'in fiilen onlara uymaları ve mücahedeye devamları lâzım olduğu gibi kavlen dahi iktida edip onların duaları gibi veya sair dualarla Cenab-ı Hak'tan istimdad etmeleri lâzım olduğuna âyet delâlet eder. Çünkü Kur'ân'da zikretmek; bu ümmetin ittibaı içindir. Binaenaleyh; ümmet-i Muhammedin de maddî ve mânevi esbaba tevessül etmeleri vâcibtir.
Bu âyette Cenab-ı Hakkın nusretine istihkakın şartlarını beyan vardır. Çünkü; ümem-i sâlifenin Allah'tan nusret taleb edenleri şu tertibe riayet etmişlerdir:
B i r i n c i s i ; günahlarının mağfiretini istemek,
i k i n c i s i ; ciddiyetle kebairden tevbe edip israftan tevakki etmeyi Cenab-ı Hak'tan istirham etmek,
ü ç ü n c ü s ü ; muharebede tesadüf edeceği meşakkatten zaaf göstermeyip ayaklarının sabit olmasını Cenab-ı Hak'tan istemek,
d ö r d ü n c ü s ü ; kâfirler üzerine nusret vermesini Rabbisinden istirham eylemektir. Şu halde nusretin şartları; günahtan teberri, sabır ve sebat edip eser-i zaaf göstermemektir. Zira Cenab-ı Hakkın ümem-i sâlifenin işbu tertibe riayetlerini beyan etmesi; bu tertibe riayetin lüzumunu beyan ve ümmet-i Muhammed'e talim etmektir ki, bu tertibe riayet olunan duanın kabul olunacağına işaret etmiştir.

***
Vâcib Tealâ ümem-i salife mücahitlerinin muhassenat-ı fiiliye ve kavliyelerini beyan ettiği gibi hasenelerinin mükâfatını dahi ber yanetmek üzere :

فَآتَاهُمُ اللّٰهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحُسْنَ ثَوَابِ الآخِرَةِ وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿148﴾

buyuruyor.

[O mücahitler maddi ve manevi sa'yedince, Altahü Tealâ onlara nusret, emval-i ganimet ve düşmanları üzerine galebe ve fütuhat-ı kesîre gibi dünya sevabı ve menfaatlerini ve Cennet gibi âhiret sevabının güzelini verdi. Zira; Allah-u Tealâ ihsan edenleri sever ve muhabbet eder.]
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile s e v a b - ı d ü n y a ile murad; mansur olmak ve düşmanı kahretmek ve hüsn-ü sena ve nûr-u imanla kalpleri münşerih olmak ve

şüpheleri bilkülliye zail olup masiyetleri kefaret olunarak günahlarından tâhir olmaktır. S e v a b -ı â h i r e t le murad; Cennet ve Cennette olan nimetler ve ferah ve sürür ve enva-ı tazimat ile mütena'im olmak ve cemal-i ilahiyi müşahede etmektir. Gerçi bunlar henüz verilmemişse de, Cenab-ı Hak âhirette vereceğini vaadettiğinden bilfiil vermiş gibi addolunduğu cihetle «Allah-u Tealâ verdi» denilmiştir.
Nimet-i âhiretin küllisi güzel olup celâleti kader sahibi olduğuna işaret için sevab-ı âhireti hüsün ile tavsif buyurmuştur. Nimet-i dünya az olduğu gibi birtakım mazarratla karışık olduğundan hüsünle tavsif etmemiştir. Mücahitlerin maddi esbapla ve düşmanlarıyla fisebilillâh muharebeleri ve dinleri uğrunda canlarını fedaya hazır olmaları ve manevi istiğfarla günahlara tevbe ve dua ile Cenab-ı Hakka ilticaları ihsan olduğuna işaret için mücahidinden (مُحْسِنِينَ) ile ta'bir olunmuştur. Çünkü; işleri ve sözleri ihlâsa mukarin ibadet olduğu cihetle ihsan kabilinden olduğunu beyan için (مُحْسِنِينَ) denmiştir, yoksa (وَاللّهُ يُحِبُّ الْمُجَاهِدِينَ) denilse olabilirdi. Ancak ihsan sıfatıyla muttasıf oldukları anlaşılmazdı.

***

Vâcib Tealâ ümem-i salife mücahitlerinin muhassenatını beyanettiği gibi kâfirlerin sözlerine itaat etmemelerini mü'minlere tavsiye etmek üzere:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوَاْ إِن تُطِيعُواْ الَّذِينَ كَفَرُواْ يَرُدُّوكُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ فَتَنقَلِبُواْ خَاسِرِينَ ﴿149﴾

buyuruyor.

[Ey mü'minler! Eğer kâfirlere itaat eder, sözlerini dinlerseniz, onlar sizi iziniz üzerine eski din-i batıla döndürürler. Siz de zarar ye ziyan edici olduğunuz halde dönersiniz. Şu halde onların sözlerine bakmayın ki zarar görmeyesiniz.]

بَلِ اللّهُ مَوْلاَكُمْ وَهُوَ خَيْرُ النَّاصِرِينَ ﴿150﴾

[Belki sizin mevlânız ve yardımcınız Allah-u Tealâ'dır. Halbuki Allah-u Tealâ yardım edicilerin hayır tısıdır.] Binaenaleyh; bütün işlerinizde ve bilhassa muztar olduğunuz zamanlarda Allah-u Tealâ'dan yardım talebedin. Zira; düşmanınızın şerrini sizden defedecek odur. Ondan gayrı bir mevlâ yoktur ve her zaman yardıma kaadir olduğundan her ne vakit kemal-i ihlâsla muaveneti taleb ederseniz, muavenet eder ve dostlarını düşmanları üzerine galip kılar.
Âyetin sebeb-i nüzulü; (Uhud) vakasında hadis olan hezimettir. Binaenaleyh; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile k â f i r l e r le murad; müşriklerin reisleri (Ebu Süfyan) ve a'vântdır. Zira; o günde Kureyş içinde sözü dinlenen ve emri nafiz olan o idi. Cenab-

ı Hak Ebu Süfyan ve etbaına itaatten mü'minleri men'etmiştir. Yahut bu âyette k â f i r l e r le murad; münafıklardır. Zira; sair vakitte âdetleri olduğu veçhile mü'minlerin kalplerine şüphe koyan ve Resûlullah'ın katlolunduğuna dair olan yalanı halk araşma dağıtan ve mü'minlere «Eğer Muhammed (S.A.) rasul olsa bu misilli vakalar olmazdı, belki Muhammed (S.A.)'in sair nâstan farkı yoktur. Çünkü; bazı vakalar lehine ve bazısı aleyhine zuhur ediyor, şu halde Resûl değildir. Binaenaleyh; eski dininize dönmek sizin için hayırlıdır» demekle zuafa-yı mümininin kalplerini teşviş etmişlerdi.
İşte Cenab-ı Hak ehl-i imana «Kâfirlerin sözünü diniler ve emirlerine itaat ederseniz sizi eski dininize döndürürler. Dünyada ve âhirette zarar görürsünüz» buyurmuştur. Âyetin nüzulüne bu vaka sebep olmuşsa da, esah olan âyette; kâfirlerle murad; bilumum kâfirlerdir. Zira itibar; lâfzın umumuna olup sebebin hususuna değildir. Binaenaleyh kâfir lâfzı; münafık, müşrik ve mülhid bilumum kâfirlere şâmil olduğu cihetle Cenab-ı Hak ehl-i imanın kâfirlerin sözlerine itimat etmemesi ve aldanmaması lâzım olduğunu ve eğer sözlerine inanırlarsa, mü'minlerin zarar göreceklerini beyan buyurmuştur.
İ t a a t le murad; onlarla müşaverede ve sair hususatta emirlerine itaattir. İtaatten men'in illeti; ikidir:
B i r i n c i s i ; itaat edilirse dinden döndürmeleridir.
İ k i n c i s i ; dininden dönenlerin bilkülliye zarar görmeleridir. Yani; «İtaat ederseniz dininizden döndürürler, bütün bütün zarar edersiniz. Şu halde nefsinizi zarardan vikaye için itaat etmeyin» demektir.
Âyette h ü s r a n ; dünyaya ve âhirete şâmildir. Dünyada hüsran; kâfirlere itaat ve tezellül ve düşmana arz-ı ihtiyaç etmek gibi şeylerdir. Zira; aklı olan insan için düşmana arz-ı ihtiyaç etmekten daha müşkül birşey olmaz. Çünkü; düşmana boyun eğmek enva-ı zilleti camidir. Âhirette hüsran; Cehennem'e girmek ve Cennet'ten mahrum olmaktır.
Kâfirlere itaat; kâfirlerden yardım istemek ve muavenet beklemek için olacağından Cenab-ı Hak «Sizin yardımcınız ve mevlânız olan Allah-u Tealâ'dır ve Allah-u Tealâ bilumum yardımcıların hayırlısıdır» buyurdu. Zira; Allah-u Tealâ herkesin halini ve ihtiyacını ve istediği şeyin haline münasip olduğunu ve olmadığını bildiği gibi, her zaman istediğini vermeye ve yardım etmeye kudret-i kâmile sahibidir. Binaenaleyh; herkes isteyeceğini ondan istemeli ve yardımı ondan beklemelidir. Zira; Allah-u Tealâ cümle yardımcıların hayırlısı ve kullarının mevlâsıdır. Binaenaleyh; ezher cihet nusrete ve ihsana kaadir olan Allah-u Tealâ'yı bırakıp da birtakım âciz kimselerden yardım istemek hamakatten başka birşey değildir.
Hulâsa; mü'minler için düşman olan kâfirlerin sözüne itimat ve emrine itaat caiz olmadığı ve eğer itaat eden olursa, dininden döndürmeye sa'yedecekkri ve eğer dinlerinden döndürürlerse, dininden dönenler dünyada ve âhirette zarar

görecekleri ve mü'minlerin yardımcıları ancak Allah-u Tealâ olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ müşrik ve münafık bilcümle kâfirlerin sözlerine itimad etmemek lâzım olduğunu beyan ettiği gibi onlardan korkmamak dahi lâzım geldiğini ve onların küfürleri sebebiyle kalplerine korku, konulduğunu beyan etmek üzere :

سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُواْ الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُواْ بِاللّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَأْوَاهُمُ النَّارُ وَبِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ ﴿151﴾

buyuruyor.

[Kâfirlerin şirklerine bir delil nazil olmadığı halde, Allah'a şirkleri sebebiyle onların kalplerine elbette Biz Azimüşşan korku koruz ve kâfirlerin makamları Cehennem ateşidir ve zalimlerin makamları ne kadar çirkin oldu.] Çirkin olan makam; Cehennem ateşidir.

Yani; ey mü'minler! Siz ihlâs üzere bize teveccüh edin ve ancak bizden yardım isteyin, kâfirlerin sözlerine aldanmayın ve kendilerine ehemmiyet vermeyin ve onlardan korkmayın. Zira; biz onların kalplerine şirkleri sebebiyle korku bırakırız. Binaenaleyh; zayıf olduğunuz halde sizden korkarlar, üzerinize gelemezler. Çünkü; batıl olan şirki irtikâp edin diyerek onlara bir delil nazil olmadığı halde kendi elleriyle taştan ve ağaçtan yaptıkları putları Allah'a şerik itikad etmelerinin şeameti sebebiyle onların kalbi korku ve ıztıraptan hâli olmadığı cihetle sizin üzerinize korktuğunuz derecede gelemezler. Binaenaleyh; onlardan korkup sözlerine itimad etmeyin. Şu halde onlar dünyada şevket-i tslâmiyeden havf üzere vakit geçirdikleri gibi âhirette onların makamları zâlimler için hazırlanan Cehennem ateşidir ve zalimlerin makamları olan Cehennem ne kadar fena oldu?

Fahr-i Razi, Hâzin ve Kâzi'nin beyanları veçhile kâfirlerin kalplerine korku bırakılması (Uhud) vakasına mahsus olmak ihtimali varsa da, esah olan lâfzın umumuna nazaran her yerde ve her zamana şâmil olmaktır. Gerçi bundan evvelki âyetler (Uhud) vakası hakkında olduğu gibi bu âyet dahi (Uhud) vakası hakkında nazil olmak ve ashabı teşci için Kureyş kâfirlerinin kalplerine korku ilka olunduğunu beyan etmek muhtemelse de, âyetlerde sebeb-i nüzulün hususuna bakümayıp ancak lâfzın umumu nazar-ı itibara alınmak kaidedir. Binaenaleyh bir vakanın hükmünü beyan hakkında nazil olan âyetin hükmü; o vakaya münhasır olmaz. Kıyamete kadar o vakanın emsali havadisin cümlesinin ahkâmına şâmil olur. (Uhud) vakasında kâfirler galip oldukları halde hiçbir sebep olmaksızın kendilerine korku arız olduğundan galipken mağlûp gibi firar ettiler. Halbuki harbe devam etseler ehl-i İslâmı daha ziyade perişan edebilirlerdi.

(Uhud)'da arız olan korku üzerine firar edip bir müddet gittikten sonra (Ebü Süfyan) ve a'vânı nedamet ederek geri dönüp ehl-i imanı tamamen kılıçtan geçirmeyi azmetmişlerse de, Âllahü Tealâ'nın onlara inzal ettiği korku sebebiyle cesaret edememişlerdir. İşte ehl-i îslâmın azlığı ve bozulmasıyla beraber Allah-u Tealâ'nın lûtfu olarak korkuyu kâfirlerin kalplerine yerleştirmekle bu âyetteki vaadini birinci defa olarak (Uhud) vakasında incaz buyurmuştur. Binaenaleyh; şu halde Vâcib Tealâ'nın ehl-i İslâma lutfunun ve ehl-i küfre gazabının eseri olduğu cihetle din-i İslâm'ın yardımcısı gayet az olup bütün dünya küfürle dolu.ve edyan-ı saire erbabıyla memlû bulunduğu halde din-i İslâm'ı edyan-ı saire üzere âli ve edyan-ı saire erbabını makhur ve kûre-i arzın bir kısm-ı mühimmini ehl-i İslâmla doldurmuştur. İşte bu; ancak inayet-i Eâhiyedir, başka bir sebeple hâsıl olmak imkânı yoktur. Zira; ehl-i İslâm diyanete riayetle beraber ciddiyetle çalışmaları üzerine Cehab-ı Hakkın mahâbet İslâmiyeyi düşmanların gözlerinde büyütmek suretiyle ve kalplerine korku koymasıyla hâsıl olduğu meydanda bir hakikattir.
Gerçi bilumum ehl-i küfrün müslümanlardan korktukları görülmezse de, imanı olmayan her şahıs, kâfir olduğu haysiyette küfrü sebebiyle elbette İslâmla karşı karşıya geldiğinde kalbinde herhalde bir korku olacağını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Bu âyetin eseri de her zaman görülmektedir. Yalnız müslümanlann diyanete riayetleri şarttır. Diyanete riayet etmeksizin «Ben müslümanım» diyerek Allah'tan lütuf beklemek doğru olamayacağı aşikârdır. Çünkü; Allah-u Tealâ mü'minlere ve mü'minler içinden müttekilere vaad buyuruyor. Binaenaleyh; yalnız isminin müslüman ismi olması kâfi olamaz. İsmi müslüman olduğu gibi özü de müslüman olmak lâzımdır ve korku herkesin bulunduğu hal ve mevkie göre olur. Meselâ; asker olanların korkuları harp meydanında olduğu gibi erbab-ı ilmin korkusu da mübahese meydanında olacağı şüphesiz olup şimdiye kadar ehl-i İslâm ulemasıyla Nasârâ uleması aralarında diyanete müteallik mübahaselerde daima ulema-yi İslâmiye galip olmuştur ve Resûlullah'ın «Bir aylık mesafede düşmanın kalbine arız olan korku sebebiyle ben mensur oldum» hadîs-i şerifi de bu manâyı teyid etmektedir.
(سُلْطَانًا) hasmı ilzam ve defedecek kuvvetli delildir. Şirkin hak olduğuna dair bir delil nazil olmadığı halde şirketmek cehalet ve hamakatten başka birşey olmadığı cihetle bu âyette müşriklerin hamakatlerini ispat vardır. Zira; Hak olduğuna delil olmadığı gibi Hak olduğunu ispat etmekte mümkün olmayan birşeyi irtikâp edip ibadet addetmek hamakatten başka birşey değildir. Binaenaleyh; müşriklerin dünyada halleri korku, endişe ve ıztırap ve âhirette halleri Cehennem'de yanmaktır. Nisaburi ve Taberi'de beyan olunduğu veçhile bu âyet, Cenab-ı Hakkın ehl-i İslâma nusret edeceğine vaadidir. Zira düşmanın kalbine korku koymak; esbab-ı istilânın büyüğüdür. Yani «(Uhud) vakasında her nekadar evvel galipken, sonra mağlûp olmuşsanız da biz düşmanınızın kalbine korku ilka etmekle size nusret vereceğiz. Binaenaleyh; merak etmeyin» demektir.

***
Vâcib Tealâ düşmanların kalplerine korku koyacağını beyandan sonra bu vaadini incaz ettiğini beyan etmek üzere :

وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُّونَهُم بِإِذْنِهِ حَتَّى إِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَازَعْتُمْ فِي الأَمْرِ وَعَصَيْتُم مِّن بَعْدِ مَا أَرَاكُم مَّا تُحِبُّونَ

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki, Allah-u Tealâ size nusret ve düşmanın kalbine korku ilka edeceğine dair olan vaadini sadık kıldı, şol zamanda ki, o zamanda siz Allah'ın izniyle onları katlediyor ve katlinizle hislerini iptal ediyordunuz. Hatta siz korktunuz ve emval-i ganimet emrinde münazaa ettiniz ye size, muhabbet ettiğiniz emval-i ganimet gösterildikten sonra emr-i Resûlullah'a muhalefetle isyan ettiniz.]

مِنكُم مَّن يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنكُم مَّن يُرِيدُ الآخِرَةَ

[Zira sizden bazınız ancak dünyayı murad eder ve bazınız yalnız âhireti murad eder.] Binaenaleyh; dünyayı murad edenler emval-i ganimet almak için kendilerine tayin olunan mahalli terkle Resûlullah'a âsi oldular ve âhireti murad edenler Resûlullah'ınemrine itaatle olduğu merkezde karar ettiler.

ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ وَلَقَدْ عَفَا عَنكُمْ وَاللّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ ﴿152﴾

[Siz Allah'ın ve Resûlünün emrine muhalefet ettikten sonra Allah-u Tealâ sizi onlardan ve mallarından uzak kıldı. Zira; onlardan firar ediyordunuz ve onların yakın semtlerine varamıyordunuz. Çünkü; vaki olan kusurunuzdan dolayı Allah-u Tealâ sizi belâ-yı hezimetle müptelâ kılmak muradetti ve müptelâ kıldı. Ve hezimet olunca, imanında sebat edenlerle etmeyenlere ve mü'minlerle münafıklara iptilâ, imtihan muamelesi oldu. Ve Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki, bu iptilâ üzerine Allah-u Tealâ muhakkak sizin kusurunuzu affetti. Zira! Allah-u Tealâ mü'minler üzerine fazlu ihsan sahibidir.] Binaenaleyh; kullannın kusurlarını affeder. Çünkü kusuru affetmek; Allah'ın ihsanı cümlesindendir.
Vâcib Tealâ bu âyette dokuz hüküm beyan buyurmuş ve bunların cümlesi (Uhud)'da vaki olmuştur.
B i r i n c i h ü k ü m ; vadini sadık kılmak ve incaz etmektir. Çünkü; (Uhud)'da Vâcib Teala ittika ile beraber sabretmek şartıyla nusretini Resûlüne vaadetmişti. Resûlullah (Cebel-i Uhud)'u arkasına ve Medine'yi karşısına aldı ve cebelin esasını

merkez tayin etti ye muharebe leh ve aleyhte nasıl cereyan ederse tirendazların merkezi bırakmamalarını emreyledi. Orada sebat ettikleri müddet galip oldular. Hatta Rasûlullah rüyâsında, bir koç kesmiş ve bunu; düşmandan bir bahadırın katlolunacağıyla tabir etmişti. Müşriklerin alemdarı şüc'an-ı Araptan, (Talha b. Osman)'ın katli ve kâfirlerin mağlûp olmasıyla Allah'ın vaadettiği nusret hasıl olmakla vaadini ve Resûlünün rü'yasını tasdik etti. Çünkü; bidayet-i harpte nusretin şartı olan takva var ki, emre muhalefet yok ve sabır da var ki silâh atanlar merkezde sebat ediyorlardı.
İ k i n c i h ü k ü m ; ehl-i imanın kâfirlerin hislerini izale etmeleridir. (Uhud)'da bu da vaki olmuştur. Zira; bidayet-i harpte Allah'ın emri ve izniyle mü'minler kafirleri öldürmekle hislerini ve ruhlarını izale etmişlerdi.
Ü ç ü n c ü h ü k ü m ; isyanlarıdır. Çünkü; kâfirlerin mağlûp olmaları üzerine emval-i ganimeti görünce tirendâzân Resûlullah'ın sebat emrine muhalefetle isyan ederek emval-i ganimet toplamak üzere merkezi terk ettiler. Galebenin şartı olan takva ve sabır zayi' olunca haklarında zuhur eden nusreti kaybettiler ve galipken mağlûp oldular.
D ö r d ü n c ü h ü k ü m ; niza'dır. Çünkü; merkezden emval-i ganimet için hareketi; bir kısmı tecviz edip «Bizim sebat etmemiz galip oluncaya kadardı, şimdi galip olduk. Merkezî terketmekte zarar yoktur» dedi. Diğer kısım da «Emr-i Resûlullah harp bitinceye kadardır. Binaenaleyh; merkezde sebat lâzımdır» dedi. Velhasıl bu suretle beyinlerinde niza da vuku bulduğunu Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur..
B e ş i n c i h ü k ü m ; ehl-i İslâmın korkmalarıdır. Zira emr-i Resûlullaha muhalefet neticesi galibiyet mağlûbiyete tebeddül edip
zuhur eden muzafferiyet kaybolunca korktular. Hatta severek almaya koştukları emval-i ganimeti almaya elleri değmedi ve ne yapacaklarını şaşırdılar. İşte emre muhalefet fena halde bozgunluğa sebebiyet verdi. Binaenaleyh; askerlikte âmirin emrine muhalefetin caiz olmadığı bu âyetle sabittir.
A l t ı n c ı h ü k ü m ; bazıların dünya murad edip bazıların da âhiret murad etmeleridir. Zira; (Uhud)'da merkezi terkedenler dünya murad edenlerdi ki, emval-i ganimet almak için terkettiler ye merkezi terketmeyenler âhiret sevabı murad edenlerdir ki, Kazi'nin beyanına nazaran alemdarlanyla beraber on kişiden aşağı olduğu mervidır.
Y e d i n c i h ü k ü m ; ehl-i İslâm'ın kâfirlerden uzak olmasıdır. Çünkü; merkezden hareket edince kâfirlerin galip olmaları üzerine asakir-i İslâmiye firara yüz tutup kâfirlerden uzaklaşmışlardı. Zira; Allah-u Tealâ nusretini kesiverince firara mecbur oldular. Çünkü; Allah-u Tealâ ehl-i İslâma imtihan muamelesi yapmak için muhalefetten hâsıl olan kusurlarına binaen bir müddet kâfirlere müsaadeyle ehl-i imanı firara mecbur ederek onlardan uzaklaştırdı ki, muhalefetin acısını tatsınlar ve bir daha emr-i Rasûle ihtimam vetükkat etsinler.

S e k i z i n c i h ü k ü m ; Allah-u Tealâ'nın, muhalefet edenlerin kusurlarını affetmesidir. Zira; affetmemiş olsaydı kâfirlerin kalplerine korku ilka etmekle kâfirleri kaçırmazdı. Halbuki kâfirlerde bir müddet galebe devam ettikten sonra hiçbir sebep olmaksızın mağlûp gibi firar etmişlerdir. İşte şu firarları; Allah'ın mü'minlerin kusurlarını affının eseridir.
D o k u z u n c u h ü k ü m ; Allahın fazlu ihsan sahibi olmasıdır. Bu âyet-i celile; büyük günahı irtikâp eden kimsenin mü'min olduğuna delâlet eder. Zira; esna-yı muharebede emr-i Resûlullaha muhalefet günah-ı kebireden olduğu halde onların günahlarını affetmek ve onlara nusret vermek Allahın fazlu ihsanı olup mü'minlere fazlu ihsan sahibi olduğunu beyanla mürtekib-i kebire olan kimselere mü'min tabiri, kebireyi irtikâp eden insanı imandan çıkarmadığına delâlet eder.
Hulâsa; bidayeti harpte kâfirleri katledip mağlûp kılmakla Allah-u Tealâ'nın vaadini tasdik ettiği ve nusret; ittikaya ve mevkilerinde sabra mütevakkıf olduğu cihetle emre muhalefet ederek isyanla ittikayı ve makamlarını terk ve sabrı fevtedince, nusretin kesildiği ve bozgunluğa sebep; emval-i ganimet almak için yerlerini terk etmeleri olduğu ve Allah-u Tealâ fazlu ihsanı eseri olarak onları kâfirlerden uzak kıldığı ve kusurlarını affettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ (Uhud) vakasında ashabın bazısından vaki olan kusuru affettiğini beyandan sonra affa istihkaklarının sebebini beyan etmek üzere :

إِذْ تُصْعِدُونَ وَلاَ تَلْوُونَ عَلَى أحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْرَاكُمْ فَأَثَابَكُمْ غُمَّاً بِغَمٍّ لِّكَيْلاَ تَحْزَنُوا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلاَ مَا أَصَابَكُمْ وَاللهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿153﴾

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ sizin kusurunuzu şol zamanda affetti ki, o zamanda siz düşmanınızdan korkarak (Uhud) Dağının tepesine doğru düşmandan uzak mahalle firar ediyordunuz ve Resûlullahtan ayrılıp firar ettiğinizde etrafınıza bakmaz ve hiç kimseyi görmez ve bir tarafa meyletmez hemen firar ederdiniz. Halbuki arkanızdan Rasûlünüz sizi çağırıyordu ve siz de davetine icabet edemiyordunuz. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak sizin emre muhalefetiniz sebebiyle gam üzere gam ve keder üzere keder mücazat ediyordu. Hatta bazınızın katli, bazınızın esareti ve bazınızın yarasıyla beraber Rasûlünüzün katlolunduğuna dair şayi olan yalan ve saire gibi gumûm ve humûm her tarafınızı ihata etmişti. Zira; fevtettiğiniz zafere ve emval-i ganimete mahzun, firar ve hezimet gibi şeylere mükedder olmamanız için Cenab-ı Hak sizi bu gibi belâya ile müptelâ kıldı ki, bunlar üzerinizden kalkınca mesrur olup

geçmişe mahzun olmayasınız. Halbuki Allah-u Tealâ sizin cemii a'mâlinizi bilir ve ona göre mükâfat eder.]
Beyzavi'nin beyanı veçhile (إِذْ تُصْعِدُونَ) âyet-i sabıkada olan iptilâya mütealik olursa mânâ-yı nazım: [Siz olduğunuz mahalden firar edip hiç kimseye bakmadığınız ve arzın uzak mahalline gittiğiniz zaman Allah-u Tealâ sizi müptelâ kıldı] demektir. Ashaptan merkezde bulunanların ekserisi firar edince Resûlullah'ın «İbadallah! Bana gelin, ben Allah'ın Rasûlüyüm, muharebe edin firar etmeyin» dediği mervidir ve arkalarından Resûlullah'ınçağırdığına dair âyette sarahat vardır.
(فَأَثَابَكُمْ) bu makamda i s a b e ; gam'ın cezasıdır. Yani; «Allah-u Tealâ sizi gamla cezalandırdı» demektir. Fakat gam'ın bir olmadığını beyan için (غُمَّاً بِغَمٍّ) buyurmuştur ki, katil ve esaret gamları olduğu gibi hezimet ve Resûlullah'ınkatlolunduğuna dair haberler de vardı ve Ebu Süfyan’ın (Cebel-i Uhud)'un yukarısından bağırdığı vakit müslümanların, müşriklerin hücum edip hepimizi katledeeek diye gamları dahi vardı. Çünkü; merkezde olanlar Resûlullah'ınemrine muhalefetle mahzun ettiklerine ceza olarak Vâcib Tealâ onları enva-ı gamla mağmum etmiş ve kederleri son dereceye varmıştı.
(Uhud) vakasının kederi birçok zaman devam etmiştir. Çünkü; kendilerinden vaki olan hata neticesi birçok akraba ve ahbapları katlolundu ve Resûlullah'ın mübarek yüzü yaralandı ve dişi şehit oldu ve muhalefetlerinden dolayı azap korkusuyla velhasıl bitmez tükenmez birçok kedere müptelâ oldular.
(لِّكَيْلا) daki lâm affa taalluk ederse manâyı nazım: [Allah-u Tealâ sizin kusurunuzu affetti ki, geçmiş ve isabet etmiş olan şeye mahzun olmayasınız. Zira Allah'ın affı; hüznü giderir] demektir. (مَا أَصَابَكُمْ) lâfzına taalluk ederse mânâ-yı nazım: [Rasûlullah'ı muhalefetinizle mahzun ettiğiniz için Allah-u Tealâ sizi bir gamla mağmum ve mücazat etti ki, o gam sebebiyle siz geçmiş yaraya ve kati ü esaret gibi şeylere mahzun olmayasınız.] Çünkü; hezimet gibi bir gamla müptelâ olunca emval-i ganimet gibi şeylere mahzun olmayı unuttular.
Gam üzerine gamın gelmesi fevtolan umur-u dünyaya ve isabet eden mesaibe gamı unutturmak için olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; insanlar bir şey üzerine keder ederken, diğer belâ gelince evvelki belâyı unutmak âdettir.
Hulâsa; yevm-i Uhud'da asakir-i İslâmiye bozulunca ashaptan birçok kimseler (Uhud) Dağuun tepesine doğru firar edip hiçbir kimseye bakmadıkları ve arkalarından Resûlullah'ın çağırdığı ve onları Allah'ın bir kederden sonra diğer bir kederle mücazat ettiği ve bu mücazatın sebebi; geçmiş olan şeyleri unutup onlara mahzun olmamak olduğu ve Allah-u Tealâ'nın, insanların emre muhalefet edenleri ve düşmandan firar gibi amellerini bildiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ mü'minlere nusret vadedip nusretin de mü'minlerin kalplerinde korkunun zail olmasına muhtaç olduğundan, mü'minlerde olan korkuyu kaldırdığını beyan etmek üzere:

ثُمَّ أَنزَلَ عَلَيْكُم مِّن بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَةً نُّعَاسًا يَغْشَى طَآئِفَةً مِّنكُمْ وَطَآئِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ

buyuruyor.

[Tevbe edip kusurunuza nedametten sonra evvelce günahınız sebebiyle gamın akabinde hafif bir uykuyla Allah-u Tealâ sizin üzerinize bir emniyet inzal etti ki uyku, sizden bir taifeyi ihata etti ve o uyku sebebiyle rahat ettiler ve diğer taifenin kendi nefisleri onları bir humum içine bıraktı ki, o taife zaman-ı cahiliye zannı gibi Allah'a hakkın gayrı bir zanla zannederler.]

يَقُولُونَ هَل لَّنَا مِنَ الأَمْرِمِن شَيْءٍ قُلْ إِنَّ الأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ

[Derler ki, «Bizim için vaad-i ilâhiden birşey var mıdır, yoksa meydan düşmanımızın mıdır?» Zahirde hakikati hali sual eder. Habibim! Sen onlara de ki, «Emrin küllisi Allah'ındır.»] Binaenaleyh; nusret ve zafer ve düşmana galebe onun yedindedir.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile (Uhud) vakasında nâs ilci fırka olup
B i r i n c i s i ; mümin-i kâmil olanlardır. Onların, Allah'ın vaadına ve Rasûlullah'ın haberine itikatları tam olduğundan elbette din-i İslâmın ilâsını isterler ve Allanın nusret vereceğini ümid ederler. Bu fırkaya, (Uhud) Gazasında hâsıl olan inhizamdan sonra tevbe edince Cenab-ı Hak hafif bir uyku vermekle korkularını emniyete ve meşakkatlerini rahata ve ıztıraplarını sükûnete tebdil ettiğini bu âyetle beyan etmiştir. Uyku; emniyete sebeptir. Zira; korku olan yerde uyku olamaz. Binaenaleyh; uyku gelince emniyet hasıl ve uykudan sonra cebanet şecaata münkalip olur. îşte o zamanda uyku Allah'ın lûtfu ve Rasûlullah'ın mu'cizesidir. Zira; esna-yı harpte uyku âdetin hilafı olduğu gibi uykunun yalnız müminlere arız olup münafıklara arız olmaması dahi mu'cize olduğuna delâlet eder. Uyku insanlar için her zaman nimettir. Çünkü; daima uyanık bulunmak zaaf ve fütur verdiği gibi uyku da kuvvet ve neşatı iade eder.
(Uhud) Gazasında i k i n c i taife; risalette şek ve Allah'ın va'dinde tereddiid eden münafıklardır. Zira; onlar «Allah-u Tealâ Muhammed (S.A.)'e nusret etmez ve zafer vermez» gibi sû-i zannederlerdi. Binaenaleyh; âdânın hücumu arasında imanında ihlâs olan müminlerden herbiri bir yerde hafif az bir uykuyla istirahat edip elem ve kederden hâli oldukları zaman, münafıklar sû-i akiydeleri neticesi enva-ı gumum içinde son derece muztariplerdi ve bu da ehl-i imanın akıbetleri emniyet ve münafıkların akıbetleri havfü ıztırap olduğuna taraf-ı ilâhiden bir beşaretti.

Münafıkların cahiliye zannıyla z a n l a r ı n d a n murad; Allah'ı tekzip etmeleri ve Muhammed (S.A.) Resûl olsa, onun üzerine müşrikler musallat olmazdı ve müşriklerin kuvveti ve eshab-ı Resûlullah'ın zaafı ve müşriklerin haklı ve Muhammed (S.A.)'in hâşâ hak yedinde değil gibi birtakım evhamla uğraşmalarıdır. (Uhud) Gazasına çıkılmadan evvel Rasûlullah'ın Ashabıyla beraber müşaveresinde reis-i münafıkin (Abdullah b. Übey) de bulunduğu ve Medine'den çıkılmayıp Medine'den müdafaa olunmasını re'yedenler tarafında olduğu ve halbuki ekseriyetin reyi, (Uhud)'a gidip orada muharebe etmek ciheti olmakla ekseriyetin re'yiyle (Uhud)'a gidilip esna-yı muharebede Hazreç'ten birçok kimseler şehid olarak inhizam vuku' bulduğunu reis-i münafıkine söylediklerinde (هَل لَّنَا مِنَ الأَمْرِ مِن شَيْءٍ) demiştir. Yani; «Bize ne taalluk eder. Muhammed (S.A.) bizim sözümüzü dinlemedi, birtakım çocukların sözüne uydu. Bizim sözümüzle bir zarar olmadı ki, bize bunu haber veresiniz. Gidin Muhammed (S.A.)'e söyleyin» demek istedi.

Yahut Hazreç kabilesinden katlolunanları haber verdiklerinde «Muhammed (S.A.)'in va'dettiği nusret ve zaferden bize birşey var mıdır? Eğer vaadi doğru olsaydı bu bozgunluk olmazdı» demektir ki «Muhammed (S.A.)'in iddiası doğru olsa, bu mağlûbiyete duçar olmazdı. Halbuki fena halde mağlûp oldu. O halde iddiasında kâziptir» demekle müminlerin kalplerine şüphe koymak istemişlerdir. Cenab-ı Hak da emrin küllisi kendine mahsus olduğunu beyanla onları reddetmiştir. Çünkü; her şey Allah'ın kudreti tahtında olunca hikmeti icabı bazan dostlarını ve bazan da düşmanlarını galip kılar ve hiç kimse karışamaz. Binaenaleyh; düşmanların galip olması haklı olmalarını icabetmez. Kezalik bazan dostlarını fakir, düşmanlarını zengin kılar ve bazan da bunun aksini işler ve kimsenin birşey demeye hakkı yoktur. Bunların cümlesi herşeyin kaza-yı ilâhi tahtında olduğuna delâlet eder.

Hulâsa (Uhud) vak'asında bozgunluktan sonra îslâm taifesine lütuf olarak Cenab-ı Hakkın hafif bir uyku insanıyla istirahatlerini temin ve münafık taifesini uykudan ve istirahatten mahrum ettiği ve onların Cenab-ı Hakka sû-i zanlarının cezasını çektikleri ve onlara, katlolunânlar haber verildiğinde «Bize ne taalluk eder. Biz mi sebep olduk? Bizim sözümüze bakılsaydı böyle olmazdı» dedikleri ve bu sözlerine «Emrin küllisi Allah'ın» olmasıyla Rasûlullah'ın cevap verdiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ münafıkların sıfat-ı zemimesinden bazı âhari beyan etmek üzere:

يُخْفُونَ فِي أَنفُسِهِم مَّا لاَ يُبْدُونَ لَكَ

buyuruyor.

[Münafıklar sana izhar etmedikleri şeyleri kendi nefislerinde saklarlar.]

يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الأَمْرِ شَيْءٌ مَّا قُتِلْنَا هَاهُنَا

[Onlar kendi gibi münafıkların yanlarına geldiklerinde «Eğer bizim reyimizle olsaydı, Muhammed (S.A.)'in sözüyle buraya gelip bu makamda katlolunmazdık» derler.]

قُل لَّوْ كُنتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَى مَضَاجِعِهِمْ

[Habibim! Sen onlara cevapta de ki, «Eğer siz kendi evlerinizde olmuş olsaydınız, kendi üzerine katlolunması takdir olunan kimseler katlolunacakları mahalle çıkarlar ve mukadder olan vakt-i muayyende orada katlolunurlardı.»] Çünkü; o mahalde ve o vakitte katlolunacağına irade-i ilâhiye taalluk eden kimsenin eceli takaddüm ve teahhur kabul etmez. Elbette katlolunur.

وَلِيَبْتَلِيَ اللّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحَّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَاللّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿154﴾

[Allah-u Tealâ sizi mağlûp etti ki, kalbinizde olan şeylerle müptelâ kılsın ve kalbinizde olan şek ve şüphe gibi fenalıktan sizi tathir ve kalbinizde olan ihlâs veya nifakı izhar etsin, mümin olan münafıktan ayrılsın. Zira; Allah-u Tealâ kalplerde olan şeyleri bilir.]
Yani; habibim! Münafıklar sana izhar etmedikleri küfür ve nifakı ve senin risaletinde seklerini kendi kalplerinde gizlerler ve kendileri gibi münafıkların yanma geldiklerinde «Bizim reyimize bakılsa, sözümüz dinlense biz buraya gelip katlolunmazdık. Aklımız olsaydı Muhammed (S.A.)'in sözüyle buraya kadar gelerek Kureyş'le mukatele edip reislerimizi öldürtmezdik» demekle Resûlullah'tan gizledikleri nifaklarını izhar ederler. Habib-i zişanım! Sen onlara de ki, Siz, dediğiniz gibi kendi evlerinizde olsaydınız katlolunması mukadder olanlar bir sebep ve bahaneyle o mahalle çıkar ve katlolundukları mahalde yine katlolunurlardı. Zira; hazer kaderi def edemediği gibi, tedbir de takdire mukavemet edemez. Binaenaleyh; katli mukadder olan herhalde katlolunur» demekle onların kaderi inkârlarını reddet. Çünkü; onların o mahalde Ve o zamanda katlolunacaklarına ilm-i ilâhi taalluk edince, eğer evlerinde bulunmak katillerine mani' olsa ilm-i ilâhinin cehle tebeddül etmesi lâzım gelir, bu ise muhaldir ve kalplerinizde gizlediğiniz nifakla sizi imtihan etmek için Cenab-ı Hak sizi evlerinizden çıkardı. Gerçi münafıkın gizlediği nifakı Allah-u Tealâ bilirse de, kullan bilmediğinden

(Uhud)'da vaki olan inhizam üzerine onlar dayanamayıp nifaklarını izhar edince, herkes onların münafık olduklarını bildiler. Eğer onlar evlerinden çıkmasalardı nifaklarını biraz müddet daha gizlerler, mümin olanlarla münafıklar tefrik olunmazdı. Çünkü belâya; insanlar için miyardır. Binaenaleyh; insanın iyisi ve kötüsü iptilâ zamanında bilinir. Zira; kazaya razı olanlarla olmayanlar birbirinden iptilâ zamanında ayrılırlar. Kalbinizde olan fenalıkların meydana çıkmasıyla teybe ve istiğfar edip günahlarınızdan tathir olunmanız için Allah-u Tealâ sizi bu inhizamla müptelâ kıldı. Çünkü; Allah-u Tealâ insanların kalplerinde olan ihlâs ve nifakı bilir ve ona göre mücazat eder.
Vâcib Tealâ münafıkların «Bizim reyimizle olsaydı biz buraya gelip katlolunmazdık» sözlerine üç suretle cevap vermiştir:
B i r i n c i s i ; evinde bulunmak o makamda katli mukadder olan kimsenin katline mani olamayacağıdır.
İ k i n c i s i ; bu inhizam sebebiyle onların iyisini kötüsünden seçmektir. Çünkü; iptilâ sebebiyle münafıklar müminlerden seçiliverdilen
Ü ç ü n c ü s ü : bu iptilâ sebebiyle taib ve müstağfer olup günahlarından tathir etmektir.
Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran (Uhud) günü asakir-i İslâmiyeden bir kısmı mecruh ve şehid olmuş, diğer bir kısmı bozgun ve perişan kaçmış, üçüncü bir kısım da maiyet-i Rasûlullah'ta sebat etmiştir ki, onlar da ondört kişiden ibaret olup yedisi Muhacirinden ve yedisi Ansardandır. îşte bunlar maiyet-i Resûlullalrta sabit kalmışlardır. RadıAllah-u Tealâ anhüm.

***

Vâcib Tealâ müminleri münafıklardan tefrik için (Uhud) vakasıyla müptelâ kıldığını beyan ettiği gibi müminlerin inhizamına sebeb-i âhari beyan etmek üzere :

إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْاْ مِنكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُواْ

Buyuruyor.

[Şol kimseler ki onlar, iki cemaat muharebe etmek üzere birbirine kavuştuklarında sizden i'raz ettiler ve bazi kesbettikleri günahları sebebiyle onların ayaklarını ancak Şeytan kaydırdı.]

وَلَقَدْ عَفَا اللّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿155﴾

[Muhakkak Allah-u Tealâ onların kusurlarını affetti. Zira; Allah-u Tealâ kullarının kusurunu setir ve kusurları icabı cezalarını ta'cil etmemekle hilmeder.]

Yani; iki cemiyet harbetmek için birbirine karşı geldikleri günde küfür ve nifak olmaksızın mücerred korkularına binaen sizden bazı kimseler harpten kaçarak saff-ı İslâmdan döndüler. Zira; onların bazı kesbettikleri günahlarına binaen Şeytan ayaklarını kaydırmış ve saff-ı harpte sebatlarına mani olmuştur. Onlar hatalarını bilip kusurlarına nedamet ve tevbe edince, muhakkak Allah-u Tealâ onların günahlarını affetti. Zira; Allah-u Tealâ kullarının kusurunu mağfiret edici ve azaplarını tacil etmeyip bilimle muamele buyurucudur.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette h i t a p ; müminleredir. Şeytan'ın ayaklarını kaydırması; Resûlullah'ın tayin ettiği mahalden emval-i ganimete t amaları sebebiyle o mevkiden hareket ettirmek suretiyle olmuş ve bozgunluğa sebebin de bu olduğu yukarıdan beri bilmünasebe birkaç kere zikreciilmiştir. Bazı k e s b e t t i k l e r i g ü n a h l a r ı yla murad; emr-i Resûlullah'a muhalefet edip serlerini terketmehridir. Çünkü; bu vesileyle Şeytan hezimete fırsat bulmuş ve vesvese ilkasına nail olmuştur. Lâkın kesbettikleri günahları suiniyetle olmadığı cihetle küfre müeddi olmadığından tevbe edince .Allanın affına mazhar olmuşlardır. Zira müminlerin tayin olunan mahalli terketmeleri; kâfirlerin inhizamını görmelerinden ve sebatla emrin düşmanın inhizamına kadar devam edeceğini zannetmelerinden neş'et etmiştir. Yoksa Resûlullah'a muhalefetleri hâşâ inaden ve kasden muhalefet değil ki muhalefetleri küfrolsun.
Şeytan'ın ayaklarını kaydırmasının günahları sebebiyle olduğunu beyan etmek; müminleri ibrete davet etmektir. Zira; bütün hatayanın vuku bulması insanın kendi kesbettiği günah olduğunu beyanla Şeytan’ın şerrinden masun kalmaklığm hatayadan tavakkiye mevkuf olduğunu bildirmektir.
Hulâsa; (Uhud) günü düşman askeriyle islâm askeri harbetmek üzere birbirine mülâki olduklarında İslâmdan bazı kimselerin merkezi terkle saff-ı harptan çıktıkları ve bazı kusurları sebebiyle Şeytan’ın onların ayaklarını kaydırdığı fakat onlar hatalarını bilip tevbe edince Allah'ın affettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ münafıkların, «Harbe gidilmemiş olsaydı şehid olanlar katlolunmazdı» diyerek zuafa-yı mümininin itikatlarını ihlâl etmek istediklerini beyan ettiği gibi münafıkların sözleri gibi söylemek müminler için caiz olmadığını dahi beyan etmek üzere:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تَكُونُواْ كَالَّذِينَ كَفَرُواْ وَقَالُواْ لإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُواْ فِي الأَرْضِ أَوْ كَانُواْ غُزًّى لَّوْ كَانُواْ عِندَنَا مَا مَاتُواْ وَمَا قُتِلُواْ

buyuruyor.

[Ey müminler! Şol kimseler gibi olmayın ki, onlar kâfir oldular ve kendi ihvanları ticaret için arz üzerine müsaferetle diğer beldelere gidip vefat ettiklerinde veyahut muharebeye gidip katlolunduklarında onlar derler ki, «Eğer bizim yanımızda olsalar ve gurbete gitmeselerdi ölmezler ve katlolunmazlardı.» Vefatlarına veya katillerine gurbette bulunduklarını sebep addederler ve katli ve vefatı Allah'tan bilmezler. Şu halde siz onlar gibi olmayın. Çünkü herşey; Allah'ın halkı ve takdiriyledir.

لِيَجْعَلَ اللهُ ذَلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ

[Şol sözleri ilâ ahir’il-ömür kalplerinde nedamet ve hasret olsun için, Allah-u Tealâ onların kalplerine getirdi ve söylediler.]
Bu zanlarını ve fena itikatlarını onlara azap ve hüzün ve esef kılmak için Allah-u Tealâ kendilerine söyletti. Binaenaleyh su-i akidelerinin cezasıyla mücazat olunurlar.

وَاللهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَاللهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿156﴾

[Halbuki insanı dirilten ve öldüren Allah-u Tealâ'dır ve Allah-u Tealâ sizin amelinizi görür ve bilir.]
Gerçi bu âyette k â f i r l e r le murad; münafıklardır ve bu sözü söyleyen onlardır, diyenler varsa da esah olan münafık ve gayr-ı münafık bilumum kâfirlere şâmildir. Çünkü; lâfzın umum üzere istimali bazı sınıfa tahsistan evlâdır. Ekser kâfirlerin mevti gurbete ve katli gazaya nispet etmek âdetleriyse de; bilhassa münafıklar Ashab-ı Resûlullah'ı muharebeden tenfir ve Resûlullah'tan ayırmak için bu sözü çok sarf ederlerdi. Allah-u Tealâ, herşeyi haktan bilmek lâzım olup gurbet ve muharebe gibi şeylerin ölüme sebep olmadığını beyanla münafıkları red ve bu gibi sözleri söylemekten ehl-i imam nehyetmiştir. Çünkü; bundan evvelki âyetlerde beyan olunduğu veçhile insan için vefat veya katlin takdir olunduğu zamandan teahhur ve tayin olunan mahalden tebeddül mümkün olmadığını beyanla itikâd-ı hakkı tafsil etmiştir.
Bu âyette müsaferet ve gaza ikisi de zikrolunmuştur. Zira müsaferet; uzak mahalle gitmek olup gaza ise uzakta ve yakında vuku' bulduğundan ayrı ayrı zikrolunmuşlardır.
Bu sözleri söylemekle münafıkların kalpleri kapanarak basiretleri bağlanıp dalâletleri arttığı cihetle onlar için ebedî hasret ve esef olduğunu Cenab-ı Hak beyan buyurmuştur. Çünkü; bunlar müminlerin kalplerini ve itikatlarını ihlâl için ortaya attıkları sözlerin ehl-i imanda tesirini görmeyince ve emeklerinin zayi' olduğunu ve çalışmalarının boşa gittiğini gördükçe elbette hasretleri gün be gün artmıştır. Zira; insanlarda iyi ve kötü sa'yinin semeresini görmekle mesrur ve

görmemekle mahzun olmak âdettir, unların da Ashaba tesir etmek için söyledikleri sözlerin tesirini gevremeyince elbette mükedder olduklarında şüphe yoktur. Çünkü; onlar Ashabını Rasûlullah'tan ne kadar uzaklaştırmak istedilerse, Ashab-ı Kiram da o nispette yaklaşmışlardır.
Yahut (لِيَجْعَلَ) deki lâm (لاَ تَكُونُوا) nehyine merbuttur. Buna .nazaran manâ-yı nazım [Siz kâfirler ve münafıklar gibi olmayın ki sizin, onlar gibi olmadığınızı Allah-u Tealâ onların kalplerinde hasret kılsın ve sizin onlara muhalefetiniz kalplerine dert olsun] demektir. Filhakika ifsad için çalışan kimselerin fesadlarına meydan vermemek kadar onlara azap olmaz. Çünkü; ifsad için yaptığı yalanların boşa gitmesi ve ifşaddan beklediği ümitlerinin akim kalması ve bütün emeklerinin heder olması, onlar için azaptan başka birşey değildir.
Münafıkların «İhvanımız gurbete veya harbe gitmese, ölmez ve katolunmazdı» dediklerine ihya ve imâte Allah-u Tealâ'ya mahsus olduğunu ve başka şeyin tesiri olmadığını beyanla Cenab-ı Hak cevap vermiştir ki, bir kimse evinde oturmakla ölmemek ve gurbete gitmekle ölmek lâzım gelmediğini beyan etmiştir. Binaenaleyh; bu gibi sözlerin her zaman hata olduğuna bu âyet delâlet eder. Allah-u Tealâ münafıkların sözleri gibi söylemekten nehyini teşdid ve onların tanklarını terketmek ehem olduğuna işaret için, âyetin âhirinde kullarının amellerini gördüğünü beyan etmiştir. Ve mahâbetin ziyade ve korkunun fazla olduğuna delâlet için lâfza-i celâîfn geldiği Ebussuud Efendi'nin cümle-i beyanatındandır.
Hulâsa; müminler için filân kimse harbe gitmeseydi, ölmezdi ve gurbete çıkmasaydı, hasta olmazdı gibi sözlerin caiz olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ münafıkları» sözlerini iptal ettikten sonra muharebe kaçılacak birşey olmayıp, belki rağbet etmek muvafık olduğunu beyan etmek üzere:

وَلَئِن قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللهُ أَوْمُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِّنَ اللهُ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌمِّمَّا يَجْمَعُونَ
﴿157﴾
﴿158﴾ وَلَئِن مُّتُّمْ أَوْ قُتِلْتُمْ لإِلَى الله تُحْشَرُونَ

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki, eğer siz fisebilillâh katlolunur veyahut ecelinizle vefat ederseniz, Allah'tan nail olacağınız mağfiret-i azîme ve rahmet-i ilâhiye onların cem'edecekleri dünya menfaatinin cümlesinden hayırlıdır ve hangi veçhile ölseniz veya katlolunsanız ancak huzur-u ilâhiye cem'olunacaksınız.]
Fahr-i Razi'nin beyanına nazaran bu âyet; münafıkların ezhan-ı İslâmiyeyi teşviş için ortaya attıkları şüpheden ikinciye cevaptır. Ve cevabın hulâsası: «Ölüm vaki'dir,

kurtuluş yoktur. Şu halde elbette vaki olacak olunca Allah-u Tealâ'nın rızasını tahsil yolunda ölmek lezzeti dünyadan daha hayırlı değir mi?» demektir. Bu manâ eimme-i kıraetten (Hafs) Hazretlerinin (مِّمَّا يَجْمَعُونَ) kıraetine nazarandır. Yani; «Münafıkların cem'ettiği emval-i dünyadan mağfiret-i ilâhiye hayırlıdır» demek olur. Diğer eimmenin (ta) ile (مِّمَّا يَجْمَعُونَ) kıraetlerine nazaran manâ-yı nazım: [Ey müminler! Fisebilillâh katlolunup mağfiret-i ilâhiyeye vasıl olmanız sizin dünyada yaşayıp da, cem'edeceğiniz emvalden hayırlı] demektir. Zira; rahmet-i ilâhiye ve mağfiret-i subhâmye devamlı ve elemü kederden safi olduğu cihetle elbette emval-i dünyadan hayırlıdır. Çünkü; emval-i dünyanın devamı olmadığı gibi, elemü kederden de hâli olamaz.
Her ne suretle olursa olsun insanların huzur-u ilâhiye cem'olunacaklarını beyanla Cenab-ı Hak, kullarını rahmetine sebep olacak amele teşvik verlutfundan mahrumiyete sebep olacak günahlardan tenfir ettiği gibi arsa-ı mahşere zâlim ve mazlum, katil ve maktul, âbid ve âsi, zengin ve fakir cümle insanların toplanacagına işaret için (تُحْشَرُونَ) cemi' olarak varid olmuştur. Çünkü; haşrolunmadık hiçbir kimse kalmayacaktır.
Tefsir-i Hazin'de beyan olunduğu veçhile bu âyette ubudiyet makamının üç mertebesine işaret olunmuştur. Çünkü; i n s a n ı n i b a d e t i ; Allah'ın azabından korkusuna mebni olur. Bu cihetine (لَمَغْفِرَةٌ مِّنَ اللهِ) ile işaret olunmuştur. Allah'ın Cennetine tema' edip umduğuna nail olmak için ibadet eder. Bu cihete (وَرَحْمَةٌ) lafzıyla işaret olunmuştur. Ancak rıza-yı ilâhiye nail olmak için ibadet eder ve ibadetinden başka maksadı olmaz. Bu misilli kimselerin ihlâsı diğerlerinden ziyade olduğu için, Cenab-ı Hakkın tecelliyatına mazhar olurlar. Bu cihete de
((ولإلَى الله تُحْشَرُون)) cümlesiyle işaret edilmiştir.
Hulâsa; cihada gidip fisebilillâh ölmek, dünyada yaşayıp da cem'edeceği maldan hayırlı olduğu ve herkesin ancak huzur-u manevi-i ilâhiyeye cem'olunacağı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ (Uhud) vakasından sonra huzur-u Risalete avdet edenlere mülâyemetle bulunması rahmet-i ilâhiye eseri olduğunu ve gılzatlı bulunmak muvafık olmadığını ve affetmek lâzım geldiğini beyan etmek üzere:

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللهُ لِنتَ لَهُمْ وَلَوكُنتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لاَنفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ

buyuruyor.

[Allah-u Tealâ'nın sana nazil olan rahmeti sebebiyle hıbibim sen onlara yumuşaklıkla söz söyledin, şiddetle muamele etmedin. Eğer sen kötü ahlâklı, kalbi

katı, onlara fena söyler ve şiddetle muamele eder bir kimse olsaydın, onlar senin etrafından dağılırlardı.] Binaenaleyh; yanında kimse kalmazdı.

فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْلَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الأَمْرِ

[Eğer onlar bilmeyerek sana kusur ederlerse, affet ve yalnız kendi affınla iktifa etme. Onların günahlarına Rabbinden mağfiret iste ve bazı işlerde onlarla istişare etmekle hatırlarını tatyibet.]

فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللهُ إِنَّ اللهُ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ ﴿159﴾

[Bir iş yapmak kasdettiğinde Allah'a tefviz-i umur et. Zira; Allah-u Tealâ zatuıa tefviz-i umur eden kullarını sever ve onlara muhabbet eder, Çünkü; kullarının cümle umuruna mütekeffil O'dur.]
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile (فَبِمَا رَحْمَةٍ) lâfzında bulunan (مَا) taaccüp manâsını müfid istifham olmak muhtemeldir.
Buna nazaran manâ-yı nazım: [Allah'ın sana ne acaip rahmeti ve fazl u ihsanı var ki, sen Ashabının (Uhud) Gazasında yaptıkları büyük hatalarına karşı yumuşaklıkla muamele ediyorsun]. demektir. Resulullah'ın mülayim bulunması yla murad; Ashabına güzel muamele yapmasıyla hüsn-ü ahlâkıdır: Resûlullah evvelâ cümle âlemi kelime-i tevhide davet etmekle ve saniyen Kur'ân'ın âyetleri nazil oldukça, ahkâmını halka tebliğe kabul ettirmeye çalışmakla âlemi irşad etti ve bunların cümlesine, yumuşak muamelenin methali olduğunu Cenabri Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Çünkü; Resûlullah'ın liynetle muamelesi hikmet-i bi'sete de muvafıktır. Ahkâm-ı ilâhiyeyi halka kabul ettirmek halkın teveccühüyle olacağından, elbette hüsn-ü ahlâk lâzımdır. Zira; gılzat ve şiddet; ahkâmın kabulüne manidir. Ancak liynet hukuk-u ilâhiyeden bir hakkın kaybına sebep olursa caiz olmaz. Meselâ bir hadd-i şer'iyi icrada liynet olamaz. Çünkü; bu hal icraya manidir. Binaenaleyh; Vâcib Tealâ bazı âyetlerde Rasûlüne şiddetle emretmiş ve zâni ile zâniyeye hadd-i şer'i icrasında (ولاتأخذكم بهماً رأفة فى دينالله) buyurmuştur. Yani; [Din-i ilâhinin ahkâmını zâni ile zâniyeye icrada sizi şefkat tutmasın ki, merha metiniz icraya mani olmasın] demektir.
Vâcib Tealâ (Uhud) Gazasında kusur edenlerin kusurlarını kendi affettiği gibi Rasûlüne de afla emretmiştir. Binaenaleyh; Rasûlullah'ın kendi hukukuna taalluk eden ciheti affetmesi vâcib olduğu gibi, hukukullaha taalluk eden cihete dahi istiğfar etmesiyle emrolunmuştur. Resûlullah'ın dünyada istiğfarı günahkâr olanlara şefaat olduğundan, âhirette şefaat edeceği evleviyetle sabittir. Binaenaleyh; âhirette şefaati inkâr edenler bu âyetle merdutturlar.
Vâcib Tealâ'nın, Rasûlüne ümmetiyle istişare etmesindeki emrin hikmeti: Ümmet-i Muhammed'in şanını ilâ ve ümmetle rasulleri arasındaki muhabbet ve irtibatın

kemalini ilân etmekle münafıkların ümitlerini kesmektir. Rasûlullah benî beşerin en yüksek tabakasında olup ondan, daha akıllı bir kimse olmadığı halde umur-u dünyada onun hatırına gelmeyen bir şeyin ümmetinin hatırına gelmek ihtimaline binaen istişareyle emretmiştir. Binaenaleyh; Rasûlullah Ashabına «Siz umur-u dünyanızı daha iyi bilirsiniz» demiş ve «İstişare eden kimseler işin iyisine ulaşırlar» buyurmakla ümmetini istişareye teşvik etmiştir. Binaenaleyh; Rasûlullah, ümmetini istişareye alıştırmış ve ümmeti arasında istişare sünnet olarak kalmıştır. İstişarede tatyib-i kulûb ve ruhların inşirahı olduğu gibi meselenin kolaylıkla husulüne de sebep olduğundan Cenab-ı Hak istişareyle emretmiştir. Zira; müteaddid insanlar bir meseleyi müzakere ederlerse yekdiğerine muavenet etmek ve cesaret vermekle mesele suret-i seriada hallolunduğu her zaman görülen mesâildendir. Namazda cemaatin meşru' ve cemaatle namazın efdal olmasındaki hikmet de suhuletle hâsıl olup, terkine meydan bırakılmamasıdır.
İstişarenin meşruiyeti; sarahaten vahyolmayan ve içtihada muhtaç olan mesâildedir. Amma sarahat-ı Kur'ân ve hadîs olan mesâilde reyin ve içtihadın methali olmadığından istişareye ihtiyaç yoktur. Bu âyet, Resûlullah için içtihadın cevazına delâlet eder. Zira istişare; bir nevi içtihad demektir.
Meşveretin neticesi olarak bir meseleyi işlemeyi kasdedince, meşverete itimad etmeyip Allah'ın ianesine îtimad lâzım olduğunu beyan için Cenab-ı Hak zat-ı ulûhiyetine tefviz-ı umur etmekle emretmiştir. Tevekkül, bazı kimselerin zannettiği gibi, insanın nefsini mühmel kılması ve umur-u dünyanın esbabını tatil etmesi değildir, belki tevekkül; esbaba sarılmakla beraber işin bitmesini Allah'a havale etmektir. Cenab-ı Hak kullarını tevekküle tergib için mütevekkil olanlara muhabbet ettiğini beyan etti ki, insanlar herşeyde müessir-i hakikî Allah-u Tealâ olduğunu bilsin ve Rabbisine tamamen rapt-ı kalb etsin.
(فَظًّا) ahlâkı kötü olan ve g a l i z - ü l k a l p ; kalbi katı ve hiçbir şeyden müteessir olmayan kimsedir. Şu halde ahlâkı kötü olanlar insanları acıttığı gibi kalbi katı olanlarda da asla merhamet olmaz. Vâcib Tealâ bu âyette Resûlünü liyhetle muamele edip kötü ahlâk sahibi olmadığını beyanla sena buyurması, ümmetini hüsn-ü ahlâka ve ihvan-ı dinine mülâyemetle muameleye davet etmektir. Çünkü; bir ümmet için Resûlünün mesleğine ittiba vâcibtir.
Hulâsa; Allah'ın Rasûlüne feyezan eden rahmeti sebebiyle Resûlünün Ashabına yumuşaklıkla muamele ettiği, eğer ahlâkı kötü, kalbi katı olmuş olsaydı, Ashabının etrafından dağılacakları ve halbuki hüsn-ü ahlâkı sayesinde Ashabını etrafında topladığı ve kusurlarını affedip onlar için istiğfar vâcib olduğu ve umur-u dünyada sarahat-ı vahiy olmayan mesailde Ashabıyla istişare lâzım ve Resûlullah'ın âdeti veçhile ümmetine de istişarenin sünnet olduğu ve istişare neticesi verilen karar üzere tutulacak işte Allah'a itimad edip tefviz-i umur etmek lâzım geldiği ve mütevekkil olan kimselere Allah'ın muhabbet ettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ tevekkülün vâcib olduğunu beyan ettiği gibi tevekkülün sebebini ve Allah'a ilticanın vâcib olduğunu dahi beyan etmek üzere:

إن يَـنصُرْكُمُ ﷲُ فَـلاَ غَـالِـبَ لَـكُمْ وَإِن يَـخْذُلْـكُمْ فَـمَن ذَا الَّـذِي يَـنصُرُكُم مِّن بَـعْدِهِ وَعَلَـى ﷲُ فَـلْـيَـتَـوَكِّلِ الْـمُؤْمِـنُونَ ﴿160﴾

buyuruyor.

[Eğer Allah-u Tealâ yevm-i Bedir'de yardım ettiği gibi size yardım ederse, dünyada size galip olan Bir kimse olmaz. Binaenaleyh; siz herkese galip olursunuz. Zira; iane-i ilâhiyeye karşı size galip olmak hiç kimsenin kudreti tahtında değildir ve eğer (Uhud) vakasında nusret etmediği gibi yardım etmez de, sizi rüsva kılarsa bundan sonra size yardım edecek kimdir ve kimler yardım edebilir? Elbette kimse yardım edemez. Zira; Allah'ın gazab ederek mağlûp ettiği kimseyi gazab-ı ilâhîden kurtarabilmek kimin haddidir ve ancak Allah-u Tealâ'ya müminler itimad eylesinler ve mütevekkil olsunlar ki, Allah'ın yardımına istihkak kesbetsinler.] Çünkü; emrin küllisi Allah'a raci olunca her işinde esbabına yapışmakla beraber abdin Allah'a itimad ederek işin bitmesini ona havale etmesi lâzımdır.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile âyetten maksad; ibadete tergib ve masiyetten tenfirdir. Çünkü Allah'ın nusretine sebep; Allah'a itaatle rızasını tahsil etmektir ve bu da ibadetle olup masiyetle olmadığından nusret-i ilâhiyeye nail olmak için kulların emr-i ilâhiye muti' olmaları lâzım olduğuna âyet delâlet eder. Zira; masiyetten nefsini sakınan kimseye Allah-u Tealâ nusret eder ve Allah'ın nusret ettiği kimse mağlûp olmaz. Binaenaleyh; nefsini günahtan sakınan kimse mağlûp olmaz. Şu halde bunun aksi olarak, ma'siyete cesaret eden nusrete nail olamaz ve nusrete nail olmayan da, saadet-i dareynden mahrum olur.
însan için tevekkül ve itimad ancak Vâcib Tealâ'ya olup Allah'ın gayrıya itimad caiz olmadığına işaret için enva-ı kemalâtı cami' olduğuna delâlet eden lâfza-i celâl ile beraber (عَلَـى ﷲُ)lâfzı takdim olunmuştur. Çünkü takdim; hasra delâlet ettiğinden «Ancak ve ancak müminler Allah'a mütevekkil olsunlar, Allah'ın gayrıya itimat etmesinler» demektir.

***
Vâcib Tealâ cihada tergipten sonra cihadın bazı ahkâmını beyan etmek üzere:

وَمَـا كَـانَ لِـنَـبِـيٍّ أَن يَـغُلَّ وَمَـن يَـغْلُلْ يَـأْتِ بِـمَـا غَلَّ يَـوْمَ الْـقِـيَـامَـةِ

buyuruyor.

[Enbiyadan hiçbir nebi için hıyanet etmek caiz olmadı ve eğer bir kimse hıyanet ederse yevm-i kıyamette hıyanetiyle beraber gelir.]

ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لاَ يُظْلَمُونَ ﴿161﴾

[Hıyanet ettikten sonra her nefse kesbettiği amelin cezası tamamen verilir, halbuki onlar zulmolunmazlar.] Binaenaleyh; muti' olanların sevabında noksan ve âsi olanların azabında ziyade olmaz. Şu halde herkesin cezası; ameline göredir.

Yani; enbiyadan hiçbir nebi ve bilhassa hatem'ül' enbiya için hiçbir şeyde bir kimseye hıyanet etmek sahih olmadı. Zira mertebe-i nubûvvet; cemi-i meratibin âlâsı ve bilcümle menâsıbın bâlâsı olduğundan nubûvvetle hiyanet bir yerde cem' olamaz. Binaenaleyh; hiçbir nebi bir kimseye hiyanetle ittiham olunamaz. Çünkü hıyanet; denaet-i tab'ın mahsulü olup dünyada âr ve âhirette nardır.
H i y a n e t ; gizlice gayrın hukukuna tecavüz etmekten ibaret olup enbiyadan hiçbir nebi için bir kimseye hıyanet etmek caiz olmadığını beyandan sonra, bilumum insanlar için hıyanet caiz olmadığını ve eğer bir kimse hıyanet ederse, hıyanet ettiği şeyle yevm-i kıyamette rüsva olacağını beyanla insanları hıyanetten menetmiştir. Binaenaleyh; Resûlullah'ın «Emval-i ganimetten bir iplik ve iğne olursa da taksim olunmadıkça almayın. Zira hiyanet; dünyada rüsvalık ve âhirette azaptır» buyurduğu mervidir. Şu halde sair hususatta hiyanet etmek caiz olmadığı gibi emval-i ganimette dahi caiz değildir. Amma askerin atı, yiyeceğe muhtaç ve kendi zarureti olursa, atının ve kendinin ihtiyacını defedecek miktarı alması caiz ve ihtiyacından ziyade almak haramdır. Zira cevaz; ihtiyaç üzere müptenidir.
Ayetin sebeb-i nüzulünde çeşitli rivayetler varsa da, esah olan Fahr-i Razi'niri beyanına nazaran bazı gazada emval-i ganimetin taksimi bazı mevanie mebni gecikmesi üzerine Ashaptan bazı kimseler gecikmeden dolayı söz etmeye başlayınca Rasûlullah «Cebel-i Uhud kadar altınınız olsa sizden bir dirhemini men'etmem, yoksa beni hıyanetlik edecek mi zannettiniz?» demesi üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Yahut Medarik'te beyan olunduğuna nazaran yevm-i Bedir'de emval-i ganimetten bu kırmızı cüppe kaybolmasına mebni bazı münafıklar tarafından «Rasûlullah almıştır» denilmesi üzerine âyetin nazil olduğu mervidir.
Hıyanet eden kimsenin hıyanet ettiği şey; yevm-i kıyamette çirkin bir suretle tasvir olunup rüsva-yı âlem olmak için boynunda takılı olarak geleceğine dair olan rivayeti bu âyet tefsir etmiştir.
Hulâsa; enbiyadan hiçbir nebi için hıyanet etmek caiz olmadığı ve eğer bir kimse hiyanet ederse hiyanet ettiği şeyin boynunda takılı olarak geleceği ve her nefis kendi kisbinin cezasını alacağı ve ceza almakta hiçbir kimseye zulmolmayacağı, bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ her nefsin amelinin cezasını tamamıyla alacağını ve asla zulmolunmayacâğını beyan ettiği gibi muti' ile âsinin müsavi olmadığını tafsil etmek üzere :

أَفَمَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللهِ كَمَن بَاء بِسَخْطٍ مِّنَ اللهِ وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿162﴾

buyuruyor.

[Hıyaneti terkedip de Allah'ın rızasına ittiba eden kimse enva-ı hıyaneti irtikâp ederek, Allah'ın gazabını icabeden günahla dönen kimseye müsavi olur mu? Elbette olamaz. Zira; Allah'ın gazabını icabeden masiyeti irtikâp eyleyen kimsenin makamı Cehennem'dir. Ne çirkin oldu varılacak makam yönünden Cehennem?]

هُمْ دَرَجَاتٌ عِندَ اللهِ واللهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿163﴾

[Rıza-yı ilâhiye ittiba edip rızanın esbabı olan ibadatı işleyen kimseler indallah derecat-ı âliye sahipleridir ve Allah-u Tealâ onların amellerini görür ve muktezasına göre ceza verir.]
Yani; hiyaneti ve sair günahları terketmekle ve a'mâl-i saliha işlemekle Allah'ın rızasını arayan kimseyle enva-i maâsiyi irtikâp ederek, Allanın en şiddetli gazabıyla dönen kimse derecede müsavi olur mu? Elbette olamaz. Zira; hainle salihin müsavi olması adalete münafidir. Binaenaleyh; dereceleri müsavi değildir ve gazabullaha müstehak olan kimsenin yatacak mahalli Cehennem'dir. Ne fena varılacak yerdir Cehennem. Şu halde rızayı arayanla aramayan kimsenin dereceleri başka başkadır ve herbiri ayrı derece sahibidir. Çünkü; rızayı arayanın derecesi sevab-ı azîm ve Cennet'tir ve rızayı aramayanın derecesi azab-ı elîm ve Cehennem'dir. Zira; Allah-u Tealâ herkesin amelini görür.
R ı z a y a i t t i b a etmek; esbabı olan her ameli işlemektir. G a z a b ı n a m ü s t e h a k olmak; rızanın hilâfıcildfı ve meşru olmayan menahinin küllisini işlemektir.
(هُمْ دَرَجَاتٌ) yani insanların zekâvet ve gabavette ve feyz-i ilâhiye müstaid olup olmamakta ve nufus-ü hayra ve şerire sahibi olmakta, ayrı ayrı derece sahipleri oldukları gibi rızayı aramak ve muharremattan ittika etmek ve rızayı aramayıp bilcümle maâsiyi irtikâptan çekinmemek suretleriyle dahi derece sahipleridir. Zira; herkesin makamları ayrı ayndır. Hatta ibadet edenlerin dereceleri de mütefavitdir. Çünkü; ibadetin her nevinin dereceleri başka olduğu gibi cinayetin her nevinin de derekeleri ayrıdır. Herkesin derecesini vermek; amelini bilmekle olup amelini bilmekse, ilm-i kâmile muhtaç olduğundan Cenab-ı Hak herkesin amelini bildiğini

beyan etmekle hiç kimsenin istihkakını vermekte asla noksan olmadığını beyan etmiştir.
Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran yevm-i Uhud'da ehl-i iman Resûlullah'a ittiba ederek, cihad için (Uhud)'a gidip münafıkların cihaddan dönünce, bu âyetin nazil olduğu mervidir. Şu halde âyette r ı d v a n la murad; cihad-ı fisebilillahtır. A l l a h ' ı n g a z a b ı y l a d ö n m e k le murad; cihadı terketmektir. Buna nazaran manâ-yı nazım: [Fisebilillah cihad için Rasûlüne ittiba edip'de rızayı arayanlarla cihada gitmemek için Rasûle ittibadan dönen kimseler derecede müsavi olurlar mı? Olamazlar. Zira; birinin sa'yinin neticesi sevap, diğerinin sa'yinin neticesi azaptır] demektir.
Hulâsa; bazı münafıkların emval-i ganimeti taksimde Rasûlullah'ı hâşâ hıyanete nispet ettikleri ve hiçbir nebi için hıyanet etmek caiz olmadığı ve Resûlullah'a hıyanet isnad etmek isteyenlerin kendileri bu isnatta hiyanet ettikleri ve hiyanetten ittika edenlerle etmeyenlerin ve rızayı arayanlarla aramayanların müsavi olmadıkları, zira; ezhercihet emanet sahibi olan zât-ı şerife bu gibi isnad, insafın ve akim harici olduğu ve muti' ile âsinin hiçbir zaman müsavi olmadıkları ve insanların herbiri ayrı bir derece sahibi olduğu ve herkesin amelini Vâcib Tealâ bildiğinden herkesin istihkakına göre derecelerini verdiği bu âyetlerden müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ Rasûlüne ittiba' edenlerle ittiba' etmeyip gazabına müstehak olanların müsavi olmayacağını beyan ettiği gibi Rasûlünün ittiba olunmaya şayan olduğunu beyan zımnında:

لَقَدْ مَنَّ اللهُ عَلَى الْمُؤمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولاً مِّنْ أَنفُسِهِمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِن كَانُواْ مِن قَبْلُ لَفِي ضَلالٍ مُّبِينٍ ﴾164﴿

buyuruyor.

[Zat-ı ülâhiyetime yemin ederim ki, muhakkak Allah-u Tealâ müminler üzerine ihsan etti. Zira; Allah-u Tealâ o müminlerin kendi cinslerinden rasul gönderdi ki, o rasul onlar üzerine Allah'ın âyetlerini okur ve onları hayra sevketmekle günahlarından tathir eder ve Kur'ânı onlara öğretir ki, o Kur'ân onların kalplerini tathir eden hikmet üzerine müştemil olduğundan, Kur'ân'la beraber onlara hikmetle talim eder. Halbuki rasul ba'solunmazdan evvel onlar açık bir dalâlet içindelerdi.]
Yani; zatıma yemin ederim ki, muhakkak Allah-u Tealâ, Rasûlüne iman eden müminler üzerine büyük ihsan etti. Zira; onların kendi cinslerinden kolaylıkla

sözünü anlayabilecekleri bir Rasûl-ü muazzam gönderdi ki, o Rasûlün cemii ahvaline onlar vakıftırlar ve hasebü nesebini bilirler ve nâs indinde bidayet-i neş'etinden beri emanetle ma'ruf olan zat-ı şerifi irşad için göndermesiyle Allah-u Tealâ onlara büyük ihsan etti. Çünkü; o Rasûl onlar üzerine Allah'ın vahyettiği âyetlerini tilâvetle tarîk-ı hakka irşad eder ve vahdaniyetine delâlet eden âyetleri onlara işittirir ve bu vahyolunan âyetleri okumasıyla Şeytan'ın iğfalâtı ve nefsin arzusuyla işledikleri günahlardan onları tathir ettiği gibi, onlara evvelin ve ahirinin ahvalini ve ilimlerini cami' olan kitabı ve o kitabın müştemil olduğu hikmeti talim eder. Halbuki o Resûlün bi'setinden evvel onlar birşey bilmez cahiller ve haktan gafiller ve açık bir dalâlet içindeydiler.
îşte bu âyette Vâcib Tealâ Rasûlünün birçok evsâf-ı cemilesini beyan buyurdu ki, beşeriyete bu kadar hizmet eden ve cehalet ve dalâlet karanlığından nûr-u imanın aydınlığına irşad edip ilm ü irfan neşelerini uyandıran zat-ı şerife her insanın iman ve inkıyad etmesi lâzımken, bilâkis ta'nedenlerin saadet-i beşeriyeden mahrum olduklarını beyan buyurmuştur. Çünkü; şu evsafla mevsuf olan Rasûle ittiba etmeyip hilâfında hareket edenlerin saadetten mahrum olacaklarında şüphe yoktur.
Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile Rasûlullah bilumum âleme meb'us ve cümle mükellefini tarîk-i hakka irşada memur olduğu cihetle herkes hakkında rahmetse de, ancak intifa etmek müminlere mahsus olup iman etmeyenler intifa edemediklerinden Vâcib Tealâ Resûl göndermekle müminlere ihsan ettiğini beyan etmiştir.
Vâcib Tealâ bu âyette Resûl göndermek kulları için ayn-ı ihsan olduğunu beyan etti. Çünkü beşerin aklı; Allah-u Tealâ'nın rızasına muvafık olan ibadeti ve o ibadetin keyfiyetini idrakten âciz olduğundan, Vâcib Tealâ'nın kullarına bir Resûl gönderip o Resûl vasıtasıyla rızasına muvafık olan amelleri ve o amellerin nasıl eda olunacağını beyan ettirmek ve o rasulün şüphelerini izale ederekr dünyaya ve âhirete müteallik ahkâmı talim ve âhâd-ı nâsın anlayamayacağı esrarı ümmetine keşif ve izah etmesi, Allah'ın kullarına lütuf ve ihsanı olduğunda şek yoktur. Binaenaleyh; Allah-u Tealâ'nın rasul göndermesi kulları hakkında ihsan olduğunu sarahaten beyan etmiştir.
Resûlullah'ın kendi cinslerinden ve kendi beldelerinden olması ümmeti hakkında ayn-ı lütuftur. Zirâ ümmetin, Rasûlün evvelden beri sadakat ve emanetini ve ahval-i sairesini ve hasebü nesebini bilmeleri nubûvvetini tasdik ve iman etmekte kolaylık olduğundan müşkülât çekmeksizin daire-i itaate girmek ve mevlâsının rızasına yol bulmak elbette büyük bir nimettir. Gönderilen Resûlün bir kitaptan okumadığı ve bir üstazın tilmizi olmadığı halde âlemde kimsenin bilemediği hikemiyatı ve geçmişte vuku bulan havadis-i kâinatı ve ümmetlerin hikâyelerini ve nebileriyle cereyan eden mübahaselerini aynıyla bilmesi sözünün vahy-i ilâhi, olmasına delâlet ettiği gibi, getirdiği kitabın tevhidi takrir, mabudu nekaisten tenzih, bütün

muamelâtta adaleti tesis ve enva-ı ibadatı tafsîlen beyan eylemesi ve bilcümle ahkâmın kemalât-ı insaniyeyi cami' olması, o zatın taraf-ı ilâhiden meb'us ve rasul olduğuna delâlet ettiği gibi, risaletini tasdîkde teshilât olduğundan elbette kullar hakkında ayn-ı nimettir. Rasûlün bi'setinden evvel kavm-i Arabın dinleri putperestlik olduğu cihetle kendileri sefil ve dinleri menfur olup, ahlâklanysa kapmak, çalmak, vurmak, yıkmak, döğmek, öldürmek gibi âlem nazarında en çirkin ve kendileri bütün akvam arasında cahil ve düşkün oldukları halde aealâ'nın rasul gönderip dinlerini cemii edyanın âlâsı ve ahlâklarını tasfiye ederek zühdü takvanın bâlâsı kılmakla âlem nazarında hatırı sayılır bir ümmet kılması ve ümmetlerin derecelerinin en yüksek tabakasına çıkarması, ümmet-i Muhammed için nimetlerin pek büyüğüdür.
R a s u l u l l a h ' ı n t i l â v e t e t t i ğ i â y e t l e r le murad; Kur'ân’ın âyetleri, k i t a p la murad; Kur'ân ve h i k m e t le murad; şeriatin mehasin-i esrarı ve ilel ve esbabıdır. Yahut Kazi'nin beyanı veçhile k i t a p la murad; Kur'ân ve hikmetle murad; sünnet-i Rasûlullah'tır. «Rasûlullah'ın bi'setinden evvel dalâlet içinde bulunduklarını» beyan etmek «Bir rasulün ba'solunmasına şiddetle muhtaç oldukları zamanda ba'solunduğunu beyan etmektir» ki, ihtiyaç üzere gelip o ihtiyacı defetmek elbette büyüklüktür.
Vâcib Tealâ bu âyette Rasûlünü beş sıfatla tavsif etmiştir ki, o sıfatlardan herbiri birçok menakıbı eamidir.
B i r i n c i s i ; o Rasûlün kendi cinslerinden olmasıdır. Çünkü; kendi cinslerinden olunca ta'nedecek birşey bulamadıklarından, bütün ta'nları âleme gülünç olmaktan başka bir tesiri olmamıştır. Zira; her ne söyleseler vakiin hilafı ve bedahete karşı mükâbere ve inattan ibaretti.
İ k i n c i s i ; Allah'ın âyetlerini ümmeti üzerine tilâvet etmesidir. Çünkü; her bir âyet o zamanda vaki olan bir hâdise hakkında fetva olup o fetva da o hâdisenin müşkülâtını halletmekte, akla muvafık yegâne çare olduğu cihetle o Rasûlün risaletine ve o âyetin vahy-i ilâhi olduğuna delâlet ettiğinden o Rasûlün ulüvv-ü kadrine burhan-ı kâfidir.
Ü ç ü n c ü s ü : ümmetini günahlardan tathir etmektir. Zira; Rasûlün tilâvet ettiği âyetler ümmetini tarîk-i hakka davet edip doğru yolu gösterdiğinden, o âyetlere iman edip mucibiyle amel edenler elbette günahlarından tatahhur ederler. Binaenaleyh; Resûlullah da birçok kimseleri bu vesileyle tarîk-i hidayete irşada muvaffak olmakla kadr-i nebevileri âlem nazarında gün begün yükselmiştir.
D ö r d ü n c ü s ü : ümmetine Kur'ân gibi bir kitabı talim etmesidir. Çünkü Kur'ân; enva-ı ahkâmı ve üntenvi saüfenin ibretamizvukuatını ve durub-u emsali ve hikemiyat ve mevaizi cami olduğundan onu getiren nebinin ne kadar büyük ulüvv-ü mertebeye malik olduğuna delâlette kâfidir.
B e ş i n c i s i : ümmetine hikmet talim etmesidir. Zira: Kur'ân'ın esrarını kesif ve izah etmek ve sarahatinden fehmolunmayan mesaili delâilinden ve işaratından

alarak mahzâ hidayet olan sünnetini ümmetine beyanederek, ümmetinin amellerini teshil eylemek o nebinin ümmetine merhametinin ne kadar vâsi' olduğuna açıktan delâlet eder bir delil-i kavidir.

***
Vâcib Tealâ ehl-i imandan sâdır olan fâsid zanlardan bazılarını red ve iptal ettiği gibi bazı âhari dahi iptal etmek üzere:

أَوَلَمَّا أَصَابَتْكُم مُّصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُم مِّثْلَيْهَا قُلْتُمْ أَنَّى هَذَا

buyuruyor.

[Siz kâfirlere, sise isabet eden musibetin iki mislini isabet ettirdiğimizde mi fezan feryad edersiniz ve dersiniz ki, «Şu hâdise ve bozgunluk bize nereden geldi?»] Halbuki biz müminiz. Allah'ın Rasûlü bizim içimizdedir ve Allah-u Tealâ bize nusret vadetti demekle bozgunluğunuza hayret ve taaccub edersiniz. Kâfirlerden size isabet eden musibetin iki misli sizden evvel yevm-i Bedir'de sizin tarafınızdan onlara isabet etmişti. Binaenaleyh; bu hâdise taaccübe şayan bir hâdise değildir. Çünkü; mümin olmak dünyaca bütün mesaipten selâmeti icabetmez.

قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ إِنَّ اللّٰهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿165﴾

[Habibim! Şu hâdiseden me'yus olanlara sen de ki, «Bu hâdise ve hezimet sizin kendi nefsinizdendir.»] Zira; siz Rasûlullah'ıntayin ettiği mekânda sebat etmediğiniz gibi, Resûlullah'a vermiş olduğunuz ahdi de vefa etmediniz. Binaenaleyh; şu hezimete düştünüz. O halde bu hezimetin sebebini başka yerde aramakta ve bu kadar telâş etmekte bir mâna yoktur. [Zira; Allah-u Tealâ herşeye kadirdir] ki, bazan sizi ve bazan da düşmanınızı mağlûp eder.
Fahr-i Razi ve Hazin'in beyanlarına nazaran e h l – i i m a n a i s a b e t e d e n m u s i b e t le murad; (Uhud) vakasında isabeteden hezimettir. M ü m i n l e r i n k a f i r l e r e i s a b e t e t t i r d i k l e r i i k i m i s i l le murad; yevm-i Bedir'de kâfirlerin mağlûp, maktul ve esir olmalarıdır. Çünkü; (Uhud)'da İslâm'dan yetmiş kişi şehit olduğu halde Bedir'de kâfirlerden yetmiş maktul ve yetmiş de esir olmuştu. Binaenaleyh; kâfirlerin Bedir'deki zayiatı Uhud'daki îslâmın zayiatının iki mislidir. Yahut; kâfirler yevm-i Uhud'da bir kere galip olmuşlar ise de, ehl-i İslâm bir kere Bedir'de ve bir kere de Uhud'da harbin bidayesinde galip oldukları cihetle kâfirler bir kere, İslâmlar da iki kere galip olmuşlardır.
Ashabın «Bize bu hal nereden geldi, biz ehl-i tevhidiz, hasmınızsa ehl-i şirktir, Resûlullah bizimle beraberdir ve Allah-u Tealâ bize nusretini vazetmişken bu hezimetin sebebi nedir?» diyerek hayret ve taaccüplerine kendi kusurlarının

neticesi olduğu cevabı verilmekle intibaha davet olunmuşlardır. Çünkü Uhud vakasında Ashabın hatası; iki defa vaki olmuştur.
B i r i n c i s i ; Resûlullah Medine'den çıkmamak ve müşrikler gelirse Medine'den müdafaa etmek hususunda rey etmişken, ashabın ekterisi Medine'den çıkmak hususunda rey vermeleri ve ısrar etmeleridir.
İ k i n c i s i ; defaat ile beyan olunduğu veçhile esna-yı harpte emvali ganimete tamaan merkez fırkasının emr-i Rasûlullah hilâfına merkezi terketmeleridir. İşte bu iki hatalarının hezimete sebep olduğunu Cenab-ı Hak bu âyette beyan etmiştir. Çünkü; Allah'ın nusret edeceğini vaadi onların emr-i Rasûle muhalefet etmemeleri şartıyla meşrut olduğundan muhalefet edilince nusreti zayi' ettiler. Zira Resûlullah'ın emrine muhalefet; ma'siyet olduğu cihetle o ma'siyeti irtikâplan hezimetlerini intaç etmiştir ki, abid üzerine nazil olan musibet her zaman o abdin kendi kusurunun cezası olduğuna delâlet eder.

***
Vâcip Tealâ Uhud'da isabet eden musibet, Ashabın emr-i Resûle muhalefetlerinden neşet ettiğini beyan ettiği gibi izn-i ilâhi ile isabet ettiğini dahi beyan etmek üzere :

وَمَا أَصَابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ فَبِإِذْنِ اللّهِ وَلِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ وَلْيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُواْ ﴿166﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! İyi bilin ki, yevm-i Uhud'da İslâm cemiyetiyle kâfir cemiyeti muharebe etmek üzere içtima edip birbirine kavuştuklarında size isabet eden musibet Allah'ın inliyledir. Allah-u Tealâ tayin olunan mahalde sebat eden müminlerle dünya malına tama' ederek, makaralarını terkeden müminlerin ve münafıkları sairlerinden tefrik eylesin ve herkesin halleri birbirine malûm olsun için o musibet Allah'ın izniyle isabet etmiştir.]

وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْاْ قَاتِلُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ أَوِ ادْفَعُواْ

[Ve Rasûlullah veyahut Ashabı tarafından onlara «Gelin fisebilillâh mukatele edin!» veyahut «Sevâd-ı İslâmı çok göstermekle evlâd ü ayal ve emvalinizden düşmanı defedin» denildiğinde.]

قَالُواْ لَوْ نَعْلَمُ قِتَالاً لاَّتَّبَعْنَاكُمْ

[Onlar «Biz sizin başladığınız şeyin hakikî kıtal olduğunu bilsek, size ittiba' ederiz ve lakin bunun hakiki kıtal olduğunu bilmiyoruz. Binaenaleyh; bu kıtal değil, nefsi tehlikeye atmaktır.» dediler.]

هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلإِيمَانِ

[Şu sözü söyleyenler o günde küfre imandan daha yakınlardır.]

يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِم مَّا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَاللهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ ﴿167﴾

[Zira; onlar kalplerinde olmayan imanı lisanlarıyla söylerler. Halbuki Allah-u Tealâ onların kalplerinde sakladıkları nifaklarını onlardan daha iyi bilir.]
Âyette zikrolunan i k i c e m i y e t le murad; İslâm ve müşrik askerleridir. O n l a r ı n b i r b i r i n e kavuştukları günle murad; Uhud günüdür. Münafık; imanı izhar etmek ve küfrü saklamakla kendi için iki yol tuttuğundan münafık denmiştir. Münafıkların nifakları her zaman bir gûnâ teceddüd edip müminlerin imanında sebat olduğuna işaret için mümin, sebata delâlet eden (مُؤْمِنِينَ) lafzıyla ve münafık da teceddüde delâlet eden (نَافَقُوا) yani fiil lafzıyla varid olmuştur.
Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran münafıklara «Gelin mukatele edin» diyen ensardan (Cabir b. Abdullah)'tır. Çünkü; Rasûhıllah bin kişilik bir orduyla Medine'den çıkıp Uhud cihetine hareket edince reis-i münafıkin (Abdullah b. Übey b. Selül) «Nereye gidiyoruz? Nefsimizi niçin öldürelim?» dedi. Üç yüz kişi maiyetiyle asakir-i İslâmiye içinden çıkıp avdet edince (Cabir) arkalarına düştü ve onlara «Eğer imanınız varsa gelin, fisebilillâh mukatele edin, düşman karşısında Rasûlullah'ı yalnız bırakmayın ve eğer imanınız yoksa İslâmı çok göstermekle düşmanı defedin, evinizi ve malınızı düşmandan muhafaza edin. Zira; çok görünmek düşmana korku verir» dedi. Yahut bu sözü söyleyen Rasülullah'tır. Çünkü; münafıklar dönünce Rasûlullah onlara «Gelin! Erbab-ı dinden olun. Fisebilillâh düşmanla muharebe edin Veyahut ehl-i dünyadan olun. Evlât ve emvalinizi müdafaa edin» buyurmuştur. Umur-u dini her mühimmat üzerine takdim lâzım olduğuna işaret için âyette fisebilillâh mukatele, dünya için müdafaa üzerine takdim olunmuştur. Zira; din için muharebede dünya dahi hâsıl olduğundan din için muharebe min küll-il vücuh efdaldir.
Münafıklar, Rasûlullah'ın bu sözüne «Biz sizin başladığınız işi kıtal bilmiyoruz, eğer kıtal bilseydik ittiba ederiz» dediler. Halbuki düşman ehl-i îslâmı mahvetmek ve din-i İslâmı ortadan kaldırmak maksadıyla Medine'nin kapısına kadar geldi ve sabrü sebat ettikleri surette Allah-u Tealâ müslümanlara nusretini vazettiğinden dünyada (Uhud) Gazasından, daha ziyade meşru' bir gaza olabilir miydi ? İşte gazanın meşruiyetine ve esbabın vücuduna binaen bu gaza; meşru' bir gaza olduğu cihetle münafıkların bu sözleri batıldır. Münafıklar da gazanın lüzumunu bilirlerdi,

lâkin ehl-i imana fütur vermek ve kuvve-i maneviyelerini kırmak için bu sözü sarfetmişlerdir.
İşte bunun gibi her zaman ehl-i İslâmın kuvve-i maneviyesini kıracak münafıkane sözler sarfeden birtakım kimseler bulunmaktan dünya hâli kalmamıştır. Halbuki asakir-i îslâmiye bozgun bir halde' olsa bile kuvve-i maneviyeyi takviyeye çalışmak vezaif-i diniyedendir. Zira; sermayesiz bir emektir. Binaenaleyh; insanlar daima asakir-i İslâmın kuvve-i maneviyesini yükseltecek sözleri sarfetmelidir. Çünkü; aksini sarfetmekte fayda olmadığı gibi zarar da muhakkaktır.
Münafıkların asakir-i İslâmiye içinden seçilip dönüvermeleri, küfürlerini meydana koymak olduğundan Cenab-ı Hak o günde onların, küfre imandan daha yakın olduklarını beyan etmiştir. Çünkü; evvelce imanı İzhar edip küfrü sakladıklarından herkes onları mümin zannediyorlardı. Halbuki ric'atleriyle ehl-i küfre muavenet ettiklerinden küfre daha yakın olmuşlar ve kalplerindeki nifakı açığa atmışlardır.

***
Vâcib Tealâ asakir-i İslâmiyeden ayrılan münafıkların bazı sözlerini evvelâ beyan edip badehu reddetmek üzere:

الَّذِينَ قَالُواْ لإِخْوَانِهِمْ وَقَعَدُواْ لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا قُلْ فَادْرَؤُوا عَنْ أَنفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿168﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar imanı izhar ettiler ve küfrü kalplerinde gizlediler ve harbe gitmediler, oturdular. Onlar şehit olan kardeşleri için «Eğer bizimle beraber o tur salar harbe gitmeselerdi katlolunmazlardı» dediler. Habibim! Sen onlara cevapta de ki «Eğer sözünüz doğruysa nefsinizden ölümü defedin.»]
Yanı; münafıklar harpten firarla iktifa etmediler, birtakım itikad-ı batıllarını izhar ettiler ve harpte şehid olan kardeşleri veya katlolunan münafıklar hakkında «Eğer bizim emrimize itaat edip sözümüzü dinleseler, harbe gitmeseler ve bizim gibi otursalardı, meydan-ı muharebede katlolunmazlardı. Ve lâkin söz dinlemediler, gittiler ve müşrikler elinde katlolundular» demekle ihvanlarının katlini harbe gitmelerine isnad ettiler. Ey Resûl-ü Muazzam! Sen onların bu sözlerine cevap olarak «Sözünüz doğruysa nefsinizden Ölümü defedin» demekle onları insafa davet et. Ve «Kaçmak kadere mani olamaz. Eğer mani olabilirse haydi bakalım siz ölmeyin de ecelden kurtulun» de ki onlar ilzam olunsunlar da bu gibi batıl itikatlardan vazgeçsinler. Münafıkların bu sözden maksatları; Uhud'dan sonra gazaya gidecekleri tenfir etmektir. Âyette beyan olunan sözü söyleyenler münafıklardır.

K a r d a ş l a r ıyla murad; harpte vefat edenlerdir. Eğer kardaşlanyla murad; İslâmdan şehit olanlar olursa münafıkların nesepte kardaşlarıdır. Zira; hepsi Arap ve ensardandırlar. Eğe dağlarıyla murad; münafıklardan katlolunanlar olursa, hem septe hem de dinde kardaşlarıdır. Bu münafıkların sözlerine: verilen cevabın hulâsası: «Sizin katlolunmadığınızın sebebi; katlinizin mukadder olmadığındandır, yoksa sizin kaçıp kurtulmanızdan değildir. Eğer katliniz mukadder olsaydı sizin kaçmanız fayda vermezdi. Eğer firarınız mukadder olan şeye mani olursa sizin için mukadder olan Ölümden kaçın, nefsinizi Ölümden kurtarın» demektir. Binaenaleyh; Ebussuud Efendi'nin beyanı veçhile her şahsın mukadder olan'vakt-i muayyende hangi sebeple olursa olsun Ölümü muhakkaktır. Şu halde hiyel ve desâisle eceli tehir mümkün değildir, belki bazı zamanda mukatele ölümden kurtulmaya ve evde oturmak helâke sebep olur.

***

Vâcib Tealâ kıtali ve kıtale itiraz edenleri beyandan sonra şehitlerin fezâilini beyan etmek üzere:

وَلاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُواْ فِي سَبِيلِ اللهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاء عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ﴿169﴾
فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللهُ مِن فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُواْ بِهِم مِّنْ خَلْفِهِمْ أَلاَّ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَ هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿170﴾

buyuruyor.

[Fisebilillâh ilâ-yı ketimetullah uğrunda feda-yı can ederek katlolunanları sen ölülerdir zannetme. Belki onlar Allah'ın fazlından verdiği nimetlerle telezzüz eder ve ferahlanırlar ve Rabları indinde dirilerdir. Ve Allah'ın verdiği nzıklarla merzuklardır ve onlar kendilerine lâhik olmayan ve arkalarında kalan ihvanlarının hallerine mesrur olurlar ve derler ki «Onlar üzerine korku ve hüzün yoktur. »]
Yani; habibim! Fisebilillâh düşman elinde katlolunanları sen ölmüşler zannetme. Belki Rableri indinde merzuk oldukları halde, berhayattırlar ve onlar; Allah'ın fazlından verdiği nimetlere ferahlayıcı oldukları halde telezzüz ederler ve .arkalarında kalan ihvanlarının da kendileri gibi şehit olup Allah'ın nimetleriyle telezzüz etmeleri için beşaret isterler ve onlar üzerine âhirette korku ve dünyada fevtolan nimetlere hüzün yoktur. Zira; âhirette daha alasına nail oldular.
Bu âyet; mücahedenin bir emr-i mahbub olup emr-i mekruh olmadığına delâlet eder. Zira fisebilillâh katlolunanlann ihya olunup Rableri indinde merzuk olduklarını beyan, mücahedenin bu gibi derecelere sebep olan bir emr-i memduh olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh; kıtalin bir emr-i mekruh olduğunu iddia eden

münafıkların iddiaları batıldır. Bu âyet şüheda-yı Bedir veyahut süheda-yı Uhud hakkında nazil olmuşsa da, bilcümle şühedaya şâmildir. Zira lâfz-ı âyet; umumidir.
Bu âyet bünye-i insaniyenin harab olmasından ruhunun harab olması lâzım gelmediğini, belki ruhun baki olduğunu ispat etmiştir. Çünkü şehit olduktan sonra merzuk olan ve nimetlerle telezzüz edip ferahlanan; ruhtur, ceset değildir. Kendilerinden sonra dünyada kalıp henüz kendilerine lâhik olmayan ihvanlarının halleriyle mesrur olmalarının manâsı; onların da şehit olup kendilerinin nail oldukları nimetlere nail olacaklarını ümid ederek mesrur olmalarıdır. Çünkü; Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile şehitlerin bazısı bazısına «İhvanımızdan birçok kimseleri saff-ı kıtalde terkettik. İnşaallah onlar da bizim gibi şehit olurlar ve bizim nail olduğumuz şu nimetlere onlar da nail olurlar» derler ki, onların şehadetine müfde isterler. Zira; (يَسْتَبْشِرُونَ) nin manâsı beşaret taleb ederler demektir.
Vâcib Tealâ şehitler üzerine korku ve hüzün olmadığını beyan etmiştir. Çünkü h a v f ; bir musibetin isabetinden endişe edip korkmaktır. H ü z ü n ; mevcut olan nimetin fevtine eseflenmektir. Şu halde şühedanın âhirette sevilmeyecek bir musibete tesadüf etmek korkusu olmadığı gibi, dünyada mevcut nimetlerin fevtinden de mahzun olmazlar. Zira; âhirette nail oldukları nimetler herhalde dünya nimetlerinin ezher cihet fevkindedir.
Hulâsa; fisebilillâh katlolunarak şehadet mertebesini ihraz edenleri ölü zannetmek' doğru olmayıp, belki diri oldukları halde Rableri indinde enva-ı nimetlerle merzuk olduklarını itikad etmek lazım olduğu ve onların arkalarında kalıp henüz kendilerine lâhık almayanların da şehadet haberlerini duymakla mesrur olmalarını istedikleri ve şehitler için korku ve hüzün gibi birşeyin olmadığı bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ şühedanın Rableri indinde merzuk ve arkadan gelecek ihvanlarının halleriyle mübeşşer olduklarını beyan ettiği gibi nail oldukları nimetleriyle mübeşşer olduklarını dahi beyan etmek üzere:

يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ اللّٰهَ لاَ يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿171﴾

buyuruyor.
[Şehitler Allah'tan nazil olan nimetle beşaret taleb ederler ve Allah-u Tealâ müminlerin ecrini zayi' etmez.]
Yani; şehitler arkada kalan ihvanlarının mertebe-i şehadeti ihraz etmeleriyle mübeşşer olmalarını istedikleri gibi taraf-ı ilâhiden kendilerine nazil olacak nimet ve fazl-u ihsanla dahi beşaret isterler, Halbuki Allah-u Tealâ müminlerin ecrini zayi etmez. Zira; Allah'ın rızasını talep ve Rasûlüne itaat ve dinini ilâ hususunda feda-yı

can eden ve feda-yı cana her zaman hazır olan müminlerin ecirlerini elbette heder etmez.
Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile evvelki âyette şühedanın istibşarı ihvanları hakkında olup bu âyette istibşar; kendi haklannda olduğundan tekrar yoktur. İnsanın kendi halinden evvel ihvanının haline mesrur olmak evlâ olduğuna işaret için ihvanın haliyle istibşar takdim olunmuştur.
Müstahak oldukları nimetten ziyade sevaba nail olacaklarına işaret için nimetten sonra fazl zikrolunmuştur. Zira f a z l ; ziyade ihsan demektir. İmanı olmayanların emekleri zayi olacağına işaret için müminlerin ecirleri zayi olmayacağı sarahaten zikrolunmuştur ki, ameli zayi olmayan şehidin mümin olması şarttır. Binaenaleyh; müşriklerin elinde katlolunan münafıkların ecirleri zayi'dir. Zira; imanlan yoktur Çünkü ecri muhafaza edecek; ancak imandır.

***
Vâcib Tealâ ecri zayi' olmayan müminlerin evsafını beyan etmek üzere:

الَّذِينَ اسْتَجَابُواْ لِلّهِ وَالرَّسُولِ مِن بَعْدِ مَآ أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُواْ مِنْهُمْ وَاتَّقَواْ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴾172﴿

buyuruyor.

[Ecri zayi olmayan müminler şol kimseler ki, onlar düşmandan kendilerine yara ve sair musibet isabet ettikten sonra Allah'a ve Rasûlüne itaat ederek davetlerine icabet ettiler ve onlardan sol kimseler ki, onlar Resuhülahla beraber muharebeye çıkmakla ihsan edip feda-yı cana müheyya oldular ve muhalefetten ittika ettiler. Onlar için büyük ecir vardır.]
İ ş t i e a b e ; emre itaat, i h s a n ; cemii evamire imtisal ve nevahiden içtindb etmektir. Bu âyette i h s a n v e i t t i k a ; Resûlullah'a muhalefetten içtinab etmek manâsınadır.
Bu âyetin sebeb-i nüzulü; Fahr-i Razı, Kazi ve Hâzin'in ve Nimetullah Efendi'nin beyanlarına nazaran Ebu Süfyan maiyetiyle (Uhud)'dan dönüp (Ravha) denilen mahalle varınca, nedamet eder ve yanındakilerine «Biz Muhammed (S.A.)'e galebe ettik, birçoklarını öldürdük. Dönelim hepsim kılıçtan geçirelim» der. Resûlullah, Ebu Süfyan'ın böyle dediğini işitince düşmana karşı bir kuvvet göstermek üzere Ashabına «Benimle beraber dünkü muharebede bulunanlar çıksın» buyurdu. İşbu emr-i Risalerpenahi üzerine yetmiş kişi çıktı. Onların içinde (Uhud)'da yaralananlar da vardı. Hatta bazılarının yürümeye takati olmayıp birbirine dayanarak gidenlerin bulunduğu da mervidir. Bu minval üzere Rasûlullah, Ashabıyla beraber (Hamra'ül-Esed) denilen mahalle vardı. Orada henüz iman etmemiş olan (Ma'bed-i Huzaî)'ye tesadüf etti ve (Uhud) vakasında vuku bulan inhizamdan dolayı Rasûlullah'ı testiye

ve ta'ziye ederek kalkıp gitti. (Ravha)'da Ebu Süfyan'a tesadüf etti ve Rasûlullah'ın Ashabıyla beraber Ebu Süfyan'ı takib ettiğini müşriklere haber verince Ebu Süfyan ve askerini korku ihata edip hemen Mekke'ye firar ettiler. İşte Resûlullahla beraber tekrar muharebeye çıkan müminleri sena makamında bu âyetin nazil olduğu mervidir.
Gerçi ehl-i iman bir hata neticesi olarak inhizama uğradığından, bazıları yaralı ve bazılarının akrabası şehit olmuş ve herbiri bir gûnâ hüznü kederle matem içindeydilerse de, düşman zayıf görür ve avdet ederse felaket daha müthiş olacağından Resûlullah ehl-i İslâmı kuvvetli göstermek ve düşmanı korkutmak cihetini iltizamla bu bozgunluk üzerine tekrar askerini çağırdı ve onlar da davetine icabet ettiler. Rasûlullah'ın takibe çıkmasını (Mabedi Huzai) haber vermesiyle Allah-u Tealâ onlara bir korku Verdi ki, hemen zaman fevtetmeksizin firar ettiler. İşte düşmanın ahvalinden haberdar olmak ve düşmana karşı en zayıf bir halde olsa bile gayet kuvvetli görünmek kumandanın vazifesi olduğu gibi, askerin de başlıca vazifesi itaat etmek olduğuna bu âyet delâlet eder.

Cenab-ı Hak bu âyette Ashab-ı Rasûlullah'ı üç şeyle sena etti:
B i r i n c i s i ; itaattir. Zira; askerde itaat olmazsa düşmana müdafaa mümkün olamayacağı cihetle düşmanın istilâsı ve ırzu namusun ayaklar altında kalması ve mukaddesatın hakarete maruz olması muhakkak olduğundan felah ve zafer, ırzu namusu muhafaza, dini i'lâ, mukaddesata tazim ve hürmet cümlesi askerin itaatine bağlı olduğu cihetle Cenab-ı Hak birinci merrede askeri itaatle sena etmiştir. Gerçi âyette Allah'a ve Rasûlüne itaatle sena edilmiştir. Lâkin Allah'ın ve Rasûlullah'ın meslek ve sünnetine ittiba etmek, her zaman Allah'a ve Resûlüne itaattir. Zira; Resûlullah irtihal ettiyse sünneti irtihal etmedi; ümmetiyle kaldı. İşte itaatin lüzumuna binaen askerden ve bilhassa saff-ı harpten firar etmek günah-ı kebireden ma'duttur. Allah-u Tealâ'nın Ashab-ı Rasûlullah'ı senasından
i k i n c i s i ; ehl-i ihsan olmalarıdır. Çünkü; harbin yorgunluğu baki ve üzerlerinde yara mevcutken emr-i Rasûle itaatle beraberce tekrar düşmana karşı çıkmaktan daha büyük bir ihsan olamaz. Çünkü; canını vermeye hazırlanmıştır. İnsanın canından kıymetli birşeyi olmadığı cihetle canını feda etmek kadar ihsan olmadığından mükâfatının büyük ecir olacağı beyan olunmuştur.
Ü ç ü n c ü s ü : ittikalanyla senadır. İ t t i k a ; emr-i Rasûlullaha muhalefetten sakınmaktır.

***
Vâcib Tealâ Ashab-ı Rasûlullah'ınbazı sıfatlarını beyanla sena ettiği gibi diğer sıfatlarını dahi beyanla sena etmek üzere :

الَّـذِيـنَ قَـالَ لَـهُمُ الـنَّـاسُ إِنَّ الـنَّـاسَ قَـدْ جَـمَـعُـواْ لَـكُمْ فَـاخْشَوْهُمْ فَـزَادَهُمْ إِيـمَـانـاً وَقَـالُـواْ حَـسْبُـنَـا اللهُ وَنِـعْمَ الْـوَكِـيلُ ﴿173﴾

buyuruyor.

[Müminler şol kimseler ki, nâs onlara «Muhakkak nâs sizin için içtima ettiler, onlardan korkun» dediler ve onların bu sözleri müminleri imanlarını ziyade etti ve dediler ki «Bize Allah-u Tealâ kâfidir ve ne güzel vekildir Allah-u Tealâ.»]
Bu âyette n â s la murad; (Nuaym b. Mesud)’dur. Her ne kadar (Nuaym) bir kişiyse de sözü dinlenen bir şahıstan cemi sigasıyla tabir etmek, Arapların âdeti olduğundan (Nuaym)'e nâs denmiştir. Yahut Medine'de Nuaym'ın sözünü birçok kimseler dağıttığından hepsine nâs denmiştir.

فَـانـقَـلَـبُـواْ بِـنِـعْـمَـةٍ مِّـنَ اللهِ وَفَـضْلٍ لَّـمْ يَـمْسَسْهُمْ سُوءٌ وَاتَّـبَـعُـواْ رِضْوَانَ اللهِ وَاللهُ ذُو فَـضْلٍ عَظِـيمٍ ﴿174﴾

[Nuaym'ın sözüne iltifat etmeyip her umurlarına Allah'ın kâfi olduğuna imanlarını takviye edip harbe çıkınca harp mevkiinden Allah'ın nimet ve insanıyla döndüler. Onlara asla kötülük dokunmadı ve onlar rıza-yı ilâhiye ittiba ettiler. Nuaym'ın neşrettiği yalanlara kalak asmadılar, Allah'ın lutfuna güvendiler. Zira; Allah-u Tealâ kullarına büyük ihsan sahibidir.]
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile bu âyette n i m e t ; afiyet ve f a z l ; bolca ticarettir. Yahut n i m e t ; dünya menfaati ve f a z l; âhiret sevabıdır. Çünkü; bu gazada Ashab-ı Resûlullah afiyetle beraber birçok ticaret de ettiler.
Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanlarına nazaran âyetin sebeb-i nüzulü şöyledir: Ebu Süfyan (Uhud) vakasından avdet edeceğinde Rasûlullah'a «Ya Muhammedi (S.A.) İstersen harp için gelecek sene Bedir zamanı olsun» dedi. Rasûlullah da «İnşaallah» buyurdu. Binaenaleyh; gelecek sene mukavele ettikleri mevsim gelince Ebu Süfyan askeriyle Mekke'den çıktı. (Merruzzahran) denilen mevkie geldiğinde Allah-u Tealâ kalbine korku verdi. (Ebu Süfyan) tereddüde başladı ve Mekke'ye dönmek istediyse de, kavm-i Araba karşı arlanıyordu. O sırada (Nuaym Eşcaî) tesadüf etti. Ebu Süfyan fikrini anlattı ve «Bu sene kıtlıktır. Bize ucuzluk sene olmalı. Develerimiz ot yemeli, biz sütünü içmeliyiz. Bunlar mümkün olmadığından dönmek isteriz ve lâkin Muhammed (S.A.) harp mevkiine gelir boş bulursa cesareti artar» dedi. (Ebu Süfyan) bunun üzerine «Ey Nuaym! Eğer sen Medine'de bizim külliyetli asker ve mühimmatla geldiğimizi müslümanlara arılatır, korku verirsen sana on deve vereyim» dedi ve Naimi Medine'ye gönderdi ve kendi de askeriyle beraber eli boş Mekke'ye döndü. Ehl-i Mekke bunu görünce dönen askerle alay ederek tahkir ettiler. Diğer tarafdan (Nuaym) da Medine'ye geldi. Ebu Süfyan’ın talimatı veçhile birçok yalanlar neşretti. Müşrikleri kuvvetinden ve ehl-i İslâm'ın zaafından ve harbe

gidilirse bir tane müslüman kalmayıp, müşriklerin kılıcından geçeceğinden bahsetti. Bu söz ehl-i İslâm arasında fena tesir etti ve endişe getirdi. Rasûlullah bunu işitince «Ben yalnız giderim, vaadimden dönmem» buyurdu ve harbe hazırlandı ve Ashaptan yetmiş kişi muvafakat edip Medine'den çıktılar ve (Bedr-i Suğra) denilen mahalle geldiler, fakat düşmandan eser görmediler. Ancak (Bedr-i Suğra)'da Araplar arasında evvelden beri âdet olan sekiz gün süren panayıra tesadüf ettiler. Ashabın yanlarında bulunan hurma ve sair emval birçok menfaat temin etti. Üzüm ve sahtiyan gibi şeyler aldılar, salimen ve gânimen Medine'ye avdet eylediler ve Ashaptan gitmeyenler çok nedamet ettiler ve gidenlerse mesrur ve hândan oldular.
İşte şu vakayı tasvir etmek üzere bu âyetin nazil olduğu mervidir. Zira; Cenab-ı Hak Nuaym'ın geldiğini ve Kureyş'in harp için toplandıklarını ve müminlere «Siz Kureyş'ten korkun» dediğini ve bu sözü müminlerin imanlarını ziyade ettiğini ve müminlerin Nuaym'ın sözüne iltifat etmeyip (حسبنا الله) dediklerini ve harbe gidip Allah'tan nimete nail olup fazlu ihsanla döndüklerini ve düşmandan hiçbir kötülük isabet etmediğini ve ehl-i imanın rıza-yı ilâhiye ittiba ettiklerini ve düşmanın sözüne aldanmadıklarını aynen beyahetmiştir. Zira; Nuaym'ın sözü biraz korku vermişse de, az zaman içinde geçip azimetlerine fütur veremedi. Binaenaleyh; Resûlullah'a itaatle niyetlerinden dönmediler. Allah'ın nusretine imanları Nuaym'ın eracîfine galebe etti ve niyetleriyle mecur oldular.

***
Vâcib Tealâ (Nuaym b. Mesud)'un «Mekke ahalisi harp için içtima' etti» demekle ehl-i imanı harpten alakoymak şeytanetini Medine'de neşrettiğini ve ehl-i imanın (حسبنا الله ونعم الوكيل) kelime-i tayyibeleriyle mukabele edip kemal-i şecaatle Medine'den çıktıklarını ve salimen avdet ettiklerini beyan ettiği gibi müşriklerin içtimaını neşreden kimsenin şeytan olduğunu dahi beyan etmek üzere:

إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءهُ فَلاَ تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿175﴾

buyuruyor.

[Ey müminler! Şu size korku veren ancak Şeytan'dır. Sizi evliyasıyla korkutuyor. Şu halde sizi korkutan Şeytan olunca siz onlardan korkmayın, eğer müminseniz benden korkun.]
Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğu veçhile bu âyette Ş e y t a n 'la murad; Ebu Süfyan tarafından gelerek müminleri korkutup harpten men'etmeye çalışan (Nuaym b. Memd)'dur ki, Şeytan'ın yolunu tuttuğundan Şeytan denmiştir. E v l i y a s ı yla murad; kâfirler ve münafıklardır. Buna nazaran âyetin manâsında iki ihtimal vardır:

B i r i n c i s i ; evliyasının çokluğundan bahisle mümirileri korkutmaktır. Bu ihtimale göre manâ-yı âyet: [Ey müminler; Şeytan, evliyası olan kâfirlerin çokluğundan bahisle sizi onlardan korkutmak için çalışır. Eğer müminseniz siz ancak benden korkun. Zira müminin şanı; Allah'tan korkmak ve Allah'ın gayrından korkmamaktır] demek olur.
İ k i n c i s i ; Şeytan'ın kendi evliyası olan münafıkları korkutmasıdır. Bu ihtimale göre manâ-yı âyet: [Ey müminler! İnsan suretinde Şeytan olan (Nuaym) her ne kadar düşmanın çokluğundan ve kuvvetinden bahisle sizi korkutmak isterse de sizi korkutamaz. Ancak dostları olan münafıkları korkutur. Zira; onun sözü münafıklara tesir eder. Binaenaleyh; münafıklar sizinle harbe gitmez, hanelerinde otururlar] demektir.
Hulâsa; ehl-i imanın arasına düşmanın kuvvetinden bahisle müslümanları korkutmak için aracîf neşreden insan suretinde Şeytan olduğu ve bu gibi insan suretinde şeytanların her vakit bulunduğundan, müslümanların aldanmamaları lâzım olup Şeytan'ın dostlarından korkmayarak Vâcib Tealâ'dan korkmak icabettiği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ ehl-i imanı harpten alıkoymak isteyen Şeytan olduğunu beyan ettiği gibi küfre sürat eden kâfirlerin zararlarından mahzun olmamak lâzım olduğunu dahi beyan etmek üzere:

وَلاَ يَحْزُنكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَن يَضُرُّواْ اللّهَ شَيْئاً

buyuruyor.

[Ey Rasûl-ü Ekrem! Küfre sa'y ve sürat eden kâfirlerin zararları seni mahzun etmesin. Zira; onlar küfrü irtikâpla Allah-u Tealâ'ya hiçbir zarar edemezler. Çünkü; kâfirlerin zararı kendilerine aittir.]

يُرِيدُ اللّهُ أَلاَّ يَجْعَلَ لَهُمْ حَظًّا فِي الآخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿176﴾

[Allah-u Tealâ onlar için âhirette bir nasip kılmamak murad eder. Halbuki onlar için âhirette büyük azap vardır.]
Yani; habibim! Küfre sürat ve irtikâp edenlerin zararından mahfuzsun. Binaenaleyh; onların size zarar kasdetmelerinden mahzun olma. Zira; onlar elbette Allah-u Tealâ'ya hiçbir zarar edemezler ve her teşebbüsleri kendi mazarratlarıyla neticelenir ve Allah-u Tealâ onlara âhirette nasip vermemek murad eder. Çünkü; onlar, için âhirette irtikâp ettikleri küfrün cezası olarak büyük azap vardır.

Vâcib Tealâ bu âyetle Rasûlünü ve müminleri tesliye buyurmuştur. Çünkü din-i İslâmı ortadan kaldırmak maksadıyla asker cem'etmek fayda etmeyip, şeriati iptal eylemek isteyenlerin akıbet kendileri mahvu müzmahil olacaklarını beyan etmek; ehl-i İslâmı tesliyeden başka birşey değildir ve âyetin hükmü ilâ yevm'ilkıyam bakidir ve birçok defalar ehl-i salibin îslâm aleyhine içtima' ettikleri halde din-i İslâma bir zarar edemeyip kendileri hâip ve hâsir oldukları görülmekle âyetin sırrı bu suretle zuhur etmektedir. İşte zamanımızda aleyhimizde ittifak eden Avrupa devletlerinin teşebbüsleri ve neticesi buna pek büyük bir şahittir.
Gerçi kâfirlerin küfrüne mahzun olmak ibadetse de, bedene zarar edecek kadar ileri götürmek caiz olmadığından Cenab-ı Hak Rasûlünü onların küfrüne hüzünde ifrattan nehyettiği gibi ehl-i imana ve şeriate zarar-ı külli yapamayacaklarını beyanla dahi müminleri hüzünden nehyetmiştir. Küfürlervyle Allah'a zarar edemezler demek; Allah'ın dinine zarar edemezler demektir. Küfürlerinin temadi edip de hal-i küfür üzere vefat edenlerin âhirette nimetten nasipleri olmayacağı da beyan olunmuştur.
Fahr-i Razi ve Kazi'nin beyanları veçhile âyet; münafıklar ve irtidatla küfre müsaraat eden mürtedler haklarında nazil olmuştur. Zira; İslâm arasına eracîf neşreden başlıca her zaman bunlardır ve bilhassa (Uhud) vakasından, sonra dilleri uzamıştır. Meselâ «Muhammed (SA.) nebi olsa mağlûp olmazdı. Halbuki mağlûp oldu. Maksat saltanattır, bundan sonra nusret yoktur» demekle Ashabı, Rasûlullaha tebaiyetten tenfir ederlerdi. İşte münafıkların bu tezviratından mahzun olmamalarını Cenab-ı Hak bu âyetle Rasûlüne ve ümmetine tavsiye etmiştir.

***

Vâcib Tealâ münafıkların nifaklarına hüzn etmekten men'ettiği gibi Yahudilerin dahi zarar edemeyeceklerini ve binaenaleyh; onların yaptıkları şeytanetlerine de hüznetmemek lâzım olduğunu beyan etmek üzere:

إِنَّ الَّذِينَ اشْتَرَوُاْ الْكُفْرَ بِالإِيمَانِ لَن يَضُرُّواْ اللّهَ شَيْئًا وَلهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿177﴾

buyuruyor.

[Şol kimseler ki, onlar imanı küfre değiştiler. Onlar Allah'ın dinine ve dininin sahibi olan Rasûlüne hiçbir şeyle elbette zarar edemezler. Halbuki onlar için âhirette acıtıcı azap vardır.]
Bu âyette i m a n ı k ü f r e d e ğ i ş e n l e r v e i m a n ı v e r i p k ü f r ü a l a n l ar la murad; Yahûdilerdir. Çünkü; Yahudiler Tevrat'ta Resûlullah'ın evsafını görüp ba's olunmamdan evvel hakkaa nebi olduğuna iman etmişlerdi. Vakta ki ufk-u risaletten Fahr-i Kâinat zuhur edince hasedleri galeyan edip imanlarını küfre tebdil

ettiler. Binaenaleyh; a'zam-ı umur olan dini dünyaya ve hava ve heveslerine değiştikleri için a'zam-ı azaba müstehak olmuşlardır ve ne kadar hased etseler dine bir zarar edemeyeceklerıni beyanla Rasûlünü ve ehl-i imanı tesliye etmiş ve Yahûd'un ef'alinden dahi mahzun olmamak lâzım olduğunu Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur.

***

Vâcib Tealâ dünyada kâfirlere edilen müsaadenin haklarında hayır olmadığını ve âhirette azaplarının ziyade olmasına sebep olduğunu beyan etmek üzere:

وَلاَ يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُواْ أَنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِّأَنفُسِهِمْ إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُواْ إِثْمًا وَلَهْمُ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿178﴾

buyuruyor.

[Habib-i Zişanım! Seri kâfirleri zannetme kî, bizim onlara müsaade etmekliğimiz onların nefislerine hayırlıdır ve müsaade onlar için menfaat ve faydadır. Belki bizim onlara dünyada müsaademiz onların günahları ziyade olsun içindir. Halbuki âhirette onlara ihanet ve hakaret edici azap vardır.]
Yani; habibim! Sen dünyada kâfirlerin uzun ömürleri ve servetti samanları kendi haklarında hayırlıdır zannetme. Zira; onlara bizim mühlet verip birçok müddet yaşamaları küfürleri tezayüd etmek ve malları sayesinde tuğyan edip günahları çok olmak içindir. Onlar hakkında mühlet; hızlandır, nimet değildir.
Münafıklar; (Uhud) vakasında şehit olanları zikirle kendilerinin muharebeye gitmediklerinden dolayı berhayat kaldıklarından bahisle ehl-i İslâmı Resûlullah'a ittibadan tenfir ederlerdi. Cenab-ı Hak onları red için hayatları haklarında hayrolmadığını ve dünyada münafık ve kâfir olarak yaşamak mazarrat olduğunu beyanla sözlerini itibardan iskat etmiştir. Yani; hayatta fayda varsa da, bunlar küfür üzere bulundukça azaptan başka birşey kazanmadıklarını ve (Uhud)'da mümin olarak şehit olanların ölümleri bunların hayatlarından daha hayırlı olduğunu beyan buyurmuştur. Şu halde imanı olmayan kimsenin akıbeti azab-ı ebedi olacağı için ona yerilen nimetler zahirde nimet gibi görülürse de, hakikatte nimet olmayıp ayn-ı azap olduğuna bu âyet delâlet eder. Zira; müddet-i hayatlarının ve sair müsaadâtın uzaması günahlarının ve zulüm ve tuğyanlarının tezyidi için olduğunu Cenab-ı Hak sarahaten beyan etmiştir.
Hulâsa; kâfirlere verilen mühlet, müsaade ve sair nimetlerin onlar hakkında hayır olmadığı ve onlara verilen müsaadenin, ancak günahlarının ziyadelenmesi için istidraç kabilinden olup âhirette onlar için ihanet edici azabın hazır olduğu, bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ bundan evvelki âyetlerde (Uhud) Gazasına ve (Bedr-i Suğra)'ya ve kâfirlerin din-i İslâma bir zarar edemeyeceklerine ve haklarında müsaadenin hayır olmadığına müteallik ahvalin cümlesini beyandan sonra, bu vukuatın cümlesi müminle münafık beyinlerini tefrik için mi'yar kabilinden olduğunu beyan etmek üzere:

مَّا كَانَ اللهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى مَآ أَنتُمْ عَلَيْهِ حَتَّىَ يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ

buyuruyor.

[Ey münafıklar! Allah-u Tealâ müminleri, üzerinde bulunduğunuz hal-i ihtilât üzere terkeder olmadı. Hatta habis olan münafık tayyib olan mü'minden ayrılır. Aralarında iştibah kalmaz, müminin mümin ve münafıkın münafık olduğu bilinir bir hale gelir.]

وَمَا كَانَ اللهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلَكِنَّ اللهُ يَجْتَبِي مِن رُّسُلِهِ مَن يَشَاء فَآمِنُواْ بِاللهِ وَرُسُلِهِ وَإِن تُؤْمِنُواْ وَتَتَّقُواْ فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿179﴾

[Ve Allah-u Tealâ sizi gaybüzere muttali kılar olmadı ve lâkin Allah-u Tealâ Resûllerinden dilediği kulunu makam-ı risalete ihtiyar buyurur ve vahyiyle bazı mugayyebatı o rasulüne bildirir. Hal böyle olunca Allah-u Tealâ'ya ve Rasûllerine iman edin. Eğer siz Allah'a ve Rasûlüne iman eder ve muharremattan içtinapla marzi-i ilâhinin hilafından nefsinizi vikaye ederseniz sizin için büyük ecir vardır.]

Yani; Allah-u Tealâ müminleri münafıklardan tefrik olunmaz bir halde terkeder olmadı. Hatta münafık, müminden ayrılır. Binaenaleyh; herkesin nifakı ve imanı bilinir ve Allah-u Tealâ sizi gayb üzerine muttali' kılar olmadı. Lâkin istediği kulunu mansıb-ı risalete ihtiyar eder. Şu halde sizin için vazife; Allah'a ve Resûlüne itaat ve iman etmektir. Binaenaleyh; Allah'a ve Resûllerine iman edin ve eğer iman eder ve muharremattan ittika ederseniz sizin için büyük mükâfat vardır.

Bu âyette h i t a p ; müminlere ve münafıklaradır. Çünkü; münafıklar İslâm suretinde oldukları cihetle arada sırada müslümanları iğfal etmek istediklerinden ve zahirde müslüman göründüklerinden, tesirden de hâli kalmadıkları için Cenab-ı Hak müminle münafıkın bilinmez bir surette devamı muvafık olmadığını ve beyinlerini tefrik edeceğini ve tefrikin de (Uhud) Gazasında olduğu gibi bazı belâya ve mesâiple olacağını beyan buyurmuştur. Çünkü musibet; insanlar için mi'yar olduğundan, iyinin kötüden ayrılması mesâiple olur. Zira; mesâibe sabredenle etmeyen belâya müptelâ olduğu zamanda belli olduğu cihetle (Uhud) vakası mümini münafıktan ayırmıştır. Çünkü; mümin-i hâlis bütün belâya göğüs gerer ve

imanında sebat eder, galip olsun mağlûp olsun hâli değişmez. Amma münafık belâyâyı görünce izhar ettiği imandan döner, nifakını meydana kor ve bu cihetle birbirinden ayrılır. Müminle münafıkın beyinlerini tefrik etmek gaybı bilmek suretiyle olmayıp, alâmat-ı zahire ve belâya ile olacağını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Çünkü; avam-ı nâs gayba muttali olamaz, ancak rusül-ü kiramdan bazılarına bazı mugayyebatı Vâcib Tealâ vahyile bildirir ve Resûlü de kullarına haber verir ve şeriatiyle imtihan eder ki, kabul eden mümin ve kabul etmeyen de kâfir olur ve lisanı kabul edip kalbi kabul etmeyense münafık olur. (Uhud) vakasında münafıklar «Muhammed (A.S.) rasul değildir. Zira; rasul olsa mağlûp olmazdı» diyerek ta'nlarıyla nifaklarını meydana koydular. Cenab-ı Hak da ehl-i İslâmın mağlûbiyetinden birçok hikmet ve maslahat olduğunu ve cümle-i mesalihten birisi de münafıkın müminden ayrılması bulunduğunu beyan buyurdu. Gerçi münafıkları vahy ile Allah'ın Rasûlüne ve Rasûlünün Ashabına bildirmesiyle olabilirse de, herkesin re'y el ayn nifaklarını müşahedesi gibi olamaz. Binaenaleyh; (Uhud) vakasıyla nifaklarını meydana koyunca hiç kimsenin şüphesi kalmadı. Âyetin sebeb-i nüzulü; münafıkların Rasûlullah'ı istihzalarıdır. Çünkü; Raşûlullah «Ümmetim bana arzolundu. Binaenaleyh; ben iman edenleri ve etmeyenleri bilirim» buyurmuştur. Bu söz üzerine münafıklar istihza tarikiyle «Muhammed (S.A.) ümmetinden iman edeni ve etmeyeni bildiğini söylüyor. Halbuki biz yanında bulunduğumuz halde henüz bizi bilmiyor» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir.

***

Vâcib Tealâ nefsini fedaya amade olmaktan ibaret olan mücahedeye tergib ettikten sonra emvali vermeye tergib ve buhulden men'etmek üzere:

وَلاَ يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللهُ مِن فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ

buyuruyor.

[Allah'ı kendi fazlından verdiği emvalde buhleden kimseler buhullerini kendileri vçıa hayır zannetmesinler; belki o buhul onlar için serdir. Zira; lâyık olan mahallere sarf etmekten esirgediği malı basına belâ olacaktır.]

سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُواْ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

[Onların buhlettikleri malları yevm-i kıyamette tavka olarak boyunlarına takılır.]

وَلِلّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَاللهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿180﴾

[Halbuki göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Ve Allah-u Tealâ sizin amelinizi bilir.]

Yani; Allah'ın ihsan ettiği malında buhleden kimseler, o bunlu kendileri için hayır zannetmesinler, belki o buhul onlar için ayn-ı serdir. Zira; o buhlettikleri malları yılan suretinde tasvir olunup tavka gibi boyunlarına takılacaktır. Binaenaleyh; boynundaki tavka o insandan ayrılmadığı gibi bunlunun vebali de buhleden kimseden ayrılmayacaktır. Halbuki sema vat ve arzın mirası, Allah-u Tealâ'ya mahsustur. Çünkü; Allah-u Tealâ baki, onun buhlettiği mal fanidir ve o kimse vefat eder malı kalırsa, Allah'ın mülküdür ve Allah-u Tealâ sizin buhlünüzü bilir ve muktezasına göre cezasını verir.
Bu âyette Vâcib Tealâ, kendisinin verdiği malı muhtaç olanlara vermekten buhledenleri zemmetmiş ve buhul kendileri için azap olacağını beyanla insanları buhulden tenfir etmiştir.   Çünkü; vermekten esirgediği malı zayi' olup azabı baki kaldığı için, bahîlin buhlü kendi hakkında ayn-ı şer olduğu beyan olunmuştur.
Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile ekser-i ulema indinde b u h u l ; vâcib olan şeyi men'etmektir. Zira; buhlüzere birçok azap olacağı beyan olunmuştur. Nafile olan sadakati terkte azap yoktur. Binaenaleyh buhul; vâcib olan şeyi terketmektir. Yoksa nafileyi terketmek değildir. Şu halde nefsine ve evlâd ü lyaline ve muhtaç olan anasına ve babasına ve düşmanı defetmek için tecemmu' eden askere infak vâcib olduğundan bunlardan herhangisini terketse vacibi terketmiş olduğundan günahkâr olur.
Bahil olan kimsenin buhlettiği malının boğazına tavka olacağı beyan olunmuştur. Takvanın keyfiyetini beyanda ihtilâf varsa da, ekser-i ulemanın beyanlarına nazaran yılan suretinde tasvir olunup boynuna takılacaktır. Çünkü; Rasûlullah'ın «Zekâtını vermeyen kimsenin men'ettiği zekâtı Âllah-u
Tealâ'nın büyük bir yılan kılacağım» beyan buyurması bu manâyı tefsir ve teyid etmektedir.
Semavat ve arzın mirası Allah-u Tealâ'nın olmasının manâsı; semavat ve aran ehli helâk olup, ancak Vâcib Tealâ'nın baki kalması veraset makamında olduğu için onların mirası, Allah'ın denilmiştir. Çünkü; bir kimse vefat edince emlâki arkasına kalan kimseye irsen intikal ettiği gibi, kıyamette cümle âlem helâk olunca Allah-u Tealâ'dan başka malik kalmadığından keenne mutasarrıf olup vefat edenlerden intikal etmiş ve Allah-u Tealâ varis olmuş gibi olduğu cihetle semavat ve arzın mirası Allah'ın denilmiştir ki, ondan başka mutasarrıf kalmayacağından kinayedir.

***

Vâcib Tealâ buhledenleri zemmedip icabında emvalin muhtaç olanlara verilmesi lâzım olduğunu beyan ettiği gibi Yehûd'un emvali sarfla emr-i Resûlullahı istihza ve nubûvvete ta'na vesile addettiklerini beyan etmek üzere:

لَّقَدْ سَمِعَ اللهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُواْ إِنَّ اللهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاء سَنَكْتُبُ مَا قَالُواْ وَقَتْلَهُمُ الأَنبِيَاء بِغَيْرِحَقٍّ وَنَقُولُ ذُوقُواْ عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴾181﴿

buyuruyor.

[Zat-ı ulûhiyetime yemin ederim ki, «Allah-u Tealâ fakir, biz zenginiz» diyenlerin sinlerini muhakkak Cenab-ı Hak işitti. Biz azimüşşan elbette onların sözlerini ve bigayr-ı hakkın enbiyayı katillerini defter-i a'mallerine yazarız ve deriz ki «Şiddetle yakıcı Cehennemin azabını tadın.»]

ذَلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ وَأَنَّ اللهَ لَيْسَ بِظَلاَّمٍ لِّلْعَبِيدِ ﴾182﴿

[İşte şu yakıcı azap; sizin kesb-i yedinizle dünyada takdim ettiğiniz amelinizin cezasıdır. Halbuki Allah-u Tealâ kullarına zulme'dici olmadı. Zira; Allah-u Tealâ herkesin ameline göre ceza verdi' ğinden istihkakına göre intikam alır. Şu halde azabı istihkakından ziyade olmaz ki zulmetmiş olsun.]

Yani; muhakkak Allah-u Tealâ şol kimselerin sözlerini işitti ki, onlar «Allah Tealâ muhtaçtır, bizler ganiyiz» dediler. İşte bu sözlerini Allah'ın işittiği muhakkaktır. Biz onların bu sözlerini ve babalarının ve dedelerinin bigayr-ı hakkın enbiyayı katletmelerini ve bunların da onların katillerine rızalarını yazarız ve kemâl-i hakaretle hakaret olunmaları için «Tadın Cehennem azabını» demekle kendilerini Cehennem'e koyarız ve deriz ki «İşte şu azap; sizin kendi elinizle işleyip âhiret için gönderdiğiniz amelinizin cezasıdır. Allah-u Tealâ size bu azabı tadın demekle ve Cehennem'e koymakla zulmetmedi. Zira; Allah-u Tealâ kullarına zulmeder olmadı». Şu sözü söyleyenlerin bir cemaat olduğuna işaret için (نَحْنُ) vârid olmuştur. Bu s ö z l e r i n i n y a z ı l m a m a k âdetleri olduğunu ve enbiyayı katle cesaret edenlerin bu gibi Kur'ân'da yazıp kıyamete kadar hamakatleri ehine-i nâsta söylenmekle murad olmak dahi muhtemeldir. Enbiyayı katleden bunların selefleri olduğu halde bunlara isnad olunması; onların fiillerine bunların da razı oldukları içindir.
Tefsir-i Hâzinede beyan olunduğu veçhile bu sözlerine, seleflerinin enbiyayı katillerini zammetmekte yani bu söz söylendiği günde olmamış ve geçmişte vuku bulmuş katil meselesini şu sözleriyle beraber zikirde fayda; şu sözlerinin enbiyayı katletmekten aşağı bir cinayet olmadığını ve bu gibi cinayeti irtikâp bunların bugün işledikleri birşey olmayıp, evvelden beri irtikâp etmek âdetleri olduğunu ve enbiyayı katle cesaret edenlerin bu gibi cinayetleri irtikâptan çekinmeyeceklerini beyan etmektir.

Vâcib Tealâ'nın onlara t a d ı n y a k ı c ı a z a b ı demesi; sekerat-ı mevtte ve haşrolunduğunda ve defter-i a'mali okunduğunda olmak muhtemeldir ve her nerede söylense kahr-ı ilâhiyi muş'ir bir emir olup şu hakaretâmiz hitaba istihkakları kendi cinayetleri ve kazandıkları amelleri olduğu sarahaten beyan olunmuştur. Bu sözü söyleyenlerin Yahudiler olduğuna; enbiyayı katli bu sözün yanında zikretmek delâlet ettiği gibi sebeb-i nüzul de delâlet eder. Çünkü; Fahr-i Razi, Kazi ve Taberi'de beyan olunduğuna nazaran Resûlullah (Beni Kaynuka') Yahûdilerini İslâma davet etmek için (Ebu Bekir) Hazretlerini gönderdi. (Ebu Bekir) Hazretleri İslâm olmalarını, namaz. kılmalarını ve zekât ve karz-ı hasen vermelerini ve muhtaç olanlara iane etmelerini hâvi olan emr-i Resûlullah'ı tebliğ edince Yahudilerden (Fahhas b. Azura) «Allah-u Tealâ fakirdir, bizler ganiyiz. Zira; bizden karz istiyor» dedi. Hz. Ebu Bekir (R.A.) bir tokat vurup «Eğer beynimizde ahdolmasaydı seni öldürürdüm» dedi.
(Fahhas)geldi, Resûlullah'a şikâyet ve söylediği sözü inkâr etti. (Ebu Bekir) Hazretleri söylediğini iddia edince davasını ispata kâfi şahit makamında Hz. Ebu Bekir'i tasdik için bu âyetin nazil olduğu mervidir. Yehûdun bu sözden maksattan Resûlullah'ınnubûvvetini tekzibe fırsat addederek ta'na vesile kılmaktır. Çünkü; onlar dediler ki «Allah-u Tealâ kullarından karz-ı hasen yani ödünç para istese ve kullarının karzına muhtaç olsa fakir ve kullarının zengin olması lâzım gelir. Bu ise muhaldir. Şu halde muhal olan şeyi Allah'a isnadından dolayı Muhammed (S.A.) nubûvvet davasında kâziptir» demekle ta'nederlerdi.
Hulâsa; Yahudilerin «Allah-u Tealâ fakirdir, biz zenginiz» dediklerini Allah-u Tealâ'nın işittiği gibi gerek bu sözlerini ve gerek enbiyayı katillerini amel defterlerine yazacağı ve onlara "Tadın Cehennem azabını" diyeceği ve "Şu azap sizin kendi elinizle işleyip âhirete takdim ettiğiniz amelinizin cezasıdır" diyeceği ve Allah-u Tealâ'nın bu azabı tadın demesinden kullarına asla zulmetmediği ve zira azap; kulların kendi istihkakları olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ Yahudilerin cinayetlerinden bazılarını beyandan sonra bazı âhari beyan etmek üzere :

الَّـذِيـنَ قَـالُـواْ إِنَّ اللهُ عَهِدَ إِلَـيْـنَـا أَلاَّ نُـؤْمِنَ لِـرَسُولٍ حَتَّىَ يَـأْتِـيَـنَـا بِـقُـرْبَـانٍ تَـأْكُـلُـهُ الـنَّـارُ

buyuruyor,

[Şol kimseler ki, onlar «Allah-u Tealâ, bize bir kurban getirip o kurbanı ateş yemedikçe hiçbir rasûle iman etmememizi emrettiğinden biz iman etmeyiz» dediler. İşte o kimseler böyle demekle imandan imtina ettiler.]

قُلْ قَدْ جَاءكُمْ رُسُلٌ مِّن قَبْلِي بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالَّذِي قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿183﴾

[Habibim! Sen onlara de ki «Benden evvel birtakım mu'cizatla muhakkak birçok Resûller geldi ve sizin dediğiniz veçhile kurban da getirdi. Sözünüz doğruysa onları niçin öldürdünüz?»]

Yani; Allah-u Tealâ şol kimselerin sözlerini dahi işitti ki, onlar «Bize bir kurban getirip mu'cize olmak üzere ateş yakarak ekletmedikçe hiçbir rasule iman etmemekliğimizi Allah-u Tealâ var siyet etti. Binaenaleyh; ya Muhammed (S.A.)! Sen bize bir kurban getirip o kurbanı ateş yakıp yemedikçe biz sana iman etmeyiz» dediler. Ey Rasûl-ü Mükerrem! Onlara cevapta «Benden evvel sizin dediğiniz gibi kurbanla ve daha birçok mucizelerle rasuller geldi. Sözünüz doğruysa o Resûlleri niçin öldürdünüz,istediğiniz kurbanı getirince öldürmemeniz lâzımdı, neden öldürdünüz?» demekle onların sözlerinin yalan olduğunu yüzlerine vur, ilzam et.
Fahr-i Razi, Kazi, Hâzin ve Nimetullah Efendi'nin beyanları veçhile âyetin sebeb-i nüzulü; zaman-ı saadette bulunan Yahudilerin ileri gelenleri huzur-u Risalette dediler ki «Ya Muhammed! (S.A.) Sen nubûvvet dava ediyor ve bizi de İslâma davet eyliyorsun. Halbuki Allah-u Tealâ Tevrat'ta bize emretti ve ahid altına aldı ve "siz, risalet davasında bulunan zâta bir kurban kesip ve kesmiş olduğu kurbanı semadan ateş gelip, mahvetmedikçe iman etmeyin, eğer ateş gelir yakarsa iman edin" buyurdu» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Çünkü; enbiya-yı Beni İsrail'den birçoklarının mucizeleri bu minval üzere olduğu mervidir. İşte Resûlullahtan da aynı mucize talebinde bulunduklarını Cenab-ı Hak bu âyette beyan buyurmuştur. Yahudilerin bu mu'cizeyi istemeleri iman etmek için olmayıp inad için olduğunu, selefleri tarafından bu mucizeyi taleb edip de getiren nebi'ye iman etmedikleri gibi katlettiklerini beyanla cevap verilmiştir.
Hulâsa; Yehûd rüesasının Rasûlullah'a «Tevrat'ın emri; bize gelen rasul bir kurban kesip onun kurbanının kabulüne alâmet olmak üzere semadan ateş inerek kurbanı yakıp mahvetmedikçe bizim o rasule iman etmememizdir. Binaenaleyh; sen bize bir kurban kes, semadan ateş gelsin, o kurbanı ekletsin. Biz de iman edelim» dedikleri ve bu sözleri doğru olmayıp maksatları inat ve istikbar olduğu ve Rasûlullah'ın buna cevap olarak «Benden evvel birçok mu'cizeler ve sizin dediğiniz gibi aynı mu'cize ve kurbanla rasuller geldi. Eğer sözünüz doğruysa neden katlettiniz? Sözünüz doğru olsaydı katletmez, iman ederdiniz» dediği bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***
Vâcib Tealâ Yahudilerin hüzün verecek sözlerini beyandan sonra Rasûlünü tesliye etmek üzere :

فَإِن كَذَّبُوكَ فَقَدْ كُذِّبَ رُسُلٌ مِّن قَبْلِكَ جَآؤُوا بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ ﴿184﴾

buyuruyor.

[Habibim. Eğer seni kâfirler tekzip ederlerse mahzun olma. Zira; senden evvel açık mu'cize ve ahkâm-ı şer'iye üzere müştemil sahifeler ve her nurla temessük edenleri tenvir eder kitapla gelen Resûlleri muhakkak tekzip ettiler.] Binaenaleyh; onların tekzipleri sana münhasır değil ki, sen mahzun olasın. Zira onların mu'cizeyle gelen rasulleri tekzip etmek daima âdetleridir.
Z ü b ü r ; zeburun cem'idir. Z e b u r ; enbiya-yı sabıkadan bazılarına nazil olan sahifelerdir.
K i t a p la murad; Tevrat ve İncil'dir. B e y y i n a t la murad; mu'cize olunca zübür ve kitabın mu'cize olmadığına bu âyet delâlet eder. Zira; zübür ve kitap lâfızlarının beyyinat üzerine atfolunmalan mu'cize manâsına olan beyyineye mugayir olduklarına delâlet eder. Çünkü; Kur'ân'dan ma'da hiçbir nebinin kitabı mu'cize olmadığından, hem mucize olup hem de ahkâmı beyan eder kitap olmak, kitaplar içinde ancak Kur'ân'a ve rasuller içinde böyle bir kitap bizim rasulümüze mahsustur. Kitap zübürde dahilse de, kitabın şerefine binaen kitap, zübürden sonra tekrar zikredilmiş ve zübür üzerine atfolunmuştur.

كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ الْمَوْتِ
[Her nefis ölümü tadıcıdır.]

وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

[Ancak yevm-i kıyamette amellerinizin ecrini alırsınız.]

فَمَن زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ

[Herkes ameline göre ceza alınca bir kimse ki, ateşten uzaklaştırıldı ve Cennet'e konuldu, o kimse muhakkak necat buldu.]

وَما الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلاَّ مَتَاعُ الْغُرُورِ ﴿185﴾

[Hayat-ı düna olmadı, illâ dar-ı gurur olan dünyanın menfaatinden ibaret oldu.]
Yani; Habib-i Zişanım! Sen kâfirlerin tekziblerine mahzun olma. Zira; tasdik ve tekzip eden ve hayır ve şerre âlet olan her nefs-i mahluk ölümü tadacaktır. Çünkü; ölümden kurtulacak bir fert yoktur. Şu halde seni tekzip edenler mevt vasıtasıyla bizim huzurumuza gelecek olunca, biz onların lâyık oldukları cezayı veririz. Binaenaleyh; habibim! Sen onların tekziplerine keder etme ve ancak sizin ecirleriniz yevm-i kıyamette verilir. Çünkü; dünya dar-ı ceza değildir. Binaenaleyh; hayır ve şer herkes amelinin cezasını âhirette alacak olduğundan tekzip edenlerin cezaları da kıyamette olacaktır. Şu halde bir kimse imanı ve amel-i salihi sayesinde Cehennem ateşinden uzaklaştırılır ve Cennet'e ithal olunursa, bütün korktuğundan kurtulur ve umduğuna nail olur. Zira; Cehennem'den kurtulmak ve Cennet'e girmek insanın en büyük emelidir. Hayat-ı dünya; mağrur olan kimsenin menfaatinden ibarettir.
Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğu veçhile ö l ü m ü t a d a c a k o l a n n e f i s le murad; insü cin ve melekten mutlak olan het nefistir. Zira; mutlak olan nefsi mahluk içinde ölümden müstesna bir fert yoktur. Ancak Cennet'teki huriler ve gılmanlarla bu âyete itiraz varid olmaz. Bunlar her ne kadar nefis olsa da ölmeyeceklerdir. Zira; onlar mutlak değillerdir. Âyette her nefsin öleceği beyan olunduğundan tezad teşkil ediyor denilemez. Çünkü; âyetin bu fıkrası mutlak nefs-i mahlukun küllisine şâmildir. Binaenaleyh; hurilerle varid olacak suale cevapta ziruh olup da mutlak ve mükellef olmak şanından olan her nefis vefat edecek demektir.
Hayat-ı dünya, metâ'ul gururdur demek; dünyanın lezzeti ve şehveti ve ziyneti olmadı, ancak gururdan ve hud'adan ibarettir ki, meşru surette olduğu zaman birtakım sual ve sıkıntıyı mucip olduğu gibi suret-i gayr-ı meşruada olursa insanların mezarratına birtakım felâket ve mekârihten başka birşey intaç etmediği Taberi'nin cümle-i beyanatındandır. Bu âyet; dört hükmü havidir:
B i r i n c i s i ; her nefsin ölüm acısını tadacağını beyanla Rasûlünü tesliyedir. Çünkü; risaleti tekzip edenler, dünyada kalmayıp elbette ölecek ve tekziplerinin azabını görecekler demektir.
İ k i n c i s i ; yevm-i kıyamette iyi ve kötü herkes amelinin cezasını göreceğini beyanla tekzip edenler tekziplerinin cezasını tamamen göreceklerdir demektir.
Ü ç ü n c ü s ü : Cehennem'den uzak kılınıp Cennet'e ithal olunanlar muhakkak lıerşeyden kurtulacaklarını beyanla tekzipten tenfir ve tasdike tergîp etmektir. Zira risalcti tasdik; Cennet'e duhûle ve nimetlere neylü vusule sebeptir.
D ö r d ü n c ü s ü : hayat-ı dünyanın meta-ı gurur olduğunu beyanla tekzip edenlerin işleri ancak gururdan ibaret olduğunu beyandır.

***
Vâcib Tealâ Rasûlünü suret-i uhra ile tesliye etmek üzere :

لَـتُبْلَـوُنَّ فِـي أَمْـوَالِـكُمْ وَأَنـفُـسِكُمْ وَلَـتَسْمَعُنَّ مِـنَ الَّـذِيـنَ أُوتُـواْ الْـكِتَـابَ مِن قَـبْلِـكُمْ وَمِـنَ الَّـذِيـنَ أَشْرَكُـواْ أَذًى كَـثِيـرًا

buyuruyor.

[Zat-ı üîûhiyetime yemin ederim ki, siz emvaliniz ve nefisleriniz hakkında belâya ve musibetlerle imtihan olunursunuz. Ve sizden evvel kendilerine kitap verilenlerden ve müdriklerden azab-ı ruhani verecek birtakım ezalar elbette işitir ve mtıazzap kılınırsınız.]

وَإِن تَـصْبِـرُواْ وَتَـتَّقُـواْ فَـإِنَّ ذَلِـكَ مِنْ عَزْمِ الأُمُـورِ ﴿186﴾

[Eğer ehl-i kitaptan ve müşriklerden işittiğiniz ezalara sabreder ve muharremattan içtinapla ittika ederseniz, muhakkak hayra isabet edersiniz. Zira; şu sabır ve ittika erbab-ı saffetin kasdettikleri umurdandır.]
Yani; zatıma yemin ederim ki, elbette siz malınızın telef olmasıyla ve farzolan hukuk-u maliyeyi eda etmenizde ve nefsinizin mesâibe duçar veya hasta bulunması ve akraba ve ahbabınızın fevtolmasıyla siz imtihan olursunuz. Bakalım sabredip kazaya razı olacak mısınız, yoksa sabredemeyip cez'u fez'a mı başlayacaksınız? Elbette siz şol kimselerden birçok eza işiteceksiniz ki, onlara kitap verildi. Binaenaleyh; kendileri ehl-i kitaptır ve şol kimselerden dahi eza işitirsiniz ki, onlar Allah'a sirkeden müşriklerdir. Eğer siz bunların ezalarına sabreder ve enva-ı muharremattan içtinab ederseniz, çok iyilik ihtiyar etmiş olursunuz. Zira sabır ve ittika; tedbirin savabıdır ki, iyiliğin bunda olduğunda şüphe yoktur.
Fahr-i Razi ve Hâzin'in beyanları veçhile malda, canda imtihanı ve ehl-i kitaptan ve müşriklerden eza işitileceğim haber vermek vukuundan evvel ehl-i imanı sabra ve ittikaya hazırlamaktır. Zira bir vakanın vukuundan evvel haberdar olup geleceğini bilmek; o vakanın nefsinde tesirini tahfif ettiğinden vakanın vukuunda faz'u feryatla sabırsızlık göstermemesine sebep olur. Binaenaleyh ehl-i imana lâyık olan; sabır ve ittika olduğundan Cenab-ı Hak vukuatı evvelce haber veriyor ki, vukuunda kisve-i sabrı bürünmüş olsunlar ve Cenab-ı Hakkın kullarının hallerini bilmekte imtihana ihtiyacı olmadığından bu ve bunun emsali âyetlerde Allah-u Tealâ'ya isnad olunan i m t i h a n ; muamele manâsınadır. Yani «Mâlınıza ve canınıza musibet isabet etmekle ve düşmandan eza verecek şeyler işitmenizle Allah-u Tealâ size imtihan muamelesi yapar» demektir.
İ n s a n ı n b e d e n i n d e i p t i l â ; fakir, ihtiyaç, katil, para, hastalık, hezimet ve tekâlif-i şâkka ki, salât ve bedene taalluk eden ibadetlerin zahmetleridir. Zira; bunların cümlesinde insanları imtihan vardır. Y a h u d i l e r d e n i ş i t i l e n e z a ; usul-ü itikatta hâşâ «Allah fakirdir, biz zenginiz ve (Üzeyr) Allahın oğludur»

demeleri gibi Allah'a iftira ve Rasûlullah'ı tekzip edip hicvetmeleri ve müminlere sövmeleri gibi birtakım nâlâyık muameleleridir. Müşriklerden işitilen eza; Rasûlullah'a muhalefet, ve buğzu adavet ve halkı imandan men' ve muharebe için asker cem'etmek ve Rasûlullah'a birtakım iftiralarda bulunmak gibi şeylerdir. îşte bunların cümlesine Cenab-ı Hak sabırla mukabele edilmesini Rasûlüne ve ümmetine emir ve tavsiye ediyor ki, sabrın ve ittikanın en iyi bir tedbir olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü; bunlara sabır, dünya ve âhiret mazarratlarını tahfif eder. Kötülüğe kötülükle mukabele tarafeynin yekdiğerine karşı hırslanıp buğzu adavetin artmasına ve kötülüğün ilerlemesine sebep olacağında şüphe yoktur. Binaenaleyh; Cenab-ı Hak ehl-i imana sabır tavsiye etmiştir ki, kötülük ilerleyip mazarrat ziyadeleşmesin. Bu âyet; (Kâ'b b. Eşref) hakkında nazil olmuştur. Çünkü rüesa-yı Yahûddan (Kâ'b) Resûlullah'ı zem ve din-i İslâma ta'n ve müslümanlara sebbeder ve bazı şiirlerle müşrikleri müslümanlar aleyhine teşvik eyler bir kâfir-i gaddar idi.Bu âyeti inzal ile Cenab-ı Hak sabırla emretti ve akıbet (Kâ'b) ehl-i İslâm tarafından katlolunmakla canı Cehennem'e gitti.Hulâsa; müslümanların mallarına ve canlarına musibet isabet etmekle imtihan muamelesi olunacakları ve ehl-i kitaptan ve müşriklerden eza verecek şeyler işitecekleri ve bunlara sabırla mukabele etmek lâzım geldiği ve sabır ve ittikanın azaim-i umurdan olduğu bu âyetten müstefad olan fevaid cümlesindendir.

***

Vâcib Tealâ kâfirler tarafından vuku bulan ezaya sabırla mukabele etmek lâzım olduğunu beyahettiği gibi, sabır lâzım olan ezadan bazısını dahi beyan etmek üzere :

وَإِذَ أَخَذَ اللهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُواْ الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلاَ تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاء ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْاْ بِهِ ثَمَناً قَلِيلاً

buyuruyor.

[Zikret habibim! Şol zamanı ki, o zamanda Allah-u Tealâ kendilerine kitap verilen ehl-i kitaptan «Kitaplarının ahkâmını tebdil etmeksizin elbette nâsâ beyan edeceksiniz' ve kitabınızın ahkâmını nâstan saklamayacaksınız» diyerek ahdü misak aldı. İşte bu minval üzere ahid verdikleri halde bu ahidlerini ve kitaplarını arkalarına attılar ve ahkâmını terk ettiler ve birtakım te'vilâtla nâstan sakladılar ve halkı iğfal ettiler ve kitaplarının ahkâmını azıcık paraya değiştiler ve ahkâm yolunda semen-i kalîl satın aldılar.]

فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ ﴿187﴾

[Halleri böyle olunca ne çirkin oldu onların satın aldıkları azıcık para.] Zira o para, onların dünyada ve âhirette şekavet ve felâketlerine sebep olmuştur.
Yani; ey Rasûl-ü Mükerrem! Kâfirlerden işittiğin ezalara mahzun olma. Zikret şol zamanı ki, o zamanda ehl-i kitaptan Allah-u Tealâ ahdü misak aldı ve Tevrat'ta ve İncil'de onlara dedi ki «Siz kitaplarınızda olan âhir zaman nebisinin evsafını beyanedip saklamayacaksınız.» Onlar da kitaplarında iman etmeleriyle ikrar verdiler ve nâsâ evsaf-ı nebeviyeyi beyan edip ketmetmemek, kitaplarının ahkâmından ve onlara imanlarının icabından iken, kitaplarını arkalarına attılar ve evsaf-ı nebeviyeyi nâstan sakladılar ve onun mukabilinde rüesadan bir miktar para aldılar. Binaenaleyh; ahkâm-ı şer'iyeyi tahrif ederek bedelinde aldıkları para ne fena bir para oldu. Çünkü; Vâcib Tealâ Tevrat'ta ve İncil'de Resûlullah'ın evsafını şerh ve izah edip ehl-i kitaba da, nâsa olduğu gibi beyan etmelerini şiddetle emrettiği ve onların da kitaplarının ahkâmını tamamen kabul ettikleri halde Rasûlullah zuhur edince, hasetleri galeyan ederek kitaplarının hilâfına hareketle birtakım müfsitlerin arzularına göre te'ville aldıkları para elbette fenadır ve taaccübe şayandır. Zira; saadet-i âhireti, bekası olmayan dünyaya değişmektir. Halbuki; ehl-i kitaba lâyık olan hemen kitaplarının ahkâmını ve bilhassa Resûlullarfın evsafını bihakkın beyanedip imanlarında sebatla halkı din-i İslâma duhûle teşvik etmekti. Onlarsa aksi harekette bulundular ve binaenaleyh; kitaplarının onlar için temin ettiği saadetten mahrum oldular.
Allah-u Tealâ'nın ehl-i kitaptan aldığı ahdü misakın keyfiyeti; enbiya-yı kiram ebvab-ı tekâlifin kâffesinin delillerini beyanla nâsa kabulünü teklif ettiler ve onlar da kabul etmeleriyle ahd altına girdiler. Bu tekâliften birisi de âhir zaman nebisine imandır. Vakta ki Cenab-ı Risaletmeab Efendimiz ufk-u nubûvvetten tulü' edince imanı terkle nakz-ı ahdederek hakkı terkle batılı iltizam etmişlerdir.
Bu âyet-i celile; üç hükmü havidir;
B i r i n c i s i ; Allah-u Tealâ'nın ehl-i kitaptan kitaplarının ahkâmını elbette nâsâ beyanedip saklamayacaklanûa ahd almasıdır.
İ k i n c i s i ; onların nakz-i ahdederek kitaplarını arkalarına atmalarıdır.
Ü ç ü n c ü s ü : ahkâm yolunda azıcık bir para almakla çirkin bir mübadelede bulunmalarıdır.

***

Vâcib Tealâ ehl-i kitabın ezalarından nev-i âhari beyan etmek üzere:

لاَتَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَواْ وَّيُحِبُّونَ أَن يُحْمَدُواْ بِمَا لَمْ يَفْعَلُواْ فَلاَ تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِّنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿188﴾

buyuruyor.

[Habibim! Elbette zannetme şol kimseleri ki, onlar işledikleri günahlarla ferah ve işlemedikleri ibadetle sena olunmalarına muhabbet ederler. Sen onları azaptan kurtulur zannetme. Halbuki onlar için azab-ı elim vardır.]
Yani; ey Resûl-ü Mükerrem! Şol kimseler ki, onlar nâsı iğfal ve idlâl etmek gibi günahlarıyla ferah ve işlemedikleri ilim ve hüsn-ü ahlâk gibi şeylerle metholunmalarına muhabbet ederler.Binaenaleyh onları azaptan halâs olurlar zannetme. Zira; onlar için azab-ı elîm vardır.
Fahr-i Razi, Kazi ve Hâzin'in beyanlarına nazaran bu âyette (ولاَتَحْسَبَنَّ) müfred olarak okunursa hitap; Rasûlullah'a ve bittabi ümmetinedir ve eğer cemi' olarak okunursa, hitap; Rasûlullah'a ve bilumum müminleredir.
Tefsîr-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran bu âyet; Resûlullah gazaya gittiğinde, gazaya gitmeyip ve "gitmedikleriyle ferah edip Resûlullah geldikten sonra huzur-u Risalette itizar ederek gazaya gitmedikleri halde gitmiş gibi sena olunmalarına muhabbet eden münafıklar hakkında nazil olduğu (Ebu Said-u Hudrî) Hazretlerinden mervidir. Yahut Yahudiler haklarında nazil olmuştur. Çünkü Yehûd, Rasûlullah ve din-i İslâm hakkında irtikâp ettikleri hiyel ve desais gibi denaete ferah ve kendilerinin diyanet, sadakat, emanet, birrü takva ve erbab-ı vefadan olmalarıyla metholunmalarına muhabbet ederlerdi. Onlar Tevrat'ın bazan elfazını ve bazan ahkâmını tağyir etmeleriyle ve herkese karşı başkalarının bilemediği mesaili biliyormuş gibi kendilerine bir meziyet vererek, irtikâbettikleri cinayetleriyle ferah ettikleri gibi, halka karşı sahte yakar olarak âbid ve zâhid olmalarıyla sena olunmalarına da muhabbet ederlerdi. Binaenaleyh bu âyette zemmolunan kavim; Yehûd kavmidir. Fakat hakkal insaf düşününce, nâsın ekserisinin hâli böyledir ki, azıcık menfaati için her türlü hiyel ve desaisi irtikâp eder ve onunla menfaatini temin ettiğine ferahlanır. Halbuki yaptığı işe ferah etmek şöyle dursun ağlamak lâzımken, bilâkis işgüzarlığından bahisle mesrur ve handan olduğu gibi, bu kadar kabahatiyle beraber herkes indinde kendinin zühdü takva erbabından olmasıyla sena olunmasını da sever. Maahaza kendisinde takvadan eser yoktur. İşte Rasûlullahın Tevratta olan bir hükm-ü şer'iyi Yahudilere tefhiminde onlar inkâr edip Tevrat'ın hükmünü sakladıklarına iftihar ederek ferah etmeleriyle beraber sözlerinde sadık olduklarından Rasûlullah'tan sena olunmalarını beklemeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Sebeb-i nüzul her ne olursa olsun irtikâp ettiği fenalıkla sevinen ve işlemediği öf'al ile sena bekleyen kimsenin azaptan kurtulamayacağını Cenab-ı Hak bu âyetle beyan buyurmuştur. Binaenaleyh; günah fena olduğu gibi, günahla ferahlanmak daha fenadır. İbadet etmemek fena olduğu gibi işlemediği ibadetle metholunmasını arzu etmek elbette daha fenadır.

وَلِلّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَاللّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿189﴾

[Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Zira; Allah-u Tealâ herşeye kadir ve kudreti vâsidir.]
Tefsir-i Taberi'de beyan olunduğu veçhile bu âyet, Allah-u Tealâ fakirdir biz zenginiz diyen Yahudileri tekziptir. Çünkü; göklerin ve yerin ve onlarda bulunan mevcudatın mülkü kendinin olan zata fakir demek kadar büyük bir cinayet olamaz.

***
Vâcib Tealâ bazı ahkâmını beyan ve erbab-ı fesadın şüphelerini zikrettikten ve onlara cevap verdikten sonra, tevhide delâlet eden âyetleri zikirle nâsın kalplerini canib-i hakka teveccühe davet ve tevhidle iştigale ve celâlet ve azamet-i ilâhiyeyi tezekkür ve tefekküre teşvik etmek üzere :

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَاخْتِلاَفِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لآيَاتٍ لِّأُوْلِي الألْبَابِ ﴿190﴾

buyuruyor.

[Semavat ve arzın yaratılışında ve geceyle gündüzün ihtilâfında vahdaniyet-i ilâhiyeye delalet eder akıl sahipleri için büyük alâmetler vardır.] Zira; semavatın o kadar büyüklüğüyle beraber direksiz durması ve semanın burçlarının herbirinde ayrı ayrı birer hassaları olduğu gibi her burçta yaz, güz, kış ve bahar mevsimlerinin meydana gelmesi ve gecenin bazısını gündüze kalble gündüzün uzaması ve gündüzün bazısını geceye kalple gecenin uzaması ve gecenin karanlığı ve gündüzün aydınlığı ve ayla güneşte otlara, ekinlere ve meyvalara olan tesirler düşünülünce, herbirinde vahdaniyet-i ilâhiyeye ve kudret-i subhâniyeye delâlet eden binlerce deliller vardır ve bunları akıl sahipleri düşündükçe bulur. Binaenaleyh; semavat ve arza bakan kimse hayvanatl sairenin bakışı gibi bakmayıp, akıl sahiplerine lâyık bir bakışla bakarak sanayi-i ilâhiyenin herbirinden ibret almak lâzımdır. Şu halde akıl sahiplerinin bu mahlukattan haliklarına istidlal için nazarlarında ihtimam etmek iâzım olduğuna işaret zımnında akıl sahipleri âyette sarahaten zikrolunmuştur.
Tefsir-i Hâzin'de beyan olunduğuna nazaran âyetin sebeb-i nüzulü; ehl-i Mekke'nin Cenab-ı Hakkın vahdaniyetine alâmet istemeleridir. Çünkü; onlar şirke musir olup Rasûlullah'ın şirkten men'e ikdamı ve tevhidi ikrar etmelerine gayreti üzerine onların Rasûllulah'tan Cenab-i Hakkın vahid-i hakikî olduğuna delü istemeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu (îbn-i Abbas) Hazretlerinden mervidir. Buna nazaran manâ-yı âyet: [Eyyühennas! Cenab-ı Hakkın vücuduna ve vahdaniyetine delil ve alâmet istersiniz de neden semavata ve arza, gece ve gündüze bakmazsınız? Nazar edin semavat ve arza ki, maişet ve erzakınıza ne güzel muvafık yaratılmıştır ve nazar edin gecenin ve gündüzün intizamına ki, gündüz erzakınızı tahsile ve gece

istirahatinizi temine nasıl muvafıktır? Çünkü; bunu düşünen akıl sahibi başka delile hacet görmez. Zira; vahdaniyeti ispata bunlar kâfidir] demektir.

***

Vâcib Tealâ ulûhiyetin delillerini beyandan sonra ubudiyetin evsafını beyan etmek üzere:

الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىَ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ

buyuruyor.

[Akıl sahipleri şol kimseler ki, onlar Allah-u Tealâ'yı ayak üzerinde ve oturdukları ve yanları üzerine yattıkları halde zikreder ve semavat ve arzın hilkatinde olan sanayi-i garibeyi düşünür, ondan ibret alırlar.]

رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذا بَاطِلاً سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿191﴾

[Ve derler ki «Ey bizim Rabbimiz! Şu görülen semavat ve arzı batıl olarak halketmedin. Biz seni cemii nekaisten tenzih ederiz. Sen de bizi Cehennem ateşinden vikaye et.»] İşte akıl sahipleri böyle demekle Rablerine tazarru' ederler.

رَبَّنَا إِنَّكَ مَن تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْزَيْتَهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنصَارٍ ﴿192﴾

[«Ey bizim Rabbimiz! Sen Cehennem'e ithal ettiğin kimseyi rezil ve rüsva edersin. Halbuki zalimler için Cehennem'den çıkaracak yardımcıları da yoktur.»] demekle evvelki tazarru'larına bunu da ilâve ederler.

Bundan evvelki âyet rububiyetin kemaline delâlet ettiği gibi bu âyet de ubudiyetin kemaline delâlet eder. Zira ubudiyetin aksamı; üçtür:
B i r i n c i s i ; zikr-i lisanîdir. Buna (الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللّهَ) cümle-i celilesiyle işaret olunmuştur.
İ k i n c i s i ; aza-yı cevarihin ibadetidir.
Buna (قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىَ جُنُوبِهِمْ) kelimat-ı tayyibesiyle işaret olunmuştur.
Ü ç ü n c ü s ü : kalple ibadettir. Buna (وَيَتَفَكَّرُونَ) cümle-i cemilesiyle işaret olunmuştur. Çünkü insanın lisanı; zikirle, azası; şükürle ve kalbi; fikirle meşgul olunca cemi' azasıyla ubudiyetine devamla ubudiyette kemalini izhar etmiş olur. Bu âyet; daimi surette insan için Rabbisini zikretmek lâzım olduğuna delâlet eder. Zira; insanın ayak üzeri durmak ve oturmak ve yatmaktan başka bir hâli tasavvur

olunmadığından bu üç surette zikredenler sena olunmakla, herhalde zikretmek lâzım olduğuna işaret olunmuş ve zikrin kemaline de işaret edilmiştir. Zira zikrin kemali; kalple ve lisanla beraber olan zikirdir.
Bu âyette z i k i r le murad; namaz olmak muhtemeldir. Zira; insan kadir olursa ayak üzerinde, kıyama kadir olmazsa oturduğu yerde, oturmaya kadir olmazsa yattığı halde namaz kılmak lâzım olup, hiçbir veçhile namazı terk caiz olmadığma işaret olunmuştur.
Vâcib Tealâ'nın zatı künhüyle idrak mümkün olmadığından mahluktan halika istidlal lâzım olduğuna işaret için semavat ve arzın hılkatında akıl sahiplerinin tefekkür ettikleri beyan olunmuştur. Çünkü; mahlukatın hudûsunu ve halikının kıdemini ve imkânını tefekkür eden kimse halikının Vâcibül-Vücud olduğunu ve mahlukatın ihtiyacını düşünen kimse halikının istiğnasını tefekkür eder ve bu vesileyle halikın azamet ve kudretine ve cemii sıfât-ı kemaliyeyle muttasıf olup nekaisten münezzeh olduğuna istidlal eyler. Allah-u Tealâ'nın hakikatini bilmek bu dünyada mümkün değildir. Binaenaleyh; hariçte asar ve ef'aliyle bilindiğinden asarının büyüklüğü halikının büyüklüğüne delâlet eder. Meselâ; insan bir ağacın ufacık bir yaprağına nazar ettiğinde görür ki, tam ortasından nihayetine kadar bir damar gider ve o damardan etrafa yüzlerce damarlar ayrılır. Hata o kadar çoğalır ki, insan saymaktan âciz kalır ve bilir ki, o bir yaprağm halkında binlerce hikmet-i âliye ve esrar-ı acîbe ve umur-u garibe vardır.
Onların herbirini idrakten ukul-ü beşer âcii olmakla halikının ilm-i tam ve kudret-i kâmile sahibi olduğunu teslim etmek zaruretinde kalır ve semavatın cesametine ve arzın; denizleri, karaları, ovaları dağlan, madenleri ve otları muhit olmasına ve hayvanatta olan sanayi-i acibeyi ve hikem-i mesâlihi idrakten aciz bulunmasına mebni hakkının azametine ve her mahlûkunda yüzbinlerce esrar-ı garibe olduğuna hükmeder ve derhal halikını nekaisten tenzihle teşbihe ve nefsinin Cehennem'den vikayesine dair duaya koşar. Fakat bu istidlal, düşünce neticesi olduğundan, aklı olan ve kemâliyle düşünebilen erbab-ı ilmü irfan ve akl-ü iz'an sahipleri nail olabileceğine işaret için Cenab-ı Hak bu misilli istidlâlâtı akıl sahiplerine ve erbab-ı tefekküre havale etmiştir.
Cenab-ı Hak bu âyette dua edecek kimsenin evvelâ Vâcib Tealâ'yı sena ve teşbih ve tehlil etmesi lâzım olduğuna işaretle kullarına duanın keyfiyetini talim ve izah etmiştir.
(فَقَدْ أَخْزَيْتَهُ) i h z a ' ; rezil ve rüsva ve bir belâya Müptelâ kılmakla ihlâk etmektir. Binaenaleyh; Allah-u Tealâ'nın ateşe i t h a l i l e i h z a ' e t m e s i yle murad; rahmetinden uzak kılması ve rezil ve rüsva etmesidir.
Bu âyet; azab-ı ruhaninin azab-ı cismaniden şiddetli olduğuna delâlet eder. Zira; azab-ı cismaniden ibaret olan azab-ı Cehennem'le tehditten sonra azab-ı ruhaniden ibaret olan ihza' ile dahi tehdid etmiştir. Çünkü ihza'; beyan olunduğu

veçhile terzil ve tahkir etmektir. Eğer azab-ı ruhani daha şiddetli olmasaydı azab-ı cismani ile tehditten sonra azab-ı ruhani ile tehditte bir fayda olmazdı.
Bu âyette z a l i m l e r le murad; kâfirler olduğundan ehl-i kebaire şefaat olmayacağına delâlet etmez. Zira; nusrete nail olmayacaklar zalim kâfirler demektir.
Beyzavi'nin beyanı veçhile bu âyet usul-ü itikadiyenin şerefine ve istidlalin vâcib olup taklidin batıl olduğuna delâlet eder. Zira; semavat ve arzın hilkatlerinde ve geceyle gündüzün ihtilâfında, akıl sahipleri için alâmat olduğunu beyanla istidlalin vâcib olduğuna işaret etmiştir. Mahlûkatın batıl olarak halk olunmadığını beyan etmek; abes olmayıp herbirinde eriva-ı hikmet ve maslahat olduğuna ve insanın mebde' ve menşe'ine ve maaşına sebep olmak ve halikının vücuduna ve sıfât-ı kemaliyesine delâlet etmek gibi birtakım fevaid-i azimeyi mutazammın olduğunu beyan etmektir.

***
Vâcib Tealâ akıl sahiplerinin lisanları ve kalpleriyle ibadetlerini ve bazı dualarını beyandan sonra, dualarının diğer nevini beyan etmek üzere:

رَّبَّنَا إِنَّنَا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلإِيمَانِ أَنْ آمِنُواْ بِرَبِّكُمْ فَآمَنَّا

buyuruyor.

[Akıl sahipleri kemal-i tazarru' ile derler ki «Ey bizim Rabbimiz! Bize Resûl gönderip ahkâmını tebliğe mestur ettiğiniz zaman tuz bir münadi işittik ki, o monadı imana çağırıp irşad eder ve der ki "Rabbinize iman edin." Bu nida üzerine biz de derhal davetine icabet ederek iman ettik.»]
رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَفَّنَا مَعَ الأبْرَارِ
﴾193﴿

[Ey bizim Rabbimiz! Biz iman edince sen bizim günahlarımızı mağfiret ve seyyiatımızı setredip kefaret etmekle bizi günahlarımızdan tathir ve bizim ruhumuzu iyilerle kabzet demekle dergâh-ı ulûhiyete iltica ederler.]
Fahr-i Razi ve Hâzin'ınbeyanları veçhile bu âyette i m a n a d a v e t e d e n m ü n a d i ile murad; Muhammed (S.A.)dir. Âyette münadinin imana davet ettiğini, beyanla münadinin şanına tazîm olunmuştur. Çünkü; imana davet eden zattan daha büyük bir davetçi olamaz. Şu dualarında akıl sahipleri; üç şey istemelerdir:
B i r i n c i s i ; günahlarının mağfireti,
i k i n c i s i ; seyyiatlarının setri,
ü ç ü n c ü s ü ; vefatlarının iyilerle beraber olmasıdır. Çünkü iyilerle haşrolmak iyiler zümresinden olup büyük derecata nail olacağına delil olduğundan iyilerle

haşrolunmalarını Rablerinden istirham etmişlerdir ki insan için istenilmeye şayandır. G u f r a n v e k e f a r e t ; her ikisi de günahları setretmek manâsınaysa da duada ısrar ve mübalağa mendup olduğundan, bazan gufran ve bazan da kefaret lâfızlarıyla duaya devam ettikleri beyan olunmuştur. Yahut m a ğ f i r e t ; geçmiş günahlara, k e f a r e t de; gelecekte işlenilmesi muhtemel olan günahlara aittir. Yahut g u f r a n la murad; tevbeyle zail olan günahlar ve k e f a r e t le murad; taâtla zail olan günahlardır. Tevbesiz günahın mağfiret olunacağına bu âyet delâlet eder. Zira tevbesiz mağfiret istemelerini beyan; şefaatin kabulünü beyandır.
Bu âyette z ü n û b ile murad; büyük günahlardır. S e y y i a t la murad; küçük günahlardır. Binaenaleyh; âyette tekrar yoktur. E b r a r la murad; enbiya ve salihler ve sünnetle amel edenlerdir. Ve bunlarla vefat etmeleriyle duanın manâsı; onların amelleri gibi amele muvaffak olmak ve onların ölümleri gibi ölmek ve onların dereceleri gibi dereceye nail olmak ve onların sohbetlerinde bulunmaktır.

***
Vâcib Tealâ akıl sahiplerinin dualarından nev-i âhari beyan etmek üzere:

رَبَّنَا وَآتِنَا مَا وَعَدتَّنَا عَلَى رُسُلِكَ وَلاَ تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّكَ لاَ تُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿194﴾
buyuruyor.

Akıl sahipleri evvelki dualarına ilâve ederek derler ki: [Ey bizim Rabbimiz! Rusül-ü kiramın lisanları üzere vaadettiğin sevabı bize ihsan et ve yevm-i kıyamette günahımız sebebiyle bizi rüsva etme ve rüsvalık icabeden günahlardan bizi muhafaza et ki, biz âlem nazarında mahcup olmayalım. Zira; sen va'dinde hulfetmezsinn demekle dergâh-ı ulûhiyete iltica ederler.] Binaenaleyh; âyetten yani bu duadan maksat; taâta muvaffak olup masiyetten muhafaza olunmasını istemektir.
Beyzavi'nin ve Ebussuud Efendi'nin beyanları veçhile şu âyetlerde beyan olunan dualar vaad-i ilâhide hulf olur korkusuna binaen değildir, belki vaad-i ilâhiye müstehak olamamak korkusuna binaendir.

***
Vâcib Tealâ akü sahiplerinin dualannı beyandan sonra dualarını kabul ettiğini beyan etmek üzere :

فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لاَ أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِّنكُم مِّن ذَكَرٍ أَوْ أُنثَى بَعْضُكُم مِّن بَعْضٍ

buyuruyor.

[Onların ilticalarıt üzerine Rableri dualarını kabul etti ve dedi ki «Ben sizden erkek ve dişi hiçbir kimsenin amelini zayi' etmem. Zira; sizin ba'zınız ba'zınızdandır. Binaenaleyh; amelde farkınız yoktur. » Şu halde hér kim amel ederse amelinin ecrini alır, asla noksan olmaz.]
Yani; akıl sahipleri dua edince Rableri dualarını kabul ederek istediklerini verdi ve dedi ki «Erkek, kadın sizden hiçbir kimsenin amelini boşa gidermem ve dua eden kimsenin duası şeraitine muvafık olduğu surette reddetmekle mahrum etmem. Zira; sizin dinde ve dine yardımda ve birbirinize muavenette bazınız bazınıza benzer. Binaenaleyh; beyninizde fark yoktur. Her cümlenizin ibadetini kabul eder ve sevabını veririm. Çünkü; bab-ı ilâhide kadın ve erkek cümlesi müdavidir».
Vâcib Tealâ dua edenlerin dualarının kabulünü ve sevaba nail olacaklarını beyanla iktifa buyurdu. Halbuki azaplarının «sukutuna da dua etmişlerdi. Ziria dualarının kabulünü beyan; azabın sukutunu beyanı müstelzim olduğundan şıkk-ı evvelle iktifa olunmuştur. Çünkü sevabın husulü; azabın sukutunu müş'ir olduğundan azabın sukutu hususunda duanın kabulünü beyana hacet kalmamıştır. Binaenaleyh; amelin zayî olmayacağını beyan etmek; duanın iki cihetinin de kabulüne delâlet eder. Umur-u dinde fazilet, âmâl-i fealihay'la olup erkeklik ve kadınlık gibi evsaf-ı saireye itibar olmadığına işaret için bu âyette Vâcib Tealâ zükûr ve ünasın müsavi olduklarını beyan etmiştir. Binaenaleyh; ibadet üzere'sevapta ve kabahat üzere azapta insanların bazısı bazısına benzediği beyân olunmuştur ki, erkekler hakkında ibadetin şekli ve sevabı neyse kadınlar hakkında da ibadetin şekli ve sevabı aynıdır.

***

Vâcib Tealâ biçbir âmilin ameli zayi' olmayacağını beyandan sonra hicret edenlerin de hicretlerinin sevabı zail olmayacağını beyan etmek üzere:

فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لاَ أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِّنكُم مِّن ذَكَرٍ أَوْ أُنثَى
بَعْضُكُم مِّن بَعْضٍ فَالَّذِينَ هَاجَرُواْ وَأُخْرِجُواْ مِن دِيَارِهِمْ وَأُوذُواْ فِي
سَبِيلِي وَقَاتَلُواْ وَقُتِلُواْ لأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ
تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الأَنْهَارُ ثَوَابًا مِّن عِندِ اللّهِ وَاللّهُ عِندَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ
﴿195﴾
buyuruyor.
[Amel edenlerin amelleri zayi olmaynnea şol kimseler ki, onlar hicret ettiler ve kendi beldelerinden bigayr-ı hakkın ihraç ve benim tarîkim olan din-i İslâm yoluna düşman tarafından eza olundular ve düşmanlarıyla mukatele ettiler ve katlolundular. Elbette ben azimüşşan onların günahlarını setreder ve elbette ind-i ilâhimizden sevap olarak altından nehirler akan Cennetlere onları ithal ederim, Halbuki Rabb-i Tealâ indinde sevabın daha güzeli vardır.]

Fahr-i Razi'nin beyanı veçhile h i c r e t e d e n l e r le murad; biîfiil hizmet-i Resûlullah'ta bulunmak üzere hicretle diyar-ı gurbeti ihtiyar edenlerdir. K e n d i b e l d e l e r i n d e n ç ı k a r ı l a n l a r la murad; kâfirler tarafından birtakım eza ile hicrete mecbur olan ehl-i imandır. Bilihtiyar hicret edenler bil'icbar hicret edenlerden efdal olduklarına işaret için âyette bilihtiyar hicret edenler takdim olunmiişlardır. Her ne suretle olursa olsun hicret edenler ve din uğrunca düşmandan eza görenler ve mukatele edip şehit olanlar için Cenab-ı Hak üç cihetle ihsan edeceğini beyan etmiştir:
B i r i n c i s i ; günâhlarını setretmektir.
İ k i n c i s i ; günahlarını affettikten sonra nimet-i ebediyeyle mütena'im kılmaktır.
Ü ç ü n c ü s ü : o nimetin taraf-ı ilâhiyeden olduğunu beyanla nimetin büyüklüğünü, beyan etmektir.

***
Vâcib Tealâ zaman-ı saadette olan fukara-yı müslimini tesliye ve kafirlerin zahirde nimetlerine itibar olmadığını beyan etmek üzere:

لاَ يَغُرَّنَّكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُواْ فِي الْبِلاَدِ ﴿196﴾
مَتَاعٌ قَلِيلٌ ثُمَّ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿197﴾

buyuruyor.

[Ey Rasûl-ü Mükerrem! Kâfirlerin menfaat ve ticaret hususunda beldelere seyrü seferle bir beldeden diğer beldeye intikalleri seni aldatmasın. Zira onların ticaretleri menafi-i kalîle ve lezzet-i seriadır. Binaenaleyh; gıpta olunacak birşey değildir. Şu kadar az bir lezzeti bitirdikten sonra onların mekânları Cehennem dir. Ve yatacakları mekânları olan Cehennem ne kötü oldu.]
Yani; kâfirlerin memleketler gezip ticaretle servet sahibi olmaları sizi mağrur etmesin. Zira; onların menfaatleri az bir şeydir. Çünkü; dünyada ne kadar yaşasalar akıbetleri yoktur ve bundan sonra makamları Cehennem'dir ve onların yatacakları beşikleri olan Cehennem ne fena oldu.
Bu âyette zahirde hitap; Rasûlullah'a ise de hakikatte ümmetinedir. Çünkü; Rasûlullah kâfirlerin elinde bulunan nimetlerine hiçbir zaman aldanmamıştır. Binaenaleyh; ümmetinin de aldanmamalarını Cenab-ı Hak tavsiye etmiştir. Bu âyette kâfirlerin ticaretten kazandıkları servetlerini zemmetmek; asıl ticareti zemmetmek değildir. Zira; ticaret memduhtur. Yalnız kâfirlerin imanı olmadığından ticaretin menfaati dünyaya münhasır olup dünyada ömürse az bir müddet olduğundan azıcık bir lezzetle iktifa edip âhireti feda ettikleri cihetle mezmumlardır. Fakat imanla beraber ticaretle dünyada intifa olunduğu gibi iman

ve amel-i salihle âhirette dahi intifa edecekler hakkında ticaretin hayır olduğunda şüphe yoktur. Ashab-ı Rasûlullah'ın kâfirlerin servetlerine gıpta etmeleri üzerine bu âyet-i celile nazil olmuştur. Çünkü; Fahr-i Razî, Kazi ve Hâzin'in beyanları veçhile müminlerden bazıları «Allah'ın düşmanları refah ve bolluk içinde vakit geçiriyorlar, bizse darlık içimdeyiz» demeleri üzerine bu âyetin nazil olduğu mervidir. Şu halde âyet «Kâfirlerin gıpta olunacak bir halleri yoktur. Zira; zahirleri mamursa da batınları harap» demektir, yoksa ticaretlerini zemmetmek değildir.
Yahut m e t a – ı k a l î l ; seyrü seferlerinin müddeti az demektir. Buna nazaran âyetin manâsı: [Ey müminler! Her ne kadar sizin etraf iniz kâfirlerle dolu olduğu cihetle onlar ticaret için seyr-ü sefer ederler, servetü saman sahibi olurlar ve siz de korkunuzdan seyrü sefer edemeyip fakirseniz de kâfirlerin seyrü seferlerinin devamı sizi aldatmasın. Zira; onların ticaret için seyrü seferinin müddeti gayet azdır. Çünkü; ahval tebeddül edecek, emniyet size gelecek ve korku onlara gidecek ve ticaret ve servet size dönecek ve binaenaleyh; bu gördüğünüz hal böyle devam etmeyecektir. O halde onların bugünkü halleri sizi mağrur etmesin ve mahzun olmayın] demektir. Bu manâca âyetin sırrı Hz. Ömer zamanında zuhur etmiştir.

***

Vâcib Tealâ müşriklerin hallerine gıpta olunmamasını ehl-i imana tavsiye ettikten sonra müminlere vaki olacak ihsanı beyan etmek üzere:

لَكِنِ الَّذِينَ اتَّقَوْاْ رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نُزُلاً مِّنْ عِندِ اللّهِ وَمَا عِندَ اللّهِ خَيْرٌ لِّلأَبْرَارِ ﴿198﴾
buyuruyor.
[Lâkin şol kimseler ki, onlar Rablerine ittika ettiler. Onlar için ebeden Cennet'te kalacakları halde altından nehirler akar Cennetler vardır. O Cennetler müttekiler için hazırlanmış, Cenab-ı Haklan nimetleri ve ziyafetleridir ve Allah-u Tealâ indinde olan nimetler iyi olan kimseler için hayırlıdır.]

Yani; kâfirlerin seyrü seferle ticaretleri varsa da lâkin Allah'ın emrini yerine getirmek ve nehyinden ictinab etmek suretiyle Rablerine ittika eden mümin-i müttekiler için Cennetler vardır ki, o Cennetlerin altından nehirler cereyan eder. İnsanın seveceği nimetler ve akar ırmaklar mevcuttur ve ehl-i Cennet o nimetler içinde ebeden kalacaklardır. Zira; dünya nimetleri gibi seri-üzzeval değildir. Bu nimetler mütteki kulları için ind-i ilâhide hazırlanmıştır ve Allah-u Tealâ indinde olan nimetler dünyada in'am sahibi olan iyiler için hayırlıdır.
Nüzul; misafire ziyafet için hazırlanan konak ve içinde olan nimetlerdir. Binaenaleyh; Cennet-i A'lâ Vâcib Tealâ'nın mütteki olan kullarına ziyafethanesi olduğu için nüzul denmiştir.

Cennet'te derecata nail olmak ittikaya mevkuf olduğuna bu âyet delâlet eder. İttika ise evamire imtisal ve nevahiden içtinaptan ibaret olduğu cihetle ebeden Cennet'te nimetlere nail olmak ve Cenab-ı Hakkın ziyafethanesinde bulunmak; emrine imtisal ve nehyinden içtinab etmeye tavakkuf eder. Zira; konak sahibi, emrini tutan ve nehyinden kaçan bu konağa girecektir dedikten sonra emrini tutmadan ve nehyinden içtinab etmeden ben de gireceğim demenin beyhude bir dava olduğunu edna aklı olan idrak eder.

***

Vâcib Tealâ müşriklerin ve mümin-i müttekilerin hallerini beyan ettiği gibi ehl-i kitaptan iman edenlerin hallerini dahi beyan etmek üzere:

وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَن يُؤْمِنُ بِاللهُ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَآ أُنزِلَ إِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ للهُ لاَ يَشْتَرُونَ بِآيَاتِ اللهُ ثَمَنًا قَلِيلاً أُوْلَئِكَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ إِنَّ اللهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿199﴾

buyuruyor.

[Huzu' ve huşu' ve tazarru' ve niyaz eder olduklar» halde ehl-i kitaptan, Allah-u Tealâ'ya ve size inzal olunan kitaba ve kendilerine inzal olunan Tevrat'a ve İncil'e muhakkak iman eden kimseler vardır ki, o, kimseler Allah'ın âyetlerini azıcık dünya menfaatine değişmezler ve Allah'ın âyetleri mukabilinde azıcık para almazlar. İşte onlar için Rableri indinde ecirleri vardır. Zira; Allah-u Tealâ'nın hesabı seri'dir.] Binaenaleyh; her kulunun amelini bildiğinden cezasını derhal tertib eder ve herkes ceza-yı sezasını suret-i seriada bulur.

Bu âyette zikrolunan e h l - i k i t a p la murad; Tevrat ve İncil'e iman eden Yahudiler ve Nasara milletlerinden Kuran ve âhir zaman peygamberine iman edenlerdir. Çünkü; Yehûddan (Abdullah b. Selâm) ve etbaıyla Nasârâdan Habeş Meliki (Necaşi) ve etbaı gibi zaman-ı saadette ehl-i kitaptan birçok iman edenler olduğu gibi, her zaman ehl-i kitaptan din-i îslâmı kabul edenler de vardır. Binaenaleyh; bu sûrede ehl-i kitabın kitaplarını tahrifettikleri beyan olunduğundan bu âyet-i celile, ehl-i kitabın hepsi ahkâmı tahrif ve tebdil ve nakz-ı ahdedenlerden olmayıp içlerinde menakıb-ı celile sahipleri birçok kimseler olduğunu beyan için sevkolunduğu Ebussuud Efendi'nin cümle-i beyanatındandır.

Hâzin ve Taberi'nin beyanlarına nazaran bu âyetin sebeb-i nüzulü; Rasûlullah'ın bazı Ashabıyla Habeş'te vefat eden (Necaşi) için Medine'de cenaze namazı kılması üzerine münafıkların ta'netmeleridir. Çünkü; Necaşi'nin günüyle ve saatiyle vefatını Cibril-i Emin Resûlullah'a haber verip evsaf mı beyanedince Rasûlullah bazı Ashabıyla musallaya çıktı ve Necaşi'nin tabutu keşfolundu ve Necaşi'nin cenaze namazını kıldı. Bunun üzerine Medine'de bulunan münafıklar «Muhammed (S.A.)

hiç görmediği ve bilmediği bir Nasraniye namaz kıldı» diyerek ta'na başlayınca Cenab-ı Hakkın onların ta'nını reddiçin bu âyeti inzal buyurduğu mervidir. Bilâhare Habeş'ten gelenlerden tahkik olunduğu zaman aynı gün ve saatte Necaşi'nin vefatı ve cenazesinin kaldırıldığı tahakkuk etmiştir.
Vâcib Tealâ bu âyette ehl-i kitaptan iman edenlerin menakıbından beşini zikretmiştir:
B i r i n c i s i ; Allah'a iman,
i k i n c i s i ; Kur'-ân'a iman,
ü ç ü n c ü s ü ; kendi hitaplarına İman,
d ö r d ü n c ü s ü ; Allah-u Tealâ'ya kuzu' ve huşu' üzere ifradet,
b e ş i n c i s i ; bazı ehl-i kitabın irtikâp ettikleri tahrifi, irtikâp etmedikleri ve az bir para alarak âhireti dünyaya değişmemeleriâir.
Vâcib Tealâ kullarına vaadettigi ecrin suret-i seriada vasıl olacağını beyan için hesabının seri' olduğunu beyan buyurmuştur. Zira hesabın sürati; cezanın süratini ieabeder. Çünkü; Âllahü Tealâ, herkesin amelini ve amelinin iktiza ettiği cezayı bildiği için düşünmeye ihtiyacı olmadığından hesabın süratine mani olacak bir şey yoktur.
Ehl-i kitaptan şu beyan olunan evsafı haiz olanların şeref ve fazilette pek yüksek mertebeye baliğ olduklarına işaret için bu'd-ü meratibe ve rifat-ı şânâ delâlet eden (أُوْلَـئِكَ) lâfz-ı şerifiyle işaret olunmuştur.
Ahkâm-ı dini hava ve hevesine uydurmak suretiyle mevziinden çıkaranlar ve hüe-i şer'iye unvanıyla birtakım ahkâm-ı şer'iyeyi müsteftinin ahvaline tatbik etmek suretiyle para alanlar ve fıkıh bilir diyerek sahte şöhretyâb olup, dinini dünyaya satanların, ahkâm-ı şer'iyeyi tahrif edenlerin zümresinden oldukları Nimetullah Efendi'nin eümle-i beyanatındandır ki, lisanımızda «Bütün fakih din yapar yarım fakih din yıkar» sözü buradan alınmış gayet kıymettar ve birçok manâyı cami' bir cümledir

***
Vâcib Tealâ bu sûrede usul-ü itikadiyeye ve furû-u a'mâle müteallik âyetlerini beyandan sonra bilumum adab-ı şer'iyeyi cami' ve geçmiş olan ahkâmı icmalen müş'ir olan şu âyet-i celileyle sûreye hitam vermek üzere :

يَـا أَيُّـهَـا الَّـذِيـنَ آمَـنُـواْ اصْبِـرُواْ وَصَابِـرُواْ وَرَابِـطُـواْ وَاتَّـقُـواْ اللّهَ لَـعَـلَّـكُمْ تُـفْـلِـحُونَ ﴿200﴾

buyuruyor.
[Ey müminler! Tekâlif-i ilâhiyeyi edadan hasıl olan meşakkate ve düşmanınıda mücahede esnasında göreceğiniz zahmete sabredin ve evtitdü ıyaliniz ve ahbabü yaranınız ve akraba ve taallukatınızla tarz-ı taayyüşte ve sohbet sırasında

tarafeynden vaki olan kusura karşı birbirinize sabır tavsiye edin ve her iki fara! yekdiğerine sabırlamukabele ve sabra mülâzemet edin ve düşman karşısında hududu beklemek için nefsinizi raptedin, düşmanınız sizin gafletinizden istifade etmesin ve siz felaha dahil ve korktuğunuzdan kurtulup umduğunuza nail olmak için evamir-i ilâhiyeye imtisal ve nevahiden îçtinab etmek suretiyle Allah-u Tealâ'ya ittika edin ki, dünyada ve âhirette necat bulasınız.]
Bu âyette Vâcib Tealâ sabır ve musabereyle emir buyurmuştur. Zira; insanın iki hali vardır: Birinci hali; nefsine müteallıktir. Bu hususta ûlûhiyet, nubûvvet ve ahval-i âhirete istidlalde hasıl olacak meşakkate ve furû-u a'mâlde vacibat ve mendubatı eda etmekte hasıl olacak külfette ve menhiyattan ihtiraz etmekte nefsin arzusuna sed çekmekte hâsıl olacak zahmete ve fakru zarurete, kahtu galâ ve hastalık ve düşmandan korkmak gibi afât-ı dünyeviyeye sabretmek elbette vâcibtir. Zira sabır; bu gibi belâyanın o kimsenin üzerinden kalkmasına vesiledir. Sabretmeyen selâmet bulamaz. İkinci hali; insanın kendiyle ve sair ebna-yı cinsiyle beraber beyinlerinde müşterek olan ahvaldir. Bu hususta kendisi ve başkaları arasında vaki olan kusura tarafeynden musabere yani her iki taraf müştereken sabretmeleri lâzımdır ki, bu kısımda ehl ü ayal ve evlâd ve komşular ve akraba ü taallukat arasında vaki olan münasebetsizliklere sabretmek dahi dahildir.
Bir kimseden intikamı terk ve zulmeden zalimden af ve emr-i bilma'ruf ve nehy-i anilmünker ve mülhidlerin şüphelerini izale için çalışmak musaberede dahildir.
M u r a b a t a ; fi sebilillah din uğruna düşmana karşı göğüs germek ve lüzumu kadar vaktini bu cihete sarfetmektir. Zira dünyada saadet ve âhirette selâmet; i'lâ-yı din hususunda âdâ-yı dinle uğraşmaktır. Çünkü dini i'lâ için uğraşmak; meslek-i nebi ve sünnet-i ashaptır. «Bir namazdan sonra müminin diğer namazı gözetmesi» murabatada dahil olduğuna dair Rasûlullah'ın hadîs-i şerifi Beyzavi'nin cümle-i rivayatındandır.
Nisaburi'nin beyanı veçhile bu âyette s a b ı r ; nefsi terbiyede riyâzata sabrolmak ihtimali vardır. Çünkü; insan için nefsini terbiye lâzımdır ve en büyük terbiye; riyâzatla olduğu gibi riyâzat da sabra muhtaçtır. M u s a b e r e ; iptilâ zamanında kalbi murakabe etmektir. Murabata; Allah'a vasıl kılacak esbaba ervahı bağlamaktır. Bu manâ ile evvelki manâlar cem olabilir. Zira; düşman karşısında hudud beklemek ruhu Allah'a vasıl kılacak ibadete raptetmektir. Çünkü; Buhârî ve Müslim'in ittifakları ve (Sehl b. Sa'd) Hazretlerinin rivayetiyle Resûlullah'ın «Birgün düşman karşısında nöbet beklemek dünya ve dünya üzerinde bulunan mevcudattan hayırlıdır» buyurduğu Tefsir-i Hâzin'in cümle-i beyanatındandır.